

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочу братья и Русьскій Земли.»
Владиміръ Мономахъ.

1862

К В І Т Е Н Ъ

(АПРѢЛЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 17 мая, 1862 года.

Ценсоръ Ст. Лебедевъ.

КОБЗАРЬ.

LVII.

НЕОФІТИ ¹.

(ПОЕМА).

*Сїя маютьъ Господь: сотворите судъ
и сохраните правду, приближи бо ся
спасеніе мое прійти, и милость моя от-
крывается.* (Псалъ V, 1.)

М. С. ЩЕПКИНУ.

(На пам'ять 24 декабря 1857 року.)

Возлюбленнику мұзь и граціѣ!
Ждучї тебе, я тихо плачу
И думу скѣрбную мою
Твоѣй душѣ передаю.

Привѣтай же благодушне
Мою сиротину,
Нашъ великій чудотворче,
Мій друже єдинїй!
Привѣтаешъ: убоган,
Сїраа, съ тобою
Перепливѣ вона Лѣту, —
И огнемъ-слізюю

(¹) У листі до М. М. Лазаревського отъ 21 января 1858 р. (Основа, III-я книжка 1862 р., листъ XII-й), Т. Гр. Шевченко писавъ, що «Неофити не вѣкончені.» Після того, вінъ не приймавсь за їхъ; такъ вони такъ и зоста-лись не вѣконченими. *Ред.*

Упадé колісь на зéмлю
 И притчою ста́не
 Роспівáтелямъ нарóднімъ,
 Грядущимъ тирáнамъ.

ПРОЛОГЪ.

Давно́ вже я сижу́ въ нево́лі,
 Невáче злódий взаперті,
 На шляхъ дивлю́ся та на по́ле,
 Та на воро́ну на хресті
 На кладові́щі; більшъ нічо́го
 Зъ тюрмі́ не відно; сла́ва Бо́гу
 Й за те́, що ба́чу, що живу́ть
 И Бо́гу мо́лятця и мру́ть
 Хреще́ні лю́де.

Хрестъ висóкий
 На кладові́щі, трóхи, зъ-бо́ку,
 Златомалéваний, стоіть.
 Не вбо́гий, ма́буть, хтось лежить!...
 И намалéвано: роспáтий
 За насъ Синъ Бóжий на хресті.
 Спасі́бі сі́ротамъ багáтнимъ,
 Що хрестъ поста́вили; и я́ —
 Така́я до́ленька моя́! —
 Сижу́ собі та все дивлю́ся
 На хрестъ висóкий изъ тюрмі́...
 Дявлю́сь-дявлю́ся, помолу́ся, —
 И го́ре-го́ренько моé,
 Мовъ нагодо́вана диті́на,
 Заті́хне трóхи... и тюрма́
 Невáче ші́ршає; співа́є
 И пла́че се́рце, ожива́є
 И въ те́бе, Бо́же, и въ святи́хъ
 Та пра́веднихъ Твоі́хъ пита́є:
 Що́ Вінъ зроби́въ імъ — той святи́й,
 Той Назоре́й, той Синъ еди́ний,

Бóгомъ-пзбрáнної Маріі —
 Щó Вінъ зробивъ імъ? И за щó
 Ёго свято́го мордува́ли,
 Во ўзи кова́ли
 И главú Ёго чесну́ю
 Тёрномъ увінча́ли;
 И вівели зъ злодіями
 На Голгофу-гóру
 И повісли міжъ ними?
 За щó? — — —

— — —
 Благословéнная въ жена́хъ,
 Свята́я пра́ведная Ма́ти
 Свято́го Сі́на на землі!
 Не дай въ невóлі пропада́ти,
 Літу́чі літа ма́рне трати́ть,
 Скорба́щихъ ра́досте! Пошли́ —
 Пошли́ міні святе́е сло́во —
 Свято́ї пра́вди го́лосъ но́вий,
 И сло́во ро́зумомъ свя́ти́мъ
 И оживи́ и просві́ти!
 И розкажу́ я лю́дямъ го́ре,
 Якъ та́я ма́ти ріки-мо́ре
 Слэ́зи крова́вої лила́,
 Такъ якъ и ти, — и приня́ла
 Въ живу́ю ду́шу сві́ть незр́имий
 Тво́его ро́спятого Сі́на!...
 Ти, ма́ти Бо́га на землі,
 Ти слэ́зи ма́тері до-кра́ю —
 До-ка́плі ви́лила!.. Ридáю,
 Молю́, ридáючи: пошли́, —
 Пода́й душі́ убо́гій сі́лу,
 Щобъ о́гненно заговори́ла,
 Щобъ сло́во пла́менемъ взяло́сь,
 Щобъ лю́дямъ се́рце росто́пи́ло
 И на Укра́їну понесло́сь
 Те сло́во — Бо́жее кади́ло —
 Кади́ло істини... Амінь.

I.

Не въ нашімъ краі́ Бóгу-мі́лимъ,
 Не за гетьманівъ и царівъ,
 А въ Рі́мській ідо́льській землі
 Се беззако́ніе творі́лось, —
 Либонь за Де́ція-царя́,
 Чи за Нерона-сподаря́, —
 Сказа́ть запевне не зумію.
 Пехай за Не́рона...

Росі́и

Тоді́ ѳ на сві́ті не бу́ло,
 Якъ у Ита́ліі росло́
 Малé дівча́; и красото́ю —
 Свято́ю, чи́стою красо́ю —
 Якъ та́я лілія́ цвіло́.
 Диві́лася на не́ї ма́ти
 И молоді́ла, и дівча́ті
 Люде́й шука́ла, и знайшла́;
 Та, помолі́вшись Гимене́ю
 Въ своїмъ весéлімъ гинеке́і,
 Въ чужий весéльний одвела́.
 Не забаромъ зроби́лася ма́ти
 Изъ до́брого то́го дівча́ти —
 Дити́ну-сі́на привела́;
 Молі́лася своїмъ пената́мъ
 И въ Капнто́ліі принесла́
 Номалі́ жéртва; улага́ла
 Капнтолі́йський той синклі́тъ,
 Щобъ пéрвенця́ її віта́ли
 Святі́і ідоли. Горі́тъ
 И де́нь и нічъ передъ пената́мъ
 Святий о́гонь. Раді́е ма́ти:
 Въ Алкі́да синъ її росте́,
 Росте́.... лвця́ютця гетéри,
 И передъ о́бразомъ Венéри
 Лампа́ду світа́ть...

II.

Тоді вже сходилла зоря
 Надъ Виелесомомъ: правди слово —
 Святиї правди и любви —
 Зоря всевітняя зійшла
 И миръ и радість принесла
 На землю людемъ. Фарисеї
 И вся мерзена Іудея
 Заворушилась, заревла,
 Неваче гадина въ болоті,
 И Сїна Божого во плоти
 На тій Голгоѳі распяла
 Можі злодіями; — и спали,
 Упившись кровію, каті, —
 Твоєю кровію!... а ти
 Возставъ одъ гробу. Слово встало —
 И слово правди понесли
 Твої апостоли святіі.

III.

Тоді жъ, отó, іі Алкїдъ,
 Та ще гетеря молодїі,
 Та козлоногий пьяний дїдъ
 Надъ самимъ Аппіевимъ шляхомъ
 У гай гарно роздяглись,
 Ище гарнїше пошились,
 Та й поклонялися Прїапу...
 Ажъ гўлькь! идé святїй Петро,
 Та йдучи въ Римъ благовістити,
 Зайшовъ у гай водї напитись
 И одпочити. — »Благо вамъ!« —
 Сказавъ апостоль утомлєнний.
 И оргію благословивъ
 И тихимъ, добримъ, кроткимъ словомъ
 Благовістивъ імъ слово нове.

Любовь, и правду, и добро —
 Добро найкраще на світі —
 То — братолюбіе. И ситий
 И п'яний й гблий фавнъ отой
 И снъ Алкндъ твій, и гетери —
 Всі, всі упали до землі
 Передъ святимъ, и повелі
 До себе въ терми на вечерю.

IV.

И въ термахъ оргія: горять
 Чертоги пурпуромъ и златомъ,
 Курятца амфори; дівчата
 Трохи не голіі стоять
 Передъ Кипрідю, и въ-ладъ
 Співаяють гимнъ. Приготованъ
 Веселий пиръ, и полягли
 На ложахъ гості... рєгітъ, гомінъ!...
 Гетери гостя привелі
 Сивобородого, — и слово
 Изъ устъ Апостола святого
 Драгимъ елеємъ потекло, —
 И стіхла оргія... А жриця
 Кипрідю—оргіі царця,
 Поникла радіснимъ челомъ
 Передъ апостоломъ — и встала,
 И всі за нею повставали
 И за апостоломъ пішли
 У катакомби. И єдиний
 Твій снъ Алкндъ пішовъ за ними
 И за апостоломъ святимъ —
 За тимъ учителемъ своїмъ!...
 А ти весела вийшла зъ хати
 На шляхъ пзъ гаю виглядати
 Свого Алкіда. Ні, нема!...
 Уже й не буде!.. Ти сама

Помолнся своїмъ пенатамъ,
 Самá вечэратъ сядешъ въ хати...
 Ні, не вечэратъ, а ридать,
 Ридать и долю проклинать,
 И сівить кленучі. И — горе!
 Умрешъ есі на самоті,
 Мовъ прокаженна!...

V.

На хресті
 Стримглавъ повісли святого
 Того апостола Петра,
 А неофітивъ (¹) въ Сиракузи
 Въ кайданахъ одвезлі. И синъ —
 Твій синъ Алкідъ, твой дитина,
 Едина твоја родина,
 Любóвъ едина твоја,
 Гниє въ неволі, у кайданахъ;
 А ти, прескорбная, не знаєшъ.
 Де вінъ конає, пропадає!..
 Идешъ шукать ёго въ Спирь,
 Чи тée... въ Скиѳію... И ти...
 И чи одна ти?.. Бóжа Мати,
 И заступі васъ и укрий!..
 Нема сёмь, нема хати,
 Нема брата, ні сестри,
 Щóбъ не заплакані ходили,
 Не катувалися въ тюрмі,
 Абó въ далёкій стороні,
 Въ Британськихъ, Галськихъ легіонахъ
 Не муштрувалися!.. О, Нероне,
 Нероне лютий! Бóжий судъ
 Правдивий, наглий, середъ шляху
 Тебé осудить: припливуть
 И прилетять зо всёго світу

(¹) Новохрещенцівъ.

Святї мученики — діти
 Святої волї; кругъ одра
 Кругъ смѣртного твого постануть
 Въ кайданахъ, — и... тебе простять:
 Вони братї и христьяни,
 А ти собака, людоїдъ,
 Деспотъ скажеший!...

VI.

Ажъ кишить
 Невольника у Сиракузахъ
 Въ лѣхахъ и тюрмахъ; а Медуза
 Въ шинку зъ старцями п'яна спить...
 Отъ-отъ прокинетця, — и потоми
 И кровью вашою, деспоти,
 Похмілля сиравить.

Скрїзь шукала
 Дитину мати: не знайшла —
 И въ Сиракузи поплила,
 Та тамъ ужє ёго въ кайданахъ
 Найшла, сердѣшная, въ тюрмі.
 Не допустили ѝ подивїтись,
 И мусла вона седїти
 Коло острогу, — ждуть и ждуть,
 Якъ Бѳга зъ нѣба, виглядять
 Своєго сїна, ажъ поки-то
 Ёго въ кайданахъ поженуть
 Бульварь местї. —

А въ Римї свято,
 Велике свято! Тїскъ народу,
 Зо всєго царства воеводи,
 Преторїане и сенать;
 Жерци и ликторї стоять
 Крутъ Канитолїя — и хоромъ
 Спївають гїмнъ и курять двмъ
 Зъ кадїль и амфоръ. И зъ соборомъ

Иде самъ кесарь; передъ нимъ
 Изъ бронзи лютую статую
 Самого кесари несутъ.

VII.

Непёвне відумали свято
 Патріції-аристократи
 И мѹдрий кесаривъ сенатъ:
 Вони, бачъ, кесаря хвалили
 На всі лади, що ажъ остіло
 Ёго самімъ імъ вихваліть, —
 Та заразомъ щобъ доконать,
 Вони на раді й присудили,
 Щобъ прѹсто кесаря назватъ
 Самімъ Юпітеромъ, — та й годі!...
 И написали воєводамъ
 По всѹму царству такъ-и-такъ:
 Що кесарь — богъ, ще бильшъ одъ Бѹга,
 И майстрові дали коватъ
 Изъ бронзи кесаря; до-того,
 Такъ нѹга-бѹне додали,
 Що бронзовий той кесарь бѹде
 И мѹловать... Сердешні люде,
 Неваче въ ірій, потягли
 У Римъ на прѹщу. Приплила
 Изъ Сиракѹзъ и та небѹга
 Благати кесаря и бѹга.
 И чи одна вона? мій Бѹже!
 Прийшло їхъ тисяча въ слізахъ,
 Прийшло здалѹка!..

Гѹре зъ вамп!

Кого благати ви прийшли?
 Кому ви слѹзи привесли?
 Кому ви принесли зъ слѹзами
 Свою надію?... Гѹре зъ вамп!
 Кого благаете, благіні,

Рабі незрячі, сліпії!
 Чи кáтъ помілує когó?
 Молітесь Бóгові однóму,
 Молітесь правді на землі, —
 А бiльше на землі нікóму
 Не поклонітесь. Всé брехня! . . .

VIII.

Передъ Нерóномъ,
 Передъ Юпітеромъ новімъ,
 Моли́лсь вчóра сенатóри
 И всі патріціі, — и вчóра
 Лилáся бóжа благодáть:

— — —
 Преторіáне помоли́лсь —
 Преторіáнамъ давъ ука́зь,
 Щобъ все, щó хóчуть, те й робіли,
 А ми помілуемо васъ;
 И ви плéбéі — гречкосіі —
 И ви моли́лися, — та васъ
 Ніхтó не мiлує! не вмiють
 Васъ и помiлувать гарáвдъ...

IX.

На трéтій день уже пусти́ли
 Моли́тися за христия́нъ.
 И ти приходила, моли́лась, —
 И милосéрдний истукáнъ
 Звелiвъ весті́ изъ Сираку́зiвъ
 У Рймъ въ кайдáнахъ христия́нъ.
 И рáда ти, и весéла,
 Кумiровi зно́ву
 Помоли́лась... а кумiръ той,
 Юпитеръ той но́вий,
 Ось побáчъ, якéе свято

Бўде завдавати
 Въ Колізѣі.
 А тимъ часомъ
 Иди зострічати
 Свого сїна, та недуже
 Радій-лишъ, небого:
 Ще не знаєшъ ти нового
 Лукавого бога! —

X.

А поки-щó, зъ матерїями
 Алкидова мати
 Пішла ёго зострічати, —
 Святїхъ привітати
 На березі. Пішла еси,
 Трóхи не співаєшъ,
 Та кесаря-юпитера
 Хвалишъ-вихваляєшъ.

— — —
 И нищечкомъ помолилась
 Кесареви — богу,

Та й пішла по-надъ болóтомъ, —
 На Тїбръ поглядáе...
 А по Тїбру, нзъ-за гаю,
 Баїдакъ впливае —
 Чв галера. На галері
 Везуть твого сїна
 Зъ Неофїтами въ каїданахъ;
 А твоя дитїна
 Що й до щóгли прикована: —
 Не неофитъ новий,
 А апóстоль великого
 Христóвого слóва.
 Оттакїй-то вінъ! . . . Чи чуєшъ?
 У пúтахъ співае
 Твій мученикъ:
 »Псаломъ новий Господеві

И нову ю славу
 Воспоёмъ чеснѣмъ соборомъ,
 Серцемъ волукáвнмъ;
 Во псалтѣри в тимпанѣ
 Воспоёмъ благая,
 Яко Богъ кара неправихъ
 Правнмъ помагае;
 Преподобнѣи во славі
 И на тихихъ лóжахъ
 Радуютца, славословлять.
 Хвалять ѣмья Бóже;
 И мечѣ въ рукахъ ихъ добрі,
 Острі обоюду,
 На отмщѣніе азѣкамъ
 И въ науку людемъ.
 Окують царей несѣтихъ
 Въ залѣвнѣи пѣта,
 И ихъ славннхъ окóвами
 Ручннмъ обкрутять;
 И осудятъ неправедннхъ
 Судомъ своимъ правнмъ,
 И во вѣки стáне слава —
 Преподобннмъ слава!« —

XI.

А ти на бѣрезѣ стояла
 Ненáче тѣмная скала,
 Не слѣхала и не ридáла,
 А «аллилуѣя» подалá
 За матерями христїанамъ.
 Мовъ дзвóни загулі кайдани
 На Неофїтахъ: а твѣй синъ,
 Едїннй твѣй, апóстолъ новнй,
 Перехрестївшнсь, возгласївъ:
 —»Молїтесь, братїя, молїтесь
 За кáта лютого! ёго

Въ своїхъ моли́твахъ помьяніте;
 Передъ гордінею жъ ёго,
 Бра́тія моі, не поклонітеся!
 Моли́тва — Бо́гови! А вінъ
 Неха́й лютує на землі,
 Неха́й проро́ківъ побиває,
 Неха́й усіхъ насъ распинає...
 Уже́ ввуча́та зачали́сь
 И́ ви́ростуть вони́ коли́сь:
 Не ме́стивки ввуча́та тіі —
 Хри́стові во́ини святи́і, —
 И́ безъ огня́ и безъ ножа́
 Страте́ги бо́жні воспря́нуть.
 И́ тьми́ и тис́ячі погани́хъ
 Передъ святи́ми побі́жять!
 Моли́теся, бра́тія! —

Моли́лись —

Моли́лися передъ хресто́мъ
 Заку́ті въ пу́та Неофіти,
 Моли́лись радісно!.. Хвала́,
 Хвала́ вамъ, ду́ші молоді́і,
 Хвала́ вамъ, ли́царі́ святи́і,
 Во віки-віки похва́ла!...

XII.

И въ Римъ гале́ра пришла́.
 Мина́є ти́ждень. Пья́ний ке́сарь,
 Постри́гши самъ себе́ въ Зеве́си,
 Завда́въ Зеве́су юбиле́й.
 Ликю́ Римъ. Передъ кумі́ра
 Везу́ть воза́ми ла́данъ, мі́ро,
 Жену́ть гурта́ми хри́стіянъ
 У Колизе́й. Мовъ у різни́ці
 Кро́вь потекла́. Ликю́ Римъ....
 И гладіа́торъ и патрі́цій, —
 Обі́два пья́ні: кро́вь и димъ
 Їхъ упо́ївъ; руїну сла́ви

Римъ пропивае, — тріазну править
 По Сципіонахъ. Лютий, лютий,
 Мерзѣний старче! роскошій
 Въ своїхъ гаремахъ! Изза моря
 Уже встае святая зоря;
 Не громомъ праведнимъ, святимъ
 Тебѣ убьютъ: ножемъ тупимъ
 Тебѣ заріжуть, мовъ собаку...

XIII.

Другий день

Рсвѣ арѣна; на арѣні
 Людійський золотій пісокъ
 Покрився пурпуромъ червонимъ —
 Въ болото крові замісивсь;
 А Спракүзськихъ Назорѣвъ
 Ще не було у Колизеі.
 На третій день и їхъ въ кайданахъ
 Сторожа зъ голыми мечами
 Гуртомъ въ різницю привелá.
 Арѣна звіремъ заревлá;
 А синь твій гордо на арѣну,
 Псаломъ співаючи, ступівъ, —
 И пьяний кесарь, мовъ скажений,
 Зареготавсь. И леопáрдъ
 Изъ лёху вискочивъ на сцену...
 Ступівъ, зирнувъ, — и полплáсь
 Святáя кровъ. По Колизеі
 Ревучимъ громомъ пронеслáсь
 И стіхла бұря... Дѣ жъ булá,
 Дѣ ти сховалась? Чомъ на ёго,
 На кесаря свого святого,
 Не кинулась? — Бо стерегла, —
 Кругомъ въ три лави обступили
 Зевеса ліктори; за нимъ,
 Твоимъ Юпитеромъ святимъ,
 Залізну браму зачпили;

А ти осталася одна,
 Одва-однісінька на дворі...
 И щó ти зможешъ? « Гóре, гóре!
 О гóре лютеє моє!
 Моя ти дóленько! Безъ ёго
 Щó я робитиму? До кóго
 Я прихилюся?... «— И небóга
 Кругómъ зирну́ла, — в о муръ—
 О муръ старою головою
 Удари́лась, в тру́помъ пала
 Підъ са́му бра́му....

XIV.

Зъ позóрища у-вечері
 У тэрми схова́вся
 Святій кесарь зъ ликторáми;
 Колизей остáвся
 Безъ кесаря и безъ Рíмлянъ
 И ніби заплакавъ
 Одино́кий; мовъ горá та
 На полі, чорніє
 Колизей той середъ Рíму.
 Тíхо, тíхо віє
 Изза Тíбру, изъ Альба́на
 Вітеръ по-надъ Рíмомъ,
 А надъ чóрнимъ Колизе́ємъ
 Ніби изъ-за дíму
 Пливé місяць круглóлиций, —
 И мíръ первоздáнний
 Одпочівъ на лóні нóчи;
 Тільки ми, Ада́ме,
 Твої ча́да престúпниі,
 Не одпочивáемъ
 До са́мої домовіни
 У прóспанімъ раі;
 Гриве́мóся, мовъ соба́ки,
 За маслáкъ смердя́чий

Та тебе ще зневажаємъ,
Прáотче...

XV.

Трѳхи одпочѳла
Старá мати недобѳта;
Живѳщую силу
Сѳла нѳчи оживѳла;
Встáла, походѳла
Коло замкнutoї брáми
Та щось шепотáла:
Чи не кѳсаря свѳтого
Нѳшкомъ проклинáла?
А мѳже й такъ... Тнхѳсенько
До брáми підкрáлась,
Послѳхала, усмѳхнѳлась,
И щось прошептáла —
Якѳсь слѳво... И нѳщечкомъ
Коло брáми сѳла
Й зажурилась. Незабáромъ
Брáма одчинѳлась
И на возáхъ, на колеснѳцяхъ
Изъ Колизѳа, изъ рѳзницѳ,
Свѳтѳї вѳвезли тѳлá
И повезли на Тѳбръ: тѳлáми
Свѳтѳїхъ убитѳхъ годувáли
Для цáрського-такѳ столá
У Тѳбрі рѳбу. Встáла мати,
Кругѳмъ оглянулась, взялась
За бѳту гѳлову руками
И тѳхо мовчки за возáми
Марѳю чѳрною пѳплá
На Тѳбръ. А Скѳен сѳроѳкѳ,
Погѳннчѳ, рабѳвъ рабѳ,
Подѳмали: сестрá Морѳка
Изъ нѳкла вѳйшла провожáть

У пѣкло Рѣмлянъ. Поскидали
 У воду трупы, та й назадъ
 Зъ возами Скѣп повертали. —
 А ти осталася одна
 На березі, и ти дивилася.
 Якъ ростилася, стелилсь
 Круги широкіи надъ нѣмъ,
 Надъ синомъ праведнимъ твоимъ...
 Дивилася, поки не осталось
 Живого слѣду на воді, —
 И усміхнулася тоді
 И тяжко, страшно заридала,
 И помолилася, въ першій разъ,
 За насъ Роспѣтому, — и спасъ
 Тебѣ роспѣтій снѣ Маріі,
 И ти слова ёго живій
 Въ живую дѣшу приняла,
 И на торжища и въ чертога
 Живого истинного Бѣга
 Ти слово правди понесла.

Т. ШЕВЧЕНКО.

Нижній — Новгородъ.
 3 декабря 1857 г.

ЛИСТИ ШЕВЧЕНКА.

4) КЪ А. І. КОЗАЧКОВСКОМУ.

І.

Новопетровское укрѣпленіе, 16 іюля 1852 г.

Поддерживаетъ ли дружбу, или, по-крайней-мѣрѣ, пріязнь, постоянная переписка? Вопросъ прехитрый, на который отвѣчаю, вслѣдствіе многолѣтней опытности, такъ: Былъ у меня, во время эно, великій пріятель — (можетъ быть, онъ здравствуетъ и по нынѣ?) — такъ этотъ-то великій пріятель, бывало, каждую почту дарилъ меня посланіемъ, по-крайней-мѣрѣ на двухъ листахъ. И я. — о грустное воспомнаніе! — долженъ былъ отвѣчать ему потому, что онъ былъ хорошій пріятель. И если бы не эти убійственныя посланія, можетъ быть и до сихъ поръ остался хорошимъ пріателемъ. А то увы! терпѣніе лопнуло и дружба врозь! Миѣ кажется, что отъ подобной переписки не только дружба, но и самая нѣжная любовь не уцѣлѣетъ. Но намъ съ вами нечего опасаться за нашу дружбу вслѣдствіе частой переписки. Миѣ кажется, если не ошибаюсь, что, со времени нашего знакомства, это будетъ первое письмо, — а знакомы мы съ вами ровно 10 лѣтъ. Да и это письмо, — если правду сказать, — порожденіе крайней необходимости. Чистосердечію моему простите великодушно.

Вотъ какого рода необходимость заставляла меня начертать посланіе сіе нехитрос: въ настоящемъ 1852 году, я чувствую приближеніе той самой болѣзни, отъ которой вы спасли меня въ 1844 году. Если припомните тотъ цѣлительный бальзамъ, кото-

рымъ вы меня тогда врачевали, то, ради самого Эскулапа, пришлите рецептъ онаго (сальсапарели можно достать и здѣсь.) Фишеръ, тогда, въ Яготинѣ пояснилъ мнѣ причину моей болѣзни тѣмъ, что будто-бы я торопился жить. Чѣмъ же теперь истолковать ее? развѣ только тѣмъ, что я теперь слишкомъ медленно и однообразно живу. Правда, я и теперь не могу похвалиться очень дѣвственною жизнью; но, въ отношеніи *наши Киприды*, право, не грѣшенъ. Думаю, что это дѣло золотухи. Впрочемъ, я для васъ субъектъ пзслѣдованный.

По прибытіи моемъ въ здѣшній край, я, два года сряду, страдалъ скорбутомъ и головною болью. Дальний походъ (отъ Орской крѣпости до Аральскаго моря) и продолжительное купанье въ морѣ, — были причиною того, что показались у меня на всемъ тѣлѣ, особенно на ногахъ, золотушные нарывы, послѣ чего я вскорѣ почувствовалъ облегченіе въ головѣ. А теперь повторяется таже боль и прыщи на головѣ точно такіе, какъ были и въ 1844 году. Я здѣсь совѣтовался съ врачомъ. Онъ увѣряетъ меня, что это слѣдствіе частыхъ жертвоприношеній Панаоской богини. А я, благодаря ту же богиню, никогда отъ нея не страдалъ, — кромѣ (самой лёгкой болѣзни.)

Теперь нужно бы вамъ написать о нравственномъ моемъ житьѣ-бытьѣ. Но оно такъ скверно, что и писать не хочется; а коли говорить хорошаго нечего, то лучше молчать. Живу я, можно сказать, жизнью публичною, спрѣчь въ казармахъ. Муштруюсь ежедневно. хожу въ караулъ, и т. д.; одно слово — солдатъ, да еще солдатъ какой! Просто — пугало воронье! Ушища огромныя; лысна — что твой арбузъ: точь въ точь «салдацький патрѣтъ», что изобразилъ Кузьма Трохимовичъ (у Основьяненка).

Шутки въ сторону, а написать о себѣ не могу ничего хорошаго; въ противномъ случаѣ, это была бѣ ложь. Живу, можно сказать, однимъ воспоминаніемъ. Да и кто пмъ не живетъ? Помните ли нашу съ вами прогулку въ Андруши и за Дибпръ, въ Монастырщце, на гору? Вспомните тотъ чудный вечеръ, ту широкую панораму и, посерединѣ ея, длинную, широкую, фіолетовую ленту, а за лентой фіолетовой блестятъ, какъ пзъ золота кованыи, Переяславскій соборъ. Какая-то чудная торжественная тишина. Помните, мы долго не могли промолвить слова, — пока, наконецъ, бѣлое, едва замѣтное пятнышко, не заплѣло:

Та йромъ-йромъ за товáромъ...

Чудный вечеръ! чудный краѣ! И пѣсни дивныя! Много добрыхъ воспоминаній сохранплъ я о старомъ Переяславѣ и о тебѣ, мой искренній друже!

Кланяюсь всеѣмъ добрымъ моимъ знакомымъ, и, особенно, доброму, гостепріимному Степану Никифоровичу Самойлову. Ежели ппшешъ когда О. М. Бодянскому, то кланяйся за мене. Аминь. Искренній твой *Т. Шевченко*.

Адресуй такъ: *Его Высокоблагородію, Антону Петровичу Маевскому, 1. коменданту Новопетровскаго укрѣпленія, въ 1. Астрахань. А зимою — въ 1. Гурьевъ.*

II.

30-го іюня 1853 г.

Искренній мой друже! *Недавно* я получилъ твое глубоко-грустное письмо. Причина была та, что на кого оно было адресовано, — померъ прошедшею зимою, а душеприказчики его не рѣшились взять письмо съ почты. Спасибо, уже новый комендантъ взялъ его и передалъ мнѣ. Грустный мой, плачевный мой друже! Чѣмъ, скажи, я порадою твое горестное сердце? Ничѣмъ! На подобныя слезы мы, люди, не имѣемъ сушила. Дружнее участіе ослабляетъ наши полугорести, но великое горе, какъ твое теперь, можетъ ослабить только нашъ общій помощникъ и сердце-вѣдецъ! Молюся, если можешъ молиться, и, моляся, вѣруй разумно, глубоко вѣруй, въ замогильную лучшую жизнь. Сны твои, которые ты видѣлъ въ самые критическіе часы твоей жизни, показываютъ намъ что-то выше нашихъ земныхъ понятій. Вѣруй! и вѣра спасетъ тебя.

Недавно прибывшій къ намъ комендантъ привезъ съ собою жену и одно дитя по третьему году. Милое, прекрасное дитя! (А все, что прекрасно въ природѣ, какъ *велица* (?) вьется около нашего сердца.) Я полюбилъ это прекрасное дитя, а оно бѣдное такъ привязалось ко мнѣ, что, было, и во снѣ звало къ себѣ *лысаю дяню*. (Я теперь совершенно лысый и *сивый*). — И что же? Оно, бѣдное, захворало, долго томилось и умерло. Мнѣ жаль

моего маленькаго друга; я тоскую; я иногда приношу цвѣты на его очень-раннюю могилу и плачу; я чужой ему, — а что дѣлаетъ отецъ его и особенно мать? Бѣдная, горестная мать, утратившая своего первенца!.. Чтоже теперь твоихъ дѣтей мать? и что ты самъ, горестный отецъ! Велико, страшно велико, твое горе, мой единый, мой незабвенный друже!

Прочитай и поцлуй за мене свою горестную подругу; скажи ей, что и я, вмѣстѣ съ нею, плачу о ея и твоихъ дѣтяхъ.

Прощай, мой скорбный друже. *Незабывай мене*, напиши ко мнѣ хоть сколько можешь написать, и адресуй такъ: *Его Высокоблагородію, Ираклію Александровичу Ускову, черезъ г. Астрахань, въ Новопетровское укрѣпленіе*. Не забывай

Т. Шевченка.

III.

14 апрѣля 1854 года.

Христось воскресе! Друже мій единый! Вчера только привезла почта изъ Гурьева твое письмо, написанное тобою 14 генваря. Видишь ли въ чемъ дѣло: Новопетровское укрѣпленіе, впродолженіи звымы, не можетъ получать денежной почты, а получаетъ ее только впродолженіи лѣта; то, по этому обстоятельству, и я получилъ твое сердечное посланіе только 13 апрѣля, т. е. съ первою лѣтнею почтою.

Спасибі тобі, друже мій единый, за твои десять рублівъ, чи, якъ ти пишешъ, якогось хорошого общезнакомаго нашего, и ёму и паче тобі спасибі: ёму спасибі за гроші, а тобі спасибі за те, що пославъ ти мені їхъ. Тільки за те спасибі не скажу, чому ти не написавъ мені — хто се такий *общезнакомый* нашъ такий памятливыи та щедрый? Трохи лишъ (я самъ собі міркую), чи не ти се самъ посилаешъ мені, убогому, изъ своєї власної дірявої кишені. Я думаю, що такъ. Серце мое мені нашітуе, що такъ. Спасибі жъ тобі ще разъ, друже мій единый! Дай тобі, Господи милосердный, не класти більше своїхъ любихъ дітокъ въ домовину, а ростити їхъ на добро людямъ, а собі на тихую старечу радість. Поцлуй ихъ, малыхъ, за мене и жартуючи скажи їмъ, що далеко-дєсь старий, лисий, усатий солдатъ молитця

Богу, и молячися просить его, милосердного, щобъ ви есте великі росли и здорові були; а жінку твою (чомъ ти мені не напишешъ якъ її звати?) поцілуй и за мене трічі. Та що—чомъ ти мені не напишешъ, чи великі выросли деревá, що посадишъ ти въ осени 1845 божого року; бо мені такъ в здаеця, шо я, якъ пишу оцей листъ до тебе, або якъ просто тебе згадую, то такъ виначе дивлюся на тебе, — якъ ти, коло баркана, рядочкомъ въ осени деревá сажасшъ.

Друже мій милостивий! Якъ получившъ сіе нехитроствое посланіе мое, то вибери хороший погодий день, та повели запрягти у бричку коні, та возьми — посади коло себе жіночку свою и діточокъ своїхъ невеличкихъ, и пойдте собі съ Богомъ у *Андруші*, — погуляйте собі гарненько у архіерейському гаі, та, гуляючи по- підъ дубами та вербами, згадай той день, якъ колись передъ вечоромъ ми съ тобою въ Андрушахъ гуляли.

Дурень я, та ще й великий дурень! Мені теперъ здаеця, шо й раю кращого на тімъ світі не буде, якъ ті Андруші; а вамъ тамъ то може на світъ остило дивитьця и на сині Трахтоміровські гори. Боже мій, Господи єдиний! чя гляну я на ті гори коли-небудь хочъ однимъ окомъ? Ні! нікоде я їхъ не побачу! а хочъ и побачу, то, може, съ того світа, або на сімъ світі пріснятця коли-небудь.

А цуръ ёму! лучше ёго и не згадувать; а то якъ згадаю щонебудь про нашу бідну Україну, то слёзи такъ и закапають изъ старихъ очей.

Давно ворушитця у мене въ голові думка, щобъ перевести на нашъ прекрасний языкъ *Слово о Полку Игоря*, — такъ нема въ мене подливника, а перевода чптать не втпу. Такъ отъ-щобъ я думаю: У вашій семенарській библіотеці певне есть издание *Шишкова* або *Максимовича: Слово о Полку Игореві*, переводъ съ текстомъ; то ти, великої ради моєї любові, попроси якого-небудь скорописця списать для мене одиць екземпляръ, съ переводомъ текстъ, сієї невеличкої, но премудрої, квіги; а я тобі за це... щожъ я тобі зроблю убогий? подякую щпримъ серцемъ та й більшъ нічого.

Вони гласу моленія моего, друже мій єдиний! впршли мені текстъ *Слова о Полку Игоря*; а то на твоїй душі буде гріхъ,

якъ не буде воно, те *Слово*, переведене на нашъ задушєвний прекрасный языкъ.

Недавно публїковано въ газетахъ переводъ *Слова о Полку Игоря*, Н. Гербеля, и его же изданіе — переводъ съ текстомъ и зъ рисунками якниись, а продаєця 3 р. ср. А бодай вінъ — и зъ своєю книжкою и зъ рисунками, проче текста святого. Для текста думавъ бувъ виписати сію хитро-надрюковану книгу, та якъ подичивъ свої гроші, то й рукою махнувъ; сиасибі тобі, шо ти мені оце помігъ, ато... та цуръ ёму й розказувать.... ажъ нудно.

Оставайся здоровъ, друже мій милостивий! поцілуй за мене свою жівку и своїхъ новеличкихъ діточокъ. Згадуї школи бозталанного *Т. Шевченка*.

Р. С. Пиши до Бодянського О. М. и кланяїся ёму одъ мене.

5) КЪ НИКОЛАЮ ОСИПОВИЧУ О. (1)

Въ *М. Вѣдомостяхъ* (№ 45), письмамъ Т. Гр. предпослано слѣдующее объясненіе:

»Сообщая читателямъ два письма Шевченка, которыя, по счастью случаю, достались намъ, мы считаемъ не лишнимъ сказать здѣсь, въ поясненіе къ нимъ, нѣсколько словъ. Оба эти письма писаны Шевченкомъ къ одному лицу, Николаю Осиповичу О* (мы не имѣемъ права открыть фамилію), съ которымъ началась у него переписка по совершенно особому случаю. Въ послѣдніе годы заточенія Шевченка, г. О* жилъ въ Петербургѣ, въ домѣ одной знатной дамы, Н. И. Т., которая покровительствовала поэту и много содѣйствовала къ его освобожденію изъ крѣпости. Г. О* былъ посредникомъ въ сношеніяхъ Шевченка съ его «заступницей», какъ онъ самъ называетъ въ своихъ письмахъ эту даму, и такимъ образомъ между ними завязалась переписка, хотя корреспонденты никогда не видались другъ съ другомъ. Письма эти, не сообщающія никакихъ особенныхъ фактовъ пзъ жпзн малорусскаго поэта-художника, имѣють въ глазахъ нашихъ

(1) Надѣмся, редакція *Московскихъ Вѣдомостей* не посѣтуєтъ за перепечатку этихъ писемъ въ *Основѣ*, которая обязана сберечь все, что касается украинскаго поэта; съ своей стороны, мы съ удовольствіемъ увидѣли бы перепечатку подобныхъ матеріаловъ пзъ *Основы*.

ту важность, что чрезвычайно ярко изображают симпатичную натуру Шевченка, и знакомятъ съ тѣмъ настроеніемъ духа, какое испытывалъ онъ во время своего заточенія. Письмо это любопытно еще по слѣдующему случаю: послѣ постоянныхъ горькихъ сѣтованій Шевченка на злополучную судьбу, г. О., въ одномъ изъ писемъ своихъ, угѣшая узника, спросилъ его: «ноужели въ тяжелые годы своего заточенія не зналъ онъ ни одного такого явленія, на которомъ бы могъ остановиться съ нѣкоторою отрадой?» На этотъ вопросъ Т. Г. Шевченко отвѣчалъ милымъ рассказомъ о вербѣ, успѣвшей, во время его долговременнаго заключенія, вырости въ большое тѣнистое дерево.

»Первое изъ сообщаемыхъ здѣсь писемъ относится къ 1855 году и писано, поэтому, еще изъ заточенія; второе же, какъ значится въ самой рукописи, писано въ 1857 году изъ Нижняго-Новгорода.»

»Сообщая эти письма, мы позволили себѣ только исправить въ нихъ орфографическія ошибки и разставить знаки препинанія.

I.

20-го мая.

Письмо ваше, мой благородный, мой искренній друже, получилъ я 16-го мая, и, хотя вы и промѣняли лиру на мечъ, и лучезарнаго Феба на мрачнаго Арея, но невинная слабость задумчивыхъ поклонниковъ музъ—разсѣянность осталась при васъ. Вы начали ваше доброе посланіе въ Курскѣ, и кончили его на р. Бальбекѣ, и все-таки забыли написать число и годъ, когда оно было послано на почту. Я тоже въ недоумѣніи, куда вамъ отвѣчать. Вы пишете, что дружина ⁽¹⁾ должна возвратиться лѣтомъ во-свояси, а теперь уже, слава Богу, лѣто, и я васъ воображаю, по крайней мѣрѣ, въ Полтавской губерніи, послѣ длиннаго перехода отдыхающаго возлѣ живописной бѣлой хаты, или въ тѣни цвѣтущихъ вишень и черешень. О моя милая родина! Увижу ли я тебя хоть когда-нибудь? Я говорю не о томъ, о чемъ думаю; я думаю теперь о томъ, куда мнѣ адресовать письмо мое: адре-

(1) Г. О., художникъ, служилъ въ это время въ народномъ ополченіи.

сюю я его по прежнему адресу и оно вѣрно найдетъ васъ, въ какой бы вы губерніи ни обрѣтались.

Я потерялъ-было надежду получить отъ васъ, или объ васъ, хоть какое-нибудь извѣстіе, и Богъ знаетъ чего уже я не передумалъ. Думалъ даже.... (простите мнѣ), что вы—и вы меня покинули на моей терновой дорогѣ. Только, о радость неизреченная! на другой день праздника, т. е. 16-го апрѣля, получаю страховое письмо отъ неизвѣстной мнѣ особы. Пошли ей Господи всѣ блага и радости въ жизни! Изъ письма узналъ я о вашемъ превращеніи и, радость всѣмъ радостямъ, узналъ я, что я не забыть, не покинуть на волю меня карающей судьбы. Благороднѣйше существо этогъ анонимъ ⁽²⁾. По милости его, и у меня былъ праздникъ какъ и у людей. Нѣтъ, больше ни у кого такого свѣтлаго прекраснаго праздника не было, какъ у меня. Такіе праздники даются только за долги и тяжкія испытанія.

14-го апрѣля получилъ я извѣстіе изъ Оренбурга, что меня забыли представить въ унтеръ-офицеры по случаю всемилостивѣйшаго манифеста о восшествіи на престолъ. Это роковое извѣстіе меня такъ озадачило, что я не зналъ, что съ собою дѣлать, потому что я считалъ свое производсто дѣломъ конченнымъ. Да и могъ ли я думать иначе? Высочайшая милость была для всѣхъ, но, увы! меня не осѣнила Горькая, ядовитая насмѣшка судьбы! И такъ я встрѣтилъ Воскресеніе Человѣколюбца, какъ отверженникъ. Послѣ этого, можете судить о моей радости, когда я получилъ письмо отъ анонима. Въ остальные дни праздника я только и дѣлалъ, что читалъ письмо и затвердилъ его до послѣдней буквы, и все-таки не узналъ, кто она—эта милостивая человѣколюбивая душа! Да и зачѣмъ узнавать? Будемъ молиться Богу, что еще существуютъ такія души между себялюбивыми людьми. И такъ, отъ свѣдающей душу печали перешелъ я внезапно къ улыбающейся радости, и праздникъ провелъ къ кругу васъ, мои благородныя друзья, какъ въ кругу роднаго сердцу милаго семейства.

Только въ концѣ Святой недѣли я немного освободился отъ обаянія, произведеннаго на меня дорогимъ письмомъ, и написалъ отвѣтъ, за складъ и ладъ котораго пусть извинитъ меня велико-

(2) Подъ анонимомъ разумѣется здѣсь та самая дама, которая особенно содѣйствовала къ освобожденію поэта.

душный анонимъ. Вамъ я тоже началъ письмо на сообщенный мнѣ вашъ адресъ; но почта не ждала меня, ушла, и письмо осталось до слѣдующей почты, а слѣдующая привезла мнѣ ваше дорогое посланіе. Значитъ—справедливо сказалъ одинъ древній вопль, что на свѣтѣ дѣлается все къ лучшему. Теперь и я спокойнѣе и счастливѣе, слѣдовательно и написать вамъ могу благообразнѣе и порядочнѣе.

Я очень радъ, что случай привелъ васъ увидѣть хоть одинъ экземпляръ амфибій, между которыми я прозябаю столько лѣтъ. Но замѣьте, что видѣли лучшій экземпляръ, экземпляръ, одушевленный чѣмъ-то подходящимъ на мысль и чувство. Доказательство, что онъ изъ линейнаго батальона переведенъ въ армію. Это самая блестящая рекомендація. Но если бъ вы увидѣли одородныхъ съ нимъ... Но нѣтъ, Боже васъ сохрани и во снѣ увидѣть такое нравственное безобразіе человѣка. Геты, между которыми на берегахъ Дуная влчплъ остатокъ дней своихъ Овидій Назонъ,—наисовершеннѣйшее созданіе Всемогущаго Создателя вселенной,—были дикіе варвары, но не пьяницы, а окружающіе меня и то и другое. Однажды я сказалъ Дармограю (*псевдонимъ самого Шевченка*)—вотъ настоящіе гомерическіе шутки.—Нѣтъ отвѣчалъ онъ: еслибы Гомеръ увидѣлъ этихъ богатырей, такъ онъ бы покрутилъ свой сѣдой усъ и принялся бы передѣлывать свою славную эпопею отъ начала до конца.—Кстати о Дармографѣ: вы сдѣлали замѣчаніе на его »Княгню,« совершенно согласное съ моимъ замѣчаніемъ: недостатокъ отдѣлки въ подробностяхъ, и то большой недостатокъ. Но этотъ рассказъ—одинъ изъ первыхъ его ученическихъ этюдовъ. Попишетъ еще годокъ-другой, дастъ Богъ, этотъ недостатокъ уничтожится. Покойный Карлъ Павловичъ (*Брюловъ*) говорилъ: чѣмъ малосложнѣе картина, тѣмъ тщательнѣе должна быть окончена, и это глубоко вѣрно; а все-таки просите графиню Н. И. о напечатаніи этого незрѣлаго творенія: это польститъ самолюбію творца и, можетъ быть, изъ этой шутки выйдутъ результаты серьезные. Вѣдь и столбы всемірной литературы, я думаю, также начинали, какъ и мой бѣдный protégé: а это дѣйствительно такъ. Кромѣ меня, у него совершенно никого нѣтъ, къ кому бы онъ могъ обратиться. Онъ, что называется, круглый сирота. Прислалъ онъ мнѣ еще одинъ рассказъ, подъ названіемъ »Варнакъ«. Этотъ уже кажется темно-

го круглѣе, но все-таки замѣтень тотъ же недостатокъ. Онъ, кажется, вовсе не читаетъ великаго Шотландца. Да и гдѣ его взять въ этомъ Богомъ забытомъ краю? Выписать? Онъ бѣдиѣ меня, а выпросить не-у-кого. Скпены—варвары и вдобавокъ пьяницы. Но довольно о литературѣ. Поговорю о болѣе сердцу близкомъ искусствѣ и его жрецахъ. Миръ праху умершихъ, слава и долголѣтіе живымъ! Вы говорите, что Логановскій имѣлъ для московскаго храма работы на 80,000 руб. На какую же сумму имѣютъ другіе достойнѣйшіе художники, какъ напримѣръ Пименовъ и Рамазановъ? О, какъ бы мнѣ хотѣлось взглянуть на эти колоссальныя (?) работы! Не знаю, участвуетъ ли хоть одинъ иностранецъ въ этихъ работахъ. Или К. И. сдержалъ свое слово: онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю, что онъ ни одного вѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патриотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакѣ и Лядурнерѣ и говорить нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія вѣмцевъ всему отечественному; примѣръ, старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ забвеніи, построивши едновѣрческую церковь во имя св. Николая въ Грязной улицѣ; а Сенатъ поручилъ выстроить какому-то Шуберту, проситъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашлн неудобносполнимымъ. Диво, да и только! Если случится вамъ быть въ Кіевѣ, обратите вниманіе,—что я говорю—вниманіе?—взгляните на институтъ благородныхъ дѣвицъ. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность—самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и тоже инженеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ вѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихъ временъ. Я, кажется, немного увлекся духомъ патриотизма. Оставимъ это до другого раза и обратимся къ моему бѣдной прозѣ.

Вы пишете мнѣ, чтобы я вамъ писалъ о моемъ житьѣ-бытьѣ. Вотъ вамъ одинъ эпизодъ, и замѣйте — отраднѣйшій. Въ 1850 г., когда меня препровождали изъ Орской крѣпости въ Новопетровское укрѣпленіе (это было въ октябрѣ мѣсяцѣ) въ Гурьевѣ городкѣ я, на улицѣ, поднялъ свѣжую вербовую палку и привезъ ее въ укрѣпленіе, и на гарнизонномъ огородѣ воткнулъ ее въ землю, да и забылъ про нее; весною уже огородникъ напомнилъ мнѣ, сказавши, что моя палка растетъ. Она дѣйствительно раст-

ки пустила; я ну ее ползывать, а она роста, и въ настоящее время она будетъ вершковъ шесть толщины въ діаметръ и покрайней мѣрѣ сажени три вышины, молодая и роскошная; правда, я на нее и воды не мало вылилъ,— зато теперь, въ свободное время и съ позволенія фельдфебеля, жуирую себѣ въ ея густой тѣни. Нынѣшнее лѣто думаю нарисовать ея, разумѣется, втихомолку. Она уже такъ толста и высока, что подѣ карандашемъ Калама могъ бы выйти изъ нея прекраснѣйшій этюдъ. Вотъ вамъ одинъ, единственный, отрадный эпизодъ изъ моей монотонной, безотрадной жизни.

Верба моя часто напоминаетъ мнѣ легенду о раскаившемся разбойникѣ. Въ дремучемъ лѣсу спасался праведный отшельникъ, и въ томъ же дремучемъ лѣсу свирѣпствовалъ кровожадный разбойникъ. Однажды приходитъ онъ съ своей огромной дубиной, окованной желѣзомъ, къ отшельнику и проситъ у него исповѣди: а не то, говоритъ, убью, если не исповѣдуешь меня. Дѣлать нечего, смерть не свой братъ: праведникъ струсилъ и принялся, съ Божьею помощію, исповѣдывать кровожаднаго злодѣя. Но грѣхи его были такъ велики и ужасны, что онъ не могъ сейчасъ же вложить на него эпитимію и просилъ у грѣшника сроку три дня для размысленія и молитвы. Разбойникъ ушелъ въ лѣсъ и черезъ три дня возвратился. Ну что, говоритъ, старче Божій, придумалъ ли ты что-нибудь хорошее? Придумалъ, отвѣчалъ праведникъ, и вывелъ его изъ лѣсу въ поле на высокую гору, вбилъ, какъ колъ, страшную дубину въ землю и велѣлъ грѣшнику носить ртомъ воду изъ глубокаго оврага и поливать свою ужасную палцу: и тогда, говоритъ, отпустятся тебѣ грѣхи твои, когда изъ этого смертоноснаго орудія вырастетъ дерево и плодъ принесетъ. Сказавши это, праведникъ ушелъ въ свою келью спасаться, а грѣшникъ принялся за работу. Прошло нѣсколько лѣтъ, схимникъ забылъ уже про своего духовнаго сына. Однажды онъ въ хорошую погоду вышелъ изъ лѣсу въ поле погулять; гуляеть въ полѣ и въ раздумѣ подошелъ къ горѣ; вдругъ онъ почувствовалъ чрезвычайно пріятный запахъ, похожій на *дулю*. Праведникъ соблазнился этимъ запахомъ и пошелъ отыскивать фруктовое дерево. Долго ходилъ онъ около горы, а запахъ дѣлался все сильнѣе и сильнѣе; вотъ онъ взошелъ на гору—и что же представляется его изумленному взору? — великолѣпнѣйшее

грушевое дерево, покрытое зрѣлыми плодами, и подъ деревомъ въ тѣни отдыхаетъ старецъ съ длинною до самыхъ пять боро-
дою, какъ у св. Онуфрія. Схимникъ узналъ въ ветхомъ старцѣ
своего духовнаго сына и смиренно подошелъ къ нему за благо-
словеніемъ, потому-что онъ уже былъ праведникъ больше само-
го схимника.

Верба моя также выросла и укрываетъ меня въ знойный день
своею густою тѣнью, а отпущенія грѣховъ моихъ нѣтъ, какъ
нѣтъ! Но тотъ былъ разбойникъ, а я, увы, сочинитель.

Я надобѣлъ вамъ свою болтовню, но какъ быть?

Погода къ осени дождливѣй,
А люди къ старости болтавѣй;

а я уже сѣдой и лысый становлюсь. Вы пишете, что жи-
вете въ землянкѣ и бѣдствуете въ родѣ Робинзона Крузо, и во-
ображаете, что я вамъ завидую. Вамъ извѣстенъ благородный ве-
ликодушный анонимъ. Пишите ему, молитесь его не оставить мо-
ей просьбы. Коронація государя—предѣлъ моихъ надеждъ и упо-
ваній. Прошу васъ, напишите ей и благодарите за ея искреннее
участіе, за ея материнское, теплое письмо. Съ повѣстями и раз-
сказами Толстаго я совершенно незнакомъ. Ежели будетъ воз-
можность, познакомьте меня съ ними, во имя благороднаго ис-
кусства.

Не знаю, гдѣ и когда вы получите письмо мое. Но гдѣ бы
ни было и когда бы ни было, не оставляйте любящаго и уважа-
ющаго васъ *Т. Шевченка*.

II.

Нижній-Новгородъ, декабря 23-го 1857 г.

Незабвенный Николай Осиповичъ! Сегодня я получилъ пись-
мо отъ моей святой заступницы, графини Н...И..., и только
сегодня изъ ея безцѣннаго письма узналъ ваше мирное мѣсто-
пробываніе, и сегодня же пишу вамъ, сколько время позволяетъ.
Дѣло, извольте видѣть, предпраздничное; я же жду къ себѣ изъ
Москвы дорогого гостя на праздникъ, даже сегодня. И кого бы
вы думали я такъ трепетно дожидаю? 70-ти-лѣтняго знаменитаго
старца и сердечнаго друга моего, Михаила Семеновича Щецкина.

Не правда ли, дорогой гость у меня будетъ? Да еще какой дорогой! единственный! И дѣйствительно, это единственный и счастливѣйшій человѣкъ между людьми: дойти до дряхлости физической и сохранить всю юношескую свѣжесть нравственную! Это явленіе необыкновенное. Мы не видались съ нимъ съ 1847 г. и, какъ мнѣ воспрещенъ вѣздъ въ столицу, то онъ, старецъ-юноша, несмотря на морозъ в выюгу, ѣдетъ ко мнѣ единственно для того, чтобы поцѣловать меня! Не правда ли юноша? и какой сердечный, пламенный юноша! Я горжусь мопиъ старымъ, мопиъ гениальнымъ другомъ, и горжусь справедливо. Не по причинѣ сей великой гордости, а по причинѣ великаго недосуга вы извините меня, что я на сей разъ пишу вамъ мало; моя исторія вотъ въ чемъ: въ первыхъ числахъ августа оставилъ я ненавистное Новопетровское укрѣпленіе, съ намѣреніемъ пробраться прямо въ Академію Художествъ; но на перепутьѣ, т. е. въ Нижнемъ-Повгородѣ, меня полиція остановила и объявила, что вѣздъ въ обѣ столицы мнѣ воспрещенъ, и вдобавокъ, что моя особа поручена ея непосредственной оуекѣ, т. е. надзору. Я и застрялъ въ Нижнемъ и пробавляюся теперь чѣмъ пошло, въ ожиданіи будущихъ благъ.

Послѣднее письмо ваше пзъ Курска я получилъ и отвѣтъ свой адресовалъ на имя графини; но, вѣроятно, мое письмо не дошло къ вамъ, потому что съ тѣхъ поръ уже прошло полтора года, а я сегодня только получилъ отъ васъ извѣстіе. Не забывайте же меня, добрѣйшій Николай Осиповичъ, пишите мнѣ хоть взрѣдка, а пока остаюсь вашимъ акуратнѣйшимъ корреспондентомъ и сердечно-преданнымъ вамъ *Т. Шевченко*.

Напишите мнѣ подробно свой адресъ, а мой адресъ таковъ: Въ *Нижній-Новгородъ*, его высокоблагородію Павлу Абрамовичу Овсянникову, съ передачею такому-то.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Десятый отрывокъ.

11 ноября 1857.

Сегодня у меня день великій, торжественный, радостный день! Сегодня я получилъ письмо отъ моей святой заступницы гр. Н. И. Толстой: дружеское, родственное, письмо. За что она меня удостоиваетъ этого неизреченнаго счастья? И чѣмъ я воздамъ ей за этотъ нечаянный, свѣтлый, сердечный праздникъ? Слезы радости и чистая молитва—твоя единая награда. моя благородная, святая заступница.

Она совѣтуетъ мнѣ написать графу Ѳ. П. письмо и просить его ходатайства о разрѣшеніи явиться мнѣ въ столицу. Это была моя первая мысль, но мнѣ совѣстно было безпокоить старика, а теперь рѣшительно рѣшаюсь. Еще проситъ она передать поклонъ Вл. Ив. Далю, отъ нея самой и отъ какого-то П. Жадовскаго. Съ Далемъ я здѣсь не видѣлся, хотя съ нимъ прежде и былъ знакомъ, а теперь придетца очима лупать.« И по-дѣломъ.

12 ноября.

Отвѣтивши на письмо моей святой заступницѣ, я *приченурился* и отправился къ В. И. Далю. Но почему-то, не знаю, прошелъ мимо его квартиры и зашелъ къ адъютанту здѣшняго военнаго губернатора — Владимиру Федоровичу князю Г — ыну, весьма милому молодому человѣку, раненному подъ Севастополемъ. Вслѣдъ за мной зашла къ нему сестра его—чернобровое, милое, задушевное созданіе. О чемъ грустить, о чемъ задумывается эта едва развернувшаяся сантимолія?

Отъ князя зашелъ я къ его зятю, Александру Петровичу В—ову, пообедалъ, послушалъ машинной музыки, и отправился въ театръ. Все было порядочно кромѣ одной госпожи. Она, бѣдняжка, думала очаровать зрителей своихъ фандаго и совсѣмъ не надѣла панталонъ. Какое варварское понятіе объ искусствѣ! Климовскій, въ роли Филиппа IV, былъ прекрасенъ, одѣтъ изящно и вѣрно портрету этого испанскаго государя. А вообще, драма *Мать-Испанка* — такъ-себѣ: дюжинная драма.

13 ноября.

Сегодня написалъ, а завтра отошлю просительное письмо гр. О. П. Толстому. Прошу его просить кого слѣдуетъ о дозволеніи мнѣ жить въ Петербургѣ и посѣщать классы академіи. Письмо, гажется, мнѣ удалось. Овсянниковъ говоритъ, что при нуждѣ я могъ бы занять видное мѣсто между кропателями просьбъ. Посмотримъ, пожнемъ ли желаемые плоды отъ сего хитраго сочиненія.

Сегодня же написалъ письмо М. С. Щепкину: прошу свиданія съ нимъ гдѣ-нибудь на хуторѣ въ окрестностяхъ Москвы. Какъ бы я радъ былъ (видѣть) этого славнаго артиста-ветерана.

14 ноября.

Началъ портретъ m-me Варенцовой. — — —

15 ноября.

Получилъ письмо отъ моего милого Бронислава; жалуется, что его отецъ захворалъ, и рекомендуетъ мнѣ какую-то свою пріятельницу Ел. Ск., любительницу изящныхъ искусствъ, мечтательницу, и вообще женщину эксцентрическую. Это тоже нехорошо. — — —

16 ноября.

17 ноября.

Сдѣлалъ визитацію В. И. Далю, и хорошо сдѣлалъ, что я наконецъ рѣшился на эту визитацію. Онъ принялъ меня весьма

радушно, спрашивалъ о своихъ Оренбургскихъ знакомыхъ, которыхъ я не видѣлъ съ 1850 г. и въ-заключеніе просилъ заходить къ нему запросто, какъ къ старому пріятелю. Не премину воспользоваться такимъ милымъ предложеніемъ, тѣмъ болѣе, что мои Нижегородскіе знакомые начали по-немногу посылать.

18 ноября.

Послѣ неудачнаго вялого сеанса, зашелъ я, по сосѣдству, къ князю Г—л—ну, и засталъ у него его меньшую, милую, задумчивую сестру. Впечатлѣніе неудачнаго сеанса какъ вѣтромъ свѣяло. Полюбовавшись на это кроткое созданіе, я во весь день былъ счастливъ. Какое животворно-чудное вліяніе красоты на душу человѣка!

19 ноября.

— — —

(20, 21, 22, 23, 24 и 25 ноября не записаны).

26 ноября.

Я хотѣлъ-было совѣтъ оставить свой монотонный журналъ, но сегодня совершилось со мною то, чего прежде никогда не совершалось. Шрейдерсъ, Кадвинскій и Фрейлихъ просили меня нарисовать ихъ портреты и предложили деньги впередъ. Я никогда не бралъ денегъ впередъ за работу, а сегодня взялъ. И «добре помогоричовавши», отправился въ очаровательное семейство т-ше Г—е, и тамъ переночевалъ, и тамъ украли у меня деньги, 125 р. И по дѣломъ! впередъ не беру незаработанныхъ денегъ. Поутру прихожу домой,—другое горе: ночью проѣхалъ Осдоръ Лазаревскій. Былъ у Даля, пошелъ искать меня по всему городу и, разумѣется, меня не нашелъ. И теперь его карточка лежитъ у меня на столѣ какъ страшный упрекъ на совѣсти.

27 ноября.

Волей-неволей сегодня я долженъ былъ обѣдать у Даля и сочинять необыкновенное происшествіе случившееся со мною про-

шедшей ночью. Но вмѣсто фигурной лжи, я сказалъ ложь законическую: я сказалъ, что вѣдпль въ Балахну съ Брылкинымъ такъ, ради собственнаго удовольствія, и тѣмъ покончилъ дѣло.

28 ноября.

Жаль мнѣ стало незаработанныхъ денегъ; въ такой досадѣ отправился я къ Кудлаю — просить полицейскаго участія въ моемъ горѣ. Кудлай самъ нездоровъ, не можетъ выйти изъ квартиры, но обѣщався мнѣ завтра прислать одного изъ своихъ сподручниковъ, какого-то отъявленнаго доку. Посмотримъ, сотворить ли чудо вышереченный дока.

29 ноября.

Сегодня поутру, въ ожиданіи полицейскаго доки, написалъ я къ М. Лазаревскому письмо, и на счетъ роковой ночи повторилъ ему ту же самую ложь, что и Далю. Одна ложь ведетъ за собою другую: это въ порядкѣ вещей.

Часу въ первомъ явился ко мнѣ дока. Я рассказалъ ему, въ чемъ дѣло, и посулилъ за труды 25 р. Но увы, при всемъ его стараніи, результату никакого. »Что съ воза упало, то пропало.« Слѣдовательно, объ этомъ скверномъ анекдотѣ и думать больше нечего. Я такъ и сдѣлалъ. Пошелъ къ Шрейдерсу обѣдать, — съ досады чуть опять не нализался. Послѣ обѣда зашелъ къ той же коварной мадамъ Г—де (какое христіанское незлобіе!). Отдохнулъ немного въ ея очаровательномъ семействѣ, и въ семь часовъ вечера пошелъ къ князю Г—ну; у него встрѣтилъ я львовъ здѣшней сцены, актеровъ Климовскаго и Владимірова. Болтунѣ и, можетъ-быть, славные малые.

Князь прочиталъ намъ свое *впечатлѣніе послѣ боя*. Неважное впечатлѣніе. Послѣ впечатлѣнія, запла рѣчь о переводахъ Курочкина изъ Беранже, и я прочиталъ пмѣ наизусть — не переводъ, а собственное его произведеніе; а чтобы не забыть это прекрасное созданіе поэта, то я вношу его въ мой журналъ.

»Какъ въ наши лучшіе года,« и проч.

30 ноября.

Сегодня началъ портреты въ группѣ своихъ щедрыхъ пріятелей. Не знаю, будетъ ли толкъ изъ этой затѣи: пріятели не-

акуратны въ сеансахъ—обстоятельство важное при работѣ. Посмотрю, что дальше будетъ, и если сеансы затянутся, то парисую отдѣльно каждаго карандашомъ и тѣмъ покопчу мой счетъ въ пріятелями,—чего бы мнѣ больно не хотѣлось, и тѣмъ болѣе, что предполагаемый рисунокъ сеіюю очень удачно сгруппировался, и мнѣ бы хотѣлось достойно заплатитъ имъ свой долгъ.

1 декабря.

Получилъ письмо отъ М. С. Щепкина, въ которомъ онъ предлагаетъ мнѣ свиданіе въ селѣ Никольскомъ (имѣніе его сына) или же, если я не имѣю лишнихъ денегъ на эту поѣздку (125 р. были у меня совершенно лишніе), то онъ обѣщаетъ самъ пріѣхать ко мнѣ въ Нижній. Какъ бы онъ возвеселилъ и меня и своихъ нижегородскихъ поклонниковъ! Напишу ему, пускай ѣдетъ сюда, и пускай на здѣшной бѣдной сценѣ тряхнетъ старинною. Тенеръ же, кстати, здѣсь дворянскіе выборы.

Послѣ сеанса у Шрейдерса, и послѣ обѣда у Фрейлиха, случайно попалъ я на полупьяный музыкальный вечеръ къ путейскому офицеру Ул — къ и услышалъ тамъ виртуоза на фортепьяно, какого я и не подозрѣвалъ услышать здѣсь въ захолустьи. Виртуозъ этотъ нѣкто господинъ Татариновъ. Между прочимъ онъ сыгралъ нѣсколько номеровъ изъ »Пророка» и изъ »Гугенотовъ» Мейербера, и вознесъ меня на седьмое небо.

2 декабря.

Сегодня сдѣлалъ я визитъ вдохновенному моему виртуозу Татаринову, и видѣлъ у него, чего я также не воображалъ увидѣть въ Нижнемъ, — я увидѣлъ у него настоящаго великолѣпнѣйшаго Гюдена. Такія двѣ прекраснѣйшія нечаянности разомъ—наслажденіе рѣдкое и высокое И какіе же варвары Нижегородцы! они знаютъ Татаринова только какъ чиновника при компаніи, строящей желѣзную дорогу, а о картинѣ Гюдена, и даже о самомъ Гюдентѣ, никто и не слышалъ, кромѣ старика Улыбышева, съ которымъ я сегодня познакомился въ театрѣ. Это пзвѣстный біографъ и критикъ Бетговена (Моцарта:) и самый неизмѣнный посѣтитель здѣшняго театра.

3 декабря.

Три дня сряду нечаянности, и самая приятная нечаянность. Это великая рѣдкость въ здѣшней монотонной жизни. Сегодня посѣтилъ меня Густавъ Васильевичъ Кеберъ. Гость совершенно неожиданный. Онъ большой пріятель Ѳ. Лазаревскаго, и тотъ, уѣзжая изъ Нижняго, поручилъ ему увидѣться со мною, и добрейшій Густавъ Васильевичъ сегодня исполнилъ порученіе своего и моего друга. Если бы больше подобныхъ нечаянностей, какъ прекрасно текли бы дни нашей жизни.

4 декабря.

Написалъ письма Щепкину и Кулишу и прошу ихъ, друзей моихъ великихъ, отложить всякое житейское или служебное попеченіе, и пріѣхать ко мнѣ недѣля на двѣ, а эще совѣсть не зазрится, то и больше. Какъ бы я счастливъ былъ еслибъ сбылось мое желаніе. Авось либо и збудется.

(5, 6 и 7 декабря не записаны.)

8 декабря.

Впродолженіи этихъ четырехъ дней писалъ поэму, названія которой еще не придумалъ. Кажется, я назову ее *Илофиты* или первые христіане. Хорошо, если бы не обманулъ меня Щепкинъ: я ему посвящаю это произведеніе, и мнѣ бы ужасно хотѣлось ему прочесть и услышать его вѣрные дружескія замѣчанія. Не знаю, когда я примусь за *Дервиша* и *Сатрана*, а поползновеніе большое чувствую къ писанію.

9 декабря.

Въ компаніи честныхъ артистовъ Климовскаго, Владимірова и Платонова, праздновалъ именины общей, и въ-особенности театральнoй, красавицы, по имени Анны Дмитріевны, а по прозванію — не знаю, и праздновалъ безъ хитрости, т. е. съ приличнымъ случаемъ и мѣсту продолженіемъ, — ясяѣе, въ ущербъ очаровательному семейству мадамъ Г—е.

10 декабря.

Сегодня вечеромъ Варенцовъ возвратился изъ Петербурга и привезъ мнѣ отъ Кулиша письмо и только-что отпечатанную его *Грама́тку*. Какъ прекрасно, умно и благородно составленъ этотъ совершенно новый букварь. Дай Богъ, чтобы онъ приваялся въ нашемъ бѣдномъ народѣ. Это первый свободный лучъ свѣта, могущій проникнуть въ давленную панами невольничью голову.

Изъ Москвы Варенцовъ привезъ мнѣ поклонъ отъ Щепкина, а отъ Бодянского поклонъ и дорогой подарокъ — его книгу *о времени происхожденія славянскихъ письменъ*, съ образчиками древняго славянскаго шрифта. Сердечно благодаренъ О. М. за его безцѣнный подарокъ. Эта книга удивительно какъ пополнила современную нашу историческую литературу.

Еще привезъ онъ для Н. Н. Якоби свинцовымъ карандашемъ нарисованный портретъ одного извѣстнаго изгнанника — — Портретъ, должно быть, похожъ, потому-что непохожъ на рисунки въ этомъ родѣ, да еслибы и не похожъ, то я все-таки скопирую для имени этого человѣка.

(11 декабря не записано.)

12 декабря.

Сегодня я видѣлъ на сценѣ »Станціоннаго зрителя,« Пушкина. Я былъ всегда противъ передѣлокъ, и эту передѣлку пошелъ смотреть отъ-вечего-дѣлать. И что же? передѣлка оказалась самою мастерскою передѣлкою, а исполненіе — неподражаемо, въ-особенности сцены втораго акта и послѣдняя сцена третьяго были такъ естественно трагически исполнены, что хоть бы и самому гениальному артисту такъ въ пору. Исполать тебѣ, господинъ Владиміровъ, исполать тебѣ и тетинька Тр — ва: ты такъ естественно-зло исполняла роль помѣщицы Лепешкиной, что сама Коробочка предъ тобой поблѣднѣла. Вообще, ансамбль драмы былъ превосходенъ, чего я никакъ не ожидалъ. И еслибы не усатые отставные гусары помѣщички, пьяные, шумѣли въ ложѣ, то я вышелъ бы изъ театра совершенно доволенъ.

Кстати о помѣщикахъ. Ихъ теперь нахлынуло въ Нижній на выборы видимо-невидимо и всѣ безъ исключенія — съ бородами и

усами, въ гусарскихъ, уланскихъ и другихъ кавалерійскихъ мундирахъ. Пѣхотинцевъ и флотскихъ незамѣтно. Говорятъ между собою только по-французски, пьянствуютъ и шумятъ въ театръ, и слышно—составляютъ оппозицію противу освобожденія крѣпостныхъ крестьянъ! Настоящіе французы!

13 декабря.

Получилъ письмо отъ Щепкина и отъ Лазаревского. Старый дружка пишетъ, что онъ придетъ ко мнѣ «колядовать» на праздникъ. Добрый искренній другъ! онъ намѣренъ подарить нѣсколько спектаклей Нижегородской публикѣ. Какой великолѣпный подарокъ.

Лазаревскій между-прочимъ пишетъ, что онъ получилъ на мое имя 175 руб. черезъ Льва Жемчужникова, съ оговоркой — не объявлять мнѣ своего имени. Жертва тайная—великодушная. Чѣмъ же я заплачу вамъ, добрые великодушные земляки мои, за эту искреннюю жертву? Свободной искренней пѣсней, — пѣсней благодарности и молитвы!

Сегодня же принимаюсь за *Сатрана* и *Дервиша*, и если Богъ поможетъ окончить съ успѣхомъ, то посвящу его честнымъ, щедрымъ и благороднымъ землякамъ моимъ. Мнѣ хочется написать *Сатрана* въ формѣ эпопеи. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, какъ я съ нею слажу?

14 декабря.

Вечеромъ отправился я къ старику Улыбышеву, съ благою цѣлью—послушать музыку. Старикъ прихворнулъ и не принималъ гостей. Возвращаясь домой, попалась мнѣ на улицѣ недавняя именинница и не совершенно противъ желанія затащила меня въ маскарадъ: явленіе рѣдкое и оригинальное въ Нижнемъ. Это танцъ-классъ Марцинкевича въ Петербургѣ, со всѣми подробностями, небольшая разница въ костюмахъ. Тамъ пьяные чоркесы заключаютъ спектакль, а здѣсь просто офицеры съ помощію приѣзжихъ помѣщиковъ-французовъ. Однимъ словомъ, блестящій маскарадъ!

15 декабря.

Черезъ В. И. Даля получилъ письмо отъ Федора Лазаревского. Пишетъ онъ, что «взабаромъ» поѣдетъ опять куды-то черезъ Нижній, и проситъ меня не ѣздить въ Балахну. Не поѣду, «цуръ ий!»

16 декабря.

Вечеру отправился я къ В. И. Дально засвидѣтельствовать ему глубокое почтеніе отъ Ф. Лазаревского. Послѣ поздорованья и передачи глубочайшаго почтенія, одна изъ дочерей его сѣла за фортепяно и принялася угощать меня малороссійскими пѣснями. Я, разумѣется, былъ въ восторгѣ отъ ея наивной вѣжливости. Замѣтивъ, что она довольно смѣло владѣтъ инструментомъ, я попросилъ ее сыграть что-нибудь изъ Шопена. Но такъ-какъ моего любимца на-лицо не оказалось, то она замѣнила его увертюрою изъ *Гугенотовъ*, Мейербера, и къ немалому удивленію моему, исполнила это гениальное произведеніе лучше, нежели я ожидалъ. Скромная артистка удалилась во внутренніе апартаменты, а мы съ В. И. между разговоромъ коснулись какъ-то нечаянно псалмовъ Давида и вообще библіи. Замѣтивъ, что я неравнодушенъ къ библейской поэзіи, В. И. спросилъ у меня, читалъ ли я Апокалипсисъ. Я сказалъ, что читалъ, но, увы, ничего не понималъ; онъ принялся объяснять смыслъ и поэзію Апокалипсиса и, въ-заключеніе, предложилъ мнѣ прочитавъ собственный переводъ Откровенія съ толкованіемъ, и по прочтеніи просилъ сказать свое мнѣніе. Последнее мнѣ больно не по душѣ: безъ этого условія можно бы и не прочитавъ поблагодарить его за одолженіе, а теперь необходимо читать. Посмотримъ, что это за переводъ?

17 декабря.

Получилъ письмо отъ П. Кулиша. Онъ отказывается отъ свиданія со мною здѣсь, не по недостатку времени и желанія, но во избѣжаніе толковъ, которые могутъ замедлить мое возвращеніе въ столицу. Я съ нимъ почти согласенъ. Отъ журнала, о которомъ и ему писалъ, онъ на-отрѣзъ отказался. Готовитъ матеріалы для третьяго тома *Записокъ о Южной Руси* и что-то началъ писать серьезное, но что такое — не говорить.

Вечеромъ былъ на бенефисѣ Климовскаго, и не смотря на порядочное исполненіе, все-таки дообѣденный сонъ Островскаго миѣ не понравился. Повтореніе — и повтореніе вялос. Прочее такъ-себѣ шло, кромѣ понури, пропѣтаго въ антрактѣ бенефеціантомъ, вдобавокъ — собственнаго сочиненія...

18 декабря.

Чтала и сердцемъ сокрушался,
Зачѣмъ читать училса.

Читая подлинникъ, т. е. славинскій переводъ Апокалипсиса, приходитъ въ голову, что апостолъ писалъ это откровеніе для своихъ неофитовъ извѣстными имъ иносказаніями, съ цѣлію скрыть настоящій смыслъ проповѣди отъ своихъ приставовъ. — — —

19 декабря.

М—г. Брасъ (учитель французскаго языка въ гимназій) разсказалъ миѣ сегодня недавно случившееся ужасное происшествіе въ Москвѣ. Трагедія такого содержанія.

Ловкій молодой гвардеецъ, по желѣзной дорогѣ привезъ въ Москву дѣвушку, прекрасную какъ ангелъ, — привезъ ее въ какой-то не слшшкомъ публичный трактиръ. Погулялъ съ нею нѣсколько дней что называется на-славу, и скрылся, оставивъ ее расплатиться съ трактирщикомъ, — а у нея ни денегъ, ни паспорта. Она убѣжала изъ дому съ своимъ обожателемъ, съ цѣлію обвиняться въ Москвѣ — и концы въ воду. Трактирщикъ посмотрѣлъ на красавицу, и, какъ человѣкъ бывалый, смекнулъ дѣломъ: подослалъ съ ней тетеньку. Ловкая тетенька приласкала ее, приголубила, заплатила трактирщику долгъ, и взяла ее къ себѣ на квартиру. На другой или на третій день она убѣжала отъ обязательной старушки, и явилась къ частному приставу, а вслѣдъ за нею явилась и ея покровительница, подмазала частнаго пристава, а тотъ, не смотря на ея доводы, что она благородная, выскѣкъ ее розгами и отправилъ въ рабочій домъ на исправленіе, гдѣ она черезъ нѣсколько дней умерла. Ужасное происшествіе! И все это падаетъ на военное сословіе. Отвратительно!

20 декабря.

Съ благотворительною цѣлью составляется спектакль изъ благородныхъ субъектовъ, подъ непосредственной дирекціей г-жи Голынской и г-на Варенцова. Спектакль составятъ живые картины и концертъ.

Г. Варенцовъ меня, какъ живописца, пригласилъ сегодня на репетицію собственно для живыхъ картинъ, т. е. для освѣщенія этихъ безтолковыхъ картинъ. Я, по простотѣ души, и попробовалъ освѣтить одну изъ нихъ такъ, что главная фигура въ свѣту, а прочіе въ полутонѣ. Освѣщеніе вышло довольно эффектно. Но жалкіе маменьки подняли шумъ, — почему одна такая-та освѣщена, а наши дочки развѣ хуже ея, что ихъ совѣтъ невпдно, что ихъ только по афишѣ будутъ знать. Я плюнулъ и хотѣлъ уйтти, но меня остановила Марья Александровна Дорохова, и просила поставить и освѣтить ея Ниночку. Ниночка — не красавица явилася въ картинѣ очаровательною. Чадолюбивыя маменьки хотя и незамѣтили — въ чемъ дѣло, но все-таки не согласились оставить своихъ дочерей въ полутонѣ.

Сегодня долженъ выѣхать изъ Москвы Щепкинъ. Ахъ, какъ бы онъ хорошо сдѣлалъ, если бы выѣхалъ! Послѣ-завтра я имѣлъ бы радость поцаловати моего стараго, моего единаго друга!

21 декабря.

Сегодня получилъ письмо отъ М. С. Щепкина. Онъ сегодня выѣхалъ изъ Москвы, и послѣзавтра я обниму моего стараго, моего искреннаго друга. Какъ я счастливъ этой нелицемѣрной дружбой! Не многимъ изъ насъ Богъ посылаетъ такую полную радость, и весьма немногіе изъ людей, доживъ до семидесяти лѣтъ, сохранили такую поэтическую свѣжесть сердца, какъ М. С., счастливый патріархъ и артистъ!

Сегодня же получилъ письмо отъ моей святой заступницы, отъ графини Настасіи Ивановны Толстой. Она пишетъ, что письмо мое, адресованное графу Ѳ. П., на праздникахъ будетъ передано М. Н. и сообщаетъ мнѣ адресъ Н. О. Осипова. Боже мой! Скоро ли я увижу мою академію? скоро ли поклонюсь моей святой заступницѣ?

Спектакль съ благотворительной цѣлью сошелъ хорошо. Кроме живыхъ картинъ и народнаго гимна. Ниночка П—ва была очаровательна.

(22, 23, 25, 26, 27 и 28 декабря не записаны.)

24 декабря.

Праздникамъ праздникъ и торжество есть изъ торжествъ! въ три часа ночи приѣхалъ Михайло Семеновичъ Щепкинъ.

29 декабря.

Въ 12 часовъ ночи уѣхалъ отъ меня М. С. Щепкинъ. Я, Овсянниковъ, Брылкинъ и Олѣйниковъ проводили моего великаго друга до первой станціи, и ровно въ три часа возвратились домой. Шесть дней, шесть дней полной радостно-торжественной жизни! И чѣмъ я заплачу тебѣ, мой старый, мой единый друже? Чѣмъ я заплачу тебѣ за это щастіе? за эти радостные сладкіе слезы? Любовью! но я люблю тебя давно, да и кто, зная тебя, не любить? Чѣмъ же? Кроме молитвы о тебѣ, самой искренней молитвы, я ничего не пью.

30 декабря.

Я все еще не могу прийти въ нормальное состояніе отъ волшебнаго очаровательнаго видѣнія. У меня все еще стоитъ передъ глазами городничій, Матрозъ, Михайло Чупрунъ и Любимъ Торцовъ. Но ярче и лучезарнѣе великаго артиста стоитъ великій человекъ кротко улыбающійся, другъ мой единый, искренній мой незабвенный Михайло Семеновичъ Щепкинъ.

1 января 1858.

Дружески весело встрѣтилъ новый годъ въ семействѣ Н. А. Брылкина.

Какъ весело встрѣтили мы новый годъ, а приѣдя домой, мнѣ скучно сдѣлалось. Поскучавши немного, отправился я въ очаровательное семейство мадамъ Г—е. Но скука и тамъ меня нашла. Изъ храма Пріана пошелъ я къ заутрени,—еще хуже: дьячки съ

похмелья такъ раздрачительно пѣлъ, что я заткнулъ уши и вышелъ вонъ изъ церкви. Прийдя домой, я нечаянно взялся за Библию, раскрылъ, и мнѣ попался ласкутовъ бумага, на которомъ О—овъ записалъ одну прелюбопытную басню. Эта находка такъ меня обрадовала, что я сейчасъ же принялся ее переписывать. Вотъ она:

На улицѣ в длинной и широкой, и проч.

Сочиненіе этой басни приписываютъ одному московскому актеру. Это не похоже на водевильный куплетъ. Басня эта такъ благотѣтельно на меня подѣйствовала, что я, дописывая послѣдній стихъ, уже спалъ.

Сегодня же познакомилъ я въ семействѣ Брылкина милѣйшую Катерину Борисовву Піунову (актрису). Она въ восторгѣ отъ этого знакомства, и не знаетъ какъ меня благодарить.

Какъ благотѣтельно подѣйствовалъ Михайло Семеновичъ на это милое и даровитое созданіе! Она выросла, похорошѣла, поумнѣла послѣ Москаля-Чарівника, гдѣ она сыграла роль Тетяны, и такъ очаровательно сыграла, что зрители ревѣли отъ восторга. А М. С. сказалъ мнѣ, что она первая артистка, съ которой онъ съ табуиъ наслажденіемъ игралъ Михайла Чупруна, и что знаменитая С—лова передъ скромной Піуновой — солдатка.

2 января.

Обязательнѣйшій Олейниковъ сегодня сообщилъ мнѣ стихотвореніе Курочкина *на смерть Беранже*, но такъ скверно переписано, что я едва могъ прочесть. Прочиталъ однакожъ и записалъ на память. Прекрасное, сердечное стихотвореніе.

16 іюля 1857 г.

Зачѣмъ Парижъ волнуется опять,
На площадяхъ и улицахъ солдаты? и проч. и проч.

3-го января.

Получилъ отъ Кулиша письмо со вложеніемъ 250 р. Деньги эти выручены имъ за рисунки, которые я послалъ изъ Новопетровскаго укрѣпленія Залесскому для продажи. Залесскій передалъ ихъ Сиряковскому; отъ Сиряковского я не имѣлъ объ нихъ никакого извѣстія и совершенно потерялъ ихъ изъ виду. Не знаю,

какъ онѣ попали въ руки Кулиша, и тотъ нашелъ имъ какого то щедрого земляка любителя, и мнѣ какъ будто подарокъ 250 р. къ новому году. Спасбо ему.

4 января.

Весь день былъ посвященъ писанію писемъ: обязанность скучная, но неизбѣжная. Написалъ подложныя посланія, въ томъ числѣ и автору «Семейной Хроникки», приславшему мнѣ съ Михайломъ Семеновичемъ экземпляръ своей очаровательной хроникки. Кулишу, при письмѣ, послалъ свои *Неофиты*. Интересно мнѣ знать его мнѣніе о семъ новомъ моемъ произведеніи.

Въ 8 часовъ вечера проводилъ своего хозяина, Овсянникова, въ Петербургъ, и отправился на балъ-маскарадъ къ Варенцову, директору театра, и познакомился тамъ съ докторомъ Рейковскимъ, ученымъ и весьма интереснымъ человѣкомъ.

5 января.

Возвратился почталіонъ изъ Москвы, который сопровождалъ Михаила Семеновича; привезъ мнѣ отъ него письмо и четыре экземпляра своего портрета, для раздачи своимъ Нижегородскимъ друзьямъ; письмо свое заключаетъ онъ печальнымъ извѣстіемъ, полученнымъ на порогѣ своего дома о смерти сына Дмитрія, умершаго за границей.

6 января.

Пиунова сегодня, въ роли Проступки (водевилъ Ленского) была такая мплочка, что не только Московскимъ, Петербургскимъ — Парижскимъ бы зрителямъ въ носъ бросилась. Напрасно она румянится. Я ей скажу объ этомъ. Съ роли *Гетаны* (въ Москалѣ Чарівникѣ) она видимо совершенствуется, и если замужество ей не попрепятствуетъ, изъ нея выработается самостоятельная великая артистка,

7 января.

Круликевичъ, возвращаясь на родину изъ изгнанія (съ береговъ Сыръ-Дарьи), узналъ случайно о моемъ пребываніи въ Ниж-

немъ и сегодня посѣтилъ меня, и между многими неинтересными степными новостями онъ сообщилъ отвратительно-интересную новость. Побочный сынъ одного вельможи собственноручно зарѣзалъ своего деньщика, за что былъ только разжалованъ въ солдаты; но мелкая душонка не вынесла и этого милостиваго наказанія: онъ вскорѣ умеръ или отравилъ себя. Туда й дорога. Выходить, яблоко недалеко отъ яблоки ушало. — — —

8 января.

Съ сегодняшняго числа я занимаю двѣ квартиры: прежнюю у Овсянникова и новую у Шрейдерса. Остается надѣлать долговъ, а спрятаться есть куда.

9 января.

На новосельи у Шрейдерса нарисовалъ сегодня портретъ Олейникова, съ условіемъ, чтобы онъ написалъ фельетонную статью для «Московскихъ Вѣдомостей» о пребываніи М. С. Щепкина въ Нижнемъ. Хорошо, еслибы не совралъ.

10 января.

Нарисовалъ портретъ Шрейдерса, и довольно удачно. Часть долга, значить, уплачена. Нужно еще нарисовать Фрейлиха и Кадявского, и тогда — квиты. Но когда это случится — не знаю.

КІНДРАТЪ БУБНЕНКО-ШВИДКИЙ.

Петру Петровичу Гулаку-Артемевському.

Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка Швидкого?... Довгенько вінъ вештавъ по світу, більшъ, може, якъ сто лігъ. Давно вже въ ёго на грудяхъ лежить широкій вряжъ спрої землі, а й досі, по Тульчинській околиці, гоготить луна одъ ёго оповіданій, и теперички ще передають діди унукамъ ёго оповідання. И щó то бувъ за дідъ! Міжъ дідами дідъ, а міжъ молодими жъ то мододий; бо серце ще грало у старого.

Роскажу вамъ, якъ ще у двадцятихъ годахъ спізнався я зъ тямъ дідуганомъ, якъ полкъ, у котрімъ я служивъ, стоявъ недалеко одъ Тульчина. Сімья мого хазяіна, у котрого я кватпрувавъ, була не дуже велика: вінъ зъ старою, снівъ жоватий и дочка — гарна дитина по шеснадцятому року, на тій порі, що якъ скинешъ на неї окомъ, то почервоніе и розглядуе мережки на рукаві своєї сорочки. Хазііна мого усе село поважало: розумний бувъ чоловігяга, та ще й дуже письменний. Було, де-коли и апостола вчистить, а на криласі якъ потягне горою, то й дяківъ не чуть. Зъ хазіішамп я живъ дружно, не гувъ передъ ними кирпичи, бо не цурався простихъ людей, а прислухувався до їхъ мови и приглядувався до їхъ звичаївъ. Любивъ я заглядувать у ту коліску, видкіль підплось усе, щó тільки ні е значного міжъ людьми, усе, що й славить, и ратуе, и гнітить чоловіка, въ заведбаіімъ товаристві. Такъ отождъ, кажу, частенько бачився я зъ ними: то до їхъ було піду, то старий до мене прийде.

Разъ у неділю, після одирави, почувъ я на хазяйській половині регіть в сміхи. Схотілось міші подивитьця, чого вони тамъ радуютьця. — отъ я до нихъ и пішовъ.

Тільки переступивъ порігъ, якъ побачивъ дідизного старця; спершу, поки не розгледівъ, здався вінъ міні якимсь-то обскубленимъ итахомъ: таке зморщене, мнршавеньке, голомозе; шпжня челоусть задралась до-гори, нісъ похнюпивсь, — неначе спорять, кому перше у ротъ лізти. Руки — якъ курячі шіжки, синна стулилась съ грудямп, и такъ увесь висохъ, якъ сплющений чорнобривчикъ міжъ листами псалтиря. Сидівъ вінъ за столомъ на покуті и щось розказувавъ. Людей найшло повна хата, и всі реготались. Дідуганъ гостро на мене глянувъ; ёго очі світились ще тимъ вогнемъ, що тліе у серці и не потухъ у грудяхъ.

— Се нашъ постоялецъ, — сказавъ хазяїнъ діду, — той, що я вамъ казавъ, уміе по-нашому.

— Де бъ то ёму не вміть, одказавъ дідуганъ, шильно на мене дивлячись: — хиба не бачите, яка вь ёго пика... настоящий козакъ півникъ — біля бока вінникъ!

Усі засміялись, и я зъ ними.

— Що се ви, діду? — озвалась хазяйка, смивнувши ёго за рукавъ: — а якъ панъ росердитця?..

— Не росердитця, — одказавъ дідуганъ, усе дивлячись на мене: не взявъ ёго катъ! — глянь, євнъ и самъ сміетця! Сідай же, синку, — додавъ дідъ, — то будешъ гостемъ.

— Чого се ви такъ реготались? спитавъ я, оглядуючи веселе товариство.

— Ось послушайте, — озвався хазяїнъ, — що тутъ вгадувавъ Кіндратъ Тарасовичъ, якъ вінъ кумедно кепкувавъ зъ себе, то не то живий, и мертвий би засміавсь!

— А що тамъ таке? — спитавъ я.

— Та хочуть зъ мене чоловіка зробити, — крикнувъ дідъ, ударивши кулакомъ по столу якъ кісткою, — щобъ гроші злупить зъ громади! — Слухай, синку: Якъ була послідня перепись ревизії, громада довго міркувала, чи записувать мене, чи ні. Одні казали, що велено усіхъ живихъ записувать, то й мене тежъ треба записатьъ, а другі казали — не треба, бо зъ мене нема громаді ніякого вжитку: бачите, трошки перестарівсь, такъ не можна, якъ одинокого, у некрути відать. Та ще й те казали, що сёго-

дні заппшуть, а завтра громаді на пакість *дуба дамь*, та й платі підать чортъ-батька зна за щоб, годівъ зъ двацять. А теперички таке безголовья, що й живі люди ледві зможуть за себе платити, а якъ стануть потурять мертвимъ, та за нихъ платити, то ніякий бісъ не схоже и живимъ зостатьця. Отъ и рішили — не записувать: »може,« кажуть, »вінъ опам'ятуеця и вмере!« Здаеця и розумвенько рішили, — такъ ось же, матері ёго чортъ, яка халепа накинцалась. Нашъ орандарь-жидюга росердився на громаду за те, що не цьють у ёго въ корчмі горілки, та й зробивъ *доносъ*, що я не *имію бути вьключенимъ у ревизьску сказку*: такъ теперички и хочуть злупити зъ громади добру пеню за того чоловіка, що невартъ и залізного шага. Сёгодні ждуть засідателя на слідство и громаду збирають, — уже и голова прибігъ. Такъ, бачите, теперички треба одбріхуватись, — та сількісь, не первина....

Дідуганъ хотівъ бувъ ще щось розказать, якъ убігъ у хату десятникъ.

— Ідіть швидче, діду, у волосне правление, — сказавъ вінъ, ледві переводячи духъ: — голова зовуть; вже й громада зібралась; отъ-отъ и засідатель, панъ Цибульскій, прибіжить.

— Іду, синку, іду, — забелькотавъ дідъ, и швиденько ввійшовъ изъ хати.

И ми, скільки насъ не було, пішли подивитьця, яке тамъ буде слідсто. Дідуганъ браво йшовъ попереду безъ шапки, розмахуючи руками.

— Дідъ шапку забувъ, — сказавъ я: — якъби хто збігавъ за нею.

— Не турбуйтеся, пане, — обіззався хазяїнъ: у ёго нема шапки; отакъ, якъ бачите, ходять и літо й зіму; ні сонце ёго не дощече, ні морозъ не приморозить, ніщо не дошкулить ёго кістокъ, шкурою обтягнутихъ!... Скільки въ насъ дідівъ перемерлю, а якъ були ще хлопьятами, то знали ёго вже не молодимъ; — а вінъ живе собі та й живе, та ще якъ подивисся, то ёму й жити не обридло: завжди веселий, не пролива й чарки, а на весілі — то буває й потанцює. Кумедія, а не чоловікъ!...

— Скільки ёму буде літъ?

— Більшъ якъ сто!

— Е въ ёго діти, унуки?

— Нема нікого, — одинъ зостався якъ палець... Була колінь у пего й жінка, й дітя, и хата, и земелька, а теперчки, якъ бачите: *нагъ яко благъ*.

— Відкіля вінъ?

— Зъ Уманя. Живъ и въ Тульчині — вінъ бувъ козакомъ у Потоцького, — а тамъ помандрувавъ у Черкаські ліса до Залізняка; ходивъ зъ Гонтою виручать Умань, довго бувъ Січовникомъ, и по Волощині шведявъ. Куди вже ёго нечпета-мати не туррила, — чого зъ нимъ не трапилось! бувъ вінъ и шинкаремъ, и найинтомъ, и пасішникомъ. Не одинъ ківшъ лиха підсунула ёму злая доля; випивъ же їхъ, бідолашний, до самого дна, и — якъ бачите — ні гадки собі!...

Вийшовши зъ закаулка на вулицю, здалека побачили ми, біля волосного правленія, зібрану громаду; попереду стоявъ голова — високий чоловікъ зъ сідимъ вусомъ, у блакітному жувані.

— Слихомъ слухати, Кіндрата Тарасовича у вічі видати! — закричавъ голова, якъ ми підійшли ближче.

— Не ту пісію співаєшъ, синку, — озвався дідуганъ: — теперчки співай, що того Кіндрата Тарасовича ні слухомъ не слухати, ні у вічі не видати!...

— Не поможетця, діду: щб хочъ співай!... Отъ яку куру підпаявъ, Тарасовичу: для тебе и громаду зібрани и слідство буде, та ще щббъ и штрапу не вчистили!...

— За щб, синку?

— За те, що ти чужий вікъ заживаєшъ, кістокъ своїхъ не шауєшъ и ще такъ обносися, що й на страшний судъ нівъчимъ буде припхаться!... Скажи міві на милость, Тарасовичу: чи ти виріешъ коли, чи такъ до віку вічного будешъ по світу байдки битъ?

— Я бъ тобі сказавъ, синку, — такъ не знаю жъ: спитай кого-небудь, хто старший відъ мене.

— Не до жартівъ теперички, — почавъ зновъ голова: кажіть, Тарасовичу, щб намъ робить, щббъ и справді не довелось, — бодай вони не діждали, — платить той штрафъ.

— Не знаю, синку, щб й казать, — одказавъ дідуганъ, повісивши голову. Щб-небудь би дати Цибульському, — такъ вінъ нічого не бере!...

— Вінъ не бере!.. не бере!.. загомоніла громада, зарего-
тавивсь.

— Хіба діточкамъ на горіхи дасте, — сказавъ дідъ, піднявши
голову: вінъ тільки и прийма, цю дають діточкамъ. Що то за
чуле серце у батька! — дарма що гоноровий, а для своєї дитини
и зъ півъ-злотувкою не розминетця.

— Добре серце у батька! — піддакує громада, та регочетця.
Ажъ ось почули й дзвонокъ.

— Цибуля іде! — закричавъ дідуганъ. — Ну, теперъ одбріхуй-
тесь, дітки, а я піду у правленіє; якъ нічого не вдієте, то ви-
водьте мене, — я вамъ пораду дамъ.

На той дзвонокъ вишовъ ізъ корчми и орендарь, у соболевій
шапці и у глазетовому шляфроку: блищить дявольський синь, якъ
напський чобіть. Перейшовъ дорогу и ставъ оддалікъ одъ грома-
ди, щобъ и собі подивитця, яка тамъ буде халепа за пропуще-
ну душу.

Ізъ-за вугла вихопилась найтичанка, запряжена у-триконь
строкатими. Засідатель панъ Цибульський сидівъ обложений бебеха-
ми, увъ одній руці державъ пенькову люльку, здоровенну, якъ
кварта, а у другій дубельтівку; у ногахъ вертівся пудель и гав-
кавъ на сільськихъ собакъ. Панъ Цибульський любивъ полювать,
було и слідство вчпнить в качокъ настріля; коли нема днєхъ,
то зъ досади и свійськихъ лущить, а коли дуже росердитця, то
й по индикяхъ тарахне, та й забіра, щобъ заряди на вітеръ не
пішли. Незагнуздані коні геть-геть промчали найтачанку, — та
вжє паткнулись на хату, такъ самі зупинились. На-силу вилізъ
ізъ бебехівъ панъ Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, кир-
пате, очі якъ осокою попорізуванн, а пика широка та червона
якъ новий п'ятáкъ, — ажъ блищить. Якъ би на казанку натя-
кати сажою очі й нісь, та зверху накинуть картузь зъ черво-
нимъ околємъ, то не треба й патрета: бувъ би на ёго похожий,
якъ рідний братъ. Тільки панъ Цибульський підійшовъ до громади,
такъ усі зняли шапки и низенько ёму вклонились, а вінъ и окомъ
не моргнувъ, — глянувъ на громаду якъ на гуртъ: бачите, *засіда-
тель... Велике діло — опельки!*

— А цю ви, сучі спля, наробили? — крикнувъ панъ Ци-
бульський.

— Що жь ми таке наробили? — спитавъ голова: — здаецця, нічого!

— Якъ — нічого! чоловіка не записали у реввізію....

— Якого жь тамъ чоловіка? здаецця, усіхъ позаписували....

— Якъ усіхъ!.. а того.... (панъ Цибульскій вихопивъ изъ кпшені пакъ бомагъ и ставъ розглядувать...) а того, — каже, — Кіндрата Бубненка-Швидкого?

— Хібажъ тó чоловікъ? — одвітивъ голова, засміявшись: гамъ нема и півъ, та до! й десятої часті чоловіка не зосталось. Ось подвітця-лишень, щó тамъ за руїна така!... Гей, хлопці, — крикнувъ голова: — виведіть-лишень сюди діда!

— Нащо тутъ дивитця, — каже засідатель: аджежъ вінъ живий?.. такъ и треба було записать!

— Богъ ёго зна, чи вінъ живий чи мертвий, — ніякъ не розберешъ. Отъ самі подвітця.

Ажъ ось, ведуть Кіндрата Тарасовича: иде неборакъ — роскарячивсь, роззявивъ ротъ и баньки якось чудно перекосивъ, лупа очима якъ та сова. Якъ побачила ёго громада, такъ усі и пригнули.

— Подвітця на милость, — каже голова: — яка се душа? се не чоловікъ, а куряча сліпота...

— Се чоловікъ-сажка (обізвався хтось у громаді), на нёму сіра сімряжка, на голові — шапочка, а на спині—латочка.

— Де вже! — озвались другі: нема у нёго ні шапочки, ні латочки!

— Се дзінзіверъ-зухъ! гукають виші.

— Скільки тобі літъ? спитавъ засідатель.

Мовчить Кіндрать Тарасовичъ, якось чудно дивитця на пана Цибульського, ще гіршъ баньки перекосивъ и голову нагнувъ, веначе заміраецця ёго баднуть.

— Що вінъ у васъ, глухий, чи щó? спитавъ засідатель.

— Ні, одвітила громада: вінъ добре чує.

— Чого жь ти мовчишъ, стара собако? — розсердившись крикнувъ панъ Цибульскій: кажи, — скільки тобі літъ?

Якъ затруситця Кіндрать Тарасовичъ, та до пана Цибульського! якъ крикне не своїмъ голосомъ кукуріку! вдруге, втретє, ажъ у вухахъ заляцало, а засідатель обмахуецця та белькотить: — тю, дурний, тю, дурний!...

А дідугань свое: якъ заскиглиць собакою, гавъ-гавъ-гавъ, та нана Цибульського за штани, а той відъ ёго, яко мога, у набитчанку, — якъ крикне спереляку:

— Тьфу, на твого батька!... Катержний хлопець, пся віра!... Що вінъ у васъ дурний, чи щоб? — пита у громади.

— Ні, — кажуть, — вінъ розумний....

— А щобъ такі були розумні ваші діти!... Рушай якъ плесу, — гукнувъ засідатель на погонича, та й заторохтівъ скільки видно.

А Кіндратъ Тарасовичъ за нимъ: гавъ-гавъ-гавъ; тільки порівнявсь зъ жидомъ—ханъ ёго за пейси, да якъ учениця за поли, — а жидъ: вай-вай! та навтікача, — дерррръ! поли у шляфрока якъ не було, и пантухлі розгубивъ втікаючи. Реготу такого наробивъ нашъ дідугань, шо громада ажъ животи надірвала одъ сміху, — та ще каже:

— Щасливий панъ Цибульський шо втікъ, — а було бъ зъ ёго штавами те, шо зъ жидівськимъ шляфрокомъ: сучий синъ, коли бъ не порвавъ їхъ на шматки!

Тільки одъ сієї кумедії трошки оддыхали, якъ почалась друга. Жидъ зъ жидівкою и жиденятами, зъ гвалтомъ, повискакували зъ корчми, и довго носились зъ одірваною полою. Що вже тутъ вироблявъ Кіндратъ Тарасовичъ, якъ вінъ лаявсь зъ жидами, шо вгадувавъ—и розказати не можна. Жидъ хотівъ бувъ доганять нана Цибульського, щобъ пожалітьця, та почувъ стрільбу біля плеса и одумався. Вінъ знавъ, шо панъ Цибульський дуже бувъ *запалёний* на полюванні, часомъ спугнувъ би ёму качки, то вінъ, стародавнімъ шляхецькимъ звичаємъ — стрілять по жидяхъ, ще бъ почастувавъ ёго по жидівськихъ галанцяхъ бекасинникомъ. Та й зъ жалоби тієї нічого бъ не вийшло, бо, слава Богу, село було казенне. Отъ, якъби панське, то сунувъ би економу дукатъ або два, то вінъ би, за той шляфрокъ, всю громаду одчухравъ би канчуками, та ще звелівъ би шить и жидівську горілку, хочъ би вона була самий чвирь. Э, недолюблювала жидова тихъ казеннихъ! и чортяка не вгадавъ імъ нічого луччого якъ панські хлопви. Узявъ *майтєкъ* на оренду, одсипавъ пану *зъ-цурри*, та й забирай людей зъ худобою, зъ шкурою, — роби зъ ними шо хочешъ, хочъ живцемъ їжъ, хочъ жили зъ шухъ

тягни. Знатне було колись життя жидамъ, — такъ урвалась же імъ та нитка.

Громада потрошку розійшлась, а де-каторі, позавзятішъ, довго ще лаялись зъ жидомъ, поки не повпбивали ёму вікна; а тамъ пішли у корчму, що на Тульчинській дорозі, п дідугана зъ собою потягли, та й гуляли ажъ до вечора. Усе лихо одъ пропущеної душі окошилось тільки на свійськихъ качкахъ. Панъ Цибульський, розсердившись на громаду, налуцувъ усякої шпці повнісіньку найтчанку, ище й порося встреливъ: — думавъ що заіць.

Съ тіі пори, частенько я бачивсь зъ дідуганомъ. Прийде було до мого хазяїна п до мене заверне: якось я ёму до души прийшовсь, бо не до всякого вінъ учащавъ. Кого не злюбить, то вже нічимъ вінъ ёго до себе не приверне, які бъ лясн не підпускавъ, чого бъ не суливъ; бо, якъ той Кузьма беззеребренникъ, нічого не приймавъ, а особливе тпхъ грошей. — И вже, нехай ёго той не зачіпа, бо влає, або ще гіршъ — кепкувать стає, а на річахъ такий бувъ гострий якъ та бритва. Не подобався ёму нашъ шкадронний командиръ, хочъ и землякъ; дідъ ніколи до ёго не ходивъ. Разъ, гуляли ми по селу и стрілись зъ дідуганомъ; шкадронний и даваи ёму *виговарувать*:

— За що се, дїду, — каже, — ти мене цураєся? Хочъ би у хату плюнуть зайшовъ?

— Не дїждешъ, синку, — одвітивъ дідъ, — щобъ моя нога переступила твій порігъ!

— Чому? спитавъ шкадронний.

— Тому, що на муштрі ти дуже мордуєшъ п бьєшъ салдаты!..

— Не сердся, дїду. — каже шкадронний, я вже не буду їхъ мордувать: (а самъ усміхаєтця).

— Не повірю тобі, синку! горбатого п могила не виправить! Уже я добре знаю твою гасподську натуру: якъ тільки вийдешъ на ту муштру, то такъ тебе чортяка п вхопить за серце; не то що салдаты, та козпбъ и рідний твій батько, у тимъ хронті, не такъ задпбавъ, або мушкетъ не туди повернувъ, то й ёму бъ задавъ шваби, п ёго бъ оддубасивъ хуктелями!

Шкадронний ажъ почервонівъ зъ досади, а стерпівъ: що будешъ робить зъ такимъ завзятимъ дїдомъ? Хочъ часомъ п до-

садию, бо правда очі коле, а нічого робить — смієся, буцімъ тобі и бабдуже, що тамъ старий бреше. Лучалось ніколи — прибіжить у село судейский паничъ, та хочъ би й самъ кампсаръ, то такъ и лізе ёму у вічі якъ оса, такъ и грима: нікого не злякаєця. Було вже люде запруть ёго, щобъ часомъ не було ёму халепи одъ якого небудь гонорового дурня.

Доставалось одъ ёго и понамъ: нікому не зпускавъ. Разъ прийшовъ до мого хазяіна у гості панотець Иванъ (того села піпъ). Набалакавшись за дулівкою и медомъ, вже брався вінъ за шапку, ажъ де не взявся Кіндратъ Тарасовичъ, мовъ зъ печи ввірвався, — убігъ у хату зъ брикомъ, зъ реготомъ, и заразь почавъ щось розказувать; а попа и потягло за язвкъ:

— Добрі люде, — каже, — помолившись Богу, вже спати лягають, а тебе, Тарасовичу, нечиста-мати носить; и въ ночі одъ тебе спокою нема!

— Васъ шукавъ, панотченьку, — одвітнвъ дідуганъ, такъ покірненько, що вже, хто ёго знавъ, вгадавъ би, що достанетця панотцеві на горіхи.

— На́ що я тобі? — смитавъ піпъ.

— Хочу оженитись, — такъ шукавъ васъ, щобъ сторговатьця — скільки візьмете за вінець.

— Цуръ дурня! — скрикнувъ піпъ, засміявшись.

И ми, скільки насъ не було, тежъ зареготались. А дідъ усе тимъ же голоскомъ и каже:

— Бачите, щобъ було посходнішъ, сторгуємось огуломъ: положіть вже разомъ и за хрестини, и за похорони. Будьте ласкові, не дорожітця: аджежъ и горілка відрами дешевша якъ квартами.

— Умри тільки, голубчику, то я тебе й даромъ заховаю!

— Такъ щобъ того не було, що зъ Ничипоромъ: якъ умиравъ, то давъ вамъ на поминки, а якъ умеръ, то й забули...

— Брешешъ, сякий-такій! крикнувъ піпъ, ажъ ногами заупавъ зъ досади.

Слово за слово — и полаялись. Дідъ и пішовъ ёму вищтувать — викладувать и сё и тё, а попу нічимъ корить старого, такъ вінъ его тільки на всі заставки лає. Хазяйка смика діда

за рукавъ, щобъ вінъ уваживъ панотцеві, а хазяїнъ уговорює пона, щобъ вінъ не затинавъ старенькому.

— Покиньте ёго,—каже:—вінъ вже зъ глузду зсунувся.

— Зъ глузду зсунувся,—репетує піпъ,—а головою жъ объ стіну не бьетця!..

— Та не одгадасте, каже дідъ, — чомъ я не бьюсь головою объ стіну...

— Щобъ не розбить голови!—одвітивъ піпъ.

— Не одгадали!... щобъ не оббить глини на чужій стіні! бо для мене и чужа стіна дорожша одъ моєї голови.

— Дешева голова, а дороге серце! — обізвавсь хазяїнъ.

— Эге! підхопивъ дідъ;—а у васъ, панотче, дорога́ голова, а серце дешеве; а ми дорого за вашу голову не дамо, а отъ — серце — вонобъ намъ згодилюсь, — такъ дешеве жъ; якъ кажуть: *дешева рибка — позана ишки*. Тямъ-то ви й не одгадали, чомъ я не бьюсь головою объ стіну, бо ваша стіна дорожша вамъ одъ чужої голови. Отъ-що!

— Та одчепись одъ мене, — каже піпъ, одсовуючись (бо дідуганъ такъ ёму й лізе у вічі): пора бъ тобі вже й покаяться. Побачишъ, щб́ тобі буде на тімъ світі: витягнуть тобі чортв язикъ гарячими обценьками, — щобъ не брехавъ!

— Дё?

— У пеклі!

— У пеклі! хіба ще мало намъ того пекла на сімъ світі?... Вибачайте, панотче: зъ одного вола двохъ шкуръ не деруть! та нашъ братъ, за вами, туди й не дотовпитця!

И зновъ схопились, такъ-що піпъ, не допивши дулівки и не попрощавшись зъ хазяїнами, вишовъ пзъ хати, и такъ грякнувъ дверима, що ажъ глина посипалась зъ стелі.

Тільки піпъ вишовъ, дідуганъ заразъ за ёго чарку, и допивъ дулівку.

— Бачъ, щб́ думавъ піпъ, каже:—щё хотівъ сердешний випить!... Однакъ правду казавъ, що, оцієї доби, добрі люди, помолвившись Богу, спати лягають.... прощайте!

— Кудижъ се ти, Тарасовичу? питає хазяїнъ: — ночуй у насъ.

— Не хочу! піду у степъ, на могилу, де міні чортяка перину пославъ.

— Та ну годі, діду, неходи: ще звірь мззість або який бурлака налякає.

— Отъ найшовъ дурнихъ вовківъ! стануть вони давитьця моїми кістками; та й бурлаки не зликають: хіба вінъ мене; ще клавятьця стане, — подумаеть, що скарбъ сидить на могилі.

— И тобі, діду, не страшно, — спитавъ я, — одному, въ степу, и ще у таку глупу нічъ?

— Эге! того міні й треба, — одвітивъ дідъ: — колибъ ти знавъ, спикну, якъ міні весело, якъ міні легенько, середъ темної ночі въ степу одному мізкувать на могилі.... Такъ темно, що око не побачить рукава своєї сорочки, а тихо, що вухо не почує шелесту билини; а серце бачить Божі дива, душа чує Ёго мову. Хочъ тіло мое прикіна до землі, та думки летять у небо и граютьця тамъ зъ зірочками, якъ діточки съ камінцями. Сидишь, сидишь, и не счується, якъ сонъ тебе вкрив, а розбуркає сонечко!... Прокивесся: кругомъ тебе овечата щіпають травницю, скроплену росою, а вівчаръ на сопілку затинає зуба. Наберешъ того пахучого холодку повнісенькі груди, непаче ваньсєся живущої води, та на увесь день и ні гадки собі.

— Якъ ще тебе, діду, — каже хазяїнъ, — ніразу не спіткавъ чортяка?

— Эге! кажу жъ тобі, — одвітивъ дідуганъ, — якъ живу на світі, ні разу не траплялось міні бачить чорта, або якого-небудь дідька. Чи вони мене боятця, чи цураютьця, нечистий їхъ зна. А здаєця, якъ би міні їхъ и не побачить? Дє вже я на своєму віку не вештався, у якихъ пущахъ, нетряхъ не чвалавъ, такъ кажу жъ, ні разу-таки, за сто літъ, не стрілась зо мною ні одна мара. Ажъ соромъ людямъ казати.... Прощайте жъ! Чи не прийде, на мое щастя, хочъ сю нічъ який-небудь бісяка.

— Шобъ не порвали діда собаки? — сказавъ я, якъ вінъ вийшовъ пзъ хати.

— Не бійтесь, — одвітивъ хазяїнъ: — на ёго ніколи и собаки не гавкають, а крпкне на невука, то хочъ який баский, затруситця, та якъ вкопаний в ставо.

Більшъ приглядовався я до діда, більшъ дивувався імъ. Яка то місна натура була у того чоловіка, и якъ вона у нєго чудно перекорплась.... Хило, незне тіло, а вікъ довгий: кого бъ не спіткала злая доля, то вже вінъ за того и болить серцемъ, и

йде ёго втішати, — а зъ свого безголовья кепкує; спомяне свою безталанну семью, якъ впрізали ёго дітей и жінку и спалили хату — и розреготеться... Коли стане наводить кого на розумъ, то не поважнимъ совітомъ, а жартами, сміхомъ направляє. Всіхъ людей любить такъ, якъ тільки можна любить одного чоловіка, а часомъ за одного чоловіка сваритця на всіхъ людей. Ніякъ и не вгадаешъ, щб у ёго на душі и на серці. Стане сміятыця, а у тімъ сміху чуешъ хлипання; почне розказувать ніби одъ чулого серця, а луна одкликаетьця реготомъ.

Дідуганъ дуже любивъ Галю, хазяйську дочку. Разъ, якъ я зъ нимъ розговорювавъ, підізвавъ вінъ її до себе.

— А що, синку, гарна дівчина? спитавъ дідуганъ, глянувши на мене.

— Гарна, одвітивъ я; — а якъ виросте, то ще краща буде.

— Эге! отака жъ була и моя старша дочка, дуже на неї похожа. Брала була дівчина, вилита мати, а серце було моє, батьківське. Такъ не продливъ же їй Господь віку: вісімнадцятий тільки рікъ пішовъ, якъ вона зарізалась!

— Зарізалась?!

— Эге! отъ якъ се було: послі Уманьського побовища, Ляхи впрізали жінокъ и дітей тихъ козаківъ, що приставали до Голти. Милували тільки тихъ, хто покинувъ батьківську віру и зробився кателикомъ. Моя жінка, трое синівъ и дві дочки, не схотіли жить недовірками и прийняли чесну смерть, а ся старшенька подобалась якомусь пану ротмістру, (кажу жъ тобі, що дуже гарна була): отъ вінъ и зоставивъ її для себе. Не знаю вжо, у яку віру хотівъ вінъ її перевернуть: чи не въ турецьку. Отъ, узявъ та й одвівъ її до одної шляхтянки, та до якого часу и заперъ у хижку. Ужо ввечері, напоївши свое шляхетне серце хлопською кровью, и добре напившись венгжини, пришовъ до шляхтянки, у хижку, и ну женихатця зъ моєю дочкою. Мабуть не знавъ панъ ротмістръ, що наші козачки колютьця якъ ті рожі. Отъ и ставъ її цілувать и обнімать, а вона, не будь дурною, вихопила изъ-за ёго пояса віжъ, та штрикъ ёму въ серце, а тамъ и себо, та такъ вкупі й гепнулись на помість. Убігла шляхтянка, а вони вже зъєднані смертю: лежать собі обнявшись, якъ жепихъ зъ невістою. Отъ вамъ и чортове весілля!

Старий зареготавсь на всю хату.

— Чогожъ ти смієся, діду, — сказала Галя похмурившись: — лучче бь згадавъ добру дитину слёзою нижъ регітомъ?...

— Дурна ти, Галю, — одвітивъ дідъ: добрій дитині лучче на тімъ світі якъ на сімь! Щобъ зь неї було, якби вона также довго жила на світі якъ и я, бідолашний! скільки бь лиха перетерпіла и зробилась би старою, пакосною бабою, якъ той шкарбунъ, що гидко бь на неї було її глянуть; ато пішла до Господа такою гарною, що и міжъ янголами її не рознізнаешъ. Якъ умру, — и міні весело буде на неї глянуть. Знаешъ, мое серце: нема нічого кращого на світі, якъ молода и гарна дівчина, и нічого гидшого, якъ стара баба!...

Та й почавъ дідуганъ глузувать зь старихъ бабъ; регочетця, а за нимъ и ми и старі бабусі, які тутъ були въ хаті. Така вже, бачите, українська натура! не сміютця зь чужого лиха, а тільки зь свого. Однакъ, на сей разъ, якъ вінъ ни ховавъ свое горе у той сміхъ, а латво було замітитъ, що згадавши про свою безталанну семью, защеміло-такя ёго серце.

Схотілось міні заглянуть въ душу, чи справді охолодили її такъ літа и впточили зь серця усе що ні трепеталось, ни клопотіло у нёму, — чи воно справді вже заглухло, висохло и порепалось, якъ той степъ въ довгу засуху, що скільки окомъ кинешъ, то не добудешъ краплі води, и не побачишъ живої тварі.

Разъ зайшовъ до мене дідуганъ и довгенько засидівсь. У той вечіръ вінъ бувъ дуже сумний и розказувавъ тільки смутні оповідання. Щобъ спробовать діда, я й нагадавъ ёму молоді літа, жінку, дітей, хату — и глибоко уразивъ ёго серце. Старий було за свою пісьню, а я зновъ свое, та такъ розвередивъ ёго болячку, що вінъ сердешний и голову повісивъ.

— Щожъ, — каже — спяку, нігде правди діти. Горе скребло и скребе мою душу: часомъ и дуже скребе; та я зь нимъ ховаюсь одъ людей, якъ скупий зь грішми. Чуже лихо, якъ кажуть, людямъ сміхъ: похлипаешъ разъ—люде пожалують;—у друге, одвернутця, у трёте — стануть смільтця. Такъ лучче нехай сміютця зь моїхъ смішокъ, якъ зь мого плачу... правда, синку?...

— Правда, діду.

— Текли колись ті слёзи и въ мене, а козача слёза важка: якъ викотитця, то неначе моглою тебе придавить; а глянешъ на неї, то ні одна мова того тобі не розкаже, що у неї побачишъ...

чпшъ. Слухай, сннку: Пішовъ я зъ старшимъ сномъ до Залізняка, у Черкаські ліса, битись ізъ Ляхами, а вернувся до дому одинъ. Жінка вишла на зустрічъ и спитала про сна; — въ одвѣтъ викотилась слѣза... у тій слѣзі, побачила вона мертвого сина и вже заголосила якъ мати... Якъ зъ Гонтою ми одбивали Умань, я пішовъ навідаться до своїхъ и побачивъ тільки кучу головошокъ, а кругомъ калюжи запекшої крові, неначе горілію хату гасили кровью. Побачились ми зъ Гонтою и не розпитували одинъ другого; у обохъ тремтіли слѣзи на очахъ... и вінъ, якъ и я, усе стративъ, що було милого на світі!... А чи ти знаєшъ, сннку, що таке козаца слѣза?

Дідуганъ схопивсь и підступивъ до мене, голосъ ёго дрижавъ, груди важко колихались, очі горіли. Се не той вже бувъ дідъ, що смішивъ и втішавъ, ні: здавалось, се приплентачъ зъ того світу, прійшовъ на землю оповідать те, чого ще люде не знають....

— Чи ти знаєшъ, що таке козаца слѣза? — спитавъ дідуганъ у друге.

— Не знаю, діду.

— Такъ слухай же, сннку, и заховай у серці що одъ мене почувешъ! Молять Бога, щобъ вінъ оборонивъ людъ одъ огня, меча, потопу, гладу, тусу и хороби: зложи до-купи усе те лихо, и виїде зъ нёго одна тільки козаца слѣза. Глибоко вона крнетця у серці, важка вона, нелатво її зворушпть; а якъ же видавляють її зъ ока, то горе п людові и краеві и годині!... Викочувалась вона не разъ на Україні за Наливайка, Острияниці, Полурусі, Богдані, и за моєі вже памяти — при Залізняку. Може чувъ сннку що вона діяла?... Після Уманської трупни, хтобъ пізнавъ наше горе, глянувши, якъ ми бенкетували, — не день, не тиждень. То гуляла скажена наша недоля: то вихоптця вона поломьямъ и спалить кілька городівъ, селъ и містечокъ; то хлине кривавою хвилею и затопить тисячі людей; то ростелетця по краю пекельнимъ чадомъ, и на десятки літъ не опамьятуетця народъ одъ того диявольского курева!... Відкіль же беретця те цоломья, та кровъ, той пекельний чадъ?... Изъ козачої слѣзи! Приїде часъ — и вона зновъ варобить великого лиха, коли розворушать її необачно; задасть вона зновъ такій бенкетъ, що ажъ небу буде душно, ажъ пекло засміетця и гайвороння злякаетця того трупу, що ёму на

долю достанеться. Да будетъ же той проклять одъ Бога и людей, хто розворушить ту слёзу и выдавить її зъ ока!... Такъ, синьку?

— Такъ, діду!

Дідуганъ схиливъ голову на груди и важко дихавъ.

— Міні душно у хаті.—пробелькотіть вінъ:— піду у степъ.... Біля дверей старий оглянувся, и ледве промовивъ:— Лучче бъ було, синьку, колпбъ мене понесли у могилу, чимъ міні ходитъ до могил!...

Такъ оттакий то бувъ нашъ дідуганъ, Кіндратъ Бубиенко-Швидкий. . .

Міні ніколи на віку не лучалось стрічати, хтобъ такъ гарно, доладу розказувавъ, якъ Тарасовичъ. Деколи було розкаже и те, що давно чувъ, такъ съ такими жъ додатками, прикладками и приказками, що й не пізнаешъ того оповідання. Слухаешъ було ёго и не наслухоався: такъ воно до живого, до світового подобно. А було що и розказать дідугану: великі діла творились за ёго пам'яті и на ёго очахъ. Живъ вінъ у саму ту нещасливу годину, якъ магнати польські загарбали Україну зъ людомъ, одъ Дніпра до Дністра, и рвали и шарпали її на шматки. У перві віка християнства, язичники такъ не лютували проти християнъ, якъ у ту годину шляхта знущалась, мордувала и карбувала своїхъ братівъ. Ізуїти цькували народъ шляхтою и своїми бакалярами, якъ собаками, и шинкували козакою кровью, якъ жида горілкою. Чого вони не робили: грабували, мучили, забивали підъ нігті сірники и запалювали (¹). Панъ Гребинцкій мордувавъ народъ, привлазючи їхъ до кінськихъ ногъ, — не мпловали ні старого ні малого.

У містечкахъ Смілімъ, Мошнахъ, Корсуні и Таганчі, вибили усіхъ попівъ зъ дітьми. Підъ Ольшаною спалили Даніла Кожевського обмотавши прядивомъ и засмоливши. Панъ Пулявскій наворбувавъ полкъ шляхти, и насунувъ у Чигиринське староство, силою приневолювать народъ до унії. Літописецъ розказує, що и польки не умилі своїхъ ручокъ одъ гріха. Польскій крузь тільки було оглянувся на козако безголовья, такъ заразъ и законошпласъ проти ёго Барська конфедерація.

(¹) Історія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II. стр. 658 и 659.

Поралась Ляхи, поралась, покв, якъ казавъ Тарасовичъ, не зворушили козачої слези и не видавли її зъ ока. Піднявся людъ на Україні — и старе в мале. Максимъ Залізнякъ, кровва дитина Січу, стала у голові поспільства, єпископъ Переясловський Гервасій, на велико лихо, благословивъ рушення, а Чигиринький архимандритъ Мельхиседекъ Значко-Яворський, давъ Залізняку золоту грамоту ⁽¹⁾, а козакамъ роздали свячені ножі.

Пішла росправа. Почали зъ Жаботина и зробили тамъ поминки по сотнику Харьку. Усачъ и Шило трое сутокъ палили м. Смілу и різали Жидівъ и Ляхівъ. Изъ Смілого пішли у Богуславъ и Звенигородку и тамъ такогожъ задалл часу. Неживий, зъ своїмъ загономъ, розхожувавъ по хуторахъ и різавъ панівъ, ксендзівъ и жидівъ.

Крулю було не до шляхти; возився вінъ у ту добу зъ конфедерацією, и панамъ одно було спасение ховатьця по укріпленнихъ городахъ и замкахъ. Найбільше позбігалось їхъ у Лислянци, у Білій Церкві и Умані. Залізняку того тільки й треба було. Трёма замахами покопчивъ вінъ усе діло. Крий Боже, що тоді діялось на Україні! Не буду вамъ и розказувать: коли хочете знати, пятайте сами ту літописну скрижаль залиту кровью. Въ одному Умані козаки вирізали вісімнадцять тисячъ жидівъ и ляхівъ ⁽²⁾. Сей дець и до сёго часу зоветьця Уманською різнею (Rzeź Humańska).

Вже руське військо перейшло Дніпръ и спинило козацький бенкетъ. Полковникъ Кречетниковъ задержавъ Гонту, и ще де-которихъ, и оддавъ їхъ Ляхамъ. Добре вже натішили вони шляхетні свої душі, мордуючи мучениківъ. Панъ Стемпковський орудувавъ казнями. У селі Сербові, Гонту першого почали мучить. Катюга кілька днівъ здиравъ зъ нёго шкуру и відрублювавъ по одному пальцю, а тамъ руки и ноги, а на-кінці вже облупили ёму голову, натерли сіллю и зновъ, якъ шапку, наділи на голий черепъ ⁽³⁾.

Не легше було и товаришамъ Гонти: и їхъ четвертували по городахъ и містечкахъ, а їхъ голови, руки и ноги, розвішували

(1) Ся грамота була написана золотими словами, одъ-того золотою и звалась.

(2) Исторія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II. стр. 668.

(3) Исторія Малор. Н. Маркевича, т. II. стр. 670.

на перехрестяхъ. Попався у сю веремію и нашъ дідугавъ Тарасовичъ, та якось вкрутивсь. Кому вже Богъ пішло довгий вікъ, то ніякий гаспедъ, ніяка притчина ёму ёго не укоротить. Такъ бачпте, у якихъ бувальцяхъ бувавъ нашъ дідугавъ: було такъ що и згадувать.

Недовго ми й гостювали въ Тульчинській околиці: змінили нашому полку квартирі, и прийшлося попрощатця зъ хазяїнами и Кіндратомъ Тарасовичомъ. Старий дуже жалкувавъ, почувши, що ми виходимъ зъ села; остатні дні живъ вінъ у мого хазяїна и вікуди не ходивъ. Объ чімъ було не поведе річъ, то й зведе на походъ.

— На біса васъ звідсіля женуть, — скаже глянувши на мене: — поставлять же другихъ на ваше місце.... А хочъ и поставлять, — додасть журливо, — такъ вже тебе, спикну, міжъ нами не буде!...

Въ той день якъ намъ входить, уранці зібрався нашъ шкадронъ біля церкви, щоби одслужити напутственный молебінъ. Зо всёго села зійшлись люде — и старе й мале: такъ увесь майданъ и веряли. Хто виїшовъ провести доброго постояльца, хто такъ подивитьця; стояли тутъ де-котрі дівчата й молодиці зъ заплаканими очами; були й такі нещасливі, що забувши соромъ, голосли на все село. Хазяїни мої стояли біля мого зводу, бо тільки одяго мене виїшли провозать.

— Куди се подівсь нашъ дідъ? — спитавъ я хазяїна.

— Не знаю, — одвітивъ хазяїнъ: — зранку бачивъ ёго, носився зъ синією бумагою, що цукеръ завіртують, — узявъ у Галі голку й нитки, щось захожувавсь шить.... Уже не даромъ: побачите, колц не викине якої небудь штукерії.

Тільки-що зкончивъ хазяїнъ, якъ відкіля не взявсь Тарасовичъ, убраний неначе опудало на городі: на голові стриміла шапка зъ синієї бомагп, — себъ то бачите киверъ; черезъ плече висіла обідрана лядунка и біля боку щось моталось. Підскачпвъ до шкадрона, — якъ крпкне, та ще й гугняво, підъ голосъ шкадронного:

— Смирно, рівнай, не шевелись! я вамъ сякі-такі по п'ятсотъ всиплю!...

Якъ побачили Кіндрата Тарасовича, то скільки було народу—

хто й рюмивъ, всі такъ и зареготались. Шкадронний жене діда одъ фронту, а вінъ собі командує.

— На калавуръ!.. Къ чортовій матері, навзаводи, маршъ!..

Такъ роздратувавъ шкадронного: на-що вже терпеливий, а почервонівъ зъ серця и ставъ лаятьця.

— Одведіть старого дурня: — гукнувъ на людей: — ато я ёго оджену по своёму — фуктелями.

Вхопили діда підъ руки и повели геть; а вінъ скільки горла репетує:

— Не помніть казенної мунціи, ато шкадронний задасть вамъ хуктелівъ!

Довго реготались люде, споминваючи кумедію діда. Вже й молебень почали править, а де-які ще прискали собі въ рукавъ. Якъ зкончилось молебствіє, окропили насъ св. водою, шкадронний скомандувавъ и ми рушили. Пісенники гикнули: *»Ахъ не бѣлы сныи,*» огласився дужче жіночий плачъ, народъ загомонівъ и лавою поперъ за шкадрономъ. Вийшовши зъ села на стовбовий шляхъ, я зупинивъ коня, и ставъ прощатьця зъ хазяінами, якъ вихопивсь зъ юрби Тарасовичъ.

— Ось и я, — крикнувъ вінъ, — зъ абахти втікъ, на-сплу догнавъ!... Прощай, спикну, нехай тобі Богъ помага! — Старий простягнувъ до мене руку и кріпенько здавивъ, додавши: — прощай! не побачимся на сімъ світі, такъ побачимся на тімъ!... Не поминай лихомъ. — Пильно на мене глянувъ, и зчезъ въ юрбі.

Тільки ёго й бачивъ.

Въ тридцятімъ року, повертаючи зъ Турецької війни, нашъ полкъ переходивъ черезъ те село, де живъ дідуганъ, и на мое щастя, одвели міні й квартиру у того жъ селянина, у котрого перше квартирувавъ. Дуже зраділи мої хазяіни побачивши мене: спасибі їмъ що не забули. Не всіли вони вклоптьця, слово до мене промовить, якъ я спитавъ їхъ про діда.

— Померъ, померъ! — отвітили вони въ одній голосъ, — царство ёму небесне, вічна ёму память!...

— Такъ, такъ, — додавъ хазяінь, — вічна ёму память!... Ніколи ёго не забудемъ, що-дня ёго згадуемъ.

Ізаль міні, дуже жаль стало старенького. Хочъ вже и не

сподівався ёго побачить, бо пора-таки була кісткамъ на покой, а все-таки, почувши, що вже ёго нема між нами, гірко стало на душі.

— А давно вмеръ? — спитавъ я.

— О великоднихъ святкахъ буде три роки, — одвітивъ хазяїнъ, важко зітхнувши, — та ще якъ и вмеръ: до остатнєго часу розмовлявъ, жартувавъ, сміявся!

Ми ввійшли въ хату; незабаромъ прийшла и Галя. Ледві пізнавъ її: такъ впросла, впронялась, така зъ неї стала гарна молодиця; и вже зъ дитинкою на рукахъ. Посідали, та й стали згадувать діда и ёго довге жпття.

— Одъ чогожъ вінъ умеръ? — спитавъ я.

— Въ вербну неділю застудивъ себе, — одвітивъ хазяїнъ; — може бъ и досі ще живъ, якъ би шановавъ свое здоровья.

Я попросивъ хазяїна розказать міні про остатні години діду-гана, и вінъ такъ почавъ:

— Після утрени, якъ верталися зъ вербою, дуже потепліло, роставъ снігъ, и скрізь по вулиці стояли глибокі калюжі. Отъ народъ и йде краємъ по сухому, а покійникъ такъ и бовтаеця по воді и знай ганяеця за молодицями та дівчатами; вдарить яку-небудь прутомъ, и таки добре вдарить, та й приговорює: »не я бью, верба бье, за тиждень великдень!« Стали ёму люде гукать, щобъ вінъ не плєндравсь по воді: »застудишь, діду, ноги«, кажутъ, »та й вирішъ не своєю смертю!« — »Эге! того міні й треба, — одвітує, — щобъ який чортъ вмеръ моею смертю: тоді нехай до мене чужа не ходить, — подавай міні мою! Та якъ міні«, каже, »застудить ноги, коли я и підошовъ не замочивъ.« — »Де бъ таки не замочивъ,« обізвався до діда Кирило Скупиндя (такъ ёго прозвали: бо зъ-біса скупий бувъ), коли й халяви въ воді? »Эге,« каже покійникъ, — »та підошовъ не замочивъ; чи не хочешъ заложитьця на відро горілки?« »Добре,« каже Кирило; »а хто жъ за тебе поставить якъ виграю?« — »Дітки!« крикнувъ дідъ: »хто за мене поставить?« Такъ всі и заклали. »Чи чуешъ,« каже, »е кому!...« Отъ побрались за руки, їх и розбили. Випшовъ дідъ на сухе, піднявъ одну ногу, другу, ажъ нема підошовъ! одні тільки голови зъ халявами. Сміху такого було що й розказать не можна. По хотілось було Скупинді ставить горілки,

довго споривъ, спривчався, — такъ громада присудила; нічого робити, повівъ у корчму и росперезався на те відро.

Того дня вже й не бачили діда; на другий тільки у вечері прийшовъ до насъ. Увійшовъ въ хату, такий смутний, и сівъ собі мовчки. Дивимось на діда, — буцімъ и не вінъ: якось схиливъ голову на груди и важко диха. »Що се зъ вамъ сталося, діду?« питаю. — »Щось дуже голова болить и груди заложило,« одвітивъ, та й взявся обома руками за голову. »Чи не одъ учорашнього?« — кажу. »Ніс, каже, »одъ завтришнього!...« Що-дня завтра, та завтра, та такъ и доживъ до того завтра, що завтра треба вмирать. — Стали були втішатн діда — такъ куди! ще й розсердивсь. »Чортъ-батька зна що розказуєте, каже: »хто не боїтця смерти, кому вікъ обридъ и ні для кого жити, той вже давно вмеръ!... Не бійсь, тоді якъ Ляхи хотіли мене зъ Гонтою четвертувать, то якъ не пильнували, а втікъ-таки: бо ще жити хотілось, а літъ зъ двадцять назадъ, хочъ би восмерували, хочъ би одчинили двері тієї куни, де ми сиділи, то не зворохнувся бъ зъ місця«. »Якъ же ви відтіля втекли?« питаю діда: нехай, думаю собі, розказує, то може забуде про свою хворобу. Отъ вінъ и ставъ розказувать: »Посадили насъ, каже, »вісімъ чоловіка у башту, понабивали на ноги залізні кайдани, та ще й дверн замурували; тільки й осталося у версі, на самій башті, одно віконце, въ которе намъ спускали що дня глечикъ води и по сквибці хліба; а біля того віконця стоявъ вартовий жовніръ, и дивився що ми робимо. Здаєтця — якъ тутъ у-біса втекти? а втекли жъ, бо хотілось ще пожити, хотілось ще оддячнтъ Ляхамъ за наше лихо!... Змолоду я бувъ дуже проворний: (не даромъ Січовики прозвали мене *швидким*), а такий дупкий, що чи на дерево, чи на який муръ, скелю, то якъ кішка злізу. Здавалося Ляхамъ—добре мене закували, та не догледіли того, що кайдани були просторі по моїмъ ногамъ, а якъ ще покрутивъ їхъ сюди туди, та росправивъ свої кістки, то вони и злізли къ бісу. Якъ злізли, я й кажу моїмъ товаришамъ: »Ну, хлопці, тешерички втікъ не втікъ, а побігти можна!«—»Де жъ ти будешъ бігать,« питають: »тутъ у башті не розженесся, а у віконце не вилізешъ, високо, — та й жовніръ тамъ стоїть и пильнує?« »А буває,« кажу, »и лежить, и спить! Коли вже на те піде, що Господь визволить насъ звідсіля, то не то — одинъ Ляхъ — и сто чортівъ не вдер-

жаль». До-півночі чуто було якъ вартові перекликались, и на нерсі похожавъ жовніръ, а тамъ потрошку й затихло. Отъ, я, помолвившись Богу, и подравсь вугломъ до віконця. Де въ стіні мика, то тамъ ногою упрусь; де виткнулась печива, то рукою хапаюсь, та такъ, поманесеньку, поманесеньку, и добравсь до віконця. Зиркъ, якъ вовкъ пзза кошарн, — ажъ мій жовніръ протягся до-горні черевомъ и спить собі, якъ неживий. Впдряпавсь и на башту, дивлюсь — біля жовніра лежить ратище и здоровенна сокира; отъ я, не довго думавши, ухопивъ її... якъ затоплю ёго по випску, разъ, у-друге, такъ тутъ ёго й чорти вхопили. Далі кпнувъ товаришамъ сокиру, палашъ, ратище и самъ спустився въ башту. Духомъ порозбивали кайдани, пробляп цеглу въ дверяхъ, та й дали дропака черезъ річку въ лісь.« — Оттакъ розскажує дідъ,—а ёму поставили вечерю и пива принесли (покійникъ дуже бувъ ласий до пива), такъ ні до чого жъ и не доторкнувся: покоштувавъ тільки пива, та й не пивъ: »гірке«, каже. Не довго й спдівъ: Галя послала ему на печі, отъ вінъ заразъ и лігъ.

На другий день, неначе ему полегшало; зрана тропки походитьъ, а за обідомъ и за ложку не взявсь. Якъ стало смеркатиця, попросивъ вінъ щобъ ему на лавці послали и увесь вечіръ и нічъ лежавъ якъ въ огні, щось розказувавъ, а часомъ розмовлявъ зъ своєю жінкою и зъ дітьми, неначе вони стояли передъ ёго очима. Въ середу у-ранці, тежъ ему полегшало, впьять уставъ. А тутъ, якъ почувли люде, що дідъ занедужавъ, зо всёго села понаходили прощатиця зъ нимъ. Кланяютця ему до землі, цілують ёму руки, ноги, а вінъ одъ нихъ одсовуетця. та белькотить: »Цуръ дурня! Подуріли дітки!.. Чого се ви міні кланяєтесь? я жъ увесь свій вікъ бувъ зъ вами рівний! Кланяйтесь одному Богові милосердному!...« Зъ кожнимъ розмовлявъ, кожному яке-небудь веселе слово сказавъ. Вже ми подумали, чи не одужавъ старий, — такъ у вечері зновъ его скрутило. Въ четверъ вже не встававъ, а въ пятницю ёго запричастили, — думали, що вмре, дуже було ему важко; Галя не відходила одъ ёго, и до плащаниці не ходила. Въ суботу раненько, нашъ дідъ зновъ одужавъ; одкривъ очі та й пита: »який сёгодні день?« »Субота«, кажемъ. »Субота!« скрикнувъ: »такъ щё разъ на сио-ему віку почую, якъ заспівають »Христосъ воскресъ«. Далі знявъ

зъ грудей мідний хрестикъ, підізвавъ до себе Галю и каже: »Добра моя дитино! Отсімъ хрестомъ благословила мене мати на довголітте, а я тебе благословляю и на щасливу долю. Нехай вона такъ тебе шанує, якъ мати свою дитину, щобъ ти хати своєї не покидала и діточокъ своїхъ не ховала. Е въ мене ще й другий хрестъ, важкий, дуже важкий, — сего нікому не zostавлю, візьму ёго зъ собою и на той світъ; снмъ хрестомъ, якъ ключемъ, одімкну я собі врата въ царство небесне...« Слухаючи діда, гірко плакала, а особливе Галя—такъ и обливала ёго руки слізами. Та подивітця вона и теперъ плаче.

Я глянувъ на Галю, вона усміхалась до своєї дитинки, а сама рукавомъ утирала слізи.

— Глянувши на наші хлипання, зновъ почавъ хазяїнъ, — дідъ и каже: »не плачте, дітки; колибъ ви знали, якъ міні легенько на душі, то бъ одъ радості сміялись!..« Тутъ повносили паски и папушники, що напекли нкъ празнику, а дідъ побачивши й каже: »Не буду вже я завтра зъ вами розговлятця, розговітця моя душа на тімъ світі!« И багато ще де-чого розказувавъ, такъ всёго жъ не згадаешъ.

Оттакъ розговорювавъ та й заснувъ, и проспавъ ажъ до вчора. Пізенько вже, якъ *Діанія* почали, прокинувся вінъ и пита: »Чи не благовістили до утрени?« »Ні,« кажемъ, »ще рано. Зновъ розгорівся, та меньше проти вчорашнёго, тільки якось важче ставъ дихать. Лежить, лежить и схопитця, та й забувонить: »благовістять, благовістять!..« Оттакъ кілька разъ схоплювався: усе здавалось що дзвонять до утрени. Ажъ тутъ и справді почули благовість. »Ну,« каже, »дітки, теперъ несить мене до церкви, бо самъ не дійду!« Отъ ми положили ёго на коць и понесли. Хотіли були у церквѣ унести, такъ не схотівъ: »посадить мене,« каже, »біля дверей.« Посадовили, піддержують ёго, зъ одного боку моя жінка, а зъ другого Галя. А тутъ зібралось того народу, кругомъ діда обступили и въ церкву не йдуть. Далі, якъ дочитались до Христа, пішла процессія кругомъ церкви. Звісно, обійшли три рази и стали біля дверей. Отъ піпъ и возгласивъ: »Христось воскресъ!« а дідъ въ одвітъ: »вопстину воскресъ!« а ми за нимъ и собі: »вопстину воскресъ!« Тільки заспівали дяки, и похались за попомъ у церкву, а дідъ до моєї жінки: »Кумо,« каже, »давай свічку: будемо випратъ!..« Ухопивъ ту

свічку, схилився на груди Галі, та й оддавъ Богу душу. Таки почувъ, якъ заспівали—Христосъ воскресъ!...

Попсели діда живого, а привесли мертвого. Усякому хотілось хочъ трошки пронести его, ажъ бились хапаючись за воць. На четвертий день поховали діда; всі дні народъ не одіходивъ одъ хати, неначе яке гульбище було: не ходили ні въ корчму, ні на качелі, — тутъ и гуляли, діда згадуючи. А похорони, якъ бп ви побачили, якн бучні були: и панівъ такъ не ховають. Зо всього села навесли усякої провизії, труківъ, грошей!.. Ховали діда якъ козака: за труною несли ратище, фузію, вели коня, а якъ опускали у яму, то стріляли зъ мушпрівъ и рушниць.

Вечоръ бувъ тихий, теплий, ми й пішли на кладовище поклонитьця дідовій могилці. Здалека побачивъ я на горі кладовище, оточене високими вербами и тополями. По-середині, пзъ за вітей віковихъ липъ, виглядувала убога церковця. Ми ввійшли у похилеву браму підъ повіткою и, пройшовши кілька ступнівъ по дорозці, остановились біля високого хреста. Тутъ була могила Кіндрата Тарасовича; зъ боківъ обложена дерномъ, а по середині, на грядочці, розрослись чорнобривчки, конвалія, а кручені панвчі оплутались кругомъ хреста и дрались ажъ до самого верху.

— Хто се насіявъ квітокъ? спитавъ я.

— А кому жъ більшъ, якъ не Галі, — одвітивъ хазяїнъ.

— Сього року не я одна сіяла, — обізвалася Галя: — и Кіндратко помагавъ (такъ звали її хлопчика): ей же Богу правда! бачить що я загібаю, — воно й собі, тежъ рученятами загібає!.. Галя притулила дитину до серця и стала її цілувать.

Ми посідали біля могилки діда, та й стали згадувать, якби то вінъ бувъ веселий та втішний. Згадали не одно ёго оповідання, не одну ёго штукерію, и дуже сміялись.

— Оттакъ, якъ бачите, — каже хазяїнъ: приїдемо сюди, на дідову могилу, и плачемо и сміємось... Вічна ему пам'ять!.. Э, побачили бъ ви, що тутъ дітця на великдень!.. Ми помпнаємо діда у той день, у которий вінъ Богу душу віддавъ, а опрічъ того, на самий великдень, після служби, усі миряне сходятьця сюди на кладовище, и христосуемъ ся дідомъ. Де-каторі то тутъ

біля могил в розговляютьця и гуляють; буває такъ, що у корчмі менше людей якъ на кладовищі Люде кажуть, що весело було живимъ жити зъ дідомъ, а якъ умеръ, то й мертвимъ весело зъ нимъ лежать.

Прощаючись зъ дідовою могилкою, у кожного тремтіли на очахъ слёзи, а у Галі покотились вони неначе порвалася нитка жемчужного намиста.

Слухаючи, щó розказували хазліни про поминки діда, и глянувши на слёзи и жаль добрихъ людей, якось весело зроблось у мене на сердці.

»Не сирота той«, подумавъ я, якого Богъ наділявъ чутливъ сердцемъ и теплою душею. Наплодять вони тому чоловікові добрихъ діл, якъ добрихъ діточокъ, — буде кому доглядіть и втішить на старість, буде кому и після смерті справить по ёму добрі поминки.«

Олекса Стороженко.

ДЕ НАЙШОВЪ, ДЕ ЗАГУБИВЪ.¹

Слобода наша велика й вільний народъ тамъ; якъ ідешъ по горі, такъ відтілъ її усю мовъ на долоні видно: церква камянна й мурована, ограда тожъ камянна, а у ограді повасажувано пахучої черемхи, окацій, рай-дерева й липи; стоить вона такъ на косогорі, а огороди ажъ на луки простягнулись, до річки; по-надъ річкую — верби, лоза й очереть.

Наша хата у самій середині слободи; новá (будувавъ її батько), біла та чепурна: вікна червоною глиною обмазані, а віконниці чорні, да червоні хрести на їхъ намалёвані; призьба висока й добре змазана рудою глиною. Хочъ малá дитина, то й та скаже, дивлячись на таку гарнесеньку хату: «тутъ є, мабуть, дів-

(¹) Не разъ упрекали українських писателівъ въ чрезмѣрної вѣжності чувствъ, языка, вираженій, будто бы *навязываемой* народу, но вовсе несвойственной его здоровой, свѣжей, но *грубой*, природѣ. Въ этомъ винили (въ особенності — великоруссы) даже *Мárка Вовчка*.

Не говоря уже о нашихъ народныхъ пѣсняхъ, которыя, по своей вѣжності и по глубинѣ чувства, не рѣдко напоминають Петрарку и Данте, — читатели найдуть новое опроверженіе несправедливыхъ толковъ о нашемъ народѣ, и нашихъ писателяхъ, въ предлагаемомъ безыскусственномъ разсказѣ. Авторъ, *и. Павло Шуліка*, вышелъ прямо изъ народа, и около 3-хъ лѣтъ только, какъ освободился изъ грѣбностной зависности. Его ужъ никакъ нельзя заподозрить ни въ незнаніи народа, ни въ *цѣтточности*, ни въ привнесеніи заимствованной, чуждой намъ, стихіи; — а между тѣмъ — сколько у него вѣжності, теплоты, поэзіи...

Замѣтимъ, на всякій случай, что разсказъ *и. Шуліки* написанъ еще въ 1859 г. и что мы позволили себѣ въ немъ самыя незначительныя сокращенія, желая сохранить прелесть неподдѣльности, искренности разсказа, даже мѣстныя особенности языка, произношенія, замѣны буквъ и т. п. *Ред.*

чина! да ще й не ледача, а доброго батенька й матері, которі її на розумъ добрий навчають. И справді, мати було кажуть: «підчепури, донечко любя, нашу хатину: отъ воно й звичайнішъ буде, и люде такъ ни скажуть, що тутъ невдалюги живуть.... Бійся, бійся, моя дитино, такого позивання; ти ще молоденька, тобі треба людей гарнихъ бажати!»

Й справді, була у насъ сестриця-голубонька, й шожъ-то за сестриця!.. тривайте, все до-чиста розкажу:

Вона була не висока и не съ товстю червоною пикою й не зъ здоровими руками,—которихъ бажать свекрухи и звуть гарними, а на которихъ зъ-підъ-лоба дивлютця парубки, буцімъ-то вона їхъ битиме. Ні! ні! крий-Боже! Наша сестриця була пряме-сенька, якъ очеретничка; волоссячко на її кучерями по плечахъ вьстця,—мовъ той вóронъ, чорне; очіці, мовъ ті зірочки що въ небі, й ледве-ледве румяна мовъ та зіронька, що, благословляючись на світъ у небі зарумянюетця; голосочокъ, якъ у того соловейка, которий прилітавъ у нашъ вишневий садочокъ, що вона було слухае й не наслушаетця...

А вже своїхъ старенькихъ—батечка та матінку—такъ шанувала, що й ни сказати. Було, оце якъ пообідавши підійде до ёго та й скаже: «таточку, давайте я у вашій голівці пойськаю!» то вінъ довго-довго дивлячись на неї, не зна що сказати, якъ свою рідну донечку привітати, якимъ словомъ:—наче й слова нема на світі такого, яке вінъ бажавъ-би її сказати, да тільки здихне, а потімъ—того, підведе свою сивую голову, да й рече: «превеликая слава тобі, Мате Божа, що ти мині на старість подарувала таку добру донечку на втіху.»

Ну, а що вже до господарства, такъ у Меласі все ё — чого тільки душа забажае!

Якъ-би ти, пане-брате, увійшовъ у хату, або зайшовъ у горódъ, то вдарився-бъ объ поли: — бо чого у тому горóді не було! Боже мій милий! капуста, буряки, а міжъ ими розрісся здоровими кущами паслінь — жовтий да солодкий, що усе-бъ ёго ївъ,—й увечорі, и вночі и вранці: (якъ на мене, то нема ласощівъ надъ паслінь!),—волоцька ріпа, цибуля, часникъ, а поміжъ капустою—гвоздики повні й пахучі красуютця, а одалъ—такъ, підъ тиномъ—цілісінькі грядки самого пахучого зілля: любистокъ, кануїрѣ, рута пахуча, васильки; усе жъ воно до-діла; барві-

нокъ, маёрці, дзіндзіверъ, чорнобривці, барильця, королівъ-цвітъ, воротп-сонце, безсмертні, тульпани, хупавки, ярошка, косарі в кру́чени-панпчі; поміжъ картоплею макъ повний, усякий: червоний, перістий п димпий; а повні рожі такъ и пишвятця, якъ ті пан-ночки, щó въ гóроді підрумянюютьця. Усе-жъ то вонэ, наша сестриця-голубонька, доглядає. — Дивисся було й не надвисся на ёї у вечері, якъ вона, мовъ та пташка-співочка, щó мотаєтця поміжъ квітками на лукахъ, біга по водицю до кóпанки, щó въ нашому-таки горóді, бігає та співає тонесенькимъ голосочкомъ— п яка-жъ-то хороша, мовъ ті квіточки, которі вона шанувала.

Якъ зайдешъ у горóдъ та подвисся—Боже мій милій! чого ті пани їздять кудись далеко у чужі краї... буцімъ-то тамъ краще? Тутъ усякий квітъ, усяке зілля, картопля красуетця, тамъ наче дивлятця на тóбе сояшники, золоті, мовъ сонце, а по їхъ гудуть бжілки, або рябесенькі метелки мотаютьця по квіткамъ; тамъ біля річки верби та верболозъ, такъ п віє міжъ їми холодочкомъ; тутъ всякі співочки співають, сидячи, або літаючи, кожна своїмъ голосочкомъ: тамъ, підъ вітою, сидить соловейко съ заплющеними очпцями, п своїми співами забавляє свою коханочку; тамъ крпчить жовта вивільга; тамъ кує рябесенька зузуля—ажъ лунає по-міжъ вербами; п далеко-далеко, лунаючи, летять по річці пісні! Річка парує; а сонечко сáме сходе, п обспіає небеснимъ промінямъ усяку тварь...

Заведужавъ нашъ старенький батечко, та тижнівъ черезъ три й переставився!—якъ грімъ насъ прибивъ! Ёго поховавши на вики-вішні, сидимо у хаті п не чути насъ; не чути й Меласі, що своїмъ срібнимъ голосочкомъ було такого накаже, що ажъ у вухахъ дзвенить.

Неможна й сказати, щó зъ нами подіялось: наче все хмарно, та сумно, — такъ би й полізли всі до батька у домовину; й світъ немилый ставъ, й хата буцімъ не та, у которій бувъ такий гомінъ та регіть, шо ажъ людямъ на-днво. Уже й обідня пора минула, уже люде й опісля-обідъ роблять, а ми все сидимо; ніщó й у голову не йде, хочъ-би п бажавъ объ чімъ задумати: задумаєшъ, шо волівъ треба наповати, бо сердешні цілий день стоять у за́городі не наповані й голодні, або про кобилу шо бідна кунає безъ їжи,—та зведешъ на батька: чого-бъ таки ёму смерти... отъ-же люде й старішъ відъ ёго, та живуть; а вінъ умеръ....

Все наче спати бажаєтця, да такъ пробі, щобъ уже й не встати. Такъ минувъ день—другий; отъ повставали на третій—повмивались, Богу помолились—лагодились и на роботу, а Мелася все спить; уже й ранокъ двитця крізь вікно й люде, співаючи, давно вже пройшли поузъ хату, а вона все спить. — Що то, кажу, подіялось нашої дівчині? — дивись — яка пора, а вона спить?

Отъ, підійшовши до неї, кажу: Сестро, га?...сестро! сонечко зіпшло.... рушай, голубко!

А вона подивилась на мене, — дуже подивилась, аж очинцями заблищала, та й годі! Моторошно міні стало — гукаю Йвана; той хутко підійшовъ. Дивись, кажу, що се їй подіялось?

И Йванъ злякавъсь. »Ну, стрівайся, каже: «я піду людеї покликаю!» — та й побігъ мерщій за бабою.

Да шість тижнівъ вона пролежала, а ми коло неї просідали, ще въ гіршій тузі. Усе кликала батька! (такъ-то її, бачъ, дуже жалувавъ старий).

Уже смерть літала надъ ёго грішною головою, мовъ той воронъ хижий, а вінъ усе кликавъ свою донечку: »доню! доню!»

— А що, таточко?

— Та де ти тамъ озиваєся? — Йди-бо до мене!... я хочъ подивлюсь на тебе, — у-востанне....

— Та я-жъ тутъ.... коло васъ, таточко!

— Де?

— Ось! — та й за руку ёго візьме.

— Не.... бачу.... не.... бачу. — Да такъ я вмеръ, не побачивши своєї любі донечки.

Одужала наша сестриця—голубонька; розцвіла чимъ—дужъ, піросла, тільки вже не така прудка й говірка стала, якъ була перше: — въ радї-годї було подружки витягнуть її на вулицю та й то на годину — бо хутко звернитця.

Прошло два роки якъ померъ нашъ батечко, а все не минулась гіркая туга:—якъ згадаємъ ёго, то все плакати хочетця: добрий бувъ батечко, нехай Господь милосердний усподобе ёго вічнї радости — за ёго добрість!—Пробі-пробі шанувавъ насъ!

Отъ Мелася вже дівчина—невіста. Старости вже ажъ обрид-ли, ходячи щó-тижня до насъ, такъ ѳні, не підук, каже та й годі; вже писарь, такъ жъ зъ нашої волости, разівъ тричі підсплавъ людей, та все щó-разу й підуть зъ нашого двóру, ховаючись по-підъ тинами, посупившись, бо стидно у такому разі й на світъ Божий дивитця.

Що-жъ, пане-брате (нікуди правди дівати!). ми й радісінькі, щó вона не отдаєтця, бо тільки вона й порядкувала у нашій господі.— цілісінький—таки день мотаєтця по хаті: й пораетця и все доглядає, и худобу нагодує,—ну, за тежъ ми її й поважали, якъ рідну матінку.

Хочъ Йванъ и одруживсь (старший братуга), та щó сь того! таку солоху взявъ (хочъ вона й гарна), що стидно про неї й казати: чи спече хлібъ, такъ знати, щó вона спекла, а не вишай хто; по хаті повернетця, то й гляди—або горщикъ, або покриска долі лежить розбита. Коли жъ пожуре її братуга, то вона мерщій на пічъ злізе й надметця, мовъ той пидикъ.

— Горинно!—було гукне на неї Мелася:—сідай, голубко, обідати! годі вже гніватьця; ось уже й братуга нічого!

Мовъ не їй се й кажетця: — сидить, а ні пари зъ усть, — тільки поведе очима сь-підъ лоба, грізно та грізно...

— Гарна молодиця!—думаю: коли Господь приведе міві дружитись, — такъ краще візьму собі паганішу одъ усєго мира дівочого, ніжъ оттаку панянку, якъ наша Горпина.

О жіночки, жіночки кароокі та біловиді! що ви иводі робите на світі Божому зъ людомъ хрещенимъ! не одна старенька мати изъ-за васъ гіркими слізами обливаетця, проклинаючи той день, той часъ, у которий породила собі на соромъ свна-злédія, щó причарували ті очі чорні, мовъ тернівочки!...

Не одинъ чоловікъ, високий и кріпкий якъ дубъ, которого-бъ не сокрушила ніяка неволя, ніяка сила, ніякий міръ, ані шабля гостра, ривавъ якъ дитина, гірко проклинаючи свою долю!

Не одинъ розумний и первий чоловікъ у громаді, которому всі шапкували й поважали, зійшовъ на ледащо, щó опісля ніхто не то щó шапкувати й балакати, — соромивсь мира людського, чимъ-дужъ біжучи одъ єго геть; а все ви—очі!

— Знаєте щó, бабусю!— казавъ якось Илько Лупа своїй бабусі, котора у єго була замість батька й матері, щó годъ десять

пройшло, якъ вони покинули ёго, сиротинку, бідкатись на світі Божому.

— А що́, голубе?

— Бачите — якé мое життя: ви старі, а я парубій! не моя праця поратьця, або сорочки прати, або мазати, а вамъ уже не підъ силу; ваші вже літа не ті, щобъ усе оце справляти ...

— Ну, такъ що́?

— Да такъ.... я вамъ кажу: чи не порадите ви мене сиротину.... у мене, хвалить Бога милосердного, таки де-що́ и є: хочъ ось хатина, або кобила, або худібонька,—спасибі, й розумъ таки людський маю!

— Се-бъ то ти, мій голубе, задумавъ одружитьця,—чи що́? Добре, помагайбі. Я вже не сёгодні, такъ завтра, перейду на той світъ, а ти ще квіточка—тільки роспускаєся, — тобі треба бля себе старатись. Отъ хочъ моєі-таки куми дочку посватай, Оксану,—вона дівчина гарна—хочъ куди!

— Ні, бабусю, не те ви кажете. Не Оксана въ мене на думці, а покохавъ я дівчину що́ на всю слободу!

— Яка-жъ то! чи не Наталка Ступина?

— Ні, бабусю; — завтра й старостівъ казала прислати. Чи ви знали покійного Остапа Охведеренка?

— Кого?... Остапа? ще я була дівчиною, такъ ёго батько побивався за мною. Хлопець бувъ — справді що на всю слободу!...—Отъ и почала бабуся казати про своє дівовання.

— Ну, а дочку ёго знаєте.... Меласю?...

— Такъ се вона казала старостівъ слати?

— А не хто-жъ, якъ вона! Якъ-би ви знали її, бабусю! нема й кращихъ на світі... якъ королівна!...

— Та знаю-жъ, знаю. Де й коли ти зъ нею спізнався!? вона, -кажуть, така пишна, що й не дай Боже, мовъ панянка, й не дивитця ни на жодного парубка; а вони-то сердешні буцімъ безглузді бігали за нею, роти пороззівлявши!

Теперь Ілько, якъ орелъ молодий, що́ спавши на могилі цілу нічъ рано прокинувся, — очима заблпщавъ мовъ проміни місяця у озері. Що́ то за парубокъ бувъ, якъ-би хто бачивъ! правий та хисткий, якъ молоденька сосенка, біловидий, чорнявий й ледче-ледве зачорнівъ усь....

— Давно вже, бабусю, я побиваюсь за нею; давно вже вона

мнї якъ сонечко сле, давно вже мнї рокомъ нічъ здаецця й багато-багато душа туги перетеруїла съ того часу, якъ вразили мое серденько ті очі, що якъ зіроньки небесні; да тільки оце въ неділеньку, я посмівъ їй все дб-чиста одповістити, й до віку не забуду того голосочка, що якъ сопілочка надъ вухомъ тихесенько програла: піду....

Минуло багато днівъ, опісля того, якъ побрались наші молодята—живуть вони собі любязно; кохаютьця у вишневому садочку та въ горóдахъ, а тільки вдвохъ, бо старенька бабуся переставлась уже до Бога милосердного на вічне житя. Дай Боже, щобъ усподобилась вона вічної радощі! Веселенька була до самого останку: усе балакала про свої любощі, або про батька-запорозця: який кріпкий вінъ бувъ, зъ великими усами, зъ довгою чуприною; що вінъ живъ на світі сто двадцять годъ, а все при силі й не безъ глузду; да якъ вони пана ратуєюю крізь вікно провизали съ товариствомъ. Отъ про се вона було пробі любила балакати, а чимъ-дужъ зімою, сидячи на пічі удóсвіта, якъ тріщить каганець...

Ось уже Господь давъ імъ дитинку на втіху:—хлопчика.

Було оце, якъ постелютця увечирі, такъ заразъ й сварка. Мелася каже: »Лягай ти, чоловіче, до стіни, а я буду колихати дитину...«

Такъ куди, й чути не хоче!

— Чи миръ се бачивъ, щобъ жінки лягали скраю?

Да такъ и не дасть, а самъ причепе свій каламайковий поясъ до колыски та цілісіньку нічъ, ави тільки дитина пробуркалась, заразъ и почуе.

— Ти, — каже—придбай собі дівчыву, такъ тоді я й сахатьця не буду; а синъ—мій!

— Ні, мій!—ажъ скрикне Мелася — за тымъ, щó я ёго породила!

— Не можна сёго розібрати, чи вінъ твій, чи чий.... а я тільки знаю, щó коли синъ, такъ мій!—скаже Ілько, та й почне колихати дитину.

Може й довго-бъ вони такъ кохались, якъ-би робили такъ, якъ робили батьки й діди хлібороби, та, спокійно доживши ві-

ку, ніякої поганої слави про себе не пустивши, пішли бь у сиру землю по-ручъ зь їмъ лежати, (де всі будемо), да підцюквула нечиста сила! ажъ нудно їй, якъ чоловікъ, живучи на світі, ніякої поганої слави про себе не пустить!

О, зілле! коли самъ не властивий яку пригоду вчинити чоловікові, такъ людей напле, такихъ, що вони тільки обличчя носять людзьке; а вже якъ напле такихъ братчпківъ, то краще-бь самъ напавсь, бо одъ ёго є хрестъ й молитва, відъ їхъ же ні жодною мірою не то що ні одчепнесся, да й ни схаменесся, якъ вони спровадять ни тільки грішне тіло, а прямо такн душу — тудн, де горшки обжигаютъ! И пропавъ чоловікъ! ни побаче ні батька, ні матіръ, ані певнихъ приятелівъ.

— Ну, та й рано сёгодні справився нашъ отець Хома! дивись, ще яка пора, а вже й служба одійшла!—казавъ Илько, увійшовши у хату, одягнутий такъ якъ слідъ у неділю, у милну свиту, у китаєві штани, у сорочку цяцьковану по коміру червоною та блакїтною заплоччю; чоботи на ёму добрі шкапові сь підковами й дёгтемъ чистимъ змазані.

— Коли-жъ рано,—каже Мелася;—я оце тільки лимішку заварпла, а буханці ще й ни садила!

— Ну, коли ти ще ни впоралась, такъ я піду поки де-щобъ посправляю на дворі.—И се проговоривши, винявъ сь кешені люльку, запаливъ та й ввійшовъ сь хати; а Мелася хутенько почала буханці садити въ пічъ.

Отъ уже й закрила; пора-таки й прибраться якъ слідъ для празничка Божого; достала вона у запічку грпбінку, розчесалась, надїла плахту, очіпокъ, що ажъ сяє; прибралась такъ, якъ гоже для празничка; засвітила воскову свічку передъ Божою Матірью, стала собі звичайно, помолилась Богу; а тимъ часомъ Илько увійшовъ.—А що,—каже,—упоралась? коли тее, то й обідати анумъ лишень, бо їсти пробі хочетця: ще вчора, якъ ївъ у вечорі, та й досі.... Теперъ нічъ велика—вимерхаєсся!

Пообїдавши въ смакъ й поприбїравши усе, каже Мелася:—Лягай-бо, чоловіче, я тебе поськаю!

— Ану-жъ, ну, поськай, чи що... Добре жонатимъ, катъ їхъ

но взявъ! жінка обшве, обшве, нагодує ще й поськає, — казавъ Нько звичайно, лягаючи до жінки на коліна.

Чи ськала Мелася, чи ні — якъ вінъ и заснувъ. Та прокинувся ажъ у-вечорі, не багато наче й спавъ: цілий день; а малий и день у насъ передъ клечалною!

— Знаешъ, жінко, що міні приснилось! — каже.

— А що? одповісти!

— Ось-що, слухай: Спдю я самъ собі, отъ таки у оцій хаті на лаві, на стілъ схилившись; коли слухаю—рипнувъ хтось дверми; и перше полумавъ, що се ти, або сусіда,—коли ни чути нікого... Що то,—кажу самъ собі,—за мара увійшла въ сїни, а въ хату й ни йде! та підвівшись, гукаю: хто тамъ такий?—мовчить; я щє,—мовчить... Отъ, очинивши двері, дивлюсь: у сїняхъ стоїть біля кадїба дідъ—білий, білий!— Чого тобі треба, дїдусю?— питаю; вінъ мовчить: ані парі зъ уст!—Да кажи, чого ти прийшовъ?— Мовчить!— Я питаю тебе затимъ.... що я господаръ у сїй господі... Отъ вінъ плямъ-плямъ, та на превелику силу и вимовивъ: »Слухай, чоловіче! я привісѣ тобі долю.... йди ти въ миръ, тамъ є.... Я слухаю; а далі й спитавъ: що жъ тамъ є? — Не чутъ діда! — Ну, кажи!... Коли у вочахъ почало все перекрїдятьця: й ваганї, й кадїбъ, й мазниця — якась не людська — зъ діжу, й двері. Я мерщій протеръ очі: — нима діда; очинивъ двері, що на двіръ—нима, та й прокинувся.

Хмари, хмари, велпкі, темні хмари покрили все те, що буде. Не давъ Господь милосердний знати чоловікові, що йому скоїтьця завтра, або може ще й сєгодні.

— Прощай, жіночко, люба моя коханочко, рїбочко! дожидай мене, я хутко звернусь,—принесу долю й щастя. Нічого дома не висидишь,—треба старатьця бля васъ.

Якъ почувла се Мелася, до такъ и вдарплась плакати, приказуючи:

— Чоловіче.... голубе мій сизий.... куди таки ти підешъ? якъ же я zostанусь? що се ти задумавъ? хїба у насъ, нихай Господь мплує, їсти нічого, або вдягтись ні у віщо? ми жъ таки якъ и люде живемо. Ой горенько жъ мое...

Такъ куди! й слухать не хоче.

— Пійду, та й піду! Ти міні й не кажи! Я — чоловікъ, а білшъ тебе тямлю.

Якъ вона ёго не вговорювала плачучи, такъ ні: пійду, та й піду!

Тільки благословлюся на світъ, заспівали півні, а вже лагодитця Ілько у путь-дорогу шукать шастя й долю, буцімъ ягоди, которі знаешъ, де ростуть.

Розсіявъ ёго Богъ по всьому миру, та своєю силою, безъ ёго волі, не найдешъ, де ни шукай!

Трицять каганецъ на припічку, а Ілько, такъ-то грізно дивлячись, бере сорочки, що плачуща Мелася подає изъ скрині. Дитинка пробуркалась, плаче, плаче, ніхто її ни пррвіта.

Отъ Ілько справивсь зовсі; одягнутий у свиту, за плечами торба съ сорочки, бере палицю й шапку; перехрестивсь, поцілувавъ жінку, що слізами зрошаючись, стоить бліда, бліда якъ крейда, а ні пари зъ устъ.... тільки дивитця ёму прамісінько въ вічі.

Підійшовъ до коляски, узявъ за рученятка дитинку, підвів її, а воно такъ-то бóязко дивитця на ёго, ніби вперше баче свого батька.—Ну, прощай, Михайло!— каже. А воно, головою назадъ хитнувши, дивилось, дивилось на ёго, та якъ заплаче, а Мелася—собі, да такъ и повисла ёму на шпю.

На превелику силу вирвався Ілько да мерщій у двері; а Мелася за нимъ, та згадала про дитину, що кричить ажъ хата розлягаецця—вернулась, да якъ заплаче, а воно ще дужче, батечки-світе! ажъ сусіди прийшли да почали розважати....

Сонечко вже заходило, п посліднімъ проміннямъ пробі вдарило на гонтовий верхъ дзвінці, граючи по ёму такъ, що й не сказати, та на далекі білі хмари, которі поважно плавали, мовъ лебіді, по чистесенькому блакитному небу. Тихо було, ледве-ледве вітерець шелестівъ зеленимъ листячкомъ по садочкахъ; на річці кричали, бовтаючись, качки; де-ни-де гава, спдячи, співала; горобці на хворості великий гомінъ вчинили, й далеко-далеко десь за річкою, на лукахъ, кричавъ перепелъ, дпрчавъ деркачъ; граківъ здоровий табунъ ажъ-ажъ за-гору потягъ до ліса; а жаби такий скрегітъ та спів вчинили, що й Боже!

А Мелася, спдячи на призбі, й не дивитця ні на що, й ни чує нічого... Отъ уже й темно стало, а вона все спдпть,

думаючи та гадаючи. Якъби сусіда не йшла по-узъ неї та не спитала:—чого ти тутъ, молоднице, сидишъ?—такъ хто її зна, й покп-бъ вона тамъ сиділа!

Жіпла вона у батька або съ чоловікомъ,—звпкла все вкупці; а теперъ zostалась однимъ-одна, у великій тузі, що серце її обсіла да й ссѣ, моръ змія підколодна. Такъ минувъ тиждень, а далі—другий и третій!

Прийде оце до насъ, безталаночка, да все про Илька: Якъ вінъ, мій соколикъ, да де вінъ літа? хочъ би вісточку яку почути!

Отъ ми її й почнемъ розважати: такъ що жъ бо? буцімъ цілий вікъ не бачила радощі! посумує-посумує, та й піде до своєї домівки!

Увійде въ хату,—такъ-то вбрано хóроше: й комінъ змазаний, и долі змазано червоною глиною, да ще й пісочкомъ жовтимъ посипано; стілъ липовий, покритий новимъ килимомъ, лавки чистесенько позмиті, образі на покуті все хороші: Варвара Велика-мучениця, Куппа Неопалимая, Мати Божа ь святой Микола и Йванъ-воїнъ и Господь Саваофъ; а одалъ, тákъ, збоку, на здоровому лпсту намалєваний змій, де все, якъ на долові, спасано, що буде на тімъ світі намъ грішнимъ, кожному по діломъ ёго. Повпвся той змій високо, високо, а по ёму йдуть душі праведні до Господа мплосердного на вічну радість, которий у раі трапезує съ янголами. У-низу жъ превеликого змія рознята пасть съ зубами, а въ пасті палає велике поломья, а въ тімъ поломї сидить самъ батько всіхъ гріхівъ — сатана, а у ёго на колінахъ Юда съ гаманцемъ, що продавъ Хрпста, й привітає тпхъ, що йдуть у те поломья привеликимъ ланцюгомъ зачеплені душі грішні, по чпнахъ, таки такъ, якъ и на сімъ світі: попереду рушають архереі, а тамъ попи, ченці, царі, генорали, судді, шинкарі, купці, а далі вже й наші братчики—й свмъ-то ланцюгомъ тягне цілий табунъ чортівъ, а позаду превеликою ломакою намірлетця буцімъ бити по потилиці, щобъ не зупинялись. Якъ подивитця на неї хто старий, то перехреститця, кажучи: »борони, Боже, мене, щобъ не присплось»; а малимъ буває такъ, що й переполохъ впливають!

За образами—шпалері, на которихъ намалєвані птиці ідять ягоди сидячи на гвялячкахъ. Просто покуття висить деревьянний ланшадъ, а въ ёго свічки воскові повставляні на стелі, просто стола, за сволочкомъ, понатикано васильківъ, гвоздикъ, крокісу, й

голубки висять пороблені зъ бомаги, а на великімъ сволоці — хрестъ чорний, напалений ще въ страснѹ неділю!...

Все хороше, все до-діла,— да невесела наша Мелася сидить коло відсунутого віконця що въ садокъ, да кую, наче гіркая зузуленька, однимъ-одна, якъ былина въ полі!

Пройшло літо; вже свіі хмари, соваючись по небу, зрошали землю дрібнесенькимъ дощикомъ, сумно та тихо на вулиці; де не-де свиня крпчить, незагната въ хлівъ. або корова зареве до телятп, або курка мокрісенька перебежить черезъ двіръ, або жінка, напьявшись рядномъ, иде вздовжъ вулиці, або москаль який плететця поузъ хати, що ошізнивсь на заробітку, да въ таку погоду латі приношує, щобъ краще на носі сидіти. Сумно, сумно на Україні у сю пору.

Якось одного ранку гавкнула собака на двірі, а потімъ-того її дверима рипнуло. Коли подивилась Мелася: «бачечки-світе!» трохась не впала: увійшовъ чоловікъ її любий... Якъ же вона зраділа! цілує її милує ёго; привіта ласкавими словами:

— Сідай, сідай, Илько, мій лебедику! де ти літавъ? А я тутъ сама, що день Божий, сподівалась тебе, журплась по тобі... О, яка жъ я радісенька....

А вінъ такий-то якийсь пивший ставъ: у спнѹ каптані, у червоній сорочці її підстрижений зовсі не такъ, якъ перше бувъ; якъ-би побачивъ ёго хто такий, що ёго которий не зна, певно бъ сказавъ:—Дивітця, добрі люде: се москаль, або крамаръ якийсь!— бо тимъ тільки такечки гоже удягнутимъ ходити.

— Де-жъ се ти бувъ, мій голубе?— питає его Мелася.

— Эге,— каже Илько:— бувъ я тамъ, де людъ зовсі ни такий, якъ у насъ!

— Та де-жъ, де?... оповісти мні!

— Бувъ я далско, да такъ далеко, що відціль її невидко!

— Та де-жъ?— ажъ скрикнула Мелася.

— Мабуть верстовъ за сто, або її того лучче!

— Та кажп-бо, кажи!

— У Білагороді,— эге! Слухай же: порядивсь я купцеві іздити зъ імъ по пасікахъ бжолп бити, да неділь вісімъ у ёго поживъ. Тенеръ, бачъ, на мні каптанъ який її сорочка! А оце

ще шо?—И се кажучи, винявъ капшукъ съ кишені; да якъ брязнувъ на стіль—самі стрібні!—Я казавъ тобі, що дома нічого не придбаешъ, а въ мирі все найдешъ, чоґо душа твоя бажатиме. Поживемъ, жіночко, поживемъ!

Не баче, не баче Мелася сѣґо нічоґо: ні жупана блакитного, ні сорочки червоної, ані грошей стрібнихъ, що ажъ слють: вона баче тільки очі, що якъ дві тернівочки, вона баче видъ єґо. вона баче кучері чорні. —вона баче *ѣю*, свого Илька, та й годі! Колибъ вінъ у сто разъ привісъ білшъ грошей, та не стрібнихъ, а золотихъ. — й тоді-бъ вона їхъ не бачила, затимъ, що вінъ бля неї дорогшій золота, стрібла, усѣґо, всѣґо на світі!

Прошло съ тиждень, якъ звернувся любий чоловікъ. Мелася хутенько мотається,—така радісенька, що й не сказати!

Якось у вечорі, Мелася пробі була веселенька, така, що и Илько дивувався; отъ изъ такихъ-то радощівъ вінъ ій и говоре: Треба, серце, за розумъ братьця! бачъ, у мене є гроші; такъ треба вчинити такъ, щобъ іми та їхъ добувати!

— Якъ же се можна, чоловіче? чи ни надумавъ ти купити ще паровицю волівъ, да у Кримъ по сіль? Ни дай Боже! Тоді вже я заневне зъ глузду ссунусь безъ тебе горюючи!

— Ні, каже Илько: — я вишовъ съ тяхъ дурнівъ, що ходять, неначе імъ розумъ одібрано, за стільки-сѣтъ верстъ квашу істи; адже-жъ я тобі казавъ, що я бачивъ людей, зовсі ни такихъ, якъ наші,—то вони жъ мене й на розумъ добрий навели!

На другий день поїхавъ Илько по слободахъ та по хуторахъ й накуповувавъ свиней десятокъ, да вже на третій пригнавъ їхъ до дому.

— Оце,— каже— жіно, й гроші. Ми їхъ підгодуемъ, а на Миколу буде въ Зімовеньці ярмаґокъ — продамо: отъ намъ и гроші!

Годують свині: такі-то славні повихожувались; а одинъ кабанъ до-того уївсь, що й ходити не зможе; було дивитця Илько на єґо, да тільки прицмокує.

Якось тамъ уже передъ Миколою випустила Мелася їхъ поговувати; де не возьмись скажена собака, мовъ съ гилі зірва-

лась, да саме що найлучого кабана—черкъ за ногу—и покусала!

Батечки-свите! якъ же вона перелякала Меласю!

Убігла вона въ хату, да замись-то́го, щобъ оповістити чоловікові. переступила порігъ, та й стала у кутокъ бліда-бліда, якъ крейда; якъ-би Илько не спитавъ її: чого ти? що́ тамъ таке?—хто її зна й доки бъ вона́ тамъ стояла мовчки.

— Собака...—на превелику силу вимовила.

— Такъ се бъ ти то собаки такъ перелякалась? Тю, дурна, ніби маленька!

Отъ трохи у неї одъ серця одійшло; почервоніла вона, мовъ калина, й самій стидно стало, що собаки вона такъ перелякалась.

— Хто її зна, чоловіче, що́ то за собака, чи вона дурна, чи що́, чи може скажена? Кабана трохи не зъїла....

— Якъ? ану-лишень, піду подивлюсь, що́ тамъ за собака? И сее проказавши, надівъ свиту, та й пішовъ съ хати. Дивитця: нема не то що собаки—й свиней, у дворі и въ хліві; а тільки чути ва вулиці гомінь великий: переймай! бий! Микито!... Микито, біжи на перерізь!—Отъ, вглянувши за ворота—й справді такъ: Микита лізе на перерізь черезъ тинь зъ оглоблею, а свині бігають по вулиці та хрюкають....

Отъ уже опісля-завтра й Микла зімній; у кожному дворі людъ вештаеця: де третяківъ лагодять на ярмарокъ, де кобилу двожилаву, щобъ съ двора збутти, а то якъ, оборони Боже, околіе, тоді вже запевне що робити: зав'язати очі да въ воду, бо однаково опісля такої пригоди не будешъ чоловікомъ: ні жодної шкапи, хочъ й шерстю по двору, не заведешъ, ажъ поки дванадцятеро не пропаде, — а хочъ до десяти бабъ — вічого ни врадять!

Вийшовъ и Илько подивитись на свою свиноту, щобъ, подивившись, поцінувати, які-то вінъ гроші візьме за їхъ.

— Гарні!—каже:—да оце що́ за недобра-мати! На якого буда надія, що впруче, а вінъ и запінивсь... А кабанъ такъ справді запінивсь, а очі червоні да блескаві мовъ багаття.

— Та дарма! се не собі: не покинуть же ёго куди въ провалля: се бъ то не ёго покинуть. а гроші.... О, гроші, гроші!—сказавъ Илько, похитавши головою, та й пішовъ у хату, щобъ звеліти

парубкові—наймету одвезти до річки соломи копицю добру, та вагани; а самъ, узявши ніжъ вигострений та ломаку, пішовъ у хлівъ, й двері зачпнивъ. Й Мелася вишла подивитця у востанне,— коли справді баче крізь тинь, що кабанъ скажений, саме білший, саме що найлуччий!

Отъ, затріщала ломака на спині свинячій; тяжко застогнавъ кабанъ, унавши додолу, и загвавъ ёму у саме серце гострий ніжъ Ілько: заверещавъ, пробі заверещавъ кабанъ, а потімъ того. захарчавши. посовавъ ногами—та й годі!

Такъ десять разъ трищала ломака й десять різнихъ голосівъ свинячпхъ було чути на всю вулицю.

Коли ось, упоравсь Ілько: очпнивъ двері й вишовъ; а тою годпною найметъ звернувся своєю паровицею. Посклали на сани, й потирили воли до річки смалити; а Ілько зайшовъ у хату кожухъ одягну.

— Що се ти, чоловіче, зъ глузду ссунувся, чи що? Вінъ скажений! хто ёго істине? — Да якъ се промовила Мелася, такъ трасця її й забпла, бо вперше зроду посміла сказати такъ чоловікові.

Подививсь на неї Ілько, да такъ подививсь, мовъ той вовкъ, що хіртъ, догнавши у полі, смикнувъ за шерсть.

— Підди ти.—каже—собі, къ не... чистій матері, сороко! що ти тямешъ? Ніби у мене розумъ одібрано, чи що? Черезъ огонь черейде— все мпнетця! А ти, бісова патпка, якъ мені ще коли отакъ будешъ дорікати, дакъ я тобі й се... й те... Я чоловікъ, а ти копиця, та й годі: и голова, а ти моя підопва! Тямешъ ти це, чи ні?— И се зговоривши, насунувъ шанку й дверима стукнувъ, грізний, грізний!

Отъ й пішло все по хаті колесомъ: то позеленіє, то пожовтіє....

— Батечки-світе! чого се въ мене голова такъ крутитця? що се зо мною подіялось?— стоячи середъ хати розмовляла сама зъ собою Мелася....

Прийшовъ и Микола зімній. Такий грізний морозъ, що крий Боже!

Піднявсь Ілько що удосвіта; запрігъ волівъ, запрігъ и бать-

ківську кобллу. Злагодивъ усе; що треба купувати — розпн-тавъ; ось п загомонивъ на волп. Важко рушили зъ місця дебелі волп; пробі напруглась, чіпляючись кованимъ передомъ за наковчений слизький шляхъ, свая кобила, засвистіли санп по дорозі; махнувъ Плько батогомъ. хутко й покрплвсь за білу гору, тільки й чути було: «гей!.. гей! по! по! якъ ти везешъ!..» та зновъ: «но, по!... а, огля... даеця!» — далі тихше, а потімъ-того й зовсі ни чути.

Пріхавъ Плько на ярмалокъ, уже розвднлялось и до службп дзвонили. Батечки-світе! Чи бачивъ хто великпй табувъ шпаківъ. якъ сяде де у вербахъ, такъ, надъ річкою, да підніме гомінъ? ни то що співи, а прямо-такп гомінъ—великпй гомінъ, та й годі? Або якъ прислухаеця до бжілъ, що поночі (зібравшиє у вулпкь) самп собі гудять! Точнісенько такъ гуло й гомоніло на ярмалку: хто йде пішки, хто йде волами, хто кобилою, а хто парою коней, а хто верхи. Тамъ, гляди, чоловікъ, перекппувєсь сь околотомъ, та працюеця, ёго піднімаючи, а кобила, сидячи на заду, унєялась передніми ногами та круте головою. сплуючись випрагтись, да ни така справа. Тамъ, двисєся, чоловікъ йде сілъ або віжки купувати, а ёго хлопці, що торжать у лавочкахъ, тягнуть той до себе, другий до себе, а далі обкружили та й нпма ёму ходу. Отъ вінъ на превелику сплу одбившиє одъ їхъ. побігъ геть, кажучи: «а, нпхай вамъ сеї та той!» — а вони сміютця зъ ёго.

Тамъ, гляди, чоловікъ підійшовъ зъ жінкою до крамаря, що продає образи, миски й ложки малєвані, й кунє святого Мпколу, а потімъ-того. якъ крамарь заправивъ зъ ёго дорого. вінъ нптає: чи нема у васъ. господá-москаль, дубового, бо сеї покоробитця?—да, мабуть, не вваживъ, якъ спитати, бо крамарь ёму якъ почавъ закони вчїтувати, такъ ну!—*Да нештó эфті бывають калі дубовые?* эхъ ты, головає!... та й насунувъ ёму шапку по самі вуха, а самъ будімъ то й не вінъ, почавъ лаптями тупотїти да у долоні плєскати, підзиваючи людей, що такъ и сунуть поузь ёго.

Отъ и Плько йде вже по базарю,—коли назустрічъ ёму крамарь; підійшовши до ёго, й каже:— здоровъ, паве-братє!

— Здоровъ!—каже Плько.

— Що ти візьмешъ за оці дрóва?

— За які?

— За оці, щó на возі.

— Що на возі?... сто рублівъ.

— Тю, дурний!—сміючись сказавъ крамарь: отъ тобі два съ копою! хочь? вези, ось п складемъ не-далеко!

— Чи таки-жъ ти розумний, пане-брате, що свині дровами звиваешъ, а мене дурнемъ!

А вінъ якъ зареочетця! а цóтімъ того й говоре:—наче й чоловікъ не безъ глузду и не пьяний, а ка-зна щó городе!—та й пішовъ одъ ёго, кажучи:—жалкуватимешъ, чоловіче, щó не про-давъ!

Проїхавъ Илько ще зъ гоня,—упьять чоловікъ питае:—щó ти візьмешъ за оці дрова?

— За які? — ажъ скрикнувъ Илько.

А вінъ, буцимъ-то й справді:—за оці, щó на возі?

— Сто рублівъ!

— Тю, дурний! а може пьяний? два съ золотимъ—бери: га-раздъ даю!—та й пішовъ далі.

Коли ось уже й двое разомъ напались, питаючи:—щó ти візь-мешъ за дрова?—да якъ почуви, що сто рублівъ,—одинъ коповнка надававъ, а другий три копн, та, назвавши ёго дурисмъ, й пішли геть.

— Щó за недобра-мати?—каже самъ собі Илько:—візь свині, а дрóва опинились!... Подвівся вінъ на свого кабана—и наче що за серце ёго стýсло... А далі й подумавъ: эчи не навівъ на мене мару хто? — Та й питае парубка-наймета, щó, посупивши нісь, самъ думавъ про тежъ, сидячи на задньому возі:—Щó се ми веземъ?

— А хто ёго зна, пан-оче, щó ми веземо! люде кажуть, щó дрова, а мені здаетця—свині, а вь тимъ—хто ёго зна!

Коли ось ище трое разомъ напались, и вже дають—ни то щó три копн, а одинъ рубъ за дрова, да ще на паляницю гривню.

Ну, теперъ вінъ именно вже второпавъ, що не свиней ве-зе, а дрова; якъ-би напавсь чоловікъ ще, такъ вінъ-би, запев-не що бухнувъ за два рублі, да вже люде розраїли, щó, див-лячись на се, дивувались:

— Чи таки-жъ ти, чоловіче, й повіривъ симъ сутягамъ? Та вони брешуть, якъ собаки: се зъ лавокъ! Сидять, сидять такі ло-буряки, що—не то пахати, а прямо-таки у плугъ запрягати за-

місце волівъ, та зъ нудн—щó робити? давай людей морочить, щобъ опісля того цілу неділю объ тїмъ тільки й клеветатьця!

Отъ, ставши у рядъ возівъ, заразъ й продавъ одного; а далі другого, а потімъ-того й дев'ятого. Оставсь тільки здоровий кабанъ; довго стоявъ—нима нікого!

Уже округъ ёго люде, продавши чи прядево, чи сіль, чи сушені груші, чи рибу таловірку, або зъ Донщини лѣку, пішли де-щó купувати, що кому треба. Отъ уже де-які звернулись и рушили до дому. Намалі вже стало люду ходячого, а Ілько все стоить—нема нікого. Вже мусивъ собі рушати, коли чує ззду:

— Здоровъ, пане-брате!

Оглянувся: чоловікъ ще ни зовсі старий, у бороді, де-ни-де сивіє волосся, очі блискаві, одлгнутий у кожухъ, а зверху свита милва. — Здоровъ!—каже Ілько.

— А що-бъ ти хотівъ за оцёго прасунка?—та й палицею ударивъ кабана по спині.

— Щó жъ, добродію: не дорого!

Та й зійшлись шось пробі поцінно.

Пройшло Різдво. Отъ, одного дня злагодивсь Ілько іхати у городъ Вовчу, а вже за чимъ — ни мушу того знати. Запрігъ шкапу й поїхавъ. Діло було опісля обідъ; тихо та лєво, й морозъ добрий; вїхавъ у степъ—доріжка добра, такъ-що тільки підторкує шкапу, а сані, самі біжучи, свистять по дорозі. Ось, сонечко уже похилилось за гóру й посліднімъ промінемъ позолотило чисто усі-усюди, щó покриті снігомъ: й верхъ ліса, що однимъ одивъ зъ балочки вигляда, й далекі гори, а по небу наче великий пожаръ: усі білі та сиві хмари поробились ни можна й сказати які: огневі, блескаві, червоні.

Отъ уже на однімъ краі неба заблещали зірочки; повіявъ вітерець холодний, а далі—дужче, дужче; уже й дорогу стало лєво видко. Вперше зроду Ілька впало поночі іхати, та ще зімою.

Ажъ ось и потемніло зразу! якъ повіявъ вітеръ, посіявъ снігъ зверху и знизу; далі якъ закрутило! Батечки-свите! темно, темно. мовъ у домовині! У байраці, завпили вовки та на різні гласи: той гуде, той стиха, мовъ у сопілочку, перебирає, а які лящать.

— Боже мій милий! Що се зо мною?—каже Ілько:—де се я?—Разомъ ёму душно, а разомъ стане холодно, мовъ трясця за спишу й за жпвїть візьме.

Темно... дорогу загубивъ... що казати? Уставъ зъ саней, перехрестивъ на всі чотирі сторони та й лігъ упвять закрившись опанчею, а кобила й пішла світъ за очима.... И згадався Ілько-ві скаженний кабанъ... кровъ такъ и шибнула ёму въ голову...

Довго, довго крутилась кобила по бескетахъ та по яркахъ, а Ілько довго слухавъ, якъ надъ самимъ вухомъ скпгливъ вітеръ; коли чує, стала й гпгоче. Вінъ хутенько схопився—дивитця: хата, й світитця. Боже мій милий! якъ же вінъ зрадівъ! Постукотівъ у двері—озвався хтось. Стукнуло засовомъ. очинились двері, й чоловікъ вийшовъ съ каганцемъ у руці.

— Хто се?— питає.

— Пустіть, добродію ласкавий, — каже Ілько, — у хату заночувати! хурта така, що кривъ Мати Божа!

— Просимо милость вашу, пане-братіку; се вже таке діло, що Господь звелівъ обрятувать чоловіка въ напасті!

Увійшовъ Ілько въ хату, перехрестивъ, а потімъ-того поздоровався съ жінкою, ще молодю, що тутъ мотаєця.

— Сідай, грійся, пане-брате! — каже старий, та й звелівъ жінці принести чогось съ комори.—А я—каже—пане-братіку пійду та упораю твою шкану, бо ти, бачу, щось зубами третяка вибиваєшь.—И се зговоривши, пішовъ изъ хати.

А Ілько дякує Богові, що живий зостався, — ходячи да тупаючи по хаті.

Ось увійшла молодця, положила на лаві шось у торбі, й старий увійшовъ: затупотівъ ногами, а потімъ-того, струсивши снігъ съ кучми, що такъ и забіліла, гукнувъ на жінку:

— А чумъ-лишень! ке намъ чого попоїсти!—Хутко мотнулась жінка різати хліба, тó-що, а вінъ тимъ часомъ знайшовъ пляшку та чарку й поставивъ на столі.

— Сідай, пане-брате, ближче! отакъ - о!—та й посадивъ ёго коло стола.

Порізала жінка сало съ цибулею й поставила на стілъ на новій тарільці.

— Ну, пане-брате, просимъ милость вашу хліба-солн покуштувати; а щобъ звичайнішъ, такъ ось випей чарку. Ми оце

тільки-що повечеряли; а ти вже не погніви: щó Богъ давъ, те й їж! И се зговоривши, наливъ чарку й частує Ілька.

Випивъ вінъ одну, випивъ и другу, дякуючи за ласку, а потімъ й саломъ заїда. — Ну, добродію, й сало жъ у васъ таке мо-лоде та смашне, що луччого дé й узяти!— каже Ілько, пишно придивляючись старому у вічі.

— Се, пане-братіку, ми кушили, да ще й сами не коштували, яке воно й ё!— каже старий. Поїхавъ я у ярмалокъ на Миколу, й попавсь мнї чоловікъ, да такъ поцінно продавъ, що якъ дома ёго такого годувати, такъ ні за-віщо й клопотатися; одиць у ёго тїлки й zostався, бо всі попродавъ; а я, йшовши поузь ёго, назнарошки—таки й спитавъ. Дивлюсь—поцінно, дуже поцінно; объ руки заразъ, та й купивъ!

Такъ и прирісь шматокъ сала до Ількової руки, и поблїдъ вінъ, якъ стїна, а потімъ того почервонївъ, та на превелпку сплу духъ перевївши, спитавъ:

— Дé въ ярмалку?

— Та тутъ, недалеко... верстовъ сімнадцять... отъ забудь... якъ її пакъ?... У Зімовеньці!

Угадавъ-угадавъ теперъ Ілько свого свата! Такъ и випавъ шматокъ зъ рукъ, й забила ёго трясця, пробї забила. Вінъ вихопився зъ-за стола, да сь хати....

И не сказати, якъ перелякався старий: трохи не впавъ; такъ-то ёго серце стрепенулося, й ноги задрижали.

— Чого се вінъ?... — насилу вимовивъ старий, да собі сь хати.

А Ілько мерщій за кобилу, да хотївъ зъ двора....

Баче старий, що це шось пробї незвичайне, гукнувъ сябра: порадились, звззали Ілька, та до волості й одтирили.

Зїйшлась уранці громада, почали ёго допитувати, — вївъ и признавъсь.

Звернувъ старий до-дому, та ажъ заплакавъ, якъ дитина, жалкуючи, що, не розпитавши ёго, якъ слїдъ, дóма, одвївъ до волости, бо тамъ ёму писарь сказавъ, що за таке вчиненіе ёго запакують туди, куди Макаръ й телятъ не гошувъ!

— Отъ, жїночко!— каже старий, хвтаючи головою:— пропавъ чоловікъ: грїхъ на мою душу тяжкий, щó я ёго занавастивъ.

Щобъ розпитати задалегідь! нічого бь сѣго не було; Богъ зъ нимъ, що вінъ таке вчинивъ на нашу голову....

Саме опісля великоднихъ святкохъ, якъ на Україні буває такъ мовъ у раі — тепло та гарно, — зъ городського острога вводили великий табунъ закованихъ у залізни пута рештантівъ. Боже мій милий, чи вгадавъ би хто Шлька, того високого та жвавого парубка, що якъ макъ цвівъ поміжъ товариства, або того чоловіка, що стрічала Мелася, у синему каптані та въ червоній сорочці, того веселого співаку та гуляку, що було потішавъ усю слободу танцьями та піснями... Да се-таки не вінъ, далєбі не вінъ! Той бувъ біловидий, съ чорними кучерями, правий, якъ очеретина, ходивъ поважно, якъ орелъ дивився блискавками очами...

А сей зовсі не такий! сей жовтий, якъ диня, борода не голена, згорбивсь, згнітивсь, мовъ дідъ стогодній, и далеко-далєко підъ лобъ позападали очі, и вже не блискаві, а мовъ більма на їхъ понапливали; сей понурився й на людей не дивитця!

Ні, се не вінъ!

Ось, до єго підійшла якась жінка, боса, у старенькій свиточці й могузкомъ підверізіана, а позадъ неї хлопчикъ голісінький, тільки клапті огъ сорочки мотаютьця; волосячко єго якъ ковила, що стелетця по широкимъ стєнахъ—ажъ поляскуетця.

Ось, рушили, рештанти, повернулась и жінка.... Мати Божа! та се жь наша Мелася зъ своїмъ Михайликомъ!

Вона вже ни плаче... очі потухли,— й біла вона, біла, якъ крейда!

Отъ, уже вийшли за гóрoдъ: передъ очима простягнулись луки, порізані зъ усіхъ кінцівъ й посередині річкою та озерами та довгими сагами, що округъ їхъ зеленіють комиші, ольхи й осоки; а самі луки зелені, да рябесеньки, мовъ хто, граючись, розспавъ по їхъ червоні, блакитні й перісті квіточки.

Ось, підіймаєтця жайворонокъ, слідомъ другий... третій... отъ завещали веселу пісеньку, та все вгору, вгору, вище-вище підіймаютьця.

Тамъ, міжъ осоками, тріщить соловейко; жалібно гуде горлиця, кує ряба зузуля; міжъ квіточками мотаютьця метелики, гудуть бжілки, дзигчуть коники, бігає манушка співочка. Якъ-то

воно втішно подвигтись на Божу співочку, — яка вона весела, прудка. Отъ забражчали коло неї залізні ланцюги... вона глянула... трінула голівкою, захитала хвостикомъ, та порхнувши й покрилась у небі; а бідаха чоловікъ... подвигсея на ёго да тільки головою похитасешъ: чи вже бъ то ёму зъ своїмъ великимъ розумомъ, зъ руками й ногами, не можна жити въ радощі?

На горі, щó по-надъ річкою, зеленіє лісь; съ другого боку, по-надъ шляхомъ, зеленіють нивы й вітерець ледве-ледве колише зелене море, а тамъ, ажъ-ажъ у спній далекості, де небо лягло на землю, стоить могила одпимъ-одна!

Подвигсь Ілько на праву руку, на ліву... слёзи бризнули струменемъ зъ очей; заголосивъ вінъ, якъ дитина, припавши у-востане до рідної землі; шапка упала геть зъ ёго переголоної голови, задріжавъ вінъ душею й тіломъ; потімъ-того, набравши у хусточку рідної землі й квіточокъ зірвавши, положивъ усе за пазуху, підвівъ руки вгору, стоячи на вколяшки, й довго - довго простягавъ їхъ у небо, щó, якъ на те, ні жодної хмарочки по ёму не ходило, — а далі й каже:

— Прощай, прощай, рідна моя Україно!... ти вже не побачишь білшь мене, твого непевного сна... не згадаешъ мене добримъ словомъ... не приймешъ кісточокъ моїхъ у свое надро, дё лежить старенькпй батечко, матівка, мої діди-прадіди, брати й сестри.... не приймешъ, не приймешъ!... прощай, прощай на віки!...

И сее проказавши, ударивъ три поклони, трпчі поцілувавъ землю и, ще разъ подвигнись округъ себе, насунувъ шапку чімъ-дужъ на очі....

А Мелася? Мелася — нічого: радісенька, й Боже — радісенька! що вони вкупці и ніколи не розрізнятця; тільки Михайликъ злякавъ пробі-пробі....

Отакому добру вчятця у тихъ людей, дё вінъ узявъ червону сорочку, гроші й каптанъ блакитний!...

П а в л о Ш у л і к а .

ПОѢЗДКА ВЪ УКРАИНУ.

(1837).

Въ то время, когда десятки тысячъ людей разныхъ сословій стремя ся за границу, чтобы видѣть Европу собственными глазами, одинъ изъ почитателей старой европейской гражданственности оставляетъ столицу для того, чтобы тратить время и деньги на путешествіе по Украинѣ. Подобно многимъ другимъ, я тоже увлекся было непреодолимымъ желаніемъ освѣжить свой русскій умъ непосредственнымъ соприкосновеніемъ съ жизнью западныхъ народовъ, но мнѣ сдѣлалось жаль покинуть надолго родину. Я подумалъ: »Европу мы изучаемъ съ дѣтства, изучаемъ волею и неволею, но почва, на которой мы выросли, народъ, къ которому принадлежимъ, остаются всё всторонѣ, да и самая наука—народовѣдніе, особенно въ приложеніи къ родному племени, не введена у насъ ни въ публичное, ни въ домашнее воспитаніе, и едва въ нѣсколькихъ книгахъ предъявила права свои на наше вниманіе«.

Подумалъ я также, что я писатель почти исключительно украинскій. что мнѣ предстоитъ, можетъ быть, не одинъ еще литературный трудъ, основанный на исторіи и нравахъ украинскихъ; а много ли я посвятилъ времени на прямое изученіе изображаемыхъ мною явленій, въ этнографическомъ отношеніи? Въдъ не болѣе двухъ разъ, во всю мою жизнь, предпринималъ я то, что можно назвать путешествіемъ по Украинѣ! Прочіе разъѣзды были случайные и имѣли иныя цѣли. И такъ у насъ поступаютъ всё, имѣющіе претензію на писателей народныхъ. Оттого и наука народоописанія до сихъ поръ находится у насъ въ младенческомъ состояніи. Воспользуюсь же я возможностью посмотреть еще разъ на родной край: это мнѣ пригодится въ свое время.

Такъ думалъ я—и вотъ почтовые лошади привозятъ меня къ »отеческимъ предѣламъ«.

Первый признакъ, что вы въѣхали въ Украину—отсутствіе попрошайекъ на станціяхъ. Въ Великороссіи, на почтовыхъ дорогахъ, протягиванье руки за подачкою распространено до нестерпимости. Известно, что великорусскіе ямщики, на протяженіи дороги въ нѣсколько сотъ верстъ, очень часто и почти всегда служатъ по найму съ собственными тройками, и многіе изъ нихъ имѣютъ тутъ же, по тракту, каменные дома. Нѣсколько разъ случалось мнѣ видѣть, какъ ребенокъ такого ямщика протягивалъ руку за милостынею къ проезжающимъ, въ присутствіи отца, и канючилъ неотвязно. Чтобы дать понять, до какой степени это не похоже на нравы украинскіе, скажу, что зажиточный Украинецъ отрекся бы отъ своего ребенка, еслибъ увидѣлъ его просящимъ милостыни. Есть у меня одинъ знакомецъ, шинкаръ, о которомъ известно, что онъ въ дѣтствѣ, бывши круглымъ свротою, служилъ *поводиремъ* у нищаго слѣпца. Теперь онъ всячески скрываетъ этотъ фактъ и краснѣетъ, когда слышитъ намекъ на него. Между тѣмъ онъ не болѣе, какъ нищій до сихъ поръ, потому что недвижимой собственности не имѣетъ и шинкуетъ въ панскомъ шинкѣ. Однажды я, проезжая по большой дорогѣ, остановился послушать молодого настушка въ лохмотьяхъ, игрившаго на свирѣли. Не видя ничего больше подъ рукой для выраженія моей благодарности, я предложилъ ему половину домашней ситницы. Убогій музыкантъ оскорбился и отвѣчалъ мнѣ: *Хибá вѣ мене хлѣба нема!* Не всѣ, конечно, отказываются отъ денегъ и вещей, но нищенствуютъ въ Украинѣ только слѣпые и увѣчные, — никогда дѣти, даже самыхъ бѣдныхъ семействъ, — кромѣ тѣхъ случаевъ, когда голодъ въ помѣщичьихъ селахъ доходитъ до ужасающей крайности, вслѣдствіе дурного управленія: тогда страхъ смерти и отчаяніе заглушаютъ всѣ другія чувства. Къ сожалѣнію, встрѣчалъ я въ Украинѣ бродячія семейства, которыя, въ полномъ своемъ составѣ, оставляли опустошенныя хаты и бродили изъ села въ село собирать подаяніе, во имя Христа. Замѣчательнъ вопросъ зажиточныхъ мѣщанъ и козаконъ къ такимъ пролетаріямъ: *Ти панський?* Получивъ отвѣтъ утвердительный, никто ужъ и не разспрашиваетъ, что заставило бѣдняковъ ходить по міру, а даетъ, сколько можетъ. Однажды я ѣхалъ въ тележкѣ съ упомянутымъ выше шинкаремъ, стыдящимся исторіи своего дѣтства. Въ тележкѣ сломался шворень. Надобно было обратиться къ кузнецу (а дѣло случилось подъ городомъ, у кузницы). Кузнецъ потребовалъ дорого, но когда кучеръ мой объявилъ, что онъ *панський*, цѣна уменьшена была до бездѣлны.

Случается встрѣчать въ Украинѣ очень жалкихъ существъ. На

этотъ разъ, присамоъ вѣздѣ въ родную сторону, попался мнѣ на глаза двѣ женщины: мать и дочь. Мать едва таскала ноги отъ дряхлости, а дочь была слѣпа. Ихъ мѣсто было бы въ богадѣльнѣ, еслибъ онѣ принадлежали къ сословію свободному; но въ имѣніи ихъ помѣщика нѣтъ богадѣльни; работать онѣ не въ состояніи, кормить ихъ не на что, и имъ объявлено просто-напросто устами прикащика: »Убирайтесь себѣ отсюда прочь и дѣвайтесь куда хотите! у насъ и такъ довольно дармоѣдовъ!» Старуха была вдова, имѣла трехъ сыновей, изъ которыхъ одинъ отданъ въ солдаты, двое сгорѣли на панскомъ гумнѣ, стараясь погасить пожаръ. Мужа лишилась недавно, а жила съ нимъ тридцать-пять лѣтъ. Все семейство работало на помѣщика всю жизнь, и вотъ пенсія дряхлой вдовѣ и слѣпой дочери—милостыня! Я спросилъ имя помѣщика, и больно жалею мое сердце, когда я услышалъ знакомое имя!

Не люблю я—да и никто, надѣюсь—почтовыхъ нашихъ дорогъ въ глуши провинцій. Но нигдѣ онѣ такъ не отвратительны, какъ въ Украинѣ. Это каналы, которыми цивилизація, заимствованная у Нѣмцевъ, безъ особенной разборчивости, проведена въ разные административные пункты нашего края. Какова была эта цивилизація и какъ она приспособлена къ потребностямъ нашего края чиновничествомъ, мы видимъ на губернскихъ и уѣздныхъ городахъ нашихъ, гдѣ народъ живущій роскошно при самыхъ ограниченныхъ средствахъ, исплутывался несправедливо и невозвратно. На почтовыхъ дорогахъ она оставила свои обноски, по которымъ легко судить, во что она была одѣта. Почтовые дороги въ Украинѣ обманываютъ наблюдательность иноземнаго путешественника да смѣшного, представляя ему образчики народа, чуждаго абсорбентамъ, или по языку, нравамъ и обычаямъ, вовсе не-украинскимъ, или по искаженію языка, нравовъ и обычаевъ, въ которыхъ знатокъ видитъ гніеніе вѣтвей, отдѣленныхъ отъ ихъ родного дерева. Трудно даже сказать, какое племенное начало преобладаетъ на станціяхъ и постоялыхъ дворахъ, украшающихъ почтовые дороги въ Украинѣ. Здѣсь вы встрѣчаете и Жидовъ, и Нѣмцевъ, и Цыганъ, и людей Богъ знаетъ какой породы, стекающихся сюда отовсюду на легкую добычу, безъ потового труда. Представители украинскаго населенія являются между этими владыками торговыхъ, промышленныхъ, а часто и воровскихъ сдѣлокъ, не иначе, какъ въ роляхъ страдательныхъ. Это—или ящики, которыхъ помѣщикъ, содержатель станціи, обрекъ на вѣчную гоньбу, или дичата погубленные соблазномъ, а пожалуй увлеченныя бѣдностью на службу станціоннымъ зрителямъ и Жидамъ, содержащимъ станціи. На одной стан-

ціи я встрѣтилъ замѣчательный обращикъ изъ этого послѣдняго разряда личностей.

Пріѣхаль я подъ вечеръ. Лошадей миѣ не дали, потому что ожидали *губернаторскаго проѣзда*. Напрасно было бы предъявлять свои права, особенно съ моимъ ничтожнымъ чиномъ. Одинъ иностранецъ, котораго я засталъ на станціи, сидѣлъ тутъ со вчерашняго дня, пока проѣдетъ губернаторъ. Въ козацкомъ селѣ, къ которому примыкаетъ станція, достать лошадей не было возможности, по той простой причинѣ, что его смиренные обитатели держатъ однихъ воловъ, а лошадей не держатъ. Они убѣдились многолѣтними опытами, что козацкія лошади мало слушаютъ хозяину, а больше — мѣстной полиціи, которая, въ лицѣ письмоводителей, въ лицѣ командированныхъ изъ города чиновниковъ, или головы, сотскихъ, старшихъ и всякихъ иныхъ властей, безирестанно ѣздитъ изъ села въ село. . . . Волей-неволей я долженъ былъ остаться на почтовой станціи.

Скука, страшная скука въ этихъ, извѣстныхъ каждому, двухъ комнаткахъ, уставленныхъ форменною мебелью топорной работы! Я пробрался на половину станціоннаго смотрителя. Тамъ, за столомъ, прислоненнымъ къ печкѣ, по случаю выбитыхъ стеколъ въ окнахъ, засѣдалъ смотритель съ письмоводителемъ становаго пристава. Смотритель, дюжій, видный мужчина, по выговору былъ Великоросъ; письмоводитель, высокій, худощавый, съ правильнымъ горбатымъ носомъ — Украинецъ. Графинчикъ, стоявшій между ними, чудесно сблизилъ обѣ національности. У свѣчки, которую только слегка задувалъ вѣтеръ изъ кой-какъ заткнутыхъ тряпкой оконъ, присѣла тутъ же жена смотрителя, съ какимъ-то шитьемъ, въ капотѣ и платочкѣ на головѣ; а выше ея, на лежанкѣ, сидѣла за пряжею красивая дѣвушка, въ шитой красной *занолючь* сорочкѣ. Свѣча освѣщала снизу молодой, вѣжно-закругленный ея подбородокъ, нижнія части щекъ, красиво вырисованныя ноздри, и сверкала въ глазахъ, которые остановили мое вниманіе своимъ грустнымъ выраженіемъ. Голова повязана была широкимъ позументомъ, въ видѣ діадемы. Сгустившійся за нею мракъ усиливалъ сіянье мишуры. Всѣ прочія лица были или грубо очерчены природою, или искажены хмѣлемъ: это еще больше придавало ей предести. Подлѣ нея висѣла люлька, которую она потихоньку колыхала ногою...

Разговоръ между смотрителемъ и письмоводителемъ шелъ о сухой вербѣ возлѣ станціи.

— *Что у васъ отта верба стоить, нѣче чортъ?* говорилъ письмоводитель.

— Да вотъ, какъ видите, отвѣчалъ смотритель: стоить, да и все тутъ...

— Нѣтъ, не все, Иванъ Карповичъ, нѣтъ, не все! Надобно ее срубить!

— Кто же ее срубить?

— Вы срубите! призовите сейчасъ ямщиковъ и срубите.

— Я не имѣю права, Иванъ Петровичъ.

— Я вамъ позволяю! торжественно сказалъ письмоводитель. — Хоть и не моя воля, но я вамъ позволяю.

— Да чортъ съ нею, Иванъ Петровичъ! выпейте-ка лучше.

— Выпью, извольте, я выпью; а вербу срубить надо.

— Да зачѣмъ же ее рубить?

— Какъ зачѣмъ? Вы служили въ военной службѣ, и не знаете порядка? А что скажетъ губернаторъ?

— Да ничего не скажетъ.

— Вамъ ничего, а мнѣ скажетъ. Я командированъ для порядка. Это вы понимаете? .. Подъѣзжаетъ къ станціи—и что же? сухая верба!... *Стоить, нѣче чортъ, абѣ статуя!* «Послушай ты, болванъ!» скажетъ губернаторъ: «зачѣмъ у тебя сухая верба подлѣ станціи стоить?»

— А вы ему скажите.... началъ было смотритель; но гость перебилъ его рѣчь съ патетической запальчивостью:

— Что я могу сказать ему? что я могу сказать губернатору?... Понимаете ли вы это слово: *гу-бер-на-торъ*? Онъ — дѣйствительный статскій совѣтникъ, а я передъ нимъ что? Знаете ли, что я передъ нимъ?

— А что же?

Но на этотъ разъ письмоводитель становаго отвѣчалъ словомъ, слишкомъ неблаговиднымъ для печати.

— Нѣтъ, Иванъ Петровичъ, возразилъ смотритель: не называйте себя такимъ поганымъ словомъ: вы коренной дворянинъ. Вотъ я, — я хоть и офицеръ, но милости царской, но я изъ простыхъ.

— Дворянинъ я—передъ вами, отвѣчалъ съ чувствомъ своего достоинства письмоводитель, а передъ губернаторомъ — я....

И онъ опять опредѣлилъ свою личность сравненіемъ, которое, видно, казалось ему очень вѣрнымъ.

Станціонный смотритель замолчалъ и воникъ головой въ размышленіи.

— А послушайте, однакожь....

Тутъ письмоводитель понизилъ голосъ и взглянулъ на дѣвushку.

— Давно?

— На прошлой недѣлѣ крестили.

— А бабенка— чортъ возьми! Не дура губа у гусара. Чтo маменька, рада внучку?

— Такъ рада, что и отца со двора долой.

— То есть, гусара?

— Нѣтъ, прикащика, отца красотки. Словно, его и вина. Сама же взяла дочку въ горницы. — —

Теперь, гусаръ утѣхалъ благополучно въ подкъ, а прикащика со двора прогнала.

Письмоводитель не спускалъ глазъ съ дѣвushки во все продолженіе разсказа. Но она углубилась въ свою работу и, казалось, ничего не слышала. Вѣтеръ свистѣлъ за окномъ, врываясь въ разбитыя стекла и колебля нагорѣвшую свѣчку. Веретено жужжало.

Хозяйка не поднимала глазъ на собесѣдниковъ, говорившихъ въ полголоса. Подъ лѣвымъ глазомъ у ней былъ синякъ, въ которомъ я видѣлъ что-то общее съ разбитыми стеклами, жилистыми кулаками смотрителя и его плотнымъ, угловатымъ лицомъ, которому жесткіе, подстриженные какъ щетка, усы придавали свирѣпое выраженіе.

— Дá, продолжалъ письмоводитель всё въ полголоса: товарищъ недурной. Чтo же? и на нашу долю что-нибудь выпадеть?

Хозяинъ засмѣялся:

— Есть квасъ, да не для васъ!

— А нашъ квасъ вамъ пригодился, какъ было слѣдствіе?

— Ну, ужъ вы съ этимъ слѣдствіемъ, какъ *дурень съ торбою*, носитесь!

— А гдѣ бы вы теперь сидѣли, позвольте васъ спросить?

— Да ну, полно вамъ, Иванъ Петровичъ!

— Полно, такъ и полно. Только не все же для профѣзжающихъ: отдѣляйте малу толяку и своимъ. Не все для военныхъ: у штатскаго тоже есть душа въ тѣлѣ.

— Да погодите! еще молодо. Богъ поможетъ, такъ и васъ не обидимъ. Будемъ лучше говорить о сухой вербѣ.

— Проклятая верба! лучше бъ вы про нее и не вспоминали. Подъѣдетъ къ станціи— и вдругъ верба!... какъ чортъ! какъ статуя!... А, голова!

Это восклицаніе относилось къ человѣку, съ краснымъ, одутловатымъ лицомъ и сѣдыми волосами, показавшемуся въ дверяхъ.

— Вотъ хорошо, что голова пришелъ, продолжалъ письмоводитель. А что это, братъ, у тебя верба сухая подлѣ самой станціи? Твое было дѣло донести по начальству!

— Да я жъ и доносилъ, отвѣчалъ голова басомъ. (Разумѣется разговоръ идетъ на украинскомъ языкѣ, съ прибавкою казенныхъ фразъ, со стороны письмоводителя). Я жъ и доносилъ становому, такъ онъ тогда и ничего, а теперь чортъ и насѣлъ на васъ.

Голова, какъ видно, разбогатѣлъ уже на своемъ мѣстѣ и не очень церемонился съ приказными. Письмоводитель, однакожъ, обидѣлся, но не за себя.

— Кого это ты, любезный, называешь чортомъ? сказала онъ. — Иванъ Карповичъ, слышите? онъ губернатора чортомъ назвалъ!

Но голова махнулъ рукой и сказалъ, обращаясь къ смотрителю:

— Застряла мнѣ въ горлѣ верба! Вербу зѣразъ можно срубить, и вы этижъ не слушите съ меня ни полушки. Это ваше дѣло, а не наше. А вотъ скажите мнѣ, долго ли еще мнѣ народъ держать на шляху? скоро ли губернаторъ проѣдетъ? Ровный да и ровный! Какого чорта еще замъ ровнять? Бокомъ будетъ катиться по шляху губернаторъ, что ли? Эхъ вы, начальство! Посадили бъ меня надъ вами, — научилъ бы я васъ начальствовать!

— Слушай, панъ голова, сказалъ вдругъ ласковымъ голосомъ письмоводитель, поднявшись съ мѣста и подходя къ головѣ. — Слушай, мой любезнѣйшій. Ты человѣкъ въѣдъ... я тебя знаю... ты человѣкъ премудрый. Перемянилъ ты на шляху очередныхъ не безъ выгоды.... Что же ты толкуешь о начальствѣ? Начальство знаетъ, для чего дѣла дѣлаются. Ты думаешь, губернаторъ провзжааетъ такъ себѣ: сѣлъ и катитъ! . . . Пускай ровняютъ дорогу недѣлю, другую. Ты знай только перемянати очереди; а начальство знаетъ, для чего дѣла дѣлаются. Польза, польза, братъ, всѣмъ и каждому, вотъ что! Пойдемъ, панъ голова, пойдемъ къ тебѣ, перечислимъ, переберемъ вмѣстѣ, да подумаемъ, нѣтъ ли еще какихъ безпорядковъ: все служить на пользу человѣка.

— Куда же вы, Иванъ Петровичъ? сталъ удерживать его смотритель.

— Ничего, ничего, Иванъ Карповичъ, не беспокойтесь!

И оба вышли, — высокій, сгорбленный письмоводитель и плотный, уже уштаный на своей должности, голова.

— Туда тебѣ и дорога, дрянная пьявка! сказалъ смотритель, уби-

рая со стола водку. — Вотъ, обратился онъ ко мнѣ: перебитой подковы не стоить, а съ нимъ пріятельствуй! Эхъ, жизнь наша, жизнь горькая! смотрятельство ты наше несчастное! Ни чести, ни корысти; еще полицейскихъ берегись, какъ огня! Вѣдь упекутъ, за ремешокъ ушекутъ, ей Богу! Вотъ прошлой зимой былъ случай. Пріѣхала какая-то барыня: »Впусти переночевать!«. А метель на дворѣ. Станція — не постоянный дворъ; тутъ возлѣ есть деревня. А барыня-то, не отъѣхавши отъ станціи, и замерзла въ саняхъ. Мы тутъ съ лакеемъ споримъ, а она и Богу душу отдала. Что же? вѣдь уцѣпились проклятые, да насилу парой коровъ отвертѣлся! Разные случаи бываютъ; нельзя съ ними не ладить: упекутъ! Да вотъ хоть бы и эта статья. Вотъ дѣвушка. Барыня согнала со двора, отецъ прогналъ съ глазъ....

— Какъ! и отецъ прогналъ? спросилъ я.

— То есть, чисто-начисто отрекся: »Ты мнѣ не дочь, я тебѣ не отецъ!«. Ну, я, по добротѣ души, принялъ, а вѣдь вида у ней нѣтъ никакого. Скажутъ: бѣглыхъ передерживаешь. Эхъ, сторона ты, сторонущка! кто меня замчалъ, занесъ сюда! Всѣ своя добрая воля: не на кого жаловаться.

— А какъ, вы сюда попали? спросилъ я: — вы, по выговору, не здѣшній уроженецъ.

— Изъ самой Калуги, батюшка. Такъ вотъ, любовь приковала, да и все тутъ.

— Какъ такъ?

— Да вотъ какъ. Бѣдиль я по своему промыслу....

— По какому?

— *Быль* у меня промыселъ: гдѣ купить, гдѣ продать. Эдакъ по всему свѣту и гуляю. Вольный казакъ! Чинишку себѣ въ аудиторіатъ зашибъ — всюду мнѣ дорога равна. Останавливаюсь, какъ бы вамъ сказать, на постояломъ дворѣ, у ихъ маменьки (указывая на жену). Ихъ маменька была сперва за капитаномъ, а потомъ вышла за отставнаго унтера. Постоялый дворъ держать. Ну, ничего. Вижу — мальчикъ больной лежитъ. Я и говорю: »Хозяюшка, что это у васъ мальчикъ больной? чѣмъ боленъ?« — »Это«, говорить, »у меня дочка.« — Ахти мнѣ! А онѣ подвели головку, то есть, жена вотъ моя, и посмотрѣли на меня. Я посмотрѣлъ — въ сердцѣ вотъ словно что запекло. Я говорю: »Тетенька, позвольте мнѣ вашей дочери стаканъ чаю подать.« — »Извольте«, говорить. Вотъ я чайку, ромку, — у меня и ромъ случился. Поднялась на

ноги моя красавица. На другой дець я матери платокъ, сестрѣ другой....

— Зачѣмъ же это?

— Такъ, изъ усердія; пускай пропадаеть мое добро! Потому и говорю: «Тетенка, или лучше сказать, маменька! позвольте состоять съ вами на правахъ дружбы.» — «Съ нашимъ удовольствіемъ.» Ну, когда такъ, то и хорошо. Вотъ я бросился сюда-туда; люди у меня вездѣ знакомые. Должность на себя по близости принялъ. Ходить да ходить, вотъ и выходилъ.

— Стало быть, все устроилось по вашему желанію? спросилъ я.

— Не совсѣмъ. Вотчимъ впутался и взмутилъ воду въ нашемъ колодецѣ. Обѣщали дать шесть ложекъ — дали двѣ. Обѣщали дать корову — дали двухъ-годовалую телку.

— Чтó же вы?

— А чтó же? осерчалъ, бросилъ жену, пошелъ опять по своему промыслу!

— Какъ! изъ-за ложекъ и телки вы бросили жену?

— Бросилъ! кричалъ смотритель съ торжествомъ героя. — Коли что не по нибъ — все въ дребезги! у меня нравъ такой. Любить, такъ любить, а ссориться, такъ ссориться! я таковъ, сударь мой! Меня и въ аудиторіатѣ всѣ за это любили. «Послушай, теща!» сказала я: «возлюбилъ я твою дочь всѣми своими чувствами, но чрезъ твое жестокосердіе возгорѣлся, аки огонь, гнѣвъ мой! прощайте!» и былъ таковъ.

— Сильно сказано! замѣтилъ я, съ трудочъ удерживаясь отъ смѣха.

— Да чтó же? развѣ я дарованія не имѣю? Я самъ Пушкинъ! Покажите-ка, Маша, мое письмо!

— Въ немъ перецъ завернуть, сказала хозяйка, робко посмотрѣвъ на своего супруга.

— Ничего, долой перецъ! покажи!

Хозяйка пошла рыться въ шкапу.

— Я письмо писалъ къ ней, продолжалъ смотритель. — Самъ не являлся; бывало ѣду мимо — *шасцѣю* объѣду, не покажусь, и эдакъ ровно годъ, день въ день; а письмо писалъ. Вотъ оно! слушайте!

«Непостижимый въ критикѣ предметъ, вселюбезнѣйшая фіялка и супруга моя, Марья Тихоновна! вы есть одна изъ критикъ и насмѣшекъ моего сердца....

»Долго ли намъ вѣкъ свой въ скукѣ проводить
»И въ глаза другъ друга долго ль не видать?...«

Письмо состояло изъ прозы и стиховъ равнаго достоинства. Печати этотъ вздоръ не стоить. Смотритель читалъ такъ комически, что я смѣялся отъ души и просилъ позволенія списать копію.

— Дарю вамъ оное! сказалъ онъ торжественно, вручая мнѣ памятный листокъ.

Я храню его до сихъ поръ въ своихъ бумагахъ, но когда оно попадаетъ мнѣ на глаза и напомнитъ о своемъ авторѣ, мнѣ бываетъ не до смѣху. Мнѣ представляется страшное множество этихъ загадочныхъ людей, которые у насъ не принадлежатъ ни къ какому сословію, хотя пользуются правами разныхъ сословій, этихъ неопредѣленныхъ угловатыхъ личностей, безъ правилъ, безъ характера, безъ религиозныхъ, или какихъ бы то ни было, убѣждений. Ихъ дѣло — колотить безъ толку жену, о которой въ третьемъ лицѣ говорятъ *онъ*, *ихъ*; дружить съ мелкими чиновниками, которыхъ покровительство для нихъ необходимо; извлекать пользу изъ трудныхъ обстоятельствъ ближняго посредствомъ небольшого займа сто на сто, и такъ далѣе, и такъ далѣе... Живутъ они всегда грязно, но знаютъ, что такое ромъ, базыкъ и всякіе сыры и закуски. Дѣтей всегда выводятъ въ люди посредствомъ училищъ, присутственныхъ мѣстъ и знакомствъ съ горничными и лакеями знатныхъ людей, угощаемыми во время ихъ проѣзда съ господами. Связи у нихъ по этой части въ обѣихъ столицахъ обширныя, и сынокъ грязнаго кулака, засѣвшаго въ захолустьи на станціи, подталкивается здѣсь невидимою силою снизу вверхъ, отъ управляющаго домою до комиссаріатскаго чиновника высшаго разбора. Лѣзетъ онъ выше и выше съ каждымъ годомъ, и наконецъ забываетъ о своемъ батюшкѣ, подобно тому, какъ взрослый волкъ не помнитъ попеченій своей матери-волчицы. Не изъ простого народа выходятъ эти созданія и равно не изъ высшаго, образованнаго сословія. Это порожденіе беззаконной, паспльственной связи высшаго класса съ низшимъ, посредствомъ фельдфебельства, лакейства и другихъ столкновеній, въ которыхъ одни не спрашиваютъ, а другіе не даютъ согласія на жизнь вмѣстѣ. И вотъ цѣлая туча темныхъ выродковъ расплозается по свѣту въ видѣ дворецкихъ, экономовъ, прикащиковъ, губернскихъ секретарей и всякихъ совѣтниковъ, муча однихъ наглѣмъ, ни передъ чѣмъ не робѣющимъ, грабежомъ, а другихъ всевозможными обманами.

Между тѣмъ, какъ мы говоримъ, ребенокъ въ люлькѣ проснулся. Мать взяла его и начала кормить. Я думалъ: «Что же изъ этого ребенка выйдетъ? Отпа нѣтъ, мать отвергнута всѣми. Увянетъ молодость,

упадутъ силы... что тогда она для него сдѣлаетъ? А между тѣмъ, взростетъ ребенокъ въ отчужденіи отъ своего народа, въ семьѣ такого господина, какъ этотъ смотритель. Что бы изъ него ни вышло, но добра не выйдетъ!»

Приходятъ ли самой матери въ голову такія мысли? Нѣтъ, природа дала ей противоядіе ея горестной долѣ. Она кормитъ своего ребенка, она его убаюкиваетъ, она не досыпаетъ ночей за его плачемъ, и это, покамѣстъ, наполняетъ всю ея душу. Я бы желалъ узнать, любила ли она своего обольстителя (хотя въ Украинѣ скорѣе всего можно это предполагать) и какія чувства остались теперь между нимъ и ею? но дико было бы объ этомъ разспрашивать.

Я ушелъ на другую половину, преслѣдуемый грустной фигурой молодой матери....

Иностранецъ, котораго я засталъ на станціи, ходилъ изъ угла въ уголъ. Онъ ужъ давно выпилъ свой вечерній чай (единственная отрада станціоннаго сидѣнія) и напустилъ столько дыму, куря отъ скуки папирску за папирскою, что виднѣлся въ немъ, какъ призракъ. Я спросилъ:

— Неужели со вчерашняго дня никто не былъ отправленъ съ этой станціи?

Оказалось, что проѣхало нѣсколько человѣкъ.

— Съ казенными подорожными, за двумя печатями?

— Нѣтъ!

— Какъ же вамъ не даютъ лошадей?

— *Est ce que je sais?* отвѣчалъ онъ съ досадою и отчаяньемъ.

Тогда у меня вдругъ мелькнула свѣтлая мысль. Я вспомнилъ изреченія писемоводителя о губернаторскомъ проѣздѣ, и безсмыслица получила для меня практической смыслъ. « Все служить на пользу человѣку. На то и губернаторскій проѣздъ, чтобъ была польза всѣмъ и каждому. » Смотритель не давалъ намъ лошадей единственно потому, что мы для него — люди бесполезные. Я вынулъ серебряный рубль и, вручая его безъ всякихъ околвчностей смотрителю, попросилъ, нельзя ли какъ-нибудь собрать для насъ лошадей. Я прибавилъ, что и иностранца посажу съ собою. Безъ всякаго возраженія и затрудненія, онъ отдалъ приказанье однимъ словомъ: *набирать!* и черезъ четверть часа мы уѣхали, въ прекрасную ночь, при сіяніи звѣздъ, въ свѣжей степной прохладѣ.

Сколько счастья обѣщаетъ человѣку роскошная украинская природа, и сколько въ немъ людей, безвыходно несчастныхъ!

Попечительное, предусмотрительное, опытное и всевѣдущее началь-

ство изъ отдаленнаго, приткнутаго на краю имперіи, города разсылаетъ по всему государству постановленія, обезпечивающія права и спокойствіе каждаго. На почтовыхъ станціяхъ заведены жалобныя книги, припечатанныя къ столу казенною печатью. Каждый имѣетъ право выписывать въ нихъ свои жалобы, и обиженному печатно обѣщается полное удовлетвореніе взысканіемъ съ виновныхъ по закону. Прекрасно! любо читать! Но кто тѣ, которые разбираютъ жалобы и приводятъ въ исполненіе угрозу высшаго начальства! Какъ и подъ какими нравственными вліяніями они воспитаны? Откуда они почерпали понятія о достоинствѣ поступковъ? Наконецъ, какъ обезпечены они для насущной жизни? Не угрожаетъ ли имъ суровая, тяжкая нищета, еслибъ они довольствовались только тѣмъ, что имъ назначено въ вознагражденіе за невозможность заниматься земледѣліемъ, торговлею, промыслами, наукою и проч? Развѣ у насъ легко получить хорошее воспитаніе, когда для этого надобно жить мальчичку въ городѣ, носить мундиръ, платить за право ученія, покупать определенное число учебниковъ, безпрестанно замѣняемыхъ новыми? Развѣ удобны у насъ сношенія между чиновными и не чиновными, чтобы имѣть случай слышать, какъ толкуютъ люди о предметахъ общегитія, какъ понимаютъ, какъ чувствуются вещи въ кругахъ, болѣе просвѣщенныхъ? Развѣ давно мы получили возможность выражать печатно мнѣніе о взяткахъ, кляузахъ и всякихъ недостойныхъ продѣлкахъ, облеченныхъ въ законную формальность? Развѣ, наконецъ, высшее начальство въ правѣ требовать отъ скудно-содержимыхъ чиновниковъ героизма честности, когда само оно не имѣетъ на столько самоотверженія, чтобы соразмѣривъ плату за трудъ и дать возможность низшему чиновничьему классу жить независимо отъ безгрѣшныхъ доходовъ?... Слѣдствіемъ такого страннаго порядка вещей, ссидѣтельствующаго о неестественномъ развитіи у насъ гражданственности, являются безнаказанныя злоупотребленія, которыхъ только тысячную долю составляютъ притѣсненія протѣжающихъ на станціяхъ. Мнѣ случалось писать жалобы самыя вопіющія и потомъ читать на нихъ рѣшенія ревизоровъ. Меня просто-напросто, какъ и всякаго, обвиняли въ напраслиніи, или писали, что съ виновныхъ взыскано по закону. Дѣйствительно, ревизоры производятъ взысканіе, только въ свою пользу, а не во исполненіе закона; ибо извѣстно, что всякое слѣдствіе и всякій наѣздъ ревизіи оканчивается здѣсь пополненіемъ казеннаго жалованья на счетъ станціонныхъ смотрителей; и если смотритель иногда проситъ васъ не выписывать жалобы въ книгу, то онъ тутъ боится не чего другого, какъ взысканія по таксѣ за каждую жало-

бу. Чѣмъ меньше измарана у него жалобная книга, тѣмъ меньше онъ приплатится ревизору. Въ этомъ и вся штука!

Подальше, подальше отъ почтовыхъ дорогъ и станцій! Я воспользовался первой возможностью впречъ въ свой походный экипажъ *домикъ* и, въ совершенной дружбѣ съ кучеромъ-Украинцемъ, пустился изъ села въ село. Странные возникали на мой счетъ вопросы у разныхъ господъ, встрѣчавшихъ меня въ моихъ разъѣздахъ: »Чего онъ ищетъ? куда ѣдетъ? зачѣмъ не держится большой дороги и всё поворачиваетъ въ захоустья?« Я совершенно знаю, что такіе вопросы предлагалъ себѣ не одинъ благоразумный человѣкъ въ Украинѣ, ибо не разъ любопытство наблюдателей за мной было до того раздражено, что ко мнѣ приставали съ допросомъ обо всей моей подноготной. Сухой отвѣтъ неопредѣленными выраженіями очень не нравился любопытнымъ, но меня оставляли въ покоѣ. Впрочемъ, это относится къ сословіюгосп одствующему. Чтó касается до народа чернорабочаго, то его не озадачиваетъ никакое предпріятіе нашего брата: онъ все объяснилъ себѣ пословицею: *Пані якъ дурні: що схочуть, те й рѣблють*. Наше сословіе, при безспіин общественнаго мнѣнія, умѣя ладить съ закономъ, совершаетъ дѣла невѣроятныя, и народъ привыкъ ничему не удивляться.

Куда я ни пріѣду, народъ отъ меня посторонится — и только. Равнодушіе у него къ нашимъ затѣямъ и интересамъ полное. Онъ только и думаетъ, какъ бы ему не натолкнуться на бѣду, какъ бы не сдѣлалъ ему какого-нибудь зла. Добра онъ рѣшительно не ожидаетъ отъ человѣка, носящаго панскій образъ, и долго нужно съ нимъ говорить, много надобно представить очевидныхъ доказательствъ, чтобы онъ повѣрялъ вашему доброжелательству. Я не говорю о содержателяхъ постоянныхъ дворовъ, шинкаряхъ и торговцахъ; я говорю о народѣ, живущемъ вдали отъ насъ, въ своихъ убогихъ хатахъ, и въ-особенности о крѣпостномъ Украинскомъ народѣ. Это было сословіе боязливое, одичалое, неприсвоившее себѣ никакихъ правъ и защищавшееся отъ насилія только удаленіемъ и бѣгствомъ. Часто на мой зовъ поселяне и поселянки отвѣчали молчаніемъ, казалась глухими и спѣшили поскорѣе скрыться изъ виду. Признаюсь, это очень досадно, и брала меня иногда злость на гакую грубую недовѣрчивость; но вѣдь — это живые историческіе факты! Тутъ исторія народа — на лицо, безъ поэтическаго покрова. Это ея послѣднія страницы, выходящія передъ нами въ свѣтъ. Словомъ *пань* обозначаются у народа не одни такіе люди, какъ мы съ вами, благоклонный читатель, но всё носящіе панскій образъ, а между ними де-

вать десятыхъ такихъ господъ, каковъ помѣщикъ, о которомъ я сейчасъ разскажу.

Случилось мнѣ проѣзжать черезъ ярмарку; захожу я въ напавенный изъ холста шалашъ купить какую-то мелочь. Ко мнѣ подходитъ фигура въ сюртукѣ и проситъ позволенія познакомиться. Эти фигуры въ сюртукахъ столько же любятъ знакомиться, сколько народъ избѣгаетъ знакомствъ. У меня есть хуторъ; поэтому сюртукѣ зналъ, кто я, и рекомендовалъ себя мнѣ съѣдомъ, не забывъ упомянуть, что онъ — губернской секретарь такой-то. Имя его было мнѣ извѣстно по анекдотамъ о его вѣчныхъ ссорахъ съ сосѣдями, тоже отставными губернскими секретарями, штабсъ-капитанами и проч., которыхъ въ Украинѣ тьма тьмущая, и всё это потомственные дворяне, владѣющіе пятью, шестью, десятью, а часто и двумя только душами. Отрекомендовавшись какъ слѣдуетъ, онъ обратился къ торговцу съ вопросомъ: есть ли у него спички? Тотъ отрицательно. «Нѣтъ, у тебя есть спички! Я видѣлъ, какъ ты продавалъ. Знаешь ли, что я имѣю власть опечатать весь твой товаръ?» Торговецъ струснулъ, а губернскому секретарю только то было нужно. «Дай мнѣ полфунта табаку!» сказалъ онъ. Табакъ подали. «Деньги возьмешь?» Торговецъ отказался отъ денегъ, и губернский секретарь, мой сосѣдъ, потомственный дворянинъ, преспокойно удалился съ своей добычей, не заботясь и, по всей вѣроятности, даже не подозревая, какъ я смотрю на такой поступокъ.

«Между нами нѣтъ такихъ негодяевъ!» скажетъ обитатель иного околотка: «никто изъ нашихъ сосѣдей не унизится до такого поступка!» — Милостивый государь, позвольте говорить съ вами откровенно и начать характеристику вашего околотка съ васъ самихъ. Не вы ли отдавали людей въ рекруты безъ зачету: — а это развѣ лучше, чѣмъ отнять полфунта табаку у торговца? Не вы ли заставляли крестьянъ работать на панщинахъ пять дней въ недѣлю, предоставляя ему только шестой? Между вами это не считалось низостью. Не вы ли лжесвидѣтельствовали, когда сосѣдъ застрѣлъ на смерть человѣка, и выпутывали изъ бѣды тирана? Положимъ, что вы, вступившіеся за честь своихъ собратій, не грабили открыто среди дня, не торговали людьми, не томилъ ихъ какъ негровъ на плантаціяхъ, не тиранили ихъ — за лѣность, за грубость, за несемотрѣ въ вашемъ хозяйствѣ; но вы все это видѣли и терпѣли, вы вступали въ родство и дружбу съ ворами и тиранами, женились на ихъ дочеряхъ, выдавали за нихъ дѣтей своихъ: развѣ не одному суду съ ними вы подлежите? Народъ

отвергся всѣхъ васъ, а выѣсть съ вами и тѣхъ, у кого болѣть за него сердце и кто радъ бы, да не въ снахъ, ему помочь.

Есть между вами такіе, которые даже и не знаютъ, тяжело ли у нихъ было народу, страдалъ ли онъ, или благоденствовалъ. Ваше вниманіе устремлено на извѣстную отрасль промышленности—табакъ ли это, сахаръ ли, или просто земледѣіе—и вы только соразмѣряли рабочія силы съ количествомъ добываемаго матеріала; народа вы не видѣли, нужды и страданій его не знали. Управители и прикащики замѣняли для васъ его голосъ. Имѣнія ваши процвѣтали, доходы росли, и вы, съ своей точки зрѣнія, вправѣ сказать, что вашимъ крестьянамъ у васъ хорошо, или по крайней мѣрѣ не худо. А послушайте, какъ говоритъ народъ о вашихъ сахарныхъ заводахъ, о табачныхъ плантаціяхъ и панщинѣ вообще. Не возражайте, что лѣтнія ничѣмъ не будутъ довольны. Голосъ народа поднялся на такую ноту, которой не возьмутъ лѣность и праздность. Уже по всему краю ходятъ пѣсни про ваше управленіе: страданія народа возвысились до поэтического пафоса. Мы имѣемъ думы изъ временъ такъ-называемаго польскаго ига, когда подобныя вамъ паны, вѣчно нуждаясь въ деньгахъ для роскошной жизни, отдавали въ аренду жидамъ все, что могли отдать, когда жены и дочери простолюдиновъ дѣлались добычею панскаго сластолюбія. Какой грозный тонъ имѣютъ эти думы, при всемъ спокойствіи своего речитатива! Тотъ самый тонъ слышится и въ современныхъ украинскихъ пѣсняхъ, воспевающихъ бѣдствія народа подъ гнетомъ крѣпостного права. Вотъ эти пѣсни:

I.

Поза горі вітеръ віє,
А въ долині тихо:
Добре було на Україні,
А тепѣра ліхо!

За молодіхъ панівъ стѣло
Трудно на роботу:
Увесь тиждень на панщині,
А собі въ суботу.

А въ неділю до східь-сонця
Въ усі дзвіни дзвонять,
Десятчпки підъ віконню.
На панщину гонять:

Чоловікамъ за неводомъ
 Раненько вставати,
 Старімъ бабамъ крупі драти
 Та ще й плаття прати,

Молодцямъ по світлицяхъ
 Мості шарувати,
 Малімъ дітямъ пір'я драти
 Й тютюнъ вязати.

Хвалілася наша пані —
 Добре въ неї жити...
 Ой та брешешъ же ти пані!
 Плачуть наші діти!

II.

Була Польща, була Польща,
 Та й стала Росія:
 Синъ за батька не заступить,
 А батько за сїна.
 Синъ їде на степъ косити,
 Батько молотити,
 Їго мати старенькая —
 На ланъ жита жати,
 Їго дочка паняночка —
 Тютюну пахати.

Сїли вони обїдати —
 Гіркий нашъ обїде!
 Озирнїтця позадь себе,
 Ажъ прикащикъ їде.

Не далеко доїжджає,
 Канчїкъ розпускає:
 »Чому се васъ, вражі люде,
 По трїе немає?»

—»Ой якъ же намъ, добродїю,
 По трїе ходити?
 Покїдали малїхъ дітей,
 Нікому гледїти.«

Ой ходить пінь по церковці
 Та въ книжку читає:
 »Чому се васъ, добрі люде,
 До церкви немає?»

— «Ой як же намъ, панібченку,
До церкви ходити?
Соломъ вдуць, загадують
На тїкъ молотити!»

У нашої сударниі
Шовкѣва спідниця;
Пдуть люде нзъ панщени —
Зійшла вже зорниця.

У нашої сударниі
Золоті сережки;
Пдуть люде нзъ панщени,
Не бачать и стежки!

У нашої сударниі
Гапѣвана хустка;
Осталася въ насъ по сезу
Не одна хата пуста.

III.

Сонъ головоньку хитає.
Милый мпзу покпадає
Та зъ дрібнимъ діточкамъ...
Плече мила слізочкамъ.
Ой якъ виїду за ворота —
Нема мого срібла-злота!
Летить воронъ сизокрїлий...
«Скажи, воронъ, де мій милый?»
— «Ой твій милый на роботі
Та у сахарнімъ заводі;
Тамъ и днює, и ночує,
Дзвоніи дзвонять — вінъ не чує,
Візьме топоръ да и майстриює!»

Сахарные заводы и табачныя плантаціи суть два зла, котрымъ подвергся въ иныхъ мѣстахъ украинскій крѣпостной народъ, испытавъ уже столько другихъ бѣдствій. Частые пожары на сахарныхъ заводахъ, справедливо приписываемые крестьянамъ, заставили многихъ помѣщиковъ соединить свои выгоды съ крестьянскими, установавъ на заводахъ задѣльную плату для чернорабочихъ, и въ нѣкоторыхъ нмѣніяхъ поселяше благословляютъ помѣщиковъ за выдѣлку сахара. Но зато сосѣдніе землевладѣльцы, и особенно мелкопомѣстные, налегали на своихъ крестьянъ пзо всей силы, чтобъ добыть побольше берковцевъ буряковъ,

доставляемыхъ на заводы. Зато многіе высылали своихъ людей верстъ за 400 и далѣе, отдавъ ихъ на полгода въ тяжкую работу на сахарные заводы.

Возвратясь изъ путешествія, часто утомятельнаго и соединеннаго со множествомъ неудобствъ, по бѣдности закрѣпощеннаго края, я спрашиваю теперь у себя: зачѣмъ я ѣздилъ въ Украину? чего мнѣ хотѣлось отъ этого народа? какой отрады искалъ я отъ бесѣды съ нимъ? Я напередъ зналъ, какого роду сцены представятся мнѣ въ Украинѣ. Мало изучивъ мѣстностей украинскихъ, посетивъ немного сель и городовъ, я слишкомъ много видѣлъ страданій человѣческихъ на этой почвѣ, напоенной кровью въ борьбѣ за свободу. Зачѣмъ же мнѣ было набирать въ свою память еще новые вопіющіе образы?... Не нахожу отвѣта на эти вопросы. Какая-то непреодолимая сила влечетъ меня смотрѣть на слезы народа, которому нечѣмъ помочь, потому что сердца богатыхъ и сильныхъ ожесточились до крайности, сдѣлавъ роскошь непремѣннымъ условіемъ своего существованія. Довольно же мнѣ выставлать на общественный судъ *безъименныхъ* злодѣевъ, на которыхъ нѣтъ возможности указывать пальцемъ передъ глазами людей благородныхъ! Расскажу развѣ фактъ обскурантизма, превосходящій всякое вѣроятіе. Онъ, по своей дикости и величію изувѣрства, будетъ здѣсь то, что въ концертѣ финаль, въ которомъ оркестръ, собравъ всѣ свои громоносныя средства, приводитъ въ трепетъ нервы слушателя и заставляетъ его ждать, какъ радости, послѣдней ноты. Замолчавъ наконецъ объ ужасахъ разврата умовъ и сердецъ человѣческихъ, я надѣюсь одолжить читателя больше, чѣмъ самимъ повѣствованіемъ.

Забѣгаю въ одинъ монастырь, приобретаю подаваніемъ на молитвы дружбу престарѣлаго отшельника, освѣдомляюсь о книгахъ, составляющихъ наслѣдіе монастыря послѣ смиренныхъ старинныхъ трудолюбцевъ, и получаю простодушный и спокойный отвѣтъ:

— Были, точно были книги, и пропасть ихъ лежала гудами на хорахъ. Знаете, въ этомъ краю когда-то водились паписты и уніаты, такъ они много оставили послѣ себя всякихъ рукописей, а что за рукописи такія, Богъ ихъ знаетъ. Самъ я тѣхъ книгъ не читалъ, да и никто у насъ не прочелъ бы. Иное написано Богъ знаетъ покаковски, а иное хоть и понашему, да не прѣ насъ писано: крючки да титлы, и не разберешь, что оно такое. А картинокъ много было, и буквы фигурныя, все кистью раздѣлано и красками, да на что оно? Пустой трудъ! Мало, видно, было въ старину прилежанія къ благочестію, а больше къ

суетъ міра сего. Хоть бы вотъ и переплеты: всё кожа да золото; вѣдь оно денегъ стоило, а на что оно монастырю? Книги совсѣмъ не церковныя, а Богъ знаетъ какія. Не годилось бы такихъ и держать въ монастырѣ. Только мѣсто занимаютъ. Набралось ихъ сотъ до пяти... куда съ ними дѣваться? Вотъ покойный настоятель и говоритъ мнѣ: «Что намъ, отецъ казначей, дѣлать съ этими книгами? на что они намъ? Продать бы ихъ съ разрѣшенія владыки». — «А кто ихъ купить?» говорю я. «Кому охота читать старыя книги, когда есть новыя?» — «Найдутся, братъ», говоритъ отецъ настоятель: «есть много людей, которымъ нечего дѣлать. А вотъ въ чемъ искушеніе: что въ нихъ написано? Мы съ тобой, съ нашими глазами, не разберемъ, да и младшая братія едва ли сумѣетъ... вѣдь пробовали же, и только картинки повыврали. Ты, братъ, смотри,» говоритъ мнѣ, все-таки настоятель, «по кельямъ не позволяй наклеивать этой пустоши, чтобъ не вышло какого окаянства. А съечь бы эти проклятыя книги. Вѣдь въ нихъ — чего добраго? — что-нибудь найдется и въ осужденіе нашей вѣры! Паписты, унія, — все это гнѣздилося тутъ съ своимъ училищами, — вотъ и книгъ наплодили. Не повѣрю я», говоритъ, «чтобъ благочестивая душа занималась такимъ мараньемъ. Суета мірская, какъ у всѣхъ этихъ католиковъ, не здѣсь будь они помянуты!» Такъ говорилъ отецъ настоятель, да и самъ я такъ думаю.

— Ну, что же вы сдѣлали съ книгами? спросилъ я, стараясь владѣть собой и предвидя его отвѣтъ.

— Что же? мы подумали, подумали: продавать ихъ нѣкому, да еще пожалуй распространится ересь латинская... Богъ знаетъ, что въ тѣхъ книгахъ написано! Такъ мы и рѣшили съ отцемъ настоятелемъ: такъ какъ въ описи монастырскаго имущества онѣ, за негодностью, не показаны, то съечь ихъ, во избѣжаніе всякаго грѣха.

— И вы сожгли ихъ? вскричалъ я, какъ актеръ на театрѣ. (Въ воображеніи моемъ представились лѣтописи и записки современниковъ, Богъ знаетъ какихъ вѣковъ.)

— Да что же? Разумѣется сожгли! отвѣчалъ спокойно инокъ. — Двѣ зимы топили печи этими окаянными книгами. Я себѣ только защепки отрывалъ ⁽¹⁾.

1857, октября 18. Петербургъ.

П. К у л п ш ъ.

(1) Не могу не прибавить, что въ одномъ древнемъ монастырѣ велѣно привести въ порядокъ старинныя книги и рукописи и составить имъ опись. Библиотекаръ исполнилъ дѣло по крайнему своему разумѣнію: которыя книги и рукописи не имѣли заглавныхъ листовъ, или въ которыхъ не под силу было ему разобрать и понять заглавіе, онъ всё съечь, для порядка.

ПАНЯНОЦЦІ.

Паняночко-коханочко,
Мій рожевий квіте!
Чомъ не хочешъ, паняночко,
Ділочка робити?
Ти розумна, паняночко,—
На добро й трудися!—
Изъ сестрами пзъ мѣншми
Розумомъ діліся! —
Хай на зѣмлю сонце сяе—
Правда въ свѣті буде,
Хай и крепакі познають,
Що и вони — люде!
—Якъ же можна, щобъ я таку
Роботу робила?!
Щобъ я літа молодіи
Свої загубила?
Щобъ я свою голівоньку
Панську натрудила,
За чорною роботою
Ручки потонїла?
Дала міні мати вроду
И карїи очи
Не на тее, щобъ стратила
Я свій вікъ дівочий.
Паняночко-коханочко!—
Нїгде правди діти—
Такїхъ якъ ти намъ не треба
На Божому свѣті...

Миколáйчикъ Білокопїтїй.

Ой квіточокъ підъ росою нагивається —
Дівчинонька надъ козакомъ на сміхається:
— Шкода тобі, козаченьку, залицітися! —
Памъ зъ тобою, мое серце, не побратися.

Геть-геть далий, козаченьку, одчепись
И до мене молоді не горпись!
Бо я зроду недолюдівъ не люблю —
Свого віку за тобою не згублю...

Въ мене душа українська,
Щире серце въ грудяхъ —
Міні щирий українець
И дружиною буде:
Бо я — дочка України
И не забуваю
Свою матір: щиримъ серцемъ
Ії поважаю;
А ти, серце-козаченьку,
Хочъ ти й любий й мильй,
Забувъ-еси свою матір,
Орле спзокрїлий!
Мати плаче — въ тебе-жъ серце
Не стогне, не бьєтця
И до неї щиримъ словомъ
Вонó не озвєтця.
Не поможешъ, не порадишъ
Ти матір старію, —
Ти не любишъ, не шанувєшъ
Правдоньку святію.
Геть-же, геть-же, козаченьку,
Геть, моє кохання!
Шкода, серце! — марне буде
Твое залиціння.»

Миколайчикъ Білокопїтїй.

РУСИНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

НАДЬ ЗБРУЧЕМЬ. ⁽¹⁾

I.

Якь наглядить пáрубокъ собі дівку, съ котрою мавъ би одружитись, то посилає до неї кого-небудь, щобъ дознатись, яка думка въ неї и въ її батька и матері. Се звѣтця: »пославъ люде́й« або по-просту: »пíслався до неї.« Коли тамъ ёму раді, то одкажуть: »приходьте, приходьте, я́кось-то буде.« Коли жъ не раді, то кажуть: »нехай вамъ Богъ дає зъ однієї сторони, а намъ зъ другої«, або інше якъ-небудь.

Парубо́цтво чуткє въ селі на такі поси́лки, и коли пáрубокъ котрий, підіславшись де-небудь нерозважно, вхо́пить гарбуза́, або якъ тамъ кажуть: »макогінъ обли́же«, то такъ и знай, що ёму безпремінно до ранку ві́строють здоровенний макогінъ изъ соломи на грома́дську потіху, що, мовъ, не »въ своё встря́въ.«

⁽¹⁾ Изъ книжки: »Народні звича́и и обря́ди знадь Збру́ча. Опи́сані Игна́томъ Галько́мъ. Часть перва. Львовъ, 1861.« Д-и Галько́ ка́же, що ті наро́дні звича́и, що вінъ опи́сує, бачивъ вінъ по-надъ річкою Збру́чемъ, у трѣхъ невеличкихъ селахъ: Дудківці, Раштівці и Соробці. Тутъ, ка́же, убрання міша́етця: *дво́и опо́нчі зъ чо́ркими сірака́ми*. Тимъ спосо́бомъ Підгір'я и Поні́зья подають ту́та одно́ другому все, що въ нихъ зъ да́вніхъ да́внь за́ста́лося ру́ськихъ непору́шенихъ звича́івъ.

Певне діло, що надъ весі́льні звича́и и пі́сні немає въ побиті на́рбди́ему нічо́го да́впійшого. Оди́кові жъ вони у Га́ллицькихъ Ру́сниківъ и въ на́съ Укра́їнцівъ, — всі́ке неха́й вбача́є. Хто жъ тепе́рь ска́же, що сі наро́дні не рідні міжъ се́бе? Неха́й Поляки́ и Ні́мці скі́льки хо́чуть пі́шуть, що Га́лпчана́е — і́хъ одрі́ддя, і́хъ пере́вертні, і́хъ да́вній на́щадокъ. Оди́на мо́ва, одні́ пі́сні, одні́ звича́и въ обо́хъ наро́дівъ тільки то́го не вда́рять, хто мо́ви на́рбди́ей не зна́є, пі́се́нь не слуха́є, звича́ями горду́є.

Ред.

Коли раді посланцєві, то ввєчері берє па́рубокъ квάρту горілки въ кишєню и, пора́дившись зъ старостою про *властивє слово*, запиває зъ нимъ мого́рчъ. Се звєтця *Словини*.

II.

Самє жъ весілля справляють у неділю. Въ четвєрь передъ тією неділею, въ котру має бу́ти весілля, просв́атана дівчина, що почавши одъ словинь звєтця *княгинєю* и одягаєтця въ празничкову одєжу, особливо жъ голову убірає квітками и стрічками, що ажъ по плєчахъ спускаютьця, прибірає собі дру́жку и піддру́жку, вдє зъ ними за барвінкомъ на вінки и, нарвавши єго скільки треба, кліче до себє скільки спромо́же дівча́ть на *вінкоплєтини*. Вінкоплєтини сиравляють увєчері. Молодий князь зъ дру́жкою и съ піддру́жкою и зъ музиками прійде туді жъ.

Вінокъ для княгині плетуть на *косінці* съ прядіва, а для князя — або тежъ на такій са́мій *косінці*, або жъ вишивають изъ саміхъ листочківъ барвінковихъ на *пліті* солом'яній, яку беруть для брляв'є.

На тихъ *вінкоплєтинахъ* княгиня позасажує дівча́ть кругомъ столу, а сама́ садовітця де-небудь окро́ме; а князь изъ дру́жками и музиками садовітця коло поро́гу. Дру́жка берє *косінку*, що княгині до вінка, и квіточку барвінку, що посипаний ле́жить на столі, и «благословітця до отця и до ма́тери», то бачъ — ка́же тричі: «прошу́, панотче, поблагословіти.» Ба́тько тежъ тричі одповідає: «неха́й Богъ благословіть.» Такъ са́мо и до ма́тери: «прошу́, пані-ма́тко, благословіти», до трєхъ разъ, прика́зуючи: «по пе́рший разъ», «повто́рне», «по-тройці.» Ма́ти одновідає дру́зці такъ са́мо, якъ и ба́тько.

Тоді дру́жка привязує оціо́ благословєнну квітку до косінки и покладає цей отта́къ початий вінокъ на столі, а доплітають єго вже дівча́та, що сидять поза столо́мъ, співаючи:

1. Благослові, Боженьку!
Благослові, Боженьку,
Та й ти, рідний ба́теньку,
Своєму дитя́тку (2)
Віночокъ спліта́ти.
Благослові, Боженьку, (2)
Та й ти, рідна ма́тінко,
Своєму дитя́тку, и *далі*.
Благослові, Боженьку,

П ти, рідний б́атеньку,
Та й ти, Божая М́ати,
Будешъ намъ помагати
Віночокъ сплітати.

2. Зъ зими́ на в́есну похóдить,
Ива́нко горбóдець горбóдить,
До н́его Марі́ня вихóдить:
»Городі́, Ива́ню, горбóдець,
Б́удемо саді́ли барві́нець,
То тобі́, то ми́ні па ві́нець.«
Ой скóчила Марі́сенька в́ь горбóдець,
А за п́ею Ива́нко молбóдець;
Ой скóчила Марі́ня па хві́льку,
Нарі́зала запáску барві́нку, —
Ті́лько то е́ї присі́вку.
3. Зацві́лі ф́іялочки, зацві́лі,
Всю гóру кру́т́ую окр́или,
Ино ст́еженька малéнька,
Кудá ході́ла Марі́ся молодéнька,
За п́ею б́атенько слі́д́ю.
»Не ході́, б́атеньку, за мно́ю:
Не ма́ю я порáдоньки с́ь тобóю.«
Зацві́лі ф́іялочки, зацві́лі,
Всю гóру кру́т́ую окр́или;
Ино ст́еженька малéнька,
Кудá ході́ла Марі́ся молодéнька,
За п́ею ма́тинка слі́д́ю—и *вня́ть такъ*.
Зацві́лі ф́іялочки, зацві́лі,
Всю гóру кру́т́ую окр́или,
Ино ст́еженька манéнька,
Куді́ ході́ла Марі́ся молодéнька,
За п́ею Ива́нэ́ слі́д́ю.
»Ході́, ході́, Ива́ню, за мно́ю:
Ма́ю я порáдоньку с́ь тобóю.«
4. Ві́йсья, віно́чку, глáдко, (2)
Якъ червóне я́бло:
Пі́демо ме́жи лю́ди,
На́ша сла́вонька б́уде.
5. Де ти́, барві́нку, рі́сь, рі́сь,
Що та́кий кра́сний ві́рісь?
Я в́ь лі́сі при керні́ці,
При студéній воді́ці;
Менé вода́ підході́ла,
Менé вона́ холоді́ла;
Пришóвъ часъ-годі́вонька, —
Ві́різала княгі́понька,
Молода́я Марі́сенька,

Доплітаючи вінка́ княгіні, дівчата співають:

6. Летіла сорбка, чичече,
Сіла сі на стóлнкъ, щєбече:
Вплєлі-сьмо вінчокъ и вдáтний,
Вже тобі, Марісю, остáтний.
Он встань, Марісю, не спді,
На свій ся вінчокъ подиві.
Вплєлі-сьмо вінчокъ и вдáтний,
Вже тобі, Марісю, остáтний.
7. Казáв-есь, бiтеньку, не дась мя,
А тепєрь кáжешь, віддась мя.
На щó я вінчокъ той плєлá,
Коли вь нiмь не бóду ходiлá?
Постáвлю вь свiтлоньцi — зiвiяне,
Пущú на Дунаi — поплiне,
Он вже моє панiнство загiне.
8. Он по горi полонiченьки, —
Моi любi вечєрнiченьки!
Вжеж бо мi на вась не ходiтоньки,
Сь панiнками не дружiтоньки!
Чи я зiлю не вгодiлá,
Щобъ вь вінчону не ходiлá?
Он вже жь бо я та й не вгоджу,
Якъ той вінчокъ схóджу.
9. Просiлá Марiсєнька дiвочóкъ,
Щоби iй вплєлi вінчокъ
А вь суббтоньку на хвiльку,
А вь недiленьку всю днiнку,
А вь понедiлокъ скинь вінóкъ
Зь золотiми бiндочками на кiлóкъ.

Уплiвши вінóкъ для княгiнi, берúтця плєстi другий для князя, и співають:

10. А вчбра зь вєчєра папорóшєнька впáла, (2)
А вь опiвночи дрбєнєъ дбщикъ пiшбóвъ,
А передi днємъ водá зiллá забрáла —
Сь чóго жь ми бóдємь князєви вiнєць плєлi?
Он є вь горóдцi хрєщáстний барвiнокъ,
Сь тóго ми бóдємь князєви вiнóкъ плєлi.
11. Он є вь лúзи калiна, (2)
Бiлимь цвiтомъ зацвiлá.
Нiшлi iй дружкi рвáти, (2)
Не далáсь ламáти;
Аж пiшлá Марiсєнька,
Нарвáла, паламáла
Та и вєслá до свiтлоньки
Межє крáснi дiвочкi.

12. Една була топленька въ тїмъ саду,
Една була Марїсенька въ тїмъ дому.
Бўйни вітри віли,
Сь топлї лїста не звїли,
Ажъ сходовий вітеръ повїявъ,
Сь топлї лїстячко звїявъ.
- Една була топленька въ тїмъ саду,
Една була Марїсенька въ тїмъ дому.
Всі хлопці на нюю вважали,
Но Марїсеньки не взяли,
А Пвасенько якъ наваживъ,
Та й Марїсеньку собі взявъ.
13. Ой ходїла Марїсенька по саду,
Та садїла садъ-виноградъ до ряду,
Полвала го сїтою,
Просїла батеньку просьбою:
»Запирай, батеньку, ворітця,
Не пускай Пвасеньку молдця,
Бо приїде Пвасенько зъ боїрами,
Та й вітопче садъ-виноградъ кінвками.
14. Ой по-підъ лїсокъ, лїсокъ
Припавъ дрібненький снїжокъ.
Марїня походїла,
Слїдоньки поробїла.
Засїли на нюю ловці —
Раштовецькї хлопці,
Кінвки потомїли —
Марїні не зловїли.
- Ой по-підъ лїсокъ, лїсокъ
Припавъ дрібненький снїжокъ.
Марїня походїла,
Слїдоньки поробїла.
Засїли на нюю ловці —
Дубковецькї хлопці,
И кінквїв не втомїли,
И Марїню изловїли.

Доплітаючи вінка князеві, співають :

15. Дайся, Іваню, чути,
Не хтять ся вінки віти
Безъ меду, безъ горїлки,
Безъ Марїсеньки дівки.

Тодї молодїй дбає про *поческу* для дівчатъ, отдаючи за-для сего *дружбі* своєму пляшку горїлки. Дружба пє до друкї, друкка до

молодої, а одь молодой чарка йде по всіх дівчатахъ, а дівчата въ той часъ, якъ їхъ частують, прикладають дружбі прикладки, співаючи:

16. Дружба пожа не має, (2)
 Намъ хліба не вкрає;
 Дайте му колодача,
 Най намъ вкрає калача.

Та знову, після посілку, прикладають друзі:

17. Було що їсти-пити, (2)
 Нікому припросіти:
 Марісенька молоденька,
 Дружечка пишненька.
 Не дивуйтеся тому:
 Не дружчила нікому;
 Перший ся разъ придало,
 И то ся не вдало.

Якъ почастують усіхъ, то дружка берє вінокъ и кладє княгині на голову, а дружба тріхи зъ нею шотанцює. Потімъ дружба сплітає другий вінокъ, и всі дівчата по черзі кладуть єго собі на хвилину на голову; потімъ кладуть обидва вінки разомъ на два буханці хліба, на столі, и такъ лежать уже вінки ажъ до суботи. Дівчата виходять зза столу, співаючи:

18. На двіръ танцювати, (2)
 Дружбеньки оглядати.
 Чи въ синіхъ сукманахъ,
 Чи въ жовтихъ чоботяхъ,
 Чи високі підкови,
 Чи не криві ноги?

Перетанцювавши два танці, розіходятьця по домівкахъ.

III.

Въ п'ятницю ввечері бувають «заручини». Заручаютьця обое молоді, при сему буває и рідь молодого и молодой. Родичі молодого и молодой, и самі молоді, зібравшись док'уши, разомъ усі кладуть праву руку на одну велику к'уцу; тоді староста обвязує їхъ усіхъ рушникомъ, приказуючи: «цей гудзь вяжетця вже не на рікъ и не на два, а на цілий вікъ; хто єго розвяже, мусить заплатити велику п'єню: 100 золотихъ дасть на корчму, а три крайцарі на ц'єркву.»

У сихъ словахъ треба зрозуміти те, що хто зневажає заручинами, той буде нечесно жити; отъ, приміромъ, вікъ свій проведе у п'янстві, забувши й Бога.

На заручинахъ родичі молодого и молоді, по спроможності и добрій ласці своїй, обрікають молодятамъ подарунки, хто худобою, хто пашнею, або другимъ чимъ. Княгиня тежъ, по зажитку свого батька и матері, на пам'ятку дає своїмъ товаришкамъ-дівчатамъ невеличкі білі рушники; а вони такъ співають при с'ему ділі:

19. Ой вже, Маріню, по заручинахъ!

Погадай теперъ собі:
 За чужбі матіноньки
 Сніданенька не буде,
 Обідець — підъ полудня;
 По обідъ на стілъ дають —
 Маріню висп'яють:
 Или, Маріню, по воду
 До широккого броду.
 Ніжъ Маріня съ водов прийшла,
 Вже й вечера відійшла.
 Теперъ, Маріню, помий мискі
 И цінівні лижкі,
 И точенні тарелі,
 Не стаао ті вечері!
 Тілко я й вечеряла —
 Де стааа, заплакала. (¹)

IV.

Въ суботу, коли можна, бувають «п'оминки по покійникахъ». Обоє молоді зо всею своєю дружиною йдуть до сповіді, а потімъ зъ церкви обоє повертаютьца до-дому. Тутъ до їхъ збираютьца родичі, и буває обідъ. Після обідá молодихъ «виражають на село прохати на весілля». У молоді се робитця такічки:

Насампередъ треба сказа́ти, що въ суботу вже збирають увесь весільний приче́тъ обо́хъ молодихъ, — молодий підбірає двохъ «свахъ и світілку», молодá — тежъ двохъ «свахъ», та ще «брата», або «дівочого дру́жбу». Сва́хами бувають молодіці изъ рідні, такъ са́мо й світілка и братъ изъ рідні, світілка — дівка, а той — па́рубокъ. Воно повинна бь́ бути сві-

(¹) Сі заручини бувають у Кругульці, за дві мйлі да́лі, де лю́де ходять уже чісто въ саміхъ чо́рнихъ сря́кахъ.

тилкою рідна сестра молодого, а «дівочимъ дружбою» — рідний братъ молоді. Можна се бачити въ тому, що вони мають робити на весілі. Коли жъ у молодого немає сестри, що вила бь світилкою бѣти, а въ молодіі немає такого брата, то треба тільки, щобъ світилака и дівочий дружба були изъ рідні, хоча й не близької.

По обіді въ суботу княгиня йде до комори, а коли немає комори при хаті, то до сіней; дівочий дружба за нею.

Тоді дружкі зъ іншими дівчатами починають співати:

20. Дайте намъ стілець,
Щіточку и гребінець, —
Дайте намъ и кожуха,
Нехай сяде молодуха
Косу росу (¹) чесати,
На селѣ виправляти.
21. За горі спенько, за горі,
Виведи, братчику, сестру зъ комори,
Посаді її на стілець,
Дай намъ щітку, гребінець,
Косу росу чесати,
На селѣ виправляти.

Тимъ часомъ дівочий дружба приводить княгиню до світлиці, садить її на стілець, накритий вивернутимъ кожухомъ, шукає гребінець и щітки, що нею прядиво (кудэлицю) счісують, а дівчата співвають:

22. Посадивъ братъ сестру на стілець,
Самъ поїхавъ до Чернець (²)
Купувати щітку и гребінець,
Розчесати косу росу підъ вінець.

Потімъ дружба підходить вже зъ гребінцемъ, щіткою и ножникомъ, и благословітця до оцця и матері «разъ, вдрўге, втретє» тимъ словами: «Прощу, паночче, благословення», а до матері: «паніматко». На те обѣ вони такъ одказують: «нехай Богъ благословить». Тоді дружба розрізає ножникомъ заплітки у косі и відходить, а дружку розплітають косу, співаючи:

23. Благослові, Боженьку
И отецъ и мати,
Своєму дитяті
Косу розплітати.

(¹) Рўсу. — (²) Абѣ Німець.

24. Де твої, Марісенько, ковалі,
Що твою косоньку кували? —
Нехай же придуть, розкують,
Нехай сі срібро-злото заберуть.

25. Ой прбсо, прбсо волотті!
Ой косо рбсо, жаль мі тя:
Не рікъ я тебе плекала,
Молодімъ борщикомъ змввала,
Шовкововъ хусточковъ стерала,

Золотімъ гребінцемъ чесала,
Будучи въ місті, шпиліла,
Идучи попідъ гай, маїла,
Тож-емъ тя, косонько, строїла!

Росплівши косу, дівчата співають такої:

26. Приступі, батеньку, къ мені,
Розчеші косочку мені
Білими рученьками,
Дрібними слізюньками:
Легкиі рученьки твої
При голбовонці моїй.

Сїї самої співають зновъ матері и всій родині до самого найменшого. Подають їмъ по черзі гребінець, и кожне підступивши, поводить тричі гребінцемъ надъ головою княгині, потімъ цілує її въ лобъ, а вона їмъ обидві руки. За душу забирає сей звичай, и безъ великого плачу не обходятьця.

Навшісля дружка глადко росчісує косу гребінцемъ и щіткою, и обвізує молодій голову *гарасівкою*. Тимъ часомъ дівчата співають:

27. Підъ вікномъ теренъ тешуть,
А въ хаті косу чешуть.
Підъ вікномъ черсшенька;
Підъ нею Марісенка
Косу рбсу чесала,
Батенька прикликала:
»Батеньку голубочку,
Розчеші мі косочку.
— Е въ тебе дружечка,
Найвірніша служечка,
У неї рученьки білі
До голбовонки твоїй.

Мати берє вінокъ, благословитьця до старости «разъ», «вдруге», «втретє», кажучи: «прошў, пане старосто, благословити», и якъ одка-

же вінъ трічі: «нехай Богъ благословіть», цілує мати голову княгині зъ обохъ боківъ и чоло, и накладає на неї вінокъ. Княгиня цілує обидві руки матері, потімъ дружка пришиває їй на голові вінокъ до *гарасієки*, щобъ вінъ не спавъ зъ голови, якъ стане вона прохати благословення, а дівчата співають:

28. Ой чи огонь, чи полумінь палає?
На Марісоньці золотій вінець спіє:
Тож-то, Марісю, ладний,
Тож-то, Марісю, вдатний,
Алє жь бо й остатний!

Якъ приладнають дружки вінокъ наголови, тоді встає княгиня изъ стільця, а батько й мати — а коли є, то й дідъ и баба, — маючи кожне при собі два хліби, садовлятця на ослоні, покритімъ вивернутимъ кожухомъ. Тоді староста, держачи въ рукахъ, для почѣту, палицю, становить молоду передъ ними и промовляє до їхъ до трѣхъ разъ такъ: «Мілий паночче! міла паніматко! ото стала передъ вами ваша дитина, якъ янголъ передъ Господемъ Богомъ. Вона має перейти до стану жіночого и просить вашого родительского благословення. Може, їй доводилось не оди́нъ разъ не послухати васъ и прогнвати непокірливимъ словомъ. Прощу для сѣго по першому разу: простіть їй усє. Кому отецъ и мати на землі провину одпускають, тому и отецъ нашъ на небесахъ не памятає гріха. Для сѣго прошу: простіть їй усє, благословіть її щиро, побатьківськи та по материнському, та й въ щасливу годину виправіть на село.»

Тоді молодá падає імъ у ноги; вони кладуть їй хлібъ на голову и благословляють: «нехай тебе Богъ благословіть щастямъ, здоровьямъ, доброю долею и щасливимъ заробіткомъ, щобъ ти була, якъ оця святая земля.»

По третій мові, якъ має молодá втрєте до нігъ вклонитися, дівчата співають знову:

29. Перший разъ, Марісенько, першви разъ,
Поклоніся батенькові зо сто разъ:
Не рікъ тебе батенько годувавъ,
Ніжъ ся твого поклононьку дочекавъ.

Тєє саме прикладують и до матері; потімъ, якъ почне молодá кланятися родині и всімъ, хто є въ хаті и хто де стоїть, співають:

30. Грайте, музики, різко,
Кланяйся, Маріню, пізько
Отцєві, матіноньці,
Всїй своїй родіноньці
И найменшій дитіноньці.

Не едіпъ ті скаже:
Благослови тя, Бже.

31. Чорная тернінопька,
Марія дитінопька,
Пизенько ся клапје,
На сэрцю жаль має.

Приступайся близенько,
Клянайся, серденько,
Це едіпъ ті скаже:
Благослові тя, Бже.

При кінці тихъ поклонівъ виходять батько й мати, зь двома хлібами и дрібкомъ соли, а мати ще й зь святою водою, и стаювлїтця—батько коло одного, а мати коло другого одвірка передь хатою. Якъ скінчаютьця поклони, то й староста виходить до сїней, а дружба дівочий провожає молодю зь дружками на село. Підступивши до хатнихъ дверей, молоді благословитця у старости тричі, а навнісмі вінъ виводить въ дверяхъ шапкою хрестъ, кажучи: «самъ Христе Бже, благослові васъ», и виходить до сїней, а за нимъ молоді, дружка и остатні. Коло сїнешнихъ дверей знову тричі благословитця у старости, и напоследокъ виходить на двіръ, прохόдючи поміжъ батькомъ, матірью, що стоять съ хлібомъ коло одвірківъ. За нимъ и молодю виходять на двіръ и дівчата, співаючи:

32. Марісю матінка родїла,
Місяцемъ городїла,
Соненькомъ впerezала,
На село вправила.

Пдї, сїпку, въ щасливу годїнку,
Испросї собі всю свою родїнку,
Близькую, далєкую,
Везїку, малєнькую.

Дружба зь молодю и друкми стають середь двору, мати дає їмъ обїдва свої буханци, а сама зь батькомъ, що йде попередь съ хлібомъ и сїллю, обхόдить їх и кропить святою водою, а дівчата тїмъ часомъ співають:

33. Скропїй насъ, матїнопько,
Свяченою водою, —
Доброю долєпью.

Потїмъ уже друкба, молоді и дружки йдуть на село прохати—одъ хати до хати. Дружба йде тїльки до третїї хати и, зоставивши тамъ хлібъ,

самъ вертається назадъ. Дружка хідить всюди попереду и каже: »просить молодá благословѣння«, а самá молодá падає до нигъ и мовить: »просили васъ татунѣ и мамуня, и я вáшеці прошу, бѣдте ласкаві, прийдіть на весілля.« Піддружка носить зъ собою зібрані подарунки, найбільше —прядіво.

У молодого въ суботу після обідь все те робитця, щó и въ молодіі, окрїчъ росплітання косї. Молодий идє на село безъ вінка, тільки зъ одними квітками барвінку; зъ нияъ идуть и обїдва дружки. Світїлка, покї ще щó, не має тутъ ніякої роботи. Ні дівчата, ні хлопці не співають у молодого, самі тільки жінки зъ найблизчої рїдні.

V.

Покї молоді сповїдаютьця, обїдають и виражаютьця на село просїти, одъ молодого и молодіі идуть по дві жінки-свáхи, утїкавши собі гóлову галúзками зъ барвінку, и, хідючи по всєму селі, напрошуютъ молодїць до »коровáю«, — одні напрошуютъ до молодого, а дрúгї до молодіі. И якъ молоді виходять на село просїти, тоді збіраютьця молодїці, особлїво котрі зъ рїдні,—одні до молодого, дрúгї до молодіі, кóжна маючи при собі подарунки: котра бóрошно несє, дрúга хлїбъ, а їнша кúрку до коровáю.

Мати дає їмъ звичáйно пшенишної *питлѣваної* муки. Вони благословлятьця до старости, потїмъ співають:

34. Благослові, Бóженьку,

И далі, такъ са́мо, якъ и при вінкоплѣтинахъ, окрїчъ того, що тутъ вже кажутъ: »коровáецъ мїсїти.« Після сїі, співають такіі:

35. Сварїлася пшениченька съ коколѣмъ на побленьку:

Ой ти, чóрний коколеньку!
Не стій ти на побленьку,
Бо тебе за плїть вѣргуть,
А зъ мене короваїй плѣщуть.

36. Голїната мукú сїяла,

А рїжа росчинїла,
А хорóша мїсїла.

Далі росчиняють короваїй, співаючи:

37. Ой лїску, лїску на пїску,
Яра пшениченька у стїжку.

Ми єї зготуємо,
На короваї спитлюємо.

38. Журілася Марісенька (Івасенько),
Що не має короваю.
Е надієнка въ Бозі,
Е пшепиченька въ стбізі,
Ми її зготуємо,
На весілля спитлюємо.

39. Війшла мати на подвір'я,
Пробіть своїх сосідь до себе:
Мої любі сосідоньки, прийдіть-но до мене,
Бо теперъ гараздъ у мене.
Давъ мі ся Бігъ дождати
Дитятко згодувати,
До добрихъ людей дати.
Въ суботоньку зъ полуденька година,
Зъїхалася вся Маріссина родіна,
Звезла, знесла сімъ кірцівъ мукі на короваї.
Мілий Бже, великий нашъ буде короваї.

Ище співають: «сімъ фасокъ масла, сімъ бербениць сїру, сімъ кіпъ яецъ.» Місячи, співають:

40. Просі Бога, Марісенько (Івасеньку),
Щобъ Богъ давъ,
Щобъ ті ся короваї вдавъ:
Якъ день білий,
Якъ Богъ мілий,
Якъ існее обненько,
Що світять въ вікбненько.

Потімъ виробляють одинъ хлібъ такий здоровенний, щобъ усю рідню було чимъ обділити, и уквічують єго якъ паску и нароблюють невеличкихъ калачиківъ довгихъ (гусочки) и круглихъ (коровайчики), тежъ їхъ украшують, якъ и хлібъ; се вже на подарунокъ самимъ почотнішимъ людемъ въ громаді. Сее роблючи, співають:

41. Поїдемо по-підъ гбри
Купувати підбори —
Підбори купувати,
Стбженько підперати.

Передъ тимъ, якъ сажати въ пічъ, кїдають перше въ пічъ дві балабушечки и співають:

42. Коровайная пара
Въ пічъ заглядала,
По припічку грала —
Чи буде нашъ короваї красний?

Скажючи въ пічъ самій коровай, співають:

43. Нашъ пецъ⁽¹⁾ тарахоче,
Та чого жъ бо вінъ хоче?
Коровайю м'ясного
И дружбоньки красного.

44. Дайте намъ руки вмити,
Горілки ся напіти.
Завдали-сте намъ роботу.
Покажіть же намъ охоту.

45. Заходять насъ вісти:
Хотять намъ дати їсти —
Пшеничніи калачі
Поставлено на столі.

Тоді саловлять їх по-за стілъ и дають імъ чого-небудь трохи перекусити (сіру съ хлібомъ, або-шо), а вони, підживившись, співають:

46. Де староста дівочий?
Покажі свої очі;
Пехай мн знаємъ,
Кого старостовъ звати маємъ.

47. Нашъ староста вдівся:
Сімъ літь не вмивався —
Взяла го св'аха за бороду,
Та завела го во воду,
Ціскомъ терла, водовъ мила,
Чересломъ підголила, за столомъ посадила.
Нашъ староста зъ міста,
Ему голова зъ тіста,
Зуби зъ петрушки,
Очі зъ чорнұшки,
А въ лицяхъ діри,
Поввилізали щури.
Голова спіпками вшита,
Борода гонитямъ побита,
А въ голові воші,
А въ бороді м'яші;
Треба гребінь куніти.
Та воші вибити,
Кот'а зловіти,
И м'яші вигнати.

Нашъ староста якъ панъ,
На нимъ синій жуванъ,
Лічкомъ підперезався,
На всю біду придився.

(1) Пічъ.

Пашъ староста старѣнький,
 Якъ голубъ свѣцький.
 А вдарь чѣломъ,
 А знай сѣромъ:
 Виведи насъ зза стола,
 Не чини намъ соромá.

Староста, приймаючи жарты за-любкѣ, схоплюетця зъ мѣця, промовляючи: «а прошу грѣчно, а прошу!» и виводить молодїць по одній зза стола, а вони співають:

48. Старості шелягъ дати,
 Щобъ насъ вивівъ зъ хати.
 Я бимъ му и два далá,
 Щобимъ зъ нимъ погуляла.

Тоді вони одна зъ одиїєю, або изъ старостою, погуляють трѣхи, скїльки е слобѣдного часу; а тимъ часомъ, якъ короваї спїкся, виїмають ёго и знову співають:

49. Де жъ ти бувáвъ, нашъ гѣстю короваю,
 Щѣжъ ти видавъ, нашъ гѣстю короваю?
 Ой бувáвъ же я та въ чистѣсенькімъ полю,
 Ой видавъ же я мѣсяць надъ зорбю.

Молодїці виїмуть короваї зъ пѣчі, а дрѣжба становить ёго на столі; тамъ вінъ и лежить, ажъ поки почуѣть ёго краяти. Про се скажемо далі.

VI.

Тимъ часомъ и молоді вертаютця зъ села. Підходячи до дому, співають:

50. Пришла Марїся зъ села
 Смутнѣнька, не весѣла.
 Всі двори проходїла,
 Слїзючки не вронїла,
 Ажъ на бáтенькївъ прийшла,
 Та и стала, задумала,
 Ревнѣнько заплакала:
 »Бáтеньку-голубоньку!
 Не гнївайся на мене,
 Щомъ ти хлїбъ персїла.
 Сукнїмъ ти походїла,
 Въ роботі не вгодїла.

Староста виходить у сїни, дрѣжка (а у молодого—дрѣжба) благосло-

вітця до ёго, якъ поводитця, трічі; потімъ, вступівши въ сѣни, співають:

51. Добрїи вечірѣ, мати,
А зъ сїнѣи до хати!
Чи гараздъ ми зробили,
Всю родїну спросїли,
Блізькую, дазѣку,
Велїку, малѣньку?

Изъ хати одспівують їмъ свѣхи:

53. Гараздъ, детїно, гараздъ.
Підешъ на пбсагъ зараздъ.

На хатнїму порозї зновъ благословлятця трічі до старости, и ввійшовши въ хату, співають друзьки, або друзьби:

53. Добрїи вечірѣ томѹ,
Хто е въ тїмъ домѹ:
И старбѹму, и малѹму,
И Бѹговї святѹму.

И вітаютьца зо всіми, а молодѹ, або молодїи, и тутъ ще вклоняютьца всімъ до самїсївкїхъ нїгъ.

VII.

Якъ тїльки молодїи повѣрне зъ селѹ, зараздъ послаѣе до молодїи друзьбѹ своїхъ изъ подарѹнками: рѹнтухъ, хустку и два калѹчки-гѹсочки. Друзьби, трічі поблагословившись до старости, йдуть съ тїми подарѹнками до молодїи, співаючи дорѹгою:

54. Вітрець повївае,
Дбщїкъ покрапляе,
Пвѹнови дарѹночки якъ макъ процвїтають.
А зъ рѹточки двї квїточкї, —
Будь, селѹ, весело, —
Подарѹнки несемѹ
Одъ пѹпа молодѹго до пѹнї молодїи,
Бо ми слѹженькї ёгѹ.

Особливо жъ співають сїї піснї, якъ прїйдуть на двїрѣ до молодїи. Староста молодїи, зачѹвши той гѹлосъ, виходить въ сѣни до посланцївъ, а молодѹ зъ друзьками й їншими дївч҃агами мерщїи сїдають за стїлѹ. Посланцї трічі благословлятця до старости, входять за нимъ у хату и вїдають ёмѹ подарѹнки (дѹри), а дївч҃ата співають за столѹмъ:

55. Черезъ Дунайъ глибокий
 Лежить явір широкій;
 Пішовъ черезъ него дръжбонька.
 Просьте Бога дръжечка,
 Щобъ дръжбонька не втопувъ,
 Щобъ подаруночківъ не згубивъ.
 Подаруночки—рубчкв,
 За рутяній вінчкв.

Міськві синчкв
 Принесли намъ подаруночки.
 Подарунокв віддайте,
 Сами ся сідайте.

Зпідъ зеленої вишні,
 Два (три⁽¹⁾) боярчки вийшли.
 Ввійшли вони до хати,
 Не уміли ся звітати.
 На лавці посідали,
 Зблотомъ осідали.

Тутички підходять до їх дръжка и піддръжка, и сказавши: «просьмо на дівочий вінчочк», беруть у їх шанки до себе за стілъ, щобъ попришивати до шапокъ невеличкі барвінкові вінчкв, а въ середнву тихъ вінчкківъ шивається червона биндочка (стрічечка,) звёрнута якъ квіточка. При сему співають:

56. Ніякий дръжбонька, ніякий,
 Має квіточку съ клáківъ.
 Дръжечка відриває,⁽²⁾
 Злётнсту пришиває.

Чи не соромъ, дръжбонько, не соромъ,
 Іхати безъ пбла безъ жучка,
 Стояти въ світлоньці безъ шлячка,
 Безъ рутяного вінччка? —

Наша швачка зі Львова
 Приїхала учора,
 Привезла сі голку,
 И вінчочку шовку
 Пришивати квіточку
 Зъ зеленого барвіночку,
 Дръжбові на шапчочку.

(¹) Буває два, або й три боярчки; бо часомъ іде й третій, що звітця «писарь», що записує кватеру для молодого. На другий день, у неділю, якъ ідуть до шлюбу, вінъ буває хорунжимъ (про се дáлі).

(²) Це про ті квітчккі барвінкові, що зъ ними дръжбкв ходили по селі просяти.

Пришивши віночокъ, дръжка за столómъ надіває дръжбову шапку и, взявшись у боки, робить вихилъся и вигукуе, а дівчата співають:

57. Подивіся, дръжбонько, на мене:

Не кращий я козакъ відъ тебе?
Я въ твоімъ шлячку-колпачку
Та рутянимъ віночку,

На світовій лавці
Я въ дръжбовій шапці.
Теперъ я маю волю,
Дръжбонько, надъ тобою.

Шіхо, дръжбонько, шіхо.
Не здурить дръжбоньки тіхо.
Посягни у кишенью,
Вітягни гробшей жменю,
Посіпъ на тарелі.
Якъ на білому папері,
Вікуни сі шапку въ мене.

Допче дръжечка, допче,
Черевічки відопче —
Дръжба ся поставить,
Черевічки направить.

Для довшої потіхи, дръжки звичайно багачко вимагають одъ дружбъ за свої віночки, дръжбі не разъ приходиться велика біда, якъ би то відкрутитись одъ дівчатъ такъ, щобъ и не багачко заплатити и сміху зъ себе не наробити. Тимъ часомъ, якъ дръжка зъ дръжбою змагається (передерає), дівчата співають и добре-такі допікають ёму:

Я на тебе не дивлюся,
До стіни обернуся —
До стіни бченьками,
До дръжбоньки плеченьками.

До Львова дръжечка ходила,
За талара шовку купила,
За червоного волочки —
Пришивати квіточкі.

Не кїдай мї трояка:
Я не люблю дворака.
Кинь мені шестачїска,
Бо я люблю простачїска.

Мої мати не кїтлярочка,
Я не кїтлярчина дочка.

Я кітлівъ не латала,
Щобимъ по гробу брала.

На щб ся въ дружби бравъ,
Коли грошей не мавъ?
Було піті молотіти,
Шістакá сi заробіти —
Шапочку викупити.

Нашъ піддружба хорбний,
Пожичъ дружбі грошей,
Бо нашъ дружба въ неславі,
Его шапка въ заставі.

Вілізъ дружба на ліпу,
Потрасае каліту —
Ще три крайцарі мае,
Изъ ними розмовляє:
Щб би зъ ними зробіти?
Чи шапку викупити?
Чи тютюну купіти?
Чи горілки випити?
Чи ся оженіти? —

Стоять коні коло плота
И прбсаят околота;
Зыли би и солому,—
Часъ, посланці, додому.

Гадали послі почувати,
Чимъ ми їх будемъ годувати?
Злапаемъ сову въ стодбі.
Зваримо імъ въ росблі.
Чимъ ми імъ будемъ солати?
Чимъ ми імъ будемъ перчати?
Е много куклю на полю,
Е много полену по селу.
Куклемъ будемъ солати,
Поленомъ перчати.

Дружбамъ полéгшае, якъ повикупають свої шапки; тоді давай вже вони й собі кптит зъ дівчатъ (глузувати). Взйавши угіля, або *опону*, пишуть нимъ по бовдурі (коміні), або по сволоку, помічають кватеру, де їх князь буде жити; и тоді їх зъ хати виженуть. Дружкй зъ дівчатами співають:

58. Прихали компсáрчки,
Зі Львова ппсáрчки,
Госпбду записати,
Де мае корбль стáти,
Корбль-короленько,
Молодий Иваненько.

На сáмий кінєць староста дає дрúжбама подарúнки одъ молодóї: сорóчку и вiнóкъ для молодóго, та ще два калáчики-гúсочки на тарiльцi. Дiвчáта спiвaють:

59. Сь хáти, цигáни, сь хáти —
Гóдi за пась брехáти,
Вжé-сте ся набрехáли —
Закiм-сте дáри вiдáли.

Дрúжби iмъ одспiвують:

Ми не цигáни,
Дóбре-смо замiняли:
За тонéнький рубóчокъ —
Рути́ний вiнóчокъ,
За шовкóву хúсточку —
Вишивану сорóчку.

Дiвчáта зно́ву iмъ одспiвують:

Що жъ то мi вáшi дáри —
Ранту́хи сь дiра́ми!
А нáша сорóчка
Сь тонкóго рубóчка,
Сь Ту́рокъ вiвезена,
Шóвкомъ мере́жена,
Гáфтомъ гафтована,
Въ тiмъ дóму дарована.

Вертаючись зь подарúнками молодóї, спiвaють тихъ сáмихъ пiсéнь, що й пёрше, якъ вiшли зь подарúнками молодóго. Одмина бувае, звiсно, тiльки въ тiмъ, що споминвaють въ пiснi тихъ, до кóго вона́ приходитця; та ще спiвaють и сiби:

60. Мiла сорóчка, мiла!
Самá Марiяна шiла
А въ новiй свiтлоньцi
При восковiй свiчоньцi —
Бiлими рученькáми,
Чóрними оченькáми, —
Коло ясного сонця-вiконця,
Для Иваненька-молóдця.

VIII.

Якъ обми́няють подарúнки, у молодóго и молодóї бувае »пóсагъ«. Покривають ослинь вивернутимъ кожúхомъ, на ёму сидають бáть-

ко й мати, коли ще живі — то й дідь и баба, кожне дёржучи по два хліби для благословення, такъ якъ и тоді, якъ висилали на село прохати.

Молода виходить зъ дружною — братамъ изъ хати до комори, або тільки до сіней; дівчата співають:

61. Ой крикнули гуси-лебеді на воді.—
 Ой зобачили молоду Марією на дворі.
 Ой годі тобі, Марію, гулати,
 Ой часъ тобі на посаженьку сидати.
 Ой що жъ бо вамъ, гуси-лебеді, до того,
 До мого посаженьку славного?
 Е вь мене батенько до того,
 До мого посаженьку славного.
62. Розточено, розволочено вь коморі,
 А ще ми кращіи лённи обрусі на столі,
 Куді ми йшла молоді Марію на посагъ.

Дружба вводить молодую вь хату — дівчата співають:

63. Ой летіла зозуленька через садъ,
 Ой клікала Марієньку на посагъ.
 Ой леті ти, зозуленько, за гору,
 Закімъ я ся молоденькая зберу,
 Своєму ся батенькові поклоню.

И теперички тожъ вклоняетця до нігъ, якъ и передъ виходомъ на село; ті самі співи заводять дівчата, переміняючи слова такъ, що то молоді вь другий вже разъ кланяетця и просить благословенія. Для сего співають:

Другий разъ, Марієнько, другий разъ,
 Поклоніся батенькові зо сто разъ, *цідати якъ VI, 29 пісня.*

Якъ благословлять молодихъ усі, хто е вь хаті, дружба-братъ берє молодую и обводить її тричі поза столомъ, по лавкахъ и ослоні; після третєго разу садить її за стілъ, — самъ сида коло неї, а по другий бікъ — дружки; и другі дівчата сидать поза стілъ и співають:

64. Братъ сестру за стілъ ведє,
 Ведє її, ведє, научає:
 »Сбстро моє, коса твоє розчесана,
 Часъ тобі на посаженьку сидати.
65. Сіла Марію на посаженьку,
 Якъ на роженці квітка;
 Еї батенько, еї рідненький,
 Не може ся на нюю надивіти.

»Маріню жъ мой, дитятко жъ моє,
 Тож-есь мі теперъ мила.«
 — »Ой мій батеньку, мій голубоньку!
 Чи довго я буду така?«
 —»Будешъ, дитятко, будешъ,
 Якъ у мене будешъ;
 А якъ підешъ відъ мене,
 Спаде красота съ тебе —
 Зъ личенька румяного,
 Зо стану пацїиського.«
 —»Ой мій батеньку,
 Сївний голубоньку!
 Ні въ чімъ я ті не вгодїла:
 Ні въ роботоньці,
 Ні въ похóдоньці,
 Ні въ поблю, ні на нївоньці.«

66. Ой славень, славень Марїненъ посагъ!
 Ой по чімъ же вінъ такъ дуже славень?
 По всіхъ віконьцяхъ янгелї сидять,
 Янгелї свідать, дбленьку судять.
 А надо двєрьми самъ Господь стоїть,
 Самъ Господь стоїть, книжочку читає,
 Книжочку читає, дбленьку роздає,
 Дбленьку роздає, Маріню питає:
 »Маріню дитятко, чия лїпша дбленька,
 Ой чи Божая, чи батенькова?«
 —»Лїпша Божая, якъ батенькова:
 Батенько дає, та й вимовляє,
 А Господь дає, ще й причиняє.«

67. Ой де ся дївъ, де ся подївъ
 Марїсеньки батенько?
 Ой чомъ не ввїйде, ой чомъ не ввїйде
 До новї сїтлоньки?
 Чомъ не приступить, чомъ не приступить
 До тесóвого столá?
 Чомъ не дарує, чомъ не дарує
 Марїсеньку на посазі?

68. Стань, батеньку, проти мене
 Та напїйся до мене
 Пóвною пóвненькою,
 Дбброю дбленькою.
 Чась мене дарувати:
 Присудїла Божа мати, —
 Не великимъ посагомъ,
 А щáстямъ, здорóвенькомъ.

На столі передь молодію стоїть короваї, тарілка на гріші и горілка, щобъ частувати тїхъ, хто приходить їй дарувати, почавши одъ батька. За батька на пісню свою одспівують самі собі дівчата; а батько, звичайно, за тимъ, що бачить передь собою, ледві може промовляти:

Я повпéнької не випиваю,
Щáстя-дóлі не вгадаю.
Оббе-ствé молодéнькі,
Просіть Бóга дóленькі, —
Чáстої Пречáстої,
Котра дóленьку роздаб
Добрую и лихóю
На чéлядь молодóю.
Стань, мáтінко, прóти мéне, и дáлі.

69. Даруй менé, родíнько,
Зъ вéчера вь субóтнюку;
Якь я ся запо́мóжу,
Оддáти тi мóжу.
Бúду ся гарáздь мáти, —
Бúду тi дiкувати.
70. Щó-то мi за дорóга
Одъ стóлу до порóга?
Родíна видоптáла,
Марíню дарувáла.
71. Ско́чила Марíня на тéренъ,
Махнóла хúсточковь напéредь:
Розступiтця, родíно,
Най менé дарúе чужíна,
Не вели́кимъ дáромъ-посáгомъ,
А щáстямъ, здóровьямъ за столóмъ.

Парубкáмъ, що приходять дарувати, співають:

72. Місяченцько íсний,
Андру́сенько красний,
Що ввійшовъ до хáти
Марíню дарувáти.

Ровéсникамъ співають:

73. Горбóю сóненько колу́е,
Марíню товáривъ дарúе
Не вели́кимъ дáромъ-посáгомъ,
А щáстямъ, здóровьямъ за стóломъ.

74. Де ся тії поділи,
Що за нами гляділи?
Теперь не вийдуть до хати
Маріню дарувати.
75. Ой ви, хліпчики маленькі,
Збирайте шеляжкі дрібненькі.
Треба Маріні чобітокъ,
Зь самого злота підківокъ,
Щоби підківкі бренили,
Попідъ луженьки шуміли.
76. Пійте, молодці, пійте,
Но склянókъ не побійте:
У насъ склянкі дорогіі —
По чотїрі золотїі,
А порція по грóшу, —
Пійте, молодці, прóшу.
77. Даровано Марісеньку
Ревнимп (гривніям?) золотїям,
Татарїам битїям.
А ми ревнихъ не знаємъ,
По столі посуваємъ.
Лєжте, полєжте, ревні,
На тїмъ тесовїмъ столі
Та й на лєннїмъ обрусї.

Якъ перестануть вже дарувати, тоді дають дівчатамъ-співачкамъ
дє-чого попоїсти, приміромъ, сїру съ хлїбомъ. Дружба дівочїй и друж-
кї прислужють їмъ тўтички, а вони при сєму співають собі:

Нашъ дръжка ножá не має, и дилі, якъ при *вінкоплєти-
нашъ; див. II. 46.*

78. Наша дръжка підъ свóлокъ,
Зїла калачівъ сбокъ.
Най ся ніхтó не протївнїть,
Най ся здорóва жївнїть.
79. Не боїлїстєся Бóга,
Не наїлїстєся дóма,
Сорому не знаєте,
Въ запаскї ховáете!
«Ми люди подорóжні,
У насъ запаскї порóжні.»
80. Не стїйте коло грóби,
Не заглядáйте въ зўби, —
Ми собі заробїли,
Щоби-сьмо ся поживїли,

81. Пійте, панінки, пійте,
Та скляпюк не побійте, и одлі, якь до
хлопців при посазі; *див. 76.*

87 Мійни Бже, ходить голубъ по стбі,
Крільці въ півцю вмочае,
Всі паньчочки частуе,
Пно Марисеньку мпасае,
Бо вже зъ паньства вистае,
До старіхъ людѣи пристае.

Попоївши тріхи, знову співають:

83. Було що істп, пітп,
Нікому припробити, и одлі, якь при вітко-
плѣтинахъ; *див. 17.*

84. Нашъ староста дівочий,
Покажі свои очі,
Нехай ми знаємъ,
Кого старостовъ звати маємъ.
Старості шелягъ дати,
Щоби насъ вивівъ зъ хати.
Я бимъ му и два дала,
Щобимъ зъ нимъ погуляла.

Старости схоплюетца и кажучи: «а прошу лишень, дівчата, прошу»,
виводить їхъ изза столу; а вони собі дальше співають:

85. За столу, панінки, за столу,
На Марисине подвір'я!
Давпо ми въ Марині бували,
На ёї подвір'ю гуляли.

И, погулявши тріхи, розіходятьца по домівкахъ. Такъ само й молодого
на посагъ сажать и тихъ самихъ пісень співають, звісно вже — всюди
вставляючи «Івана» и кидаючи те, що хлопцеві не підходить; приміромъ,
до малихъ хлопчиківъ вже співають такъ:

86. Гадайте, хлопці, гадайте,
Дрібніи шеляжкі складайте,
Треба Іванові коні кувати,
До Марині їхати.
Теперь піченька темпенька,
Дорога слизенька.
У Марисі сковзький двір,
Не втримася вбронъ кінъ.
Щоби Іваненько самотрімъ,
Заіхавъ до Марині на обідъ.

За столомъ коло молодого зъ одного боку сидять дръжби, а зъ другого—світїлка, свѣхи и дївчѣта. При кінці посагу, якъ співачкамъ дають чогó-нѣбудь попоїсти, світїлка особливе пораетця коло дївчѣтъ, бо се вже її діло на весїлї у молодого дївчѣтамъ годїти — тутъ вона їмъ голова!

Пóтїмъ беруть свѣхи и лагодять *різку* (хворостїпу, прутьякъ) на закрашення короваю; для сѣго сплїтають її изъ шїрѣя, барвінку, вївса, або попросту беруть сосїовї гілочкв и застрóмлюють їх у короваї; на ті різочки звѣрху настрóмлюють яблука. При сѣну співвають:

87. Пішли дружечкї на Дунаї пїрѣячко зберати,
Марїсі різочку сплїтати:
Ой різко, різко гільчѣста,
Щѣж-сьє до того в хрещѣста!
Бѣрегомъ, бѣрегомъ Дунаїя приплила,
У Марїні на столї освїла.

Сямъ діло ѣ кінчѣетця вь субóту.

IX.

Вь недїлю рано сходитьця рїднї ѣ сусїди, що запрошенї вь гóстї,—до молодого ёго рїднї ѣ сусїди, до молодї — її. У молодого, свѣхи прицепляють ёму вїнокъ до шапки, и якъ усѣ готóве до вїходу, свѣхи співвають:

88. Собенько сходить та ѣ грає,
Иванѣ коника сїдлає.
Ёго ся батенько питає:
»Де жь ти ся, сїну, зберѣешь?«
— »До людѣй, батеньку, до людѣй:
Я сї тамъ дївоньку полюбївъ,
Котрý мї Госпóдь присудївъ.«

Батько ѣ матї сїдають на ослóвї сь хлїбомъ, починаетця благословення або поклóни такі самї, якъ передъ *пóсагомъ* и передъ тимъ, якъ виходять на селó прохати. Стáроста промовляє своїмъ звичайнимъ способомъ, додаючи вь кінці: »благословїть ёго, и вь щасливу годину зпїдъ рўтяного вїнка виправить шїдъ царськїй вїнець.« Свѣхи и дївчѣта шїдъ часъ трѣтѣго поклóну и до кінця поклóнївъ співвають:

Трѣтїй разъ, трѣтїй разъ,
Поклонїся, Ивасеньку, своєму батеньковї зо сто разъ, « *дали*.

Все такъ самісінько, якъ и передъ паданнямъ до нігъ (*див. IV, 28 и далі, тежъ VIII, 63*).

Поклонившись усімъ, хто є вь хаті, виходять на двіръ, рѣблючи все те саме, якъ и виходивши на село (*див. IV, 31 и далі*): такъ саме мати и водою святою скроплює; навиісля дає вона молодому два хлѣби підь паху, и йдуть до молоді, коли близько; а коли треба їхати, то іде молодий зъ друзьбами вѣрхи, попереду, а останні за ними на возахъ, або на санкахъ. Попереду усѣго того поїзду (походу), іде гърний парубокъ зъ «весільною короговою», то бачъ, съ червоною хусткою, причепленою до вихі, — відь того вінъ и звѣтця «хорунжий». Хлопця до сѣго підбірають гърного, бо коли й музики ідуть, то вінъ не одинъ разъ зіскочить съ коня, погуляє собі, и зноу на коня, и зноу погуляє — по своїй вдачі й охоті.

Поки ідуть до молоді, світїлка й свѣхи співають:

89. Ой попідь лісокъ, лісокъ бітая доріженька,
Кудя їхавъ Іванѣ молоденькпй.
Їмұ калина дорѣгу заступїла.
Вїймивъ шабельку, взявъ калину рубати,
Калина стала до него промовляти:
»То не для тебе калина посажена,
Ино для тебе Марїня наряджена.»

Якъ стануть поїзжане уже вь молоді на дворі, то друзьки вь хаті зъ дівчатами, сївши зъ молодію за столомъ, співають їмъ коло порогу, наче на привітання:

90. Ой зять намъ ся стѣлить
По подвірью хмѣлѣмъ,
По сїняхъ василькомъ,
По хаті барвінкомъ,
А за столѣмъ, столѣмъ —
Сивѣнькимъ сокѣломъ.

Вь той часъ благословїтця дружба до старости, а староста молодого — до старости молоді, и всі входять у хату; свѣхи співають:

91. Не бавте насъ, не бавте,
Хутко виправляйте —
Do kościoła świętego,
Do stanu małżeńskiego.

Дівчата співають:

92. А вь поділеньку рано
Море ся розіграло.
Не море жь то грає,
А Марїня потопає.

Маріяна потонає —
 Батьєнка прикликє:
 »Батьєнку-голубоньку!
 Не дай ми загинути,
 Въ тїмъ Дунаю потонути.«
 —»Не хотїла-сь я слухати,
 Не бѣду ты ратувати.«

Свѣхи одспівують:

Не бавте насъ, не бавте, и дѣлі, якъ 91.

Дівчата дѣлі:

А въ недїленьку рано
 и дѣлі, якъ 92, прикладаючи пісню до матїнки.

Свѣхи одспівують:

Не бавте насъ, не бавте, и дѣлі, якъ 91.

Потїмъ ужє застѣлюють ослигъ вївернутимъ кужухомъ; дівчата зъ молодю и дружками виходять изза стѣлу насередъ хати; а бѣтько и матї сїдають до благословѣннє по трѣтєму разу. Молодїй и молодѣ разомъ кланяютця—вїнъ одному, а вона дрѣтому по черзі (якъ показано въ 88). Пїсля поклонївъ, молодѣ, склавши уподѣвжъ велику хустку, затикає її молодому за поясъ, що висить вона у єго ажъ до землі, наче кїнець великого пояса; и виходять ужє тоді на двіръ, придѣржуютчись тихъ сѣмихъ церемонїй, якъ и виходивши на село (*дивїсь* 88); матї дає молодїй два хлїби (молодїй має свої буханці при собі, *див.* 88), обкропляє їхъ водою — и їдуть вони до цѣркви, спїваючи дорѣгою:

93. Вїя, вїтре, дорѣгою
 За нашою молодю, —
 Розвїй її кѣсу рѣсу
 По червонїмъ поясу
 До одного волоска —
 Нехай пїде поголѣска,
 Що була панїночка.

Не дїйшовши трѣхи до цѣркви, спївають:

94. Ой кѣні, кѣні воронїї,
 Чи чѣтєся въ сїлі?
 Чи вїтягнєте насъ пїдъ гѣру,
 Пїдъ тїю крутїю —
 Пїдъ тїю цѣрковцю святїю?
 А въ тїй цѣркві святїй Спасъ.
 Ой попе, попе, бѣтьку нашъ,
 Отвори цѣрковъ прѣтнївъ насъ
 И звїнчай, звїнчай двѣ дїтѣи змежи насъ,

Прийшовши до пєркви, молодий и молода́ оддають свої хлїби, як шлюбний принось; а після шлюбу, як весілля знову зберєтця до поворóту, свáхи и дрúгї співають:

95. Дякуймо попенькові,
Як рідному батенькові,
Що намъ шлюбъ давъ
И немнóго відъ насъ взявъ —
Півторá золотóго
Одъ нашого молодóго.

Дорóгою співають:

96. Сїла збронька, сїла,
Съ кимъ ти, Марїню, шлюбъ брала?

Дрúжки съ парубóцтвомъ одспівують:

Съ тобю, Ивáню, съ тобю,
Якъ зъ яснóю зорю.

Зно́ву свáхи:

По чімъ ти мя, Марїсенько, пізнала,
Шо-сь мене зорю назвала?

Дівчáта:

По мóві, Ивáню, по мóві;
Червóна шапочка на тóбі, —
Червóна шапочка, якъ бгень,
Чóрні бченька, якъ тєрень.

Усі весільні:

97. Впадú я лáстівкою
Передъ своєвъ мáтінкою:
»Ой мáтінко моá,
Вже жъ бо я не твоá —
Ой вже жъ бо я тогó пáна,
Що я зъ нимъ присягáла.«

98. Рáдуєся, мáтінонько,
Взяло шлюбъ дитáтонько,
Якъ еднó, такъ другбе,
Вжежъ-то твої оббе.
»Тоді емь ся рáдувала,
Якъ емь тя годувала;
Тепєрь ся величаю,
Бо двбе дитєй маю.«

99. Вїнди, мáтінко, звітáйся,
Своєго дитáтка спитáйся:
Де твоє дитáтко бувáло?
Підъ цáрськимъ вїнцємъ стоáло,
Съ хорóшимъ Ивáнемъ шлюбъ брáло.

Весілля йде до молоді; на подвір'ї в неї співають:

100. Ой о святім Дусі
Вийди, матінко, в кожусі:
Який кожух мохнатий,
Такий твій зять багатий.

Мати вийде на поріг, одягнена в вивернутий кожух, и підносить зятеві в чарці воду, наче б то горілку, а свахи співають:

101. Не пий, зятюню, першої півноньки:
Першая півнонька — велика зрадонька.

Зять не п'є, а виливає її позадь себе; мати зюбу наливає йому поди и підносить; свахи знов співають:

Не пий, зятюню, другої півноньки:
Другая півнонька — лихая дбленька.

Зять и тієї не п'є, а виливає позадь себе; навпісля мати наливає вже спражної горілки, випиває сама, и знов наливши, підносить зятеві; свахи співають:

Ой пий, зятюню, третюю півноньку:
Третья півнонька — добрая дбленька.

Молодий п'є до молоді, та—до дружки, и так далі усє весілля перед порогом вище по чарці, поблагословлятця и входять у хату; там привітаютьца всі и поздоровкаютьца, и незабаром молодий з своїми одходять до себе на обід, а молоді з своїми у себе обідає.

X.

Увечері йде молодий до молоді сь короваємъ. Коровай накривають *рантухомъ* такъ, щобъ різка зъ яблуками стриміла на версі, и дають дружи на плечі; молодий берє зъ собою пляшку горілки в кишенью, а свахи набірають калачиків - гусочокъ в *кобелі* (торбінки), скільки спроможуть, и так увесь весільний причєтъ молодого рушає до молоді, співаючи:

102. Ой ти, Іваню, відважний козаче!
Де ся виберашь вь дорігу по-побі?
Ой де жь ти будешь ноченьку ночувати?
Ой де жь ти будешь вечерю вечеряти?
»Ой маю жь бо я надіеньку вь Бозі,

Ой маю жь бо я тєстенька при дорбзі.
 Ой тамь я буду нѳченьку ночувати,
 Ой тамь я буду вечерю вечеряти,
 Ой тамь я буду розмѳву розмовати.

Те жь співають, прикладуючи до тєці; и такь черезь усю дорѳгу.
 У молодѳї парубкї виглядають єго и загорѳжують єму на улици, де мож-
 на, дорѳгу накрїтимь стїльцємь, на котрїмь положєні два хлїби и сїль.
 Сь тїми парубкамї буваеть при сїму дїлі и староста и хто є найвеселїший.
 Молодїй, пїдїшовши до тїєї заставї, зупиняєтця и частує всїхь горїл-
 кою. Свахи дають гусочѳкь закусити, співаючи:

103 Ой грєбля, грєбля велїка,
 Ой туча, туча глїбока!
 Ой пускай, пускай до хати,
 Не дай намь стоїти,
 Бо нашь короваєць велїкїй,
 Не може дрѳжба втримати.

Тодї приймають зь дорѳги стїлець; староста молодѳго благословїт-
 ця до старѳсти молодѳї, — и причеть рушає далї, співаючи:

Ой ти, Іваню, одважний козаче, якь 102.

Тимь часомь у молодѳї вь хатї дївчата посїдали зь молодѳю за сто-
 лѳмь: молодѳа посереднїи, коло неї по ѳднїмь бѳцї брать її — дрѳжба, а
 по дрѳгому — дрѳжкї. Якь опїнитця молодїй зь своїмь весїллямь коло
 порѳга, дївчата починають вь хатї сївати:

104. Ой стѳкнули кѳванї кѳнї на двѳрї,
 Ой сховай менє, мїй батеньку, вь комѳрї.
 »Не помѳже, мое дїтїтко, комѳра,
 Бо обстѳпили кѳванї кѳнї довкбла.«

Изнѳву співають дївчата тежь саме и до матєрї. Тимь часомь весїл-
 ля молодѳго увїходить вже вь хату, — дївчата співають:

105. Ой братчику-ремїснику!
 Сїдай собі на стѳблику,
 Сїчї, рубай, сестрї не дай.
 Не дай єї за грїшь, за два:
 Вона вь тебе сестра лїдна.
 Не дай єї и за чѳтїрї,
 Бо будуть ся сь тебе кнїли.

Отѳжь, якь батько и мати скажуть, що нїчѳго не помѳже, якь схо-
 ватись до комѳра, тодї дрѳжба-брать вже сїлою обороняє сестру; для сѳ-

го він має зроблену з патіка (п'алиці) шаблю и через стіль виніахуе тією шаблею, не даючи молодому підступати білизче; а ёго св'ахи співають:

106. Будь, братчику, ласкавъ,
Лишаємъ ті заставъ:
Кобняка вороб'ого,
Иванія молод'ого.

Дівчата підхоплюють пісню и починають:

107. Ой чого припшовъ? — По дівку.
А маєшь же горілку?
Маєшь же музики граїнні?
Маєшь же св'ашоньки співні?
Маєшь же старості мовні?
Маєшь же д'ружбоньку скакуна,
Щоби ся не набравъ сором'а?

Св'ахи одспівують їмъ:

Ми прийшли по дівку —

и далі тими жь словами, одказуючи, що въ їхъ все те е. Тоді д'ружба-братъ и молодий зъ своїми д'ружбамн почивають змаг'атись. Д'ружба-братъ звичайно має зъ собою пляшку съ червонимъ буряковимъ борщ'емъ и відказуе, що ёму не треба горілки молод'ого, бо самъ вінъ має вино, що вінъ обійдетця и безъ бесіди зъ старостою, бо на те у ёго е письм'о й книги, и усё так'е одповідае прикладно, якъ хлопець уд'атний. Молодий, одмагаючи від ёго, все становить на тарілку дві г'усочки и кожний разъ все більше грошей встромляє рядкомъ въ ті г'усочки. Такъ змагаютьця д'оти, ажъ поки одна сторона не пересилить д'ругої веселою бесідою. Треба такъ, щобъ молодий пересиливъ брата-д'ружбу своїми грішми, — тоді той, узявши тарілку зъ г'усочками и грошіма, винивши одъ молод'ого ч'арку горілки и почастувавши ёго ч'аркою свого борщ'у, черезъ стіль стриб'ае одъ молод'ой насередъ х'ати. Дівчата, бачучи, що вже ост'ання надія на оборону дівки проп'ала, утікають и собі за ст'олу, и кидають тамъ одну тільки молод'у зъ д'ружками. Тоді беруть д'ружбон молод'ого и провадять ёго тричі по лавахъ кругомъ ст'олу; по трет'ему раз'у молодий зупиняетця коло молод'ой, а вона ч'ей-би (ніби) одъ великого страху д'ержитця за стіль; молодий одрив'ае її одъ ст'олу, цілуе и с'адов'ятця самъ коло неї. Сямъ и кінчаетця посл'ідне ёго взяття собі молод'ой; св'ахи с'адов'яйтця по за стол'омъ зъ ост'аннімъ весіллямъ молод'ого. Якъ усё те р'обитця, дівчата співають:

108. Татаринъ братъ, Татаринъ,
Продавъ сестру за таларъ,—
Пугачи надлетіли,
Галоньки розігнули,
Самі ся посідали.

А свѣхи співають:

109. Любая наша згода,
Що ся не стала пригода.
Разомъ-сьмо посідали,
Любезно ся звітали.
110. Заходять насъ вісти,
Шо намъ дадуть істи.
Пшеншіині калачі,
Поставлено на столі.

И справді тутъ дають тинь, що прийшли, де-чого перехопити. Після перекуски, свѣхи співають:

111. Війди, дружбонько, на подвіренько,
Подвійся на соненько,
Чи часъ дарі роздавати,
Короваемъ обділяти? —

Дівчата зъ ріднею молоді одспівують:

112. Запрягали-сьмо теляцю,
Орали на пшеніцю
По горі, по доліні,
Щоби було всім родіні,
Щоби весь рідъ обділяти,
И нікого не гнівати.
113. Ой насъ роду мнѣго,
Не стане для кожного,
Е въ насъ кому брати,
Немає що давати.

Свѣхи молодого собі одспівують:

114. Дайте намъ міри,
Коли не дасте віри;
Якъ будемъ мірпті,
То будемъ вірпті.

Весільні гості молоді співають:

Післали-сьмо вчѣра
По міру до Львова,
Тѣкаря не застали
И міри не дістали.

Тоді дружба благословитця до старости и починає краяти коровай на шматкі, щоб нимъ було обділити весь рід молоді; обділити короваємъ добрихъ знакомихъ и сусідівъ — се вже старостине діло. А тимъ, кого тутъ немає, зоставляють їх долю, щобъ опісля віддати. Свяхи співають:

115. Нашъ когутъ чорнокрїлий,
Нашъ дружбонька чорнобрївий,
Не жаль єму дати
Калача вкрасти.

Весільні гості молоді одспівують:

116. Вашъ дружба коровай вряе,
Семеро дітей має;
Збіглися діти съ торбами,
Весь коровай забрали.

117. Попекли свяхи гуски,
Зъ гречаної луски —
Роду не обділили,
Сами ся поживіли.

Свяхи собі одспівують імъ:

118. Вибачай, роденьку, ласкаво,
Що намъ гусокъ не стало,
Гуси волі захтіли,
На Дунай полетіли.

Якъ розділять коровай та гусочки, тоді дають вечерятв; після вечері молодіжъ гуляє собі, а молодá шукає, де бь добре сховатись, щобъ її довго не знайшли, якъ прийдуть удосвіта *рантучомъ* її накривати и до молодого брати.

XI.

Якъ парубѣцтво и дівчата гараздъ нагуляютьца и поросходятьца до-дому, тоді молодого весілля збираетця й собі до-дому. Вони беруть изъ собою й молоду; для сего шукають її и, знайшовши, садовлять за стіль; коло неї сїдають зъ одного боку обидві дружки, а зъ другого и дальше кругъ столу — свяхи. Дружки здійсмають зъ молодіи вивокъ, стрічки, то бачъ — дівоче убрання, співаючи:

119. Вибивай, мати, кляпці,
Де висіли перстїньці.
Вибивай и кїлочки,
Де висіли бивдочки.

Се остання вже помічъ и прядуга молодій дружокъ, — за те причеп-
ляе їмъ молодá по стрічці на голову на не забудь и одирау, — а свáхи
співáють:

121. До-дому, дружечкі, до-дому,
Пáрти свíнямъ солóму.

Дружкі одспівують:

А ми вже попáрили,
И свáхамъ зостáвили.

121. Варíла дрúжечка перíжкі,
Защíпувала їхъ въ три рíжкі;
Не зъ самóго сýру, а зъ пшонá,
Приступíся, дрúжбонько, до столá.
Жаль би мi бувъ, дрúжбонько, на тебе,
Щобъ я не мáла дарúночку відъ тебе.

Дрúжба, підійшовши до столу, востроляе въ гúсочку скíльки-небудь
грóшей и подае дрúзці на тарíльці на не забудь, а піддрúжба тежъ рó-
бить для піддрúжки. Дрúжба вище чáрку до дрúжки, дрúжка — до піддрúж-
би, а сей до піддрúжки, и зáразъ вискáкують дружкі одъ молодóї черезъ
стілъ насередъ хáти и співáють:

122. Скóчили дружечкі зза столá,
Бувáй памъ, Марíню, здорóва.
На тобі хúсточка и чiпéць,
А для насъ бiндочки підъ вiпéць.

Зáразъ же й свáхи співáють:

123. Дай, матiнко, покритенько
На своe детáтенько.

Мáти виймае рáнтухъ, дае дрúжбамъ, а ті, взявши рáнтухъ за кiпці,
трóхи погуляють зъ нимъ по хáті, потiмъ закидають ёго на молодú за
столóмъ; свáхи обгóрнуть її рáнтухомъ и співáють:

124. Тóне вiнóчокъ, тóне,
Плiве вiнóчокъ, плiне.
Вiнóчокъ на Дуяiю,
А рубóчокъ блiзько крáю.

Надiвши шáнку молодóго на молодú, виходять зъ нею пзза столу,
співáючи:

125. Злáпавъ сi Пвáнe пташiну —
Лiбу, мiлу, крáсную,
Зъ рúчоньками, зъ нóженьками,
Съ чóрними бченьками.
До лóму, дружечкі, до лóму —

и далі, якъ вище показано въ 120 пісні; а друзки, відаючи жарты, співають:

Не самá жъ я ту приїшла;
 Не самá я відсі піду:
 Возьміть скрипки, цимбали —
 Заведіть мя до мами,
 Дайте й копівочку пива,
 Щобъ менé мати не била.

Тутъ усé весілля зъ музиками випроводжує їхъ за ворота; тамъ, чесно попрощавшись, друзки йдуть до-дому, а весілля ще повертає до хати. Въ хаті батько й мати сплять на ослоні; молодá, попрощавшись изъ нѣми, зъ весіллямъ молодого йде до ёго хати. Свáхи співають: .

126. Остáтне кланяенько,
 На віки мешкаенько.

Рідні молодóї співае:

127. Намятáй, Пвáпеньку,
 Даёмъ ти Марівеньку.
 Щобъ не були вікномъ двері,
 Щобъ не лгáла безъ вечері;
 А якъ б́уде зима роса,
 Щобъ не ходила боса.

Свáхи молодого співають:

128. Загортáй, мати, жаръ,
 За дубиновъ великий жалъ.
 Закидáй спрі дрóва,
 Бувáй, мати, здорóва!

129. Сидáй, Маріню, зъ нáми
 На махёвані саці,
 У насъ гóри золотіі,
 У насъ ріки медяніі,
 У насъ вёрби — грúшки родять,
 У насъ дівки въ злóті ходять.

Дорóгою співають:

130. Отвори́, мати, ліску —
 Ведемó ти невістку.
 Отвори́, мати, скріню —
 Ведемó ти господáню:
 До ко́бри кю́шницю,
 До му́ки розе́йницю.
 Отверáй, мати, хáту,

Ведемо ті пелехату:
 Вона в пецю не розпалить,
 Бо сі брови осмалить;
 Вона тіста не замісить,
 Бо їй з носа сѣмпель висить;
 Вона корови не відоить,
 Бо ся хвоста ббїть;
 Вона не піде в поле,
 Бо там в ноги коле;
 Вона хати не замете,
 Бо їй гірко ся зігнути, *и все такѣ.*

Хоть о святимъ дусі, *и далі.*

Усе такъ саме, якъ п тоді, якъ мати після шлюбу приймала в себѣ весілля молодї (дивись в 100 пісні.)

Мати молодого стрічає невістку на порозі, одягнена в вивернутій кожухъ, а свахи ті слова в пісні, що: «Який кожухъ твій мохнатий, такий твій зять багатий», зміняють такічки:

Яка вбвна мохната,
 Така невістка багата.

Мати подає воді напїтись, а ўсѣ останше робить такъ, якъ мати молодї робила після шлюбу молодому (дивись в 101).

За-для гостей дають мершїї пообідать; після обїда спровожують обохъ молодїхъ в комору на ліжницю, котру дрѹжба стараютьця зробити якъ тільки можна недогѣдну. щобъ погано було лежати: підкадують під солому то калачі, то йнше, щобъ молодїмъ добре мѹзгло. Свахи, проважючи їх до комори, співають:

131. Іде Марїня до лѣжа —
 За нею мати Бѣжа.
 Даб еї коруночку
 На еї голѣвочку.

Илучи до комори, дрѹжба благословїтця до старости, а якъ ввійдуть у комору, то кажуть, щобъ молоді зняла чѣботи молодому. Молодий повинень в обохъ чѣботахъ мати грѣші, ато скажуть, щобъ молоді біла бѣго халївами по ногахъ за те, що чѣботи їмѹ стягала; потїмъ, пореготавши сь того, зоставляють їх удвохъ в коморі, зачинївши двері, а самї влудь у хату гуляти. Трохи згѣдомъ выпускають молодїятъ изъ комори, проважють до хати и приказують, щобъ молоді замела хату. Якъ стане молоді замїтати, то весїльні гѣсті чїнять їй рѣзні жарты и розіосять смїттї зъ одного кутка в дрѹгий; вона мусить терпїти їмъ, покїза-

хочуть жартувати; навиісля, якъ вже замете хату, надівають на неї очі-
шокъ и одироважують до *виводу* (на ввѣдннн) съ подарунками до щазъ,
звичайно зъ невеличкимъ короваємъ и къркою; після виводу ходять съ
такими жъ самими подарунками по всіхъ тихъ, кому хочуть честь відда-
ти. Всюди ходячи, співають однієї:

132. Съ подарунками Йдемъ,
Подарунки несемъ,
Життїи, чи пшенишнїи.
Щобъ були величнїи.

На остатокъ несе молодїй зъ друзьбами подарункомъ батькові й матері
молодої, що зранку не їздили зъ дочкою, а зоставались дома зъ своєю рід-
нею й гостями. Молодїй підносить їмъ печену кърку и по дві гусочки-
калачики, поклавши все те на тарїлку; кърка гарно убрана калїною й
барвінкомъ и такъ печена, щобъ голова въ неї стирчала, якъ у живої, та
ще ту голову й позолоткою обзолочують. Якъ прївдуть съ тимъ пода-
рункомъ, рідня молодїй співає:

133. Добрая годинопька настала,
Що Мзрїсенька по батенька післала
Чотїри конї, пїятий візъ,
Шестого візничого, щобъ прївїзъ.

Тутячки молодїй запрошує батька й матіръ молодїй до себе. Мати,
узявши ту кърку, ділять її на шматочки, щобъ стало усїй її ріднї и го-
стямъ; ззївши все разомъ изъ гусочками, співають:

134. Принїсь памъ зятъ кърку,
Посадївши на бандурку.
Посадївъ вінъ її мўдре —
Кўприкомъ на полўдне.

XII.

Недѣлго гаявшись, всі збираютьца до молодого съ *преданами*. Вран-
ці, якъ молодїй одходивъ зъ своїмъ весїлямъ и молодю до себе, ёго ве-
сілнї гостї позбїрали, хто щѣ де мїгъ зїрвати, хто терлицю, кўжилъ, вере-
тѣна, хто горшки, миски, ложки, друзѣи взяли зъ собою подушки и по-
стїль молодїй, а самого найглавнїшого для *посапу*, скрїні, не брали. Те-
перички жъ батько й мати зъ своїми гостями беруть и скрїню на візъ,
кладуть на скрїню короваї и приставляють до всѣго того друзьбу дївочо-

го, щобъ усє довізъ обережно. На другий візъ сїдають батько й мати, ще хто-небудь, тачкички и всі забираютьця, співаючи:

135. Слїдомъ, матінко, слїдомъ —
 А со пшенїшнимъ хлїбомъ.
 Кудá на́ша перепелонька,
 Що зъ на́ми їла, пи́ла,
 Що зъ на́ми говори́ла,
 До світа полеті́ла?
 Бúдемо по голосочку
 Пізнава́ти Мари́ночку.
 Коби́ Мари́ня зна́ла,
 Що їй ба́тенько іде;
 Ста́вила би мо́сти
 Съ золоті́ трості —
 Ба́тенька переве́стї,
 Ма́тинку перене́стї.

Якъ дознаютьця у молодого въ хаті, що вже ідуть съ *преданами*, піддру́жба мерщій одагаєтця, якъ молодá, и вибігає на двіръ вітатись изъ батькомъ и матірью — падає на зємлю, неначе бь то но́ги цілува́ти, а тимъ часомъ хапає ко́жного за но́ги и звáлює, кого тілки змо́же. Сми́ху съ тихъ жа́ртівъ буває, сми́ху! а тимъ часомъ родина молоді співає:

136. Ой не на́ше то діло,
 Що до насъ тутъ прибі́гло.
 Покажіть намъ на́ше —
 На́ше золотє пта́ше,
 Що зъ на́ми їло, пи́ло,
 До світа полеті́ло.

Після жа́ртівъ приходить вже спра́жня молодá, въ очіпку вже, вітаєтця зъ батькомъ-матірью й родиною, и обїдві родині, вітаючись, входять у хату. Гостєй садовлять за стізь; ма́ти молоді виймає пляшку, уквічану барвінкомъ та калиною, и частує всіхъ. Потімъ дають заку́сити. Якъ заку́сять, обділяють родину молодого короваємъ, роблячи її співаючи те саме, якъ у неділю ввечері на короваї молодого у молоді (див. п. 111-118.) Обділявши короваємъ, вечерають. Ра́но у вівторокъ отпра́вляють дру́жобъ и світилку, котрій молодá тожъ дарує стрічку, и все весілля розізваєтця.

Коли́ молодий — удовець, або́ молодá — удова́, то при такому́ весі́ллі вдовцеві и вдові не роблять ніякого особливого *заходу*, а тільки одному́ тому́, хто въ перший разъ має вінчатись. Якъ берутьця зъ удовою, то́ весі́лля буває зовсімъ безъ усякого *заходу*.

Коли молодий, або молодá—сиротá, то місце бáтька й мáтерí у їх заступає хто найблiжчий ёму изь родини. Тимъ-то вже що й цiснi якi, бувáе трéба спiвáти по закóну, перемiняютьця на свiрськi; отъ примiромъ, замiсть 29 цiснi, спiвáють ужé такú:

Кому жъ ти ся, Марiсенько, клáняешъ,
 Коли свого бáтенька (мáтеньки) не мáешъ?
 Зацвiлá вь лúзи калiна,
 Е вь мéне бáтенько (мáтенька) — чужiна.
 Поклонюся чужóму, —
 Бúде мi ся здавáти, що свóму.

Замiсто 65, спiвáють такi:

Знáти гáлоньку
 По лiтáлоньку—
 Що тихенько лiтáе:
 Знáти Марiню, що свiрбóнька,
 Бо бáтенька не мáе.
 Пiшлю я ворóну
 Вь чужú сторóну,
 По свою родiнóньку,
 А сокóлонька —
 По свого бáтенька
 Вь сирú зéмленьку.
 Ворóна летiть,
 Вiстóньку несé:
 Iде родiна, iде!
 А совiгъ летiть,
 Вiстóньку несé:
 Не бúде бáтенько, не бúде!
 »Рáдь би я вiтáти,
 Та й прiвiдъ дáти
 Своёму дитáточку, —
 Спрá зéмленька
 Заступiла бченька,
 Прилягá мi рúчку.

А влiзжáючи до шлюбу, спiвáють такi:

Отворiтця, воротá,
 Iде до шлюбу свротá.
 Еi сёрденько ся здригáе,
 Що свого бáтенька не мáе.
 Кликнули áнгелi вь небi,
 Збудiли бáтенька у грóбi.
 Ой встань, бáтеньку, до сúду —
 Твоё дитáтко iде до шлюбу.

РУСИНЫ ВЪ 1848 ГОДУ.

(Памяти Т. Г. Шевченка.)

Изъ всѣхъ славянскихъ народовъ, вошедшихъ въ составъ Австріи, едва ли не самая тяжелая доля досталась Русинамъ, т. е. Малоруссамъ, живущимъ въ Галиціи. Подавляемые тройнымъ гнетомъ, Русины должны употреблять немовѣрныя усилія, чтобы отстаивать свои права не только народныя, но и человѣческія. Ихъ ближайшіе сосѣди оказались ихъ злѣйшими врагами, и упорную злобу враговъ не заглушили ни ихъ собственныя несчастія, ни успѣхи образованности. Потерявъ надежду на сочувствіе соплеменниковъ, связанныхъ съ ними историческою судьбою, Русины готовы были видѣть избавителя въ общемъ врагѣ славянскихъ народовъ, полагая, что племенная ненависть должна же наконецъ уступить благодѣтельной силѣ цивилизаціи, которою такъ гордится враждебное славянамъ германское племя. Но избавитель не приходилъ, и неволя все сильнѣе и сильнѣе налегала на несчастный народъ, сдѣлавшійся жертвою случайностей войны и политическихъ расчетовъ.

Съ потерю независимости, въ—продолженіе нѣсколькихъ вѣковъ, жизнь Русиновъ состояла изъ непрерывнаго ряда несчастій. Въ этой многострадальной жизни была только одна свѣтлая пора, давшая надежду на лучшую будущность, именно—объявленіе конституціи въ 1848 году. Затѣмъ счастливѣйшимъ временемъ считаютъ переходъ русинской земли отъ польскаго владычества къ австрійскому: до такой степени мрачно все, что было послѣ, и еще мрачнѣе то, что было прежде. Чѣмъ долѣе народъ ожидаетъ освободителя, тѣмъ глубже врѣзаются въ памяти его всѣ событія обѣщающія освобожденіе; тѣмъ съ большимъ участіемъ смотритъ онъ на тѣхъ, которые были для него вѣстниками новой жизни. Съ другой стороны, тѣмъ недовѣрчивѣе онъ къ тому, кто своею враждою отравилъ его немногія свѣтлыя минуты. Это об-

стоятельство постоянно надо имѣть въ виду при сужденіи о дѣйствіяхъ Русинновъ въ 1848-мъ году, также какъ и въ настоящее время.

Положеніе Русинновъ въ настоящую минуту, а равнымъ образомъ и отношенія ихъ къ правительству и къ другимъ народностямъ, во многомъ напоминаютъ 1848-й годъ, когда свобода слова и конституція дали возможность высказать то, что давно уже лежало на душѣ, входя въ нее все глубже и глубже. Поэтому, чтобы составить себѣ понятіе о русинской народности, о политическомъ и общественномъ состояніи Русинновъ, а равно и для вѣрной оцѣнки ихъ современнаго положенія, необходимо познакомиться съ событіями роковаго для многихъ года. Много невѣрнаго и пристрастнаго высказано было о Русинахъ; много являлось памфлетовъ, статей и цѣлыхъ книгъ, въ которыхъ обсуживался русинскій вопросъ со всею подробностью, со множествомъ quasi-историческихъ данныхъ, то съ холоднымъ и повидимому безпристрастнымъ, но все-таки невѣрнымъ пониманіемъ фактовъ, то съ умышленнымъ искаженіемъ ихъ подъ влияніемъ фанатической ненависти. Писавшіе о Русинахъ, иностранцы и соплеменники, впадали въ двоякаго рода ошибки. Одни, стараясь сохранить полное безпристрастіе, становились, сами того не замѣчая, на ходули, и съ высоты своего доктринерскаго величія, говорили о «ничтожномъ» народѣ, обреченномъ на жертву въ силу неумолимаго закона исторической необходимости. Другіе, менѣе ученые, но гораздо болѣе недобросовѣстные, повторяли бездоказательныя обвиненія памфлетовъ, выдавая ихъ за собственныя идеи, искали причины враждебныхъ отношеній двухъ народностей совѣмъ не тамъ, гдѣ она заключается. Единственнымъ выходомъ изъ затруднительнаго положенія при выборѣ показаній, одно другому противорѣчащихъ, а вмѣстѣ и единственно-вѣрнымъ путемъ для узнанія истины остается — обратиться къ собственному свидѣтельству народа. По счастью, у русинскаго народа были свои органы: были представители, выбраные имъ; были повременныя изданія, въ которыхъ слышался народный голосъ; были воззванія, книги и брошюры, издаваемые друзьями народа. До какой степени правъ или неправъ былъ народъ, пусть объ этомъ судятъ доктринеры, у которыхъ есть своя программа исторической дѣятельности, и свой уголовный кодексъ, для обвиненія племени и народа, который живетъ и дѣйствуетъ не по ихъ программѣ. Мы же полагаемъ, что для успѣха дѣла чрезвычайно-важны факты, показывающіе, какъ думаетъ народъ, какъ онъ самъ понима-

еть свои отношенія, на чемъ основывается его любовь и ненависть, и къ чему онъ стремится. Подобные факты, собранные на-мѣстѣ, постараемся передать съ возможною точностью, строго держась точки зрѣнія народа и его представителей. (*)

Какъ только объявлена была конституція, Русины образовали во Львовѣ, главномъ городѣ страны, *раду*, т. е. совѣтъ, собраніе, общество, поставившее себѣ цѣлю — войти въ непосредственныя сношенія съ народомъ, заботиться о его нуждахъ и охранять его свободу. 10 мая 1848 года обнародовано было радю воззваніе слѣдующаго содержанія:

«Мы, Русины, составляемъ часть южнорусскаго народа. Народъ нашъ былъ когда-то самостоятельнымъ и сильнымъ; но, по непріязни судьбы и различнымъ политическимъ несчастіямъ, распался, потерялъ самостоятельность и подпалъ чужеземной власти. Несчастіе склонило богатыхъ паповъ покинуть вѣру отцовъ своихъ, и вмѣстѣ съ тѣмъ отказаться отъ роднаго языка и отдѣлиться отъ своего народа. Народъ, оставленный всѣми и постоянно угнетаемый, терпѣлъ всякаго рода невзгоды и притѣсненія, достигшія такой степени, что самое имя Русина сдѣлалось позорнымъ. Но какъ послѣ зимы наступаетъ весна, такъ послѣ тяжкаго испытанія явилась конституція. Братья! конституція—великое право; она—солнце, которое засвѣтило намъ, Русинамъ, и пробуждаетъ насъ къ новой жизни. Вставайте же, братья, отъ долгаго сна; вставайте не для ссоры и вражды, а

(*) Независимо отъ свѣдѣній, собранныхъ отъ лицъ, дѣйствовавшихъ въ 1848-мъ году, мы пользовались слѣдующими пособіями:

«Зоря Галицка» газета, выходившая съ 15 мая 1848 года.

Die ruthenische frage in Galizien, beleuchtet von einem Russinen. Lemberg. 1851.

Denkschrift der ruthenischen nation in Galizien zur aufklärung ihrer verhältnisse, von der ruthenischen Hauptversammlung. Lemberg, den 31 juli 1848.

Darstellung der gegenwärtigen Zustände in Lalg von der ruthenischen Hauptversammlung. Lemberg, den 20 august 1848

An die Russinen. Mit kurzen historisch-politischen und statistischen notizen über die Russinen überhaupt und jene Galiziens insbesondere. Von einem Russinen. Lemberg. 1848.

Gränzen zwischen der russinischen und polnischen nation in Galizien, von. D. Zubrzycki. Lemberg. 1849.

Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości. 1848. Lwów, и друг.

Многія историческія данныя, приводимыя Русинами, подтверждаются писателями польскими. Ср. *Lelewel*, Dzieje Litwy i Rusi.—Betrachtungen über den politischen Zustand des ehemaligen Polens und über die geschichte seines volkes, von Joachim Lelewel. 1845.

для того, чтобы поднять народность нашу и упрочить данную намъ свободу. Съ этою цѣлью собрались мы, Русины, и рѣшились дѣйствовать такимъ—образомъ: Мы должны сохранить нашу вѣру, и поставить права ея наравнѣ съ правами другихъ вѣроисповѣданій. Мы должны поддержать и развивать народность нашу всѣми средствами: обработкою роднаго языка; введеньемъ его въ высшія и низшія училища; изданіемъ газетъ; открытіемъ постоянныхъ сношеній какъ съ жителями разныхъ краевъ нашей земли, такъ и съ другими славянскими народами; распространеньемъ книгъ на русскомъ языкѣ, и т. п. Будемъ свято хранить нашу конституцію, узнавать потребности народа, стремиться къ улучшенью быта посредствомъ конституціи, а права наши будемъ постоянно и дѣятельно защищать отъ всякихъ посягательствъ и оскорбленій. При такомъ образѣ дѣйствій, останемся вѣрными нашему конституціонному королю—въ томъ сильномъ убѣжденіи, что подъ могущественною защитою Австріи могутъ развиваться во всей силѣ наши права и народность. Вместе съ тѣмъ объявляемъ, что какъ, съ одной стороны, мы признаемъ святою своею обязанностью упорно защищать права наши и народность отъ всѣхъ притязаній, внутреннихъ и внѣшнихъ, такъ, съ другой стороны, самъ Богъ и права человѣчества требуютъ, чтобы къ тѣмъ, которые подобно намъ ратуютъ за свою народность, мы не питали ни малѣйшей ненависти въ сердцахъ нашихъ, но чтобы жили съ ними, какъ добрые сосѣди, въ любви и согласіи (*).

(*) Вотъ подлинныя слова «одозвы до руского народу», помѣщенной въ первомъ листкѣ Галицкой Зари:

»Тымъ—то чувствомъ народности напоени, и въ томъ намѣренію собралисьмыя, мы Русины, котрымъ добро и щастье народу на сердца, и будемъ дѣлати въ способъ наступающей:

а) Первымъ заданьемъ нашимъ буде заховати вѣру и поставити на ровни обрядокъ нашъ и права церкви и священниковъ нашихъ съ правами другихъ обрядковъ.

б) Розвивати и возносити народность нашу во всѣхъ ея частехъ: выдосконаленемъ языка нашего, запровадженнямъ его въ школахъ низшихъ и вышнихъ, выдаваньемъ пясъмъ часовыхъ, утримованьемъ кореспонденцій съ письменными такъ нашими, якъ инными до щепу славянського палежащими, розширеньемъ добрыхъ и ужиточныхъ книжокъ въ языцѣ русскомъ, и усиленнымъ стараньемъ впровадити и на ровни поставити языкъ нашъ зъ инними въ урядахъ публичныхъ и т. д.

в) Будемъ чувати надъ нашими правами конституційными, розпознавати потреби народу нашего, и поправленя быту нашего на дорозѣ конституційной

Воззванье заключается надеждою, что, подобно главной радѣ во Львовѣ, собраны будутъ мѣстные рады въ другихъ краяхъ русинской земли. Народъ съ живымъ сочувствіемъ отозвался на патриотическій призывъ; образовались тридцать четыре мѣстные рады, составившія одно цѣлое, по духу и стремленьямъ, съ главною радою, и вмѣстѣ съ нею служившія представителями всего русинскаго населенія Галиціи. Органомъ его была газета »Зоря Галицка« (Галицкая Денница), любимая народомъ и ненавидимая его врагами. Въ маѣ начала она издаваться, а въ іюлѣ было уже болѣе полуторы тысячи подписчиковъ—число огромное, если принять въ соображеніе малочисленность населенія Галиціи. Сочувствіе къ «Зорѣ» возбуждалось какъ направленіемъ ея, такъ и содержаніемъ. Она оставалась вѣрною народному знамени и проникнута была искреннимъ участіемъ къ народу, усердно защищая его права, свободу и конституцію. Враги Русиновъ косо смотрѣли на популярную газету, и дѣйствовали на нее и памфлетами и доносами: говорили, что главная рада своею «Зорею» возбуждаетъ народъ къ разбоюмъ и къ рѣзнѣ. Несмотря на всѣ преслѣдованія, Галицкую Зорю признавали органомъ общественнаго мнѣнія—«мнѣнія соборного», и народъ любилъ ее, какъ родную сестру, ибо она высказывала то, что скрыто въ груди каждаго Русина.» Въ Зорѣ постоянно заявляемы были желанія и требованія народа, и помѣщались совѣты, какъ надо дѣйствовать при новомъ порядкѣ, вводимомъ конституціею, и какимъ образомъ устроить свою поземельную собственность, чтобы оградить ее отъ произвола богатыхъ помѣщиковъ и властей. Сообщалось и много

шукати, а права наши одъ всякой напасти и оскорбленя стали и сильне хоронити.

О томъ-то всемъ васъ, братья Русини, свѣдомыхъ чинимъ, и упоминаемъ, а бысте такъ, якъ доси, незломную вѣру заховали нашому найяснѣйшому цесареву и королеву конституційному Фердинанду I, въ томъ силномъ переконаню, що подъ можнымъ заступленьемъ Австріи права наши и народность наша укрѣпятися и силы свои розвинути могутъ.

Притомъ васъ уважныхъ робимъ, що такъ якъ съ одной стороны святымъ нашимъ обовязкомъ буде—права, народность нашу напротивъ всѣхъ замаховъ такъ домовыхъ, якъ чужосторонныхъ, силне и стали боронити: такъ съ другой стороны самъ Богъ и право людскости наказуе, абисмо напротивъ тыхъ, котри попри насъ также ся о свое добро и свою народность старають, жадной ненависти въ сердцахъ нашихъ не живили, но якъ щпри суспѣди одной землѣ въ згодѣ и едности жили...

Братя! завѣрте намъ, Русинамъ, и будьте переконани, що только на такой дорозѣ станемо ся тымъ, чимъ быти повиннисмо, станемо ся честнымъ, просвѣщенымъ, свободнымъ народомъ.

другихъ свѣдѣній, необходимыхъ въ сельскомъ быту: о сельскомъ хозяйствѣ, о народной гигиенѣ, и т. п. Селяне призывались къ труду въ подобныхъ выраженіяхъ: «милые братья! уже нѣтъ панщины, и мы можемъ работать на себя, можемъ быть счастливыми, если сами захотимъ своего счастья. Но для этого надо дѣлать не такъ, какъ до сихъ поръ: надо трудиться и трудиться, работать и работать. Можетъ, шутухъ Василь скажетъ: зачѣмъ трудиться, лучше пойти въ корчму; Иванъ скажетъ: не хочу работать, лучше перевернувшись полежать, а Дмитро скажетъ: я буду робити такъ, якъ мой тато та дѣдо робили. О, не говорите этого, милые братья! пьянство доведетъ до нужды и стыда, отъ лѣности впадаютъ въ бѣдность, а если будемъ работать такъ, какъ наши отцы и дѣды, то такъ же, какъ они, ничего не будемъ имѣть; другіе станутъ издѣваться надъ нами, надъ нашими лохмотьями, вмѣсто одежды, и надъ лучинами, вмѣсто свѣтильни...» Постоянно защищая интересы народа, главная рада издавала предостереженія всякій разъ, какъ только грозила селянамъ какая бы то ни была опасность. Когда разнесся слухъ, что нѣкоторые изъ нихъ хотятъ продать свои усадьбы, рада убѣждаетъ ихъ не дѣлать этого, и во что бы то ни стало удержать землю въ своемъ владѣніи: «тѣ, которые продаютъ землю, пусть пораздумаютъ, что ихъ ожидаетъ; а ихъ ожидаетъ вотъ что: пока будутъ силы, должны будутъ служить другимъ, и изъ чужихъ рукъ, какъ милость, получать кусокъ хлѣба, и подъ старость или не дай Богъ болѣзни, впадутъ въ нищету, будутъ валяться подъ чужими заборами, мучимые поздиннѣмъ раскаяньемъ, сожалѣньемъ и упреками себѣ въ безразсудномъ поступкѣ. Если бы кто изъ васъ, при всемъ своемъ трудолюбіи, не могъ по какому-либо несчастью, самъ обработать свою землю и вынужденъ былъ ее продать, то пусть вся громада возьметъ несчастнаго подъ свою защиту и не допуститъ его до бѣды. Ненависть къ панщинѣ, какъ къ самому страшному злу, тяготѣвшему надъ массаами, рада и ея органъ — «Зоря» вполне раздѣляли съ народомъ, пріветствовавшимъ добрую вѣстницу словами:

Ой ты, Зоро Галицкая! якажесь намъ ясна!

Такесь красно засвѣтила, ажъ панщина згасла...

Въ другомъ стихотвореніи рассказывается о побѣгѣ панщины; зозуля видѣла, какъ свобода загнала панщину въ лѣса и дебри; папы пустились въ погоню, и упрашиваютъ панщину вернуться: не знали мы, го-

ворять паны, что такъ тяжело добывать хлѣбъ трудомъ: теперь пѣ на что намъ ходить въ кофейни, ничего пропгравать.

Прилетѣла зазуленька, та й стала ковати,
 Ой щось я вамъ, добри люде, маю повѣдати:
 Якъ вже гаѣ зелснѣли, я до васъ вертала,
 Съламъ собѣ въ темномъ лѣсѣ, трохымъ спочивала,
 Ажъ ту разомъ щось здуднѣло, я ся споглянула,
 Якемъ диво обачила, ажемъ ся забула:
 А то паньщину свобода передъ собовъ гнала,
 Загнала ю въ лѣсы, въ дебры, щобы тамъ пропала,
 А за нею женуть паны, взяли ю просити:
 Вертай, вертай назадъ до насъ, нема зъ-одки жити.
 Паньщина имъ одповѣла: щожъ я тому вишна?
 Самысте мя одправили, я вамъ була вѣрна.
 Не въ той способъ мы зъ тобою хотѣли ся розстати:
 Мы судили, що ты колысь зновъ будемъ вытати.
 Мы не виѣмъ молотити, наши женкы жати,
 Мы не знали, що такъ тяжко на хлѣбъ працювати;
 До каварнѣ нема съ чимъ йти, та й чортика грати,
 Бо въ кешени всюда пусто, одкыжъ чого взяти?
 Зъ арендаря вже не можна болше вытягати,
 Бо вже на боргъ хлопъ не хоче горѣлонькы грати.

Торжествуя бѣгство неволи, Русины не знали, что скоро придется оплакивать изгнанье свободы, подобно тому, какъ одинъ изъ вождей чешской народной партіи представилъ, сквозь смѣхъ и слезы, поражение чешской конституціи (*).

(*) Ср. пѣсню Гавличка:

Naše konstituce
 Letela z wysoka,
 Stadion je strelec,
 Strelil ji do boka.
 Urazil ji kridlo
 I prawau nožicku,
 Smutne zaplakala,
 Padla na Hanicku.
 Ach! Bože, muj Bože!
 Už jsem dolitala,
 Už jsem moje deti
 Tady zanechala.
 Moje mile deti
 Nedelaji skody,
 Sedi na Dunaji,
 Napijau se wody.

Призванный къ новой жизни, русинскій народъ силою обстоятельствъ приходилъ въ неизбежное столкновение съ двумя враждебными началами; онъ поставленъ былъ между двухъ огней: съ одной стороны была Австрія съ ея кратковременною конституціею, съ другой—Польша, съ ея вѣчною ненавистью къ Малоруссамъ. Всякій, кто вникнетъ въ сущность дѣла, убѣдится, что поведение Русиновъ въ отношеніи къ Австріи и къ Польшѣ обнаруживаетъ въ Русинахъ вѣрное пониманіе своего положенія, здравый смыслъ, твердость убѣжденій и истинную любовь къ родиѣ и свободѣ. Доказать это тѣмъ легче, что Русины не скрывали взводимыхъ на нихъ обвиненій, а дѣлали ихъ вѣстными всему народу, объясняя вмѣстѣ съ тѣмъ свой настоящій образъ мыслей и дѣйствій. Главныя обвиненія, направленные противъ Русиновъ, состояли въ томъ, что будто-бы Русины—держатъ сторону Австріи; враждебно относятся къ Полякамъ; служатъ орудіемъ клерикальной партіи; излпше дорожатъ своимъ языкомъ, избирая его средствомъ для невѣрныхъ цѣлей. Разберемъ всѣ эти обвиненія *sine ira et studio*.

Застигнутые событіями тысяча восемьсотъ сорокъ восьмага года, Русины, подобно нѣкоторымъ другимъ народамъ, не желали немедленнаго распадешя Австріи, измѣнившей своя отношенія къ подвластнымъ ей народностямъ. Причины, по которымъ Русины считали полезнымъ существованіе Австріи во время ихъ переходнаго состоянія отъ неволи къ свободной гражданской жизни, были слѣдующія. При всемъ стремленіи къ самобытности и свободѣ, Русины очень хорошо понимали, что, по своей малочисленности, они не могутъ образовать самостоятельнаго государства. Чувство народности влекло ихъ къ кровнымъ братьямъ, но слиться съ ними въ одно политическое цѣлое не было никакой возможности, при тогдашнихъ отношеніяхъ двухъ державъ, въ составъ которыхъ вошли восточные и западные Малоруссы. Оставалось единственное средство — выборъ между Австріею и Польшею. Они выбрали Австрію, потому что она представляла болѣе гарантій для ихъ народности, нежели Польша. Объявивъ конституцію, Австрія признала равныя права всѣхъ народностей, и не препятствовала народнымъ собраніямъ, сходкамъ, обществамъ, радамъ. Поляки съ перваго же дня конституціи заявили себя противъ русинской народности, отрицали ее совершенно, и всячески старались противодѣйствовать Русинамъ, разстраивая сходки, оскорбляя народныхъ представителей, и т. п. Защищая Австрію, Русины не только не являлись ретроградами, какъ хотѣли представить ихъ недоброжелатели, а напротивъ, показали полное

сочувствіе къ свободнымъ учрежденіямъ, полагавшимъ копецъ произволу и насиліямъ. Въ ту пору Австрія дѣйствовала, по отношенію къ Русинамъ, безспорно либеральнѣе, нежели Поляки. Она дала Русинамъ конституцію, указала путь къ самоуправленію, и признала неприкосновенными основы ихъ народности, ихъ вѣру и языкъ. Поляки, требуя восстановленія Польши въ ея древнихъ предѣлахъ, желали уничтоженія независимой Руси, замѣны русинскаго языка польскимъ, и показали себя открытыми врагами народной религіи. Вооружаясь противъ Австріи, Поляки прибѣгали къ ея же оружію, только съ меньшею осмотрительностью: они ссылались на право завладѣнья, трактаты, католичество и тому подобныя доказательства, уступившія въ наше время сильнѣйшему двигателю—народности. Даже во враждебныхъ отношеніяхъ къ Русинамъ, нѣмцы оказались состоятельнѣе поляковъ. Попытки отмечать, направленные не на Русиновъ исключительно, не были слѣдствіемъ мелочной, но чрезвычайно опасной личной вражды; предлагая вмѣсто русинской народности германскую съ ея богатою цивилизаціею, нѣмцы предлагали купить, хотя страшною цѣною, но все-таки великое умственное сокровище. Замѣна же малорусской народности польскою не была бы даже «восхожденіемъ отъ народнаго момента къ общечеловѣческому», какъ называли нѣмцы германизацію, а просто переходомъ отъ скромнаго сельскаго быта къ блестящей обстановкѣ съ неопредѣленнымъ содержаніемъ и съ неизбежною панщиною: для малорусса, Польша и панщина—два нераздѣльные представленія. Несмотря на всѣ свои посягательства, Австрія въ нѣкоторыхъ случаяхъ признавала Русиновъ народомъ самостоятельнымъ, т. е. отдѣльнымъ отъ польскаго, и старалась поднять ихъ народность, между-тѣмъ какъ поляки постоянно отрицали, вопреки дѣйствительности, самое существованіе русинскаго народа, и пытались убить въ немъ народную жизненную силу. Такимъ образомъ, уже одно благородіе требовало—изъ двухъ недоброжелателей выбрать того, который хотя изрѣдка становится другомъ, и во время вражды дѣйствуетъ осторожно, не увлекаясь личнымъ пристрастіемъ,—а не того, который враждуетъ непрерывно и увлекается призраками. Русины, впрочемъ, не вполне довѣрили Австріи: слѣное довѣріе вовсе не въ ихъ характерѣ, отъ природы основательномъ и разсудительномъ; не обольщая себя розовыми надеждами, они видѣли печальную необходимость поддержать ненадежнаго союзника. О будущемъ они судили по настоящему и прошедшему. Въ настоящемъ, Австрія предлагала, хотя неизвѣстно на-

долго ли, свободу, равноправность и конституцію, а Польша—рабство и политическое самоубійство; въ прошедшемъ, Австрія представляла только одно свѣтлое воспоминаніе, Польша—ни единого. Здравый смыслъ—изъ двухъ золъ выбрать лучшее.

Отношенія Русиновъ къ конституціонной Австріи начались подачею адреса, въ которомъ Русины просили правительство о томъ:

1) Чтобы во всѣхъ народныхъ училищахъ тѣхъ округовъ Галиціи, въ которыхъ все населеніе или большая его часть состоитъ изъ Русиновъ, преподаваніе пропсходило на русинскомъ языкѣ.

2) Чтобы на русинскомъ языкѣ преподавали и въ высшихъ училищахъ, находящихся въ мѣстахъ населенныхъ Русинами.

3) Чтобы всѣ распоряженія, касающіяся края, указы правительства и опредѣленія мѣстныхъ властей, объявлялись на русинскомъ языкѣ, такъ какъ теперешній способъ объявленія, на нѣмецкомъ или польскомъ языкѣ, не достигаетъ своей цѣли, потому что народъ не понимаетъ этихъ языковъ.

4) Чтобы мѣста чиновниковъ въ русинской Галиціи занимаемы были лицами, знающими русинскій языкъ.

5) Чтобы воспитаніе русинскаго духовенства давало ему возможность дѣйствовать на народъ роднымъ ему словомъ.

6) Чтобы уравненіе духовенства всѣхъ трехъ обрядовъ: православнаго, католическаго и армянскаго, во всѣхъ правахъ и пренимуществахъ, было не только на словахъ, но и на дѣлѣ.

7) Чтобы Русинамъ были дѣйствительно доступны всѣ гражданскія права, а равно и всѣ городскія и сельскія должности.

Въ заключеніе говорится, что Русины обращаются къ своему королю, какъ дѣти къ отцу, въ полной увѣренности, что онъ исполнитъ ихъ требованія, вполне сообразныя съ духомъ времени (*).

Браги Русиновъ, не обращая вниманія на содержаніе адреса, нападали на форму, и въ невинной фразѣ (приведенной нами въ подлинникѣ) видѣли духъ рабства, поддержку абсолютизма и другіе небывалые ужасы. Но въ нѣсколькихъ словахъ адреса, какъ напр., чтобы уравненіе правъ было *не только на словахъ, а и на дѣлѣ*, сказано болѣе, нежели въ иныхъ шпроковѣщательныхъ объявленіяхъ, и

(*) «Мы поставляемся въ дѣтское отношеніе, и молимъ ваше величество, яко отца нашего отечества, прилежнѣйше, сія къ благоденствію вашихъ вѣрнѣйшихъ дѣтей съ духомъ часа нашедшія конечныя требованія всемилоуствиво исполнити».

адресъ произвелъ свое впечатлѣнье тамъ, гдѣ оно было всего нужнѣе. Правительство исполнило требованія Русиновъ. На третій, четвертый и седьмой пункты оно отвѣчало, что выраженные въ нихъ желанія уже получили силу закона уставнымъ патентомъ. На первый и второй пункты постановило, чтобы въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ все населенье или большинство его—Русины, преподавали въ училищахъ на русинскомъ языкѣ, катедры котораго открыты въ высшихъ училищахъ, чтобы дать средства молодежи узнать отечественный языкъ. По пятому пункту определено обратить особенное вниманіе епископовъ на этотъ предметъ, и въ семинаріяхъ сдѣлать русинскій языкъ обязательнымъ для каждаго; а по шестому пункту объявлено полное уравненіе правъ всѣхъ трехъ исповѣданій.

Отвѣтъ правительства положилъ пачало добрымъ отношеніямъ между имъ и народомъ. Признаніе свободы совѣсти, равенство гражданскихъ правъ и возможность внутренняго устройства, сообразнаго съ потребностями народа, имъ самимъ заявленными,—приняты были съ глубокимъ и единодушнымъ сочувствіемъ. Русины протянули руку не деспотической Австріи, а конституціонной, признавшей личную и народную равноправность. Абсолютизмъ не въ духѣ русинскаго народа, представители котораго съ особеннымъ сочувствіемъ говорятъ о той порѣ, когда сильна была демократическая основа его быта, когда всѣ дѣла обуживались народомъ, и выборы отъ всѣхъ сословій совѣщались о благѣ страны, нерѣдко призывая самого князя на судъ народа (*). Чѣмъ сильнѣе у Русиновъ ненависть къ необузданному произволу, тѣмъ усерднѣе защищали они данную имъ конституцію. Преданность свою конституціи, а отнюдь не абсолютизму, они выразили самымъ положительнымъ образомъ. Новый порядокъ защищали потому, что имъ уничтожена панщина; въ школахъ и судахъ слышится родное слово; введенъ гласный судъ присяжныхъ; всѣ жители

(*) Ср. Lelewel, Dzieje Litwy i Rusi, str. 68. «Ruś mająca na czele wielkiego kniazia i w nim niejaką polityczną spójnię, była jednak zbiorem wielu rzeczywospolitych znanych pod imieniem księstw, które w swych stolicach osobnych, poruszały politykę wewnętrzną całego kraju. .. Na wiecach obierają urzędników, odbierają od nich sprawę, wyroczą i stanowią o różnych przedmiotach grodu czyli posady i całego kraju. Książ jest urzędnikiem zwierzchnim, który miał sądzić i kraj bronić. Nieraz on sławał osobiscie przed ludem, na trwożę zgromadzonym, przedkładał potrzeby posady lub kraju, usprawiedliwiał się i czekał sam wyroku».

края стали равны передъ закономъ, и т. д. (*). Либеральныя идеи нашего времени—писали русины—требуютъ, чтобы разнообразныя интересы приведены были къ единству, основанному на равенствѣ. Не достаточна личная равноправность каждаго гражданина передъ лицомъ закона; необходимо и равенство правъ всѣхъ народовъ, живущихъ въ Галиціи. Мы твердо рѣшились отстаивать всѣ права, данныя намъ конституціею, и дружно противодѣйствовать всякому покушенію уничтожить или ослабить эти права.

Рѣшившись дѣйствовать по строго-обдуманному плану, русины открыто и смѣло заявили свой образъ мыслей. Мы не желаемъ—говорили они—отдѣленія отъ Австріи и соединенія съ Польшею, ибо чувствуемъ, что подъ польскимъ владычествомъ не можемъ быть счастливы: мы дознались этого опытомъ многихъ вѣковъ, и готовы были забыть давнюю кривду, но настоящее поведеніе Поляковъ растравило глубокую язву. Если Поляки теперь, когда засвѣтилъ имъ только слабый лучъ надежды, такъ поступаютъ съ нами, то что ожидало бы насъ, если бы они добились полной самостоятельности и полноты власти надъ нами! И темпераменты и духовныя особенности отдаляютъ русиновъ отъ Поляковъ, и если бы, вопреки природѣ, соединить ихъ въ одно политическое тѣло, оно бы неминуемо должно было распастись, какъ распались Нидерланды послѣ 1830 года: между поляками и русинами произошло бы такое же столкновенье, какъ между голландцами и бельгийцами. Русины, разъ освобожденные, не пойдутъ ни въ какую неволю; народъ требуетъ теперь покоя, чтобы излѣчиться отъ понесенныхъ ранъ и тяжелой немочи; онъ желаетъ остаться при Австріи тѣмъ болѣе, что при теперешней конституціонной свободѣ надѣется жить счастливѣе, чѣмъ жилъ доселѣ. Мы должны держаться Австріи еще и потому, что возвращенія подъ польскую власть боимся какъ

(*) «Павыщина и данина знесени. Вже не будуть доминія и мандаторы, але громада буде си сама выберала свою старшину громадску спомежи себе. Будуть явни суды присяглыхъ въ очехъ людей, абы того, котрый провинить, не минула кара, и абы невинный не бувъ караный. Каждый житель краю есть ровный передъ правомъ. Цѣсарь нашъ, нѣмъ подпише и выдасть право, буде собирати сеймъ, на котрый житель краю вольнымъ голосомъ мають си обирати депутатовъ, котрымъ могутъ завѣрити, абы ти належито ихъ потреби и нужды оповѣли, и добри права обрадили. Министры будутъ передъ народомъ и сеймомъ одповѣдательными. Вольно также теперь людемъ закладати рады, абы правды доходити, и вольно хотъ кому правду сказати и писати, абы правда була на свѣтъ».

величайшаго народнаго бѣдствія. Какъ сосѣди и впоследствии поданные Польши, мы вблизи присмотрѣлись къ образу дѣйствій Поляковъ, и вполне убѣдились, какъ невѣрно понимаютъ они свободу. Они хотятъ быть свободными исключительно, и притомъ такъ, чтобы имъ вольно было угнетать свой собственный народъ, и, при слабости правительства, сдѣлаться неограниченными сатрапами надъ селами и деревнями. Мы же, Русины, — мирный, тихій, земледѣльческій народъ; живемъ трудами рукъ своихъ, и у насъ совсѣмъ иное понятіе о свободѣ. Насъ упрекаютъ въ томъ, что мы еще не созрѣли: мы такъ долго были рабами, что, быть можетъ, не успѣли еще созрѣть, да и не желаемъ достигнуть зрѣлости, чтобы не отвѣдать хваленой польской свободы. Если же мы созрѣли, то приносимъ Полякамъ полную благодарность за ихъ неотвязчивую, своекорыстную опеку. Намъ дорога свобода; но никакія заманчивыя обѣщанія не обманутъ насъ, наученныхъ долгимъ историческимъ опытомъ и печальною современною утѣствительностью. Свидѣтельствуемся Богомъ, что мы искренно любимъ свое отечество; но именно потому, что мы его искренно любимъ, мы не можемъ предать его на жертву анархіи. Поляки представили довольно доказательствъ, что они храбро дерутся, и умѣютъ рыцарски поступать съ непріателемъ; но они ничѣмъ не доказали, что въ нихъ есть сила самообладанія и умѣнье мудро и прочно устроить свои внутреннія дѣла. Все это заставляетъ насъ держаться конституціонной Австріи, въ надеждѣ, что посредствомъ этого союза мы достигнемъ того благосостоянія, которое возможно только въ обществѣ, основанномъ на либеральныхъ началахъ.

Дѣйствуя такимъ образомъ, Русины довѣряли не искренности Австріи, а силѣ обстоятельствъ, полагая, что она удержитъ Австрію, для ея собственной выгоды, на конституціонномъ пути. До объявленія конституціи, Русины много разъ высказывались противъ Австріи, но австрійское равнодушіе казалось имъ менѣе опаснымъ, нежели польскій фанатизмъ, какъ можно заключить изъ слѣдующихъ словъ: «Подъ владычествомъ Австріи (съ 1772 г.) улучшился матеріальный бытъ, но о возвышеніи русинской народности не заботились. Поляки же не переставали стараться объ ея уничтоженіи, желая вознаградить потерю самостоятельности распренъемъ своей народности насчетъ Русиновъ. Австрійское правительство повидимому стремилось слить обѣ народности въ одну, и во всѣхъ своихъ распоряженіяхъ, преимущественно въ послѣднее время, имѣло въ виду только Поляковъ, польскій языкъ

и католическую вѣру—быть можетъ потому, что у Русиновъ не было дворянства, не было представителей, и притомъ же Австрія недовольна была ихъ расположеніемъ къ Россіи. Въ минуту опасности Австрія рѣзко отличала насъ отъ Поляковъ, но бѣда проходила—и снова забывали о насъ, какъ объ отдѣльномъ народѣ.

Единственное исключеніе составляетъ время Іосифа II. Славяне вообще недружелюбно смотрятъ на дѣятельность Іосифа II, усматривая въ ней цѣль опѣмечить Славянъ. Что же касается Русиновъ, то мѣры Іосифа привели къ другимъ результатамъ. Первою заботою его было облегчить участь крестьянъ, подавленныхъ невыносимымъ гнетомъ (*). Новое правительство заботилось объ улучшеніи крестьянскаго быта, измѣнило условія панщины къ выгодѣ крестьянъ, и поставило преграды необузданнымъ доселѣ посягательствамъ рабовладѣльцевъ. Сознывая, что необходимымъ проводникомъ образованности долженъ быть народный языкъ, Іосифъ предписалъ духовенству, какъ главнѣйшему двигателю образованія въ Галиціи, преподавать и проповѣдывать на родномъ языкѣ. На русинскомъ же языкѣ читались богословскіе и философскіе предметы въ университетахъ, и проходили практическія упражненія и бесѣды воспитанниковъ въ семинаріяхъ. Королевскимъ декретомъ 30 іюля 1783 года учреждена семинарія во Львовѣ съ цѣлью служить рассадникомъ образованія въ русинскомъ народѣ. Сверхъ того, приняты были многія полезныя мѣры для развитія промышленности и торговли и т. д. Все это произвело на Русиновъ самое отрадное впечатлѣніе. Память добра долго хранится въ народѣ, неизбалованномъ судьбою, и поведеніе Русиновъ во время войны Наполеона съ Австріею показало, что они умѣютъ быть признательными даже болѣе, нежели заслуживали ихъ мнимые благодѣтели. Первые времена австрійскаго владычества много выигрывали въ сравненіи съ мрачнымъ царствомъ польскихъ пановъ, когда народъ разоряли налогами, священниковъ выгоняли на панщину, церкви отдавались на аренду жидамъ, высшія учебныя заведенія были недоступны русинамъ и т. п.

Подъ польскимъ владычествомъ Русины лишены были самыхъ необходимыхъ гражданскихъ правъ. Въ большихъ городахъ не имѣли права заниматься ремеслами и торговлею, и когда, въ 1575 году, львовскіе

(*) Eosquo etiam (rusticos). quod in nonnullis fit provinciis (Lithuanicis et Ruthenicis) tamquam bestias vendendo (Lelewel's Betrachtungen. 158).

кушцы хотѣли продать свои товары, то лавки ихъ были разломаны, а сами они заключены въ темницу и обложены денежною пенею. Они жаловались правительству на насиліе мѣстныхъ властей, правительство медлило рѣшеніемъ, процессъ тянулся безконечно, и разорилъ искавшихъ правосудія. Въ 1704 году Львовомъ овладѣли Шведы, и наложили на жителей контрибуцію, упавшую всюю своею тяжестью на русинское поселеніе города. Впослѣдствіи Карлъ XII облегчилъ дань, но Поляки требовали отъ Русиновъ прежняго взноса, говоря при этомъ, что лучше было бы сжечь русинскія церкви, и на мѣстѣ ихъ поселить Евреевъ. Составленъ былъ цѣлый проектъ, въ которомъ подробно изложены мѣры, ведущія къ тому, чтобы уничтожить русинскую народность и стереть Русиновъ съ лица земли. Проектъ составленъ былъ, вѣроятно, при Сигизмундѣ III (1587—1632), но сдѣлался извѣстнымъ только въ 1717 году.

Цѣлость и безопасность государства—говоритъ польскій патриотъ—основывается на взаимной любви гражданъ, которая утверждается преимущественно единствомъ религіи. Поэтому, прямая обязанность какъ государственныхъ чиновъ, такъ и всякаго поляка преслѣдовать православныхъ Малоруссовъ и стараться подавить ихъ всѣми способами: презрѣніемъ, оскорбленіями, угнетеніемъ и средствами еще сильтѣйшими. Для блага своего отечества блюститель польскихъ интересовъ предлагаетъ или ополячить Малоруссовъ или истребить, рекомендуя слѣдующія мѣры:

1) Малоруссовъ не допускать ни къ какимъ должностямъ, особенно же къ такимъ, на которыхъ они могутъ пріобрѣсть друзей, заслужить общее уваженіе и принести честь своему народу. Въ обществѣ поляки должны явнымъ образомъ показывать, что они гнушаются малоруссами, и въ присутствіи ихъ порицать ихъ вѣру, и т. п. Тогда навѣрное можно сказать, что каждый малоруссъ скорѣе рѣшится отказаться отъ своей вѣры и народности, нежели всю жизнь подвергаться подобнымъ оскорбленіямъ.

2) Граждане, имѣющіе значительное состояніе, не должны давать у себя Малоруссамъ такихъ мѣстъ, на которыхъ они могли бы получить нѣкоторое образованіе. Посредствомъ этого они впадутъ въ крайнее невѣжество и нищету, и будутъ прозябать въ самомъ жалкомъ состояніи.

3) Такъ—какъ въ городахъ живетъ много достаточныхъ Малоруссовъ, то и ихъ надо привести къ нищетѣ и невѣчеству, чтобы они

не могли помогать своимъ соотечественникамъ ни деньгами, ни совѣтомъ. Для этого надо въ самыхъ многолюдныхъ мѣстахъ городовъ поселить Евреевъ, которые своею ловкостью отобьютъ всѣ доходы у Малоруссовъ, и принудятъ ихъ выселиться въ предмѣстья, а затѣмъ имъ не избѣжать и панщины.

4) Главное препятствіе къ выполнению проекта представляютъ православные епископы и священники; но на первыхъ надо дѣйствовать лестью и обѣщаньями выгодъ, а на вторыхъ угрозами и насиліемъ, чтобы убить въ нихъ всякое стремленіе къ дѣятельности. Въ епископы слѣдуетъ выбирать лица, находящіяся въ родствѣ съ католиками, ибо часть состоянія они при своей жизни раздарятъ католической роднѣ, а часть наследуютъ, по смерти ихъ, не Малоруссы, а Поляки.

5) Надо всячески стараться, чтобы священническія мѣста занимаемы были людьми неженатыми: если не будетъ женатыхъ поповъ, то не будетъ и поповичей, и за отсутствіемъ ихъ придется обратиться къ крестьянскимъ дѣтямъ, а такъ какъ они—страшные невѣжды, то вмѣсто православныхъ священниковъ будутъ назначаемы католическіе.

6) Всего упорнѣе тѣ изъ простаго народа, которые знаютъ грамоту: они имѣютъ большое вліяніе на народъ. Чтобы помочь бѣдѣ, надо сломить упорство въ самомъ корнѣ, а это сдѣлать очень легко. Стоитъ только закрыть находящіяся при церквахъ школы для крестьянскихъ дѣтей, и настрого приказать экономамъ и управляющимъ, чтобы дѣти крестьянъ не смѣли брать книги въ руки, и знали только соху, лопату и заступъ.

7) Подобныя мѣры могутъ произвести возстаніе въ Малороссіи. Въ такомъ случаѣ необходимо Малоруссовъ истребить поголовно; если же польская армія не въ состояніи будетъ этого исполнить, то отдать ихъ въ вѣчное рабство татарамъ, и т. д. (*).

Приведенный проектъ говоритъ самъ за себя. Русины вынуждены были указать на подобные факты, потому что противная сторона ссылалась на историческія данныя, искажая ихъ по требованію памфлета. Вообще, приводя историческія свидѣтельства, русины поступали съ большою осторожностью и тактомъ, чтобы не раздувать вражды, для которой столько пищи было, къ сожалѣнію, и въ настоящемъ. Ихъ глубоко оскорбляли несправедливые укоры и клеветы, отъ которыхъ

(*) Supplementum ad historica Russiae monumenta, ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta. 1848 p. 221—226.

не спасали ихъ ни ихъ жестокая доля, ни прямой, воплиѣ либеральный и въ высшей степени честный образъ дѣйствій.

Развитіе русинской народности, подъ охраною конституціи, называли реакціею. Требовали, чтобы русины помогли полякамъ отдѣлиться отъ Австріи, и, отрекшись отъ своей народности, отдали себя въ неволю. Русиновъ, носившихъ на шляпахъ эмблему своей народности,—золотого льва и желтоголубую кокарду, оскорбляли публично. Кричали: «свобода, братство!», и преслѣдовали насмѣшками и злобою вождей русинскаго движенія. Посагали даже на главнѣйшій залогъ гражданской свободы—народную раду; являлись на сходки, чтобы помѣшать образованію радъ, и заставить Русиновъ подчиниться чужой народности. Тяжко заболѣло русинское сердце, когда, въ первый же день конституціонной жизни, Поляки, всюду толковавшіе о братствѣ, съ Русинами поступили вовсе не побратски, и не допустили упомянуть въ адресѣ ни о русинскомъ языкѣ, ни о русинской народности, и публично стали кричать: «прочь, Русины!»

Чтобы парализировать русинскую раду, Поляки устроили раду польско-русскую изъ ополеченныхъ русиновъ, порвавшихъ всѣ связи съ народомъ. Въ первомъ собраніи ея читали адресъ Русиновъ, и утверждали, что русинская рада не есть голосъ всего народа, а только касты духовныхъ и бюрократовъ, какъ видно изъ того, что въ адресѣ говорится о благихъ дѣйствіяхъ австрійскаго правительства, о которыхъ никто не знаетъ, и конецъ адреса дышетъ рабствомъ, недостойнымъ свободнаго народа. Отражая несправедливый укоръ, Русины обращаются къ своимъ отпавшимъ братьямъ съ такою рѣчью:

«Вы признаете себя нашими братьями и защитниками нашей народности; но, скажите, приходила ли вамъ на сердце мысль о Русинской Землѣ, задумывались ли вы надъ долею народа, которая срослась съ душою Русина, смѣшалась съ его кровью? Вздохнули ль вы хотя половинною груди надъ бѣдною, темною, горькою долею народа? Нашъ адресъ не грозитъ бурями и кровопролитіемъ, да и зачѣмъ лить кровь, когда мирнымъ путемъ можно вѣриѣ достигнуть цѣли? Мы не скрывали, что и подъ австрійскою державою было много кривды; самая подача адреса и заявленіе о необходимости новаго порядка вещей показываетъ, что мы недовольны прежнимъ, австрійскимъ. Но спросите вашихъ собственныхъ отцовъ и дѣдовъ: они вамъ скажутъ, что австрійское иго (при Юсифѣ II) казалось чуть не раемъ въ сравненіи съ польскимъ....»

Польская, польско-русская и русская партии были представлены аллегорически въ баснѣ: волкъ, лисица и баранъ. Волкъ передошлѣ много овецъ, Небо его покарало: отняло у него силу, и его заковали въ желѣза. Въ одно утро, ему облегчили неволю, и онъ перемѣнилъ обращеніе съ бараномъ, даже называлъ его братомъ. Лиса, подученная волкомъ, надѣла овечью шкуру, и говоритъ барану: я твоего роду, будемъ дѣйствовать вмѣстѣ. Но баранъ, хотя съ виду и простоватъ, сразу понялъ въ чемъ дѣло, и посмѣялся волчьей и лисьей хитрости (*).

Цѣль истой русинской рады указана въ воззваніи. Представители Русины сочли нужнымъ объяснить ея подробности, тѣмъ болѣе, что нѣкоторые старались унизить святое дѣло, выдумывая злыя и несправедливыя цѣли: распускали слухи, что Русины выступаютъ по наущенію чиновниковъ, и тѣмъ производятъ раздвоеніе между народами, живущими въ Галиціи. Доселѣ мы не имѣли свободы, — возражали русины — и оттого упала народность наша, обѣднѣлъ народъ нашъ, и люди сильные оставили бѣдную кровь своей матери, и предпочли ему чужіе дома за ихъ лучшее убранство. Но какъ весною все измѣняется, и казавшееся мертвымъ воскресаетъ къ новой жизни, — такъ съ конституціей должно миновать наше омертвѣніе, и народъ, согрѣтый солнцемъ свободы, возсталъ самъ, движимый собственной жизненною силою, и не нуждаясь для своего движенія въ постороннемъ содѣйствіи.

Что Русины дѣйствовали въ духѣ народа, доказывается и тѣмъ, что воля народа и дѣйствія его представителей заявляемы были въ радахъ, и что во главѣ движенія стояли люди, выбранные народомъ

(*). Вовкъ, другъ лиса, много грѣшивъ—

Не одну овцю здушивъ,
Але неба го скралаи,
Бо му силу одобраи,
И желѣзомъ оковаи.
Скомлѣвъ, кричавъ безъ устанку,
Ажъ одного-ось поранку
Казали му попустити,
Тяжку долю полегшити,
Чи не схоце ся змѣнити.

—
Скоро було вже му лучше,
Выйшовъ въ поле, и нужъ худше
До барава промовляти,
Своимъ братомъ називати
И до себе запрошати.

А баранецъ щиро каже:

«Не зводивбысь мене, враже!
«Не годѣ мнѣ съ тобовъ жити,
«Ты хочешъ мене злестити,
«А потому одушити».
Въ томъ лисѣ, вдягнувши овчу скору,
Бы ствердити вовка вѣру,
Каже: «и я твоего роду,
«Ходи, брате, безъ заходу,
«Не мутѣмо одность, згуду».

А баранъ на лиса швидко
Зиркъ, та й каже: хвостъ ти вдко,
Вжесь ся здрадивъ нимъ, небоже,
Якесь гадавъ? вызнай! щоже?
Подступъ вкрити ся не може.—

глубоко ему сочувствующіе и вполне знающіе его бытъ, нужды, образъ мыслей и характеръ. Народъ по-своему радовался конституціи, и недоброжелательно смотрѣлъ на противодѣйствіе новому порядку вещей. Онъ считалъ врагами своими тѣхъ, которые вмѣшивались въ его дѣла, и умышленно сообщали ему невѣрныя извѣстія, чтобы въ мутной водѣ ловить рыбу. Люди образованные старались помирить двѣ народности, и доказывали народу, что «между Русинами также найдутся такіе, которые готовы разглашать неправду; хотя между Поляками нѣкоторые и показали себя дурно, но тотъ сильно ошибется и поступитъ несправедливо, кто по немногимъ сдѣлаетъ заключеніе о цѣломъ народѣ; большая часть Поляковъ — люди хорошіе и правдолюбивые» и т. д. Но у народа своя логика. О дѣйствіяхъ Поляковъ судилъ онъ по тѣмъ случаямъ, когда видѣлъ ихъ вблизи и говорилъ съ ними о новыхъ порядкахъ. Весьма невыгодно подѣйствовало на народъ слѣдующее обстоятельство. Когда надо было выбирать депутатовъ на вѣнскій сеймъ, явились въ села польскіе агенты, и стали отговаривать отъ выборовъ. Одни говорили: все то *брехня*, что вамъ читали комисаръ и попъ въ церкви, не выбирайте, потому что всякаго, кто попробуетъ поѣхать въ Вѣну, будутъ тамъ безъ милосердія бить, и ужъ онъ навѣрно назадъ не вернется. Другіе говорили: не идите на выборы, добрые люди, и другихъ отговаривайте, потому что въ Вѣнѣ собираютъ подписи на панцину. Страхъ панцины такъ подѣйствовалъ на народъ, что въ нѣкоторыхъ околицахъ выборы не состоялись, а вслѣдствіе этого поѣхало на сеймъ большинство Поляковъ. Народъ не могъ простить такого лукавства, и отмстилъ за него пословицей. Не правилось народу и то, что на сходкахъ и въ домахъ стали появляться переметчики; въ представленія его не вязались «свобода, братство, правда,» съ появленіемъ тайной полиціи, которая «зъ патріотизму больше бреше, нежели давнѣйша за гроши брехала».

Слухъ о конституціи распространился повсюду въ Галиціи; жители городовъ и селъ толковали о важной новости, но въ этихъ толкахъ иногда слышалось недоумѣніе, все ли пойдетъ по-новому, и что за диковишка такая эта конституція. Какъ только объявлялась сущность ея примѣнительно къ понятіямъ селянъ, здравый смыслъ народа сознавалъ, что это великое добро. Одно только не вдругъ было понято большинствомъ, именно то, отчего общую радость раздѣляютъ Поляки? значить—думали крестьяне—конституція что-то такое, что выгодно полякамъ, а что хорошо для Поляковъ, то дурно для нашего брата: на-

родъ понималъ свободу не иначе, какъ въ смыслѣ освобожденія отъ Ляховъ, т. е. отъ панщины. Писатели и духовные старались просвѣтить народъ въ этомъ отношеніи, и расположить его къ Полякамъ, свободнымъ отъ панскихъ притязаній. Народные толки по поводу неожиданной новизны представлены въ «разговѣ о конституціи» между Василемъ, Андреемъ, старшимъ братомъ Григоріемъ и священникомъ:

Василь. У всѣхъ на шляпахъ цвѣты: что это значить, что изъ этого выйдетъ?

Андрей. Не знаешь, такъ я тебѣ скажу: Ляхи будутъ нами орать, будутъ насъ вѣшать, какъ нашихъ дѣдовъ и прадѣдовъ.

Григорій. Толкуешь ты такъ и сякъ. Не штука слѣпить дурную небылицу, но надо знать правду. Вотъ я былъ въ городѣ, и мнѣ много кой-чего порасказали: и что есть какая-то конституція и что есть волюность, и много другаго говорили, да голова моя старая не беретъ: они ли не умѣли мнѣ растолковать, я ли не сѣумѣлъ ихъ понять, только и самъ не знаю, что и сказать вамъ.

На эти слова входитъ *панъ-отецъ*, и объясняетъ дѣло общедоступнымъ сравненіемъ.

Священникъ. Помнишь ли, Григорій, какъ пять лѣтъ тому назадъ, я освящалъ у тебя домъ. Отчего у тебя тогда не родилъ садъ и засохли деревья? Оттого, что застарѣлъ; но что же въ немъ состарѣлось? вѣдь были и молодые деревья, а не цвѣли? Ладъ, порядокъ въ немъ состарѣлся: одно другое глушило, одно другому не давало роста, а вѣдь каждое деревцо хочетъ свободы и яснаго солнышка. А какъ пересадили садъ, выкопали негодное, выбросили камни, обчистили деревья, все зазеленѣло и пошло вверхъ. Вотъ, какъ въ твоёмъ саду, такъ теперь между людьми заводится новый ладъ. Старый ладъ, по которому люди жили и рядились, теперь состарѣлся. Нѣтъ на свѣтѣ мудреца, который бы далъ законъ, годный на всѣ времена. Тоже случилось и съ нами. Чувствовали люди, что старый порядокъ тѣснитъ и глушитъ ихъ, терпѣли долго, наконецъ стали просить новаго порядка, съ тѣмъ, чтобы не ставить никакихъ законовъ безъ народной рады и совѣщаться съ народомъ объ всемъ, что ему нужно и чего не нужно.

Василь. А для чего же это?

Григорій. Ты еще молодъ, не знаешь, какъ чему слѣдуетъ быть на свѣтѣ. Если бы моя грушевка могла говорить, то и узнали бы, что корень у ней подточень: каждый про себя лучше всѣхъ другихъ знаетъ, что ему нужно.

Священникъ. Такъ, такъ, мой Григорій! Люди—какъ дѣти у отца: пока маленькіе, надо самому за ними смотрѣть, а какъ наберутся ума, надо съ ними совѣтоваться.

Василь. Да развѣ прежде люди были маленькіе?

Священникъ. Люди были, какъ и всегда, и маленькіе и большіе, да не имѣли того разума, что теперь, а нынче чужь не у каждаго въ головѣ просвѣтляю; оттого и власти будутъ совѣщаться съ народомъ, и чего люди не захотятъ, того имъ никто не можетъ навязать. Такой порядокъ называется конституціею; и теперь уже не самъ царь, а царь вмѣстѣ съ народомъ будетъ управлять нашимъ краемъ. Оттого и радость такая, какъ на Свѣтлое Воскресење, оттого-то и цвѣты у всѣхъ на шляпахъ; а гдѣ цвѣты на деревѣ, тамъ надѣмся и плодовъ...

Проводя подобныя мысли, духовенство честно исполняло обязанность свою передъ народомъ. Вообще, положеніе русинскаго духовенства таково, что оно не только не составляетъ отдѣльнаго лагеря, который можно бы назвать клерикальною партіею, а само стремится къ тому, чтобы дѣйствовать заодно съ народомъ, дѣло котораго признаетъ святымъ и правымъ. Оно смотритъ на селянъ, какъ на своихъ братьевъ, вытерпѣвшихъ съ нимъ тяжелыя бѣды и несчастія. Въ свою очередь, и народъ сохраняетъ добрыя отношенія съ своими пастырями— и потому, что они самые свѣдущіе люди въ краѣ, и потому, что они всегда въ ладу съ народомъ, и потому наконецъ, что на нихъ особенно направлено постоянное преслѣдованіе со стороны враговъ. Самъ Костюшко признавалъ это, и въ прокламаціи своей, обращаясь къ русинскому духовенству, говорилъ: «ваша судьба, самая жизнь ваша вѣчно подавляема была несправедливымъ гнетомъ, и положеніе ваше до сихъ поръ самое ужасное; свободные и независимые Поляки облегчатъ вашу тяжелую участь (*).»

Связь духовенства съ народомъ не имѣетъ поддержки въ фанатизмѣ, чуждомъ русинскому народу, у котораго любовь къ роднѣ несравненно сильнѣе клерикальныхъ пристрастій. Въ этомъ отношеніи, какъ и въ нѣкоторыхъ другихъ, Русины сближаются съ Чехами. Если и возникаютъ иногда столкновенія съ католиками, то это происходитъ или оттого, что необходимо отразить попытки насильно ввести католичество, а съ нимъ и чужую народность, или же въ томъ случаѣ, когда

(*) *Ergänzungsblätter zur österreichischen zeitschrift für geschichts-und staatskunde.* 1835. s. 10.

противная сторона впадаетъ въ мистицизмъ. Большою же частью Русины не вдаются въ полемику, а спокойно предоставляютъ на судъ всѣхъ и cadaго подобныя возгласы своихъ противниковъ: «Поляки призваны докончить дѣло христово; жертвою христіанства былъ Христосъ, жертвою совершенія христіанства—Христосъ—народъ (т. е. Поляки). Христосъ—народъ скоро сядетъ судить живыхъ и мертвыхъ, и всѣ станутъ передъ страшнымъ судомъ его, и горе тогда королямъ, французамъ, нѣмцамъ, москалямъ, а горше того, и сто разъ горше, его ближайшимъ родичамъ (т. е. Русинамъ), которые не хотятъ признать божественнаго призванія Польши, и производить раздвоеніе между братьями».

Такъ какъ въ русинскомъ народѣ нѣтъ фанатизма, то отношенія его къ духовенству опредѣляются большею или меньшею преданностью духовныхъ лицъ народному дѣлу. Нѣкоторыя изъ нихъ доказали преданность свою въ самыхъ трудныхъ обстоятельствахъ, и за то подверглись нареканію отъ враговъ русинскаго движенія. Хотите ли знать, — пишетъ одинъ сельскій житель—отчего распускаютъ дурныя слухи о владыкѣ, предсѣдателѣ рады, и о русинскихъ священникахъ? Оттого, что владыка нашъ и священники крѣпко стали за народъ, и съ твердостью, во всеуслышаніе, сказали: «мы—Русины, и хотимъ остаться Русинами!»

Въ двусмысленное отношеніе къ народу поставлены нѣкоторыя изъ высшихъ духовныхъ лицъ. Положеніе ихъ весьма затруднительно. Съ одной стороны, австрійское правительство старается сдѣлать ихъ орудіями для своихъ цѣлей; съ другой—неутомимо дѣйствуетъ римская пропаганда. Уніатскимъ епископамъ предоставляются различныя преимущества, смотря по степени покорности ихъ католическимъ властямъ. Желаніе получить выгоды кардинальскаго сана заставляютъ честолюбивыхъ епископовъ входить въ разныя сдѣлки съ римскимъ дворомъ, и даже раздавать паствѣ своей индульгенціи. Удивительный анахронизмъ,—раздача индульгенцій, противъ которой возставали уже въ пятнадцатомъ столѣтіи, происходитъ въ Галиціи во второй половинѣ девятнадцатаго вѣка.

По вѣрному исчисленію,—сказано въ напечатанной во Львовѣ въ 1859 году индульгенціи,—на всемъ земномъ шарѣ умираетъ каждая сутки восемьдесятъ тысячъ человекъ. Объ умирающихъ въ теченіе двадцати четырехъ часовъ должно три раза въ день читать слѣдующую молитву: «О всеблагій Іисусе, любителю душъ! молю Тя, черезъ ко-

ваніе сердца Твоего и черезъ болѣзнь Матери Твоея непорочная, омый въ крови Твоей грѣшниковъ всего міра, теперь въ компаніи остающихся и нынѣ еще умерти имѣющихъ. Сердце Иисусово копящее, помплуй копящихъ! аминь.» За каждое «отмовленіе набожное» этой молитвы, наша Пій IX далъ сто дней отпуста, а кромѣ того, разъ въ мѣсяць полный отпустъ для тѣхъ, которые читали ее три раза въ день въ продолженіе цѣлаго мѣсяца. Всѣ эти отпусты можно также жертвовать за души, страждущія въ чистилищѣ. Затѣмъ помѣщены «воздыханія съ отпустами»:

«О Иисусе мой, милосердіе подай!»—сто дней отпуста, Пій IX. 1846.

«Благословенно да будетъ непорочное зачатіе Пресвятыя Дѣвы Богородицы»—сто дней отпуста, Пій VI. 1793.

«О Госпоже моя, о мати моя, помяни мя, сохрани мя и соблюди мя, яко твой есмь азъ»—сорокъ дней отпуста, Пій IX. 1851.

Последнее обвиненіе, взводимое на Русиновъ, состоитъ въ томъ, что они черезъ—чуръ любятъ свой языкъ, и дѣлаютъ его орудіемъ для дурныхъ цѣлей. Мнѣніе, что родной языкъ надо любить, но только не очень, до—того наивно, что его нельзя даже опровергать. Для уясненія другаго упрека надо замѣтить, что дурными цѣлями австрійскіе бюрократы называютъ то обстоятельство, что Русины видятъ въ языкѣ вѣрнѣйшій залогъ спасенія своей народности, и въ заботахъ своихъ о немъ также стремятся быть независимыми отъ австрійской опеки, какъ и въ другихъ проявленіяхъ своей дѣятельности. Обработка отечественнаго языка составляетъ предметъ большихъ успій, думъ и соображеній русинскихъ писателей; преданные одному дѣлу, они расходятся въ средствахъ для достиженія ихъ общей цѣли: одни исключительно держатся народнаго языка, областныхъ говоровъ, другіе считаютъ необходимымъ обращаться къ языку церковнославянскому, какъ неизбежному элементу при образованіи литературнаго языка всѣхъ юговосточныхъ Славянъ. Последнее направленіе обнаруживается преимущественно въ тѣхъ сочиненіяхъ, которыя имѣютъ въ виду читателей образованныхъ, знающихъ и народный языкъ и старославяцкій, или, «старорусскій», какъ называютъ его Русины. Большинство образованныхъ Русиновъ—какъ утверждаетъ «Галицкая Зоря»—держится того мнѣнія, что самый есте-

ственный путь для развитія русинскаго языка—тотъ же, что и для русскаго литературнаго, т. е. чтобы «простонародное нарѣчіе дополнялось непрестанно словами нашего старорусскаго языка». Исходя отъ этой точки, писатели все болѣе и болѣе сближали книжный русинскій языкъ съ русскимъ литературнымъ.

Сближеніе русинскаго языка съ русскимъ показалось австрійскому правительству очень опаснымъ въ политическомъ отношеніи—и вотъ рядъ репрессивныхъ мѣръ противъ литературнаго направленія. Стремленіе сблизить русинскій языкъ съ старославянскимъ и русскимъ стали называть опасною мечтою горячихъ умовъ, непрактическою затѣю молодаго поколѣнія, и т. п. Чѣмъ болѣе вооружались противъ безвреднаго стремленія, тѣмъ болѣе оно приобрѣтало популярности. Известно, что самый невинный и даже самый достойный предметъ можетъ упасть въ общемъ мнѣніи, если сильные міра возьмутъ его подъ свою опеку, вмѣсто того, чтобы предоставить свободному выбору каждаго. Казалось бы, что направленіе, защищавшее народный языкъ, его чистоту и неприкосновенность, должно непремѣнно взять верхъ надъ всякимъ другимъ; но на дѣлѣ вышло иначе. Главнѣйшая причина такого явленія заключается въ томъ, что австрійскія власти приняли подъ свое покровительство всѣ книги и изданія на такъ—называемомъ чисто—народномъ языкѣ, и поощряли авторовъ, упавшихъ въ общественномъ мнѣніи уже потому, что дѣятельность ихъ получила официально—австрійскій оттѣнокъ (*). Различіе въ языкѣ зависитъ не только отъ характера сочиненій, но и отъ мѣста ихъ появленія. Въ книгѣ, изданной въ Галиціи, часто поражаетъ пестрота языка, смѣсь областныхъ говоровъ съ полонизмами; въ книгѣ же вышедшей въ Венгрии, языкъ гораздо чище и очень близокъ къ русскому. Тотъ же самый актъ, обнародованный на пѣмцкомъ языкѣ, передается въ уг-

(*) Ср. «Auch wird den begabten ruthenischen schriftstellern schon demnächst eine sehr ehrenvolle und nützliche Aufgabe geboten werden, indem das hohe k. k. ministerium für kultus und unterricht dringend anempfohlen hat. dass sobald als möglich die herstellung entsprechender ruthenischen lehrbücher der religion für gymnasien in angriff genommen werde, wobei dasselbe hohe ministerium jede unterstützung grossmüthig zuzusichern geruhet hat, — wie denn überhaupt jede preiswürdige schriftstellerische leistung in ruthenischer volksmundart zu gunsten der schulen und zur verbreitung gemeinnütziger kenntnisse unter dem volke auf die unterstützung von seite der kaiserlichen regierung mit zuversicht zu rechnen hat.» Vom gr. kath. metropoliten — ordinarie. Lemberg am 25 november 1858.

нестенномъ Львовѣ иначе, нежели въ болѣе свободномъ Офенѣ. Вотъ одно изъ доказательствъ :

ВО ЛЬВОВѢ:

Условія уговора взглядою службы оставляются свободной умовъ обоихъ сторонъ. — Условія, которыя не сглаживаются съ приличною карностью домовою, або сопротивляются первымъ предписаніямъ казавымъ, суть неважными, и повинны належити кару стягнути такъ на службодавцевъ, якъ и на слугъ.

Все, що въ семъ порядку взглядою слугъ о службодавцѣ сказано, дотычнется такожъ и его заступника, позаколько не относятся поединки изъ тѣхъ постановленій, ведля истоги рѣчи самой, исключю только до особы службодавца самого.

ВЪ ОФЕНѢ:

Условія заключаемаго договора предоставляются сторонамъ на волю. —

Условія, неумѣстныя съ благочиніемъ порядочнаго дома, или противящіяся предписаніямъ для слугъ и служанокъ, считаются ничтожными, и какъ хозяинъ такъ и слуга или служанка, согласившіеся на оныя, должны быти подвержену наказанію.

Гдѣ въ настоящемъ уставѣ упоминается о хозяинѣ, то постановленія, касающіяся его, должны разумѣться также и о его намѣстникѣ, на сколько они не касаются исключительно хозяина.

Всѣ, приведенныя нами, факты показываютъ, что обвиненія, которыми подвергались и отчасти подвергаются Русины, не имѣютъ твердаго основанія, и происходятъ въ—сущности оттого, что Русины не хотѣли и не хотятъ умереть заживо. Событія 1848 года дали Русинамъ возможность высказаться ясно и опредѣленно; народъ получилъ право голоса; требованія, заявленныя ими въ 1848 году, были голосомъ свободнаго народа, — лучшаго судьи въ дѣлахъ, касающихся его политическаго и общественнаго устройства. Основываясь на несомнѣнномъ свидѣтельствѣ самого народа и его представителей, можно и должно вывести такое заключенье о дѣйствіяхъ русиновъ въ 1848 году, опредѣлившемъ дѣятельность ихъ и на будущее время.

Во взглядѣ на происходившія событія и въ отношеніяхъ къ общественнымъ дѣтелямъ Русины оставались вѣрны демократической основѣ своего быта и демократическому закалу своихъ убѣжденій. Руководствуясь имъ, они не сочувствовали стремленіямъ польской партіи, потому—что видѣли въ ней аристократическое начало, проявлявшееся то въ панщинѣ, то въ презрѣнны другихъ народностей. На томъ же

основаніи они неблагопріятно смотрѣли на Венгровъ, державшихъ себя гордо въ отношеніи къ своимъ меньшимъ братьямъ—оторваннымъ частямъ славянскихъ племенъ, разсѣяннымъ по венгерской землѣ. Взглядъ Русиновъ выразился въ слѣдующихъ словахъ: «кажется, гордымъ мадьярамъ придется признать одинаковыя права всѣхъ народностей, и *шляхетская* мадьярщина расплыветъ въ австрійской монархіи.» Этими словами объясняется, между прочимъ, почему Русины защищали конституціонную Австрію: они представляли ея себѣ тѣмъ-то безличнымъ, отвлеченнымъ, подводящимъ подъ одинъ уровень всѣ народности, и тѣмъ самимъ ограждающей право каждой изъ нихъ на самостоятельное существованіе. Впослѣдствіи, Венгры измѣнили свой образъ дѣйствій, признали права каждой народности, и тѣ же самые Славяне, которые въ 1848 году были заклятыми врагами Венгровъ, сдѣлались ихъ лучшими друзьями во время итальянской войны и венгерскаго движенія. Примѣръ Венгровъ въ высшей степени важенъ для всѣхъ угнетаемыхъ народовъ, подверженныхъ одинаковой участи, и выступающихъ на бой, для освобожденія себя отъ гнета ихъ общаго врага. Можно положительно сказать, что всякій народъ, въ какихъ бы враждебныхъ отношеніяхъ ни былъ опъ съ Русинами, найдетъ въ нихъ искреннее, братское сочувствіе и поддержку, если только также искренно признаетъ права русинской народности.

Требуя правъ себѣ, Русины свято дорожили правами другихъ. Девизомъ ихъ было: «признавай за другими ту же свободу, которой добиваешься для себя.» Въ спорѣ съ польскою партіею слышались разные тоны, отъ спокойнаго до восторженнаго и страстнаго; но весь споръ относился отнюдь не ко всему польскому народу, а только къ одной партіи, и именно потому, что она не была голосомъ народа. Русины утверждали, что польская рада не можетъ назваться народною, потому что народъ не признаетъ ея даже въ тѣхъ округахъ, которые заселены исключительно Поляками. Чтò касается не партіи, а собственно народа, то Русины обращались къ нему съ сочувствіемъ, помня, что онъ вмѣстѣ съ ними терпѣлъ отъ пановъ, и не питалъ враждебныхъ чувствъ, руководившихъ партіями. Въ первомъ воззваніи свободныхъ Русиновъ говорится уже о необходимости жить въ единодушіи, любви и согласіи съ польскимъ народомъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ Русины признавали неприкосновенность правъ отдѣльныхъ лицъ, ихъ вѣрованій и убѣжденій. Мысль о равенствѣ всѣхъ и cadaго передъ закономъ постоянно проводилась и въ сношеніяхъ съ властями и въ рѣ-

чахъ, обращенныхъ къ народу. Въ адресѣ своемъ, они признали равенство всѣхъ исповѣданій—православнаго, католическаго, армянскаго: уже одно это обстоятельство удаляетъ всякую мысль о религіозной нетерпимости.

Самымъ святымъ для Русиновъ дѣломъ, вызвавшимъ всю силу ихъ духа, было спасеніе своей народности и свободы. «Мы не пойдемъ ни въ какую неволю»—говорили они въ 1848 году.—«Народъ нашъ не поддастся чужой власти; онъ имѣетъ свои природныя особенности, у него свои потребности и цѣли, которыя никто не можетъ знать такъ хорошо, какъ онъ самъ.» Русины требовали конституціи, свободы совѣсти и слова, равноправности лицъ и народностей. Справедливо ли осуждать народъ за то, что онъ, заявивъ подобныя требованія, энергически отстаивалъ права свои на самостоятельность и свободу? Такое осужденіе несовмѣстно съ цивилизаціею девятнадцатаго вѣка, и недостойно политическихъ и общественныхъ убѣжденій, развившихся подъ вліяніемъ событій послѣдняго времени.

МНѢНІЕ Г. ПАЛАЦКАГО О ПРОИСХОЖДЕНІИ КОЗАКОВЪ

(въ сочиненіи его: *Dejní narodu Ceskeho, díl. IV, castka I.*)

По смерти Жижки, образовались у Чеховъ и въ другихъ земляхъ: въ Австріи, Моравіи, Силезіи, Венгріи, Польшѣ и Пруссіи, военныя общества, или военныя роты, жившія подъ собственными законами, не признававшія никакой подчиненности, кромѣ повиновенія своимъ вождамъ. Общества эти, или роты, не были сбродомъ грабителей (*lupězníkov*) подобно великимъ ротамъ; онѣ не скрывались, а господствовали явно, считая, себя хранителями закона Божія. Эти военныя общества, или братья, братчики, которыхъ непріатели называли нищими, разбойниками, достигли такого значенія, что нѣкоторое время признаваемы были за самостоятельную силу, распространенную по всѣмъ странамъ и концамъ Европы. Основаніе и духъ обществъ былъ чешскій, старотаборскій, а тѣло, по выраженію Палацкаго, слагалось изъ сброда людей всѣхъ націй, людей, занимавшихся военнымъ ремесломъ и предлагавшихъ свои услуги то за плату, то безъ всякаго вознагражденія. Внутреннее устройство обществъ было олигархическое: старшіе и гетьманы собирались на раду и, по общему совѣту, рѣшали, что нужно было предпринять. Военныя чешскія общества, по словамъ Палацкаго, внесли не только новый способъ веденія войнъ, употребленія иного оружія и тактики, но также имъ принадлежитъ устройство цѣлаго войска и отдѣльныхъ ротъ.

Чешскій способъ веденія войны перешелъ къ сосѣднимъ народамъ: Пѣмцамъ, Полякамъ, Венграмъ, и конечно, говоритъ Палацкій, *отсюда возникла школа русскаго козачества, охранявшаго Западъ Европы отъ Татаръ*. Знакомство сосѣднихъ народовъ съ гуситскимъ способомъ веденія войны, по словамъ Палацкаго, могло прозойти двоякимъ путемъ: или чужеземцы приходили къ Чехамъ учиться военному искусству, или чешскіе воины были приглашаемы въ другія страны, то какъ опытные люди въ военномъ искусствѣ, то какъ вожди дружинъ, устроенныхъ по образцу чешскому. Первые изъ чужеземцевъ, приходившихъ къ Чехамъ воевать *за свободу*, были Поляки и Русины Галиціе. Они приходили зимою 1422 г. подъ предводительствомъ Сигизмунда *Корибута* отъ В. Князя Лит., *Александра Витолда*, котораго Чехи желали тогда имѣть королемъ.

Вмѣстѣ съ Корбутомъ литовскимъ приходилъ русскій князь *Фридрихъ*, потомокъ Романа Галицкаго изъ рода князей Острожескихъ, о которомъ Длугошъ свидѣтельствуеъ, что онъ, отъ долголѣтняго пребыванія у Чеховъ, совершенно очесился и ознаменовалъ себя въ битвѣ при Аустѣ (Авзикъ на Лабѣ). Въ 1438 г. онъ былъ назначенъ княземъ *Прокопомъ Великимъ*, Таборскимъ Гетьманомъ въ Брецлавѣ (Брежцлавѣ, Лютенбургѣ) въ Моравіи, и еще въ 1438 году, упоминается въ Польшѣ, какъ военный помощникъ гуситскаго пана, *Штижки*, изъ Мельштина. Безъ сомнѣнія, его сынъ, или племянникъ, былъ Вацлавъ князь изъ Острова, котораго находимъ (1460) въ службѣ азантюриста *Млодваика*, въ Пейбахѣ, польнымъ гетьманомъ. Неизвѣстно, что случилось съ нимъ послѣ. При скудости историческихъ памятниковъ, дошедшихъ до насъ отъ тѣхъ временъ и изъ иныхъ странъ, достаточно и этихъ свидѣтельствъ, для подтвержденія того, что вонтели чешскіе, польскіе и русскіе въ XV стол. находились въ постоянныхъ и пріятельскихъ сношеніяхъ.

Чешское военное искусство, продолжаетъ Палацкій, было извѣстно въ концѣ XV в. въ средней и восточной Европѣ, и въ-особенности въ Польшѣ и Россіи.

Вслѣдствіе чего, возникло въ то время (въ началѣ XVI в.) военное общество, извѣстное подъ именемъ *Козаковъ*, сначала на Украинѣ, а потомъ и въ другихъ земляхъ. Военное искусство козаковъ, которымъ они отличались, какъ отъ Татаръ—своихъ враговъ, такъ и отъ короннаго войска польскаго и русскаго, главнымъ образомъ основывалось на *таборахъ* и подвижныхъ укрѣпленіяхъ, *устраиваемыхъ изъ возовъ*. Наконецъ, все козацкое устройство было буквально то самое, которое мы видѣли, говоритъ Палацкій, въ братскихъ ротахъ въ Венгріи и нѣмецкой землѣ, 30 лѣтъ назадъ предъ возникновеніемъ козачества.

Все это, заключаетъ Палацкій, служитъ достаточнымъ доказательствомъ, что козачество—не то, которое теперь существуетъ, а то, какимъ оно было въ XVI—XVII в.,—образовалось наподобіе военныхъ ротъ, существовавшихъ у Чеховъ и у другихъ народовъ. Слово *казакъ* (собственно *козакъ*), по словамъ Палацкаго, означало у *Славяно-Татаръ* (*) то, что у Сербо-Влаховъ *Gusar* или *Husar* и *Гайдукъ*,—у

(*) Намъ остановило странное сочетаніе Татаръ и Славянъ въ одно слово; не знаемъ, признать ли эту комбинацію неточностью выраженія, или г. Палацкій, въ самомъ дѣлѣ, признаетъ какое-то Славяно-Татарское общество.

Грековъ Klefta », былъ человекъ военный, который, уходя отъ рабства, предавался разбою или грабежу.

Поэтому, заключаетъ Палацкій, неосновательны мнѣнія ученыхъ о происхожденіи козаковъ: *козаки, какъ отдѣльныя личности, явились вслѣдствіе насилій татарскихъ; козачество, какъ общество военное, какъ сила военная, какъ республика военная, образовалось въ началѣ XVI ст. наподобіе братскихъ чешскихъ ротъ.*

Признавая вполнѣ важность глубокихъ историческихъ изслѣдованій Палацкаго, не только для исторіи Чеховъ, но и для исторіи всѣхъ славянскихъ народовъ, мы не раздѣляемъ мнѣнія почтеннаго чешскаго историографа о происхожденіи козачества.

Нѣтъ сомнѣнія, что русскія и польскія военныя дружины находились въ частыхъ и дружескихъ сношеніяхъ съ чешскими, и что козацкій способъ войны очень похожъ на гуситскій, таборскій, но изъ этого еще не слѣдуетъ, чтобы козацкое общество образовалось наподобіе чешскихъ военныхъ ротъ и подъ вліяніемъ послѣднихъ.

Военныя дружины, извѣстныя подъ именемъ козаковъ, являются во второй половинѣ XV в. и едва ли одновременно съ чешскими ротами. Козачество, какъ извѣстно, дѣлалось не на роты, а на полки; рота, въ смыслѣ военного строя, слово чужеземное у насъ, а полкъ древнерусское. Въ удѣльной Руси кромѣ козацеской дружины были и земскіе полки: полкъ Кіевскій, Переяславскій, полки Новгородскіе, Путивльскіе, Курскіе и проч., словомъ, каждый городъ имѣлъ свой полкъ, или земское ополченіе. Слово *таборъ*, въ смыслѣ военного общества, также неизвѣстно было козакамъ; общество ихъ называлось *кошемъ*. Слово *кошь* означало военный лагерь и было въ употребленіи уже въ XII и XIII в. Въ Новгородской лѣтописи, не помнимъ подъ какимъ именно годомъ, говорится, что Шведы подходили подъ Новгородъ со всѣмъ своимъ кошемъ. Внутреннее устройство въ козацкомъ обществѣ не было олигархическое, какъ въ чешскихъ ротахъ: козаки всѣ собирались на раду и рѣшали дѣла по большинству голосовъ. Это обычай также старорусскій: на вѣче собирався, какъ извѣстно, весь народъ. Зачатки козачества, какъ военного товарищества, мы находимъ въ удѣльной Руси (*). Когда русскіе князья, въ 1224 году, вышли на встрѣчу Монголамъ къ Днѣпру, то къ нимъ на помощь явились выгонцы галицкіе подъ предводительствомъ двухъ вождей: *Юрія До-*

(*) Ипатьевская лѣтопись.

морьчича и *Держи-края*. Дружина эта по словамъ лѣтописца вышла изъ моря въ Днѣпръ, перешла пороги (возведоша пороги) и остановилась въ прошлогѣ близъ *Хортицы* — въ томъ мѣстѣ, гдѣ впоследствии находилась Запорожская Сѣчь. Русскіе князья не знали Монголовъ, желали полюбонитствовать, что это за народъ невѣдомый; вызвались охотники, молодые князья, съ ними былъ и Доморѣчичъ, — посмотрѣть Татаръ. Возвратившись, князья говорили: что Татары хуже Половцевъ, а Доморѣчичъ замѣтилъ, что Татары не Половцы, а добрые воины и добрые стрѣльцы. Этотъ замѣчательный эпизодъ, переданный лѣтописцемъ такъ обстоятельно, служитъ достаточнымъ свидѣтельствомъ, что въ древней Руси существовали вольныя военныя дружины-товарищества, которыя занимались не однимъ грабжею, но и защищали Русскую Землю вмѣстѣ съ князьями. Въ 12 в. упоминается и другая дружина, въ г. Берладѣ, (въ нынѣшней Молдавіи, на р. Сергѣ, впадающей въ Прутъ). Дружина эта была очень многочисленна; по свидѣтельству лѣтописца Берландниковъ числилось до 6 т.

Безъ всякаго сомнѣнія, вождемъ этой сбродной дружины былъ знаменитый вѣтязь Иванъ Берладичъ. Откуда взялся эти сбродныя, воинственныя дружины, — отвѣтъ на этотъ вопросъ дастъ исторія народа. Въ древнемъ Галицкомъ княжествѣ, уже въ XII в., боярство начинаетъ дѣйствовать въ своемъ сословномъ интересѣ, обособляется и отъ князей и отъ народа. Заразительный примѣръ сосѣдняго магнатства польскаго и венгерскаго пробудилъ этотъ олигархическій аристократическій духъ въ галицкомъ боярствѣ. Завязалась борьба между князьями и народомъ, — борьба не легкая, потому что боярство находило сильную поддержку въ чужеземцахъ — Ляхахъ и Уграхъ и въ Рускихъ князьяхъ, претендовавшихъ на Галичь. Боярство галицкое располагало княжескимъ столомъ, предлагая его то тому, то другому изъ многихъ искателей. Вся тягость этой борьбы пала, безъ сомнѣнія, на народъ. Не находя защиты въ князьяхъ, подавленный произволомъ боярства, тѣснимый со всѣхъ сторонъ иноземцами, народъ вынужденъ былъ уходить въ степи Днѣстровскія и Днѣпровскія, гдѣ и образовались эти воинственныя дружины, о которыхъ мы упоминали. Въ подтвержденіе нашихъ выводовъ укажемъ на одно замѣчательное мѣсто лѣтописи: Когда Берладичъ осаждалъ галицкій городъ Звенигородъ, то *смерды* (простонародье) скакали къ Ивану чрезъ забораля (чтезь стѣны городскія). (Не имѣя подъ рукою

лѣтописи, мы не можемъ указать это мѣсто.) Не одни Галичане уходили въ степи и дѣлались Берладниками: и въ другихъ русскихъ княжествахъ было много людей, которымъ не было *мѣста въ Русской землѣ*.

Знаменитый Боголюбскій, которому наши изслѣдователи приписываютъ первую попытку утвердить единовластіе, или, какъ они выражаются, государственныя отношенія вмѣсто родовыхъ, началъ свое единовластіе тѣмъ, что выгналъ изъ Суздальской земли своихъ братьевъ и племянника и старшую отцовскую дружину; изъ Русской земли выгналъ доблестныхъ Ростиславичей, которые не хотѣли покинуть Кіева, опустошеннаго, ограбленнаго войсками Боголюбскаго. Боголюбскій послалъ сказать Ростиславичамъ, что имъ нѣтъ мѣста въ Русской землѣ, а одному изъ нихъ, кажется, Роману, именно велѣлъ идти въ Берладъ. Очевидно, что изгнанные князья не сами же уходили въ Берладъ: они вели съ собою и дружины, въ которыхъ они не имѣли недостатка. Козачество, какъ мы полагаемъ, имѣетъ свой корень въ исторіи Южнорусскаго народа; исторія эта очень древняя, древнѣе исторіи Русскаго государства; она начинается еще до прихода Варяго—Руссовъ и тянется—съ однимъ духомъ, съ однимъ характеромъ—вплоть до Петра В. Г. Палацкій, какъ видно, имѣлъ подъ рукою русскія исторіи, гдѣ дѣйствительно мало и поверхностно говорится о козакахъ, гдѣ производятся они то отъ Козарь, то Косоговъ, и гдѣ вообще смотрятъ на нихъ, только какъ на сбродъ людей, занимавшихся войною и грабежемъ.—Замѣтимъ еще, вопреки мнѣнію г. Палацкаго, что козакъ, равно какъ и вольныя военныя дружины древней Руси, были опытны въ морскомъ военномъ искусствѣ; ѣздили въ лодкахъ по рѣкамъ и морю. Искусство это принадлежитъ собственно козакамъ и уже никакъ не могло перейти къ нимъ отъ Чеховъ. Что касается возовыхъ укрѣпленій (*hradby vozove*), въ чемъ г. Палацкій видитъ исключительно Таборскій способъ войны, то этотъ способъ могъ быть издавна извѣстенъ козакамъ, такъ какъ они воевали большею-частью въ степяхъ, въ мѣстахъ открытыхъ. Извѣстно, что Русскіе въ XII в. возили оружіе на возахъ, и, вѣроятно, употребляли въ дѣло возы, т. е. дѣлали изъ нихъ подвижныя укрѣпленія. Наконецъ, оружіе Гуситовъ не похоже на козацкое. Табориты употребляли косы, топоры, цѣпы и *булавы съ желѣзными шипами*; козакъ положительно не употребляли послѣдняго оружія. Мы полагаемъ, что козацкое военное общество было устроено самобытно и своеобразно и знало способъ войны, исключи-

тельно ему принадлежавшій; способъ этотъ, безъ-сомнѣнія, приравленъ былъ въ мѣстности и условливался разными обстоятельствами, а также и характеромъ народа. Говоря это, мы не отвергаемъ сходства между чешскимъ таборомъ и козацкимъ кошемъ. Козацкія войны, и въ принципѣ, и въ способѣ веденія ихъ, имѣютъ много общаго съ войнами Гуситовъ. Скажемъ наконецъ, что козаки, какъ отдѣльныя лица и какъ военныя товарищества—братства, явились не вслѣдствіе татарскихъ насилій, какъ полагаетъ г. Палацкій, а вслѣдствіе многихъ историческихъ обстоятельствъ, имѣющихъ свой источникъ въ Южнорусской исторіи. Если у Чеховъ явились Табориты, а у насъ Козаки, то это оттого, что историческая судьба обоихъ народовъ въ сущности очень сходна.

Козачество, какъ народъ, какъ военная демократическая республика, образовалось дѣйствительно въ XVI вѣкѣ, вслѣдствіе насилій польскаго правительства, стремившагося подавить Южнорусскую національность. Аристократическое польское правительство предоставляло своимъ чужероднымъ подданнымъ одно право: быть поляками и вмѣстѣ съ тѣмъ быть католиками; нежелавшіе воспользоваться этимъ правомъ должны были оставаться вѣчными холопами, рабами, что дѣйствительно и случилось съ людовою Русью и Литвою. (Польское дворянство и до-сихъ-поръ осталось вѣрно своему принципу и до-сихъ-поръ повторяетъ знаменитое изреченіе: *добрый полякъ, добрый католикъ.*)

Правительство польское смотрѣло на народъ какъ на принадлежность земли, и на этомъ основаніи жаловало населенныя земли магнатству въ пожизненное владѣніе. Магнатство отдавало свои жалованныя помѣстья (воеводства, староства) въ аренду, или въ управленіе служебной шляхтѣ. Грубая, своевольная шляхта, купно съ жидами, участвовавшими въ арендахъ и въ управленіи, произвольно распоряжалась жизнью и имуществомъ *хлопа*. Наконецъ, польское правительство, подстрекаемое иезуитами, начало, съ разными насиліями, вводить унию. Тогда—то южнорусскій народъ, предводительствуемый своими избранными вождями, началъ рѣшительную борьбу. Результатомъ этой борьбы было отдѣленіе Козачества — всего Заднѣпровья съ г. Кіевомъ отъ Короны—Польской.

Мы не раздѣляемъ и того мнѣнія г. Палацкаго, что козачество составляло только военную силу, жившую внѣ общества и на счетъ общества, и что козаки, уходя отъ рабства, предавались грабежу.

Мнѣніе это, впрочемъ, не ново: такъ разсматриваютъ козачество и русскіе исторпки. Козаки дѣйствительно уходили отъ рабства въ дикія степи Южной Руси, гдѣ преемственно одна за другой кочевали разныя азіатскія орды: Скифы, Печенѣги, Половцы и Татары. *Козаки населяли* эти безлюдныя степи, заводили хутора (*) (небольшія поселенія) и собственными силами защищали свои жилища, свои хозяйства отъ крымскихъ татаръ, которые еще въ XVI в. считали своими данниками и Русскихъ и Поляковъ, и безнаказанно опустошали владѣнія Польскія и Московскія.

Козаки стали оплотомъ отъ татарскихъ нашествій и такимъ-образомъ обратили на себя вниманіе обоихъ государствъ; то и другое хотѣло имѣть на службѣ у себя козаковъ. Стефану Баторію, современнику Грознаго, удалось задобрить козаковъ и образовать изъ нихъ постоянное войско.

Мы смотримъ на козачество какъ на общество осѣдлое, охранявшее оружіемъ свою свободу и національность, и притомъ какъ на общество исключительно южнорусское, удержавшее въ своемъ внутреннемъ устройствѣ старыя обычаи удѣльно-вѣчевой Руси. Запорожская община дѣйствительно составляла военную силу, военное братство; впрочемъ и Запорожцы, по свидѣтельству лѣтописца, первоначально только лѣтомъ, жили за порогами, гдѣ занимались рыболовствомъ: *ловили* и *вляли* рыбу (буквальное выраженіе лѣтописца), а зимою, вѣроятпо, уходили въ хутора. Стало—не жажда корысти, грабежа, не исканіе необузданной свободы внѣ общества заставило южнорусское населеніе искать другой отчизны, а интересы болѣе важныя. Переселеніе козаковъ изъ Польши и Россіи въ южныя степи для насъ имѣетъ такое значеніе, какое имѣетъ переселеніе жителей современной Европы въ дикія степи Америки. Европейцы уходятъ въ Америку отъ голоду и нищеты, а козаки уходили отъ рабства и наспій всякаго рода, господствовавшихъ въ то время въ либеральной Польшѣ и въ Московскомъ государствѣ. Козаки—не гусары Сербо-Влаховъ, не гайдуки, не клѣфты и не чешскіе табориты!

Табориты, какъ общество вызванное временными обстоятельствами, печезли; гусарь сербо-влаховъ обращенъ въ регулярныхъ гусаръ; гай-

(*) Чтѣ козаки колонизовали южныя степи, это не предположеніе, а фактъ: многіе города въ пылѣннихъ Полтавской, Херсонской и Екатеринославской губерніяхъ дѣйствительно образовались изъ козацкихъ колоній. Харьковъ основанъ козакомъ Харьковъ.

дуки — эти башни-бузукн польскихъ магнатовъ — также не существуютъ; козачество же уцѣлѣло до сего времени; козаки, какъ извѣстно, живутъ въ Южной Руси, въ губерніяхъ Черниговской и Полтавской. Это свободные земледѣльцы, живущіе на собственной землѣ, люди вольные, въ-противуположность крестьянамъ помѣщичьимъ, государственнымъ, оброчнымъ и разнымъ другимъ. Козаки живутъ на землѣ, которую они получили въ наслѣдіе отъ предковъ и пользуются личною свободою, которую кровавыми усиліями приобрѣли ихъ славные предки. Такъ смотрятъ козаки сами на себя и такъ понимаетъ ихъ народъ. Свободный хлѣбопашецъ Югозападной Руси не называетъ себя иначе, какъ козакомъ, и простодушно вѣритъ, что козачество не исчезло и никогда не исчезнетъ. Не одно слово «козакъ» уцѣлѣло у него изъ воспоминаній давно-былаго: — онъ владѣетъ предковскою землею, которою дорожить столько же, сколько и личною свободою, и помнить, хоть и смутно, давно-былыя времена; повторяетъ думы, сказанья и пѣсни о славныхъ временахъ козачества. Мы полагаемъ, что историческая жизнь народа не угаснетъ, пока не погибнуть языкъ, пѣсни, преданія старины, пока существуютъ священныя могилы предковъ, погибшихъ въ славной брани за народныя права. А такими памятниками, какъ извѣстно, богата Югозападная Русь.

Все это мы считали нужнымъ высказать, по поводу мнѣнія г. Палацкаго, который смотритъ на Украинну какъ на страну, колонизированную польскимъ правительствомъ, а на украинскій народъ какъ на народъ, который не имѣетъ ни исторіи, ни преданій, ни даже опредѣленнаго имени. Эти неосновательныя мнѣнія повторяются и западными публицистами, которые, какъ мы убѣдились, не имѣютъ никакого понятія объ отношеніи Польши къ южнорусской народности. Вопросъ о славянскихъ народностяхъ становится едва ли не первостепеннымъ въ современной публицистикѣ. Положеніе Славянъ, по очень многимъ причинамъ, сильно интересуется западные народы и западные правительства. Жаль, что историческія и этнографическія изслѣдованія о Славянахъ очень мало извѣстны на Западѣ. Мы полагаемъ, что безъ этихъ свѣдѣній нельзя располагать судьбою народовъ, которые не заявляютъ о себѣ и не ищутъ сочувствія тамъ, гдѣ никогда его не находили. Нельзя принимать молчанія народа за отсутствіе великой самодѣятельности мысли и интересовъ, и навязывать ему то, чего онъ, можетъ быть, и не желаетъ. Помогать ближнему доброе дѣло, но помогать насчетъ другаго — какъ-то не совсѣмъ честно.

Мы полагаемъ, что не слѣдуетъ приносить известную національность въ жертву другой, хотя бы эта другая была и развитая и цивилизованная. Подобныя попытки, впрочемъ, не удаются,—въ чемъ достаточно убѣдились горькимъ опытомъ разные горячіе поборники исключительно своихъ національныхъ интересовъ. Мы не считаемъ нужнымъ указывать на факты, которые болѣе или менѣе известны каждому.

—Ъ.

ОТНОШЕНІЯ СЕЛЬСКИХЪ СВЯЩЕННИКОВЪ КЪ НАРОДУ ВЪ ЮГОЗАПАДНОЙ РУСИ.

Трудно было православнымъ сельскимъ священникамъ въ Юго-западной Руси, когда край этотъ принадлежалъ Польшѣ, когда въ немъ водворяли Унію. Тогда и правительство, и іезуиты съ прочими ксендзами, и шляхта, старались уничтожить въ Русѣ греческую вѣру, — а съ ней и Русскую народность. Сигизмундъ III-й, по призыву Стефана Баторія, старался слить въ одно все народы, составлявшіе тогда *Короу* и В. Княжество Литовское (*Начало Уніи, Зубрицкаго*). Іезуиты постоянно руководствовались правиломъ:—цѣль оправдываетъ средства; а такъ-какъ, по ихъ ученію, спасеніе возможно только въ Римской церкви, подъ кровомъ Папы, то все средства для совращенія въ латинство схизматика (православнаго) были позволительны. Польскіе солдаты и мелкая шляхта пользовались всякимъ случаемъ побуянить, пограбить и всегда подчинялись внушеніямъ ксендзовъ. Все это, послѣ Брестскаго собора 1596 г., усилилось. Православныхъ епископовъ изгоняли изъ паствъ (напр. *Мелетій Смотрицкаго*), покушались даже на ихъ жизнь (напр., *Георгій Конисскаго*); но епископовъ всегда окружала цѣлая толпа дорожившаго ими народа; нападать на нихъ было опасно, а потому они хоть изрѣдка, но бывали спокойны отъ преслѣдованій. Дворяне православные, хотя и должны были уступать латинянамъ и уніятамъ на государственномъ поприщѣ, но въ югозападной Руси они обладали богатствомъ и силою, съ которыми, въ Польшѣ, при Сигизмундѣ III-мъ и послѣ него, можно было не бояться гоненій. Народъ тяжело страдалъ за православіе, за то и тяжело мстилъ за свои страданія: Паливайко, Остришца, Хмельницкій, Желзнякъ, Гонта и др. были защитниками народа, мстителями за его страданія. Но гдѣ же находили для себя защиту бѣдные сельскіе священники? А противъ нихъ-то,

какъ ближайшихъ наставниковъ и руководителей народа, больше всего вооружались и правительство и ксендзы и шляхта.

Послѣ Брестскаго собора, польское правительство осуждало православныхъ священниковъ за неповиновеніе принявшимъ унию епископамъ,—судило какъ противниковъ власти короля, какъ бунтовщиковъ за то, что православные священники убѣждали народъ хранить православіе. Святелы униі—ксендзы постоянно приходили въ столкновеніе съ защитниками православія—священниками и доносили на нихъ. Православнымъ священникамъ помогали нѣкоторое время единовѣрные дворяне; но іезуиты привлекли въ свои школы ихъ дѣтей и мало-по-малу изъ нихъ приготовили для себя вѣрнѣйшихъ слугъ, а для православныхъ—самыхъ жестокихъ гонителей. Послѣ войнъ Хмельницкаго, голосъ православнаго дворянства, со времени Брестскаго собора раздававшійся въ защиту православныхъ въ югозападной Руси, замолкъ на-всегда и съ-тѣхъ-поръ православные священники остались совершенно беззащитными. Тогда—вздумалось ли ксендзу отнять у священника церковь и имущество—онъ отправлялся къ помѣщику, или поссессору, бралъ у него вооруженныхъ людей и дѣлалъ набѣгъ на православную церковь. По пріѣздѣ въ село, прежде всего хватали священника, требовали отъ него присоединенія къ униі, и, въ случаѣ отказа, брали ключи, отпирали церковь, овладѣвали церковнымъ имуществомъ, совершали *мишу* (католич. объѣдню), а священника выгоняли изъ села, разоряли его домъ, отнимали собственность. И священникъ считалъ себя счастливымъ, если этимъ все и оканчивалось: нерѣдко служителей церкви сажали въ тюрьму, били ихъ плетью и кіями (палками) и избитыхъ морили голодомъ. Гдѣ могъ искать защиты обиженный священникъ, кому жаловаться на своихъ мучителей? Обратиться въ судъ:—но тамъ онъ не могъ найти правосудія; идти къ своему епископу:—но епископъ самъ часто нуждался въ защитѣ и нерѣдко принужденъ былъ скрываться. Неудивительно, что многіе изъ гонимыхъ беззащитныхъ священниковъ рѣшились принять унию, но немало было и такихъ, которые, не смотря на гоненія, не отреклись отъ православія, и стояли за народъ.

Въ чемъ же тогда находили для себя опору православные священники?

Въ тѣсной связи съ народомъ. Встарину, духовенство въ югозападной Руси вовсе не существовало какъ особое сословіе, выдѣленное изъ народа, отличное отъ него разными привилегіями. Прихожане сами, изъ своей же среды, избирали для себя священника, снаб-

жали его презентами (похвалительными листами, съ обозначеніемъ угодій, которыя давались въ пользованіе священнику) и отправляли въ какую-нибудь архіерейскую каосдру. Тамъ новаго ставленника учили катихизису, проводили по степенямъ священства и, давъ грамоту, отпускали на приходъ. Чаше, впрочемъ, прихожане брали готоваго священника, рукоположеннаго какимъ-нибудь Молдавскимъ или Волошскимъ архіереемъ на вакантное мѣсто, а иногда и выгнаннаго уніятами изъ своего прихода. Эти священники также ничѣмъ не отличались отъ крестьянъ, изъ которыхъ большею частію и проеходили. Поступая на приходъ, священникъ заключалъ съ своими прихожанами договоръ, въ которомъ съ точностію означалась плата за каждую потребу. Платой, съ одной стороны, и исправленіемъ требъ, съ другой, и ограничивались обязательныя отношенія между священникомъ и его прихожанами; затѣмъ священникъ уже ничѣмъ не отличался въ правахъ отъ крестьянина. Если помѣщикъ—почему ишбудъ и терпѣлъ въ своемъ селѣ попа-схизматика, то, конечно, даромъ не давалъ ему ничего. Усадьбу и пахатныя поля священникъ могъ получить отъ помѣщика только на однихъ условіяхъ съ крестьянами. Онъ долженъ былъ платить чиншъ, третины, десятины; также въ пользу уніатекаго митрополита и его консисторіи, на королевскій столъ, по-церковное, т. е. за право служить въ церкви и т. п. Случалось и такъ, что священникъ на-ряду съ крестьянами отбывалъ помѣщику панщину. Оставленіе прихода зависѣло сколько отъ воли самого священника, столько же и отъ прихожанъ. Не угодно было священнику оставаться на приходѣ, — онъ могъ перейти въ другой. Не правился онъ прихожанамъ,—ему отказывали и прискивали другога готоваго священника, или посылали къ архіерею новаго ставленника (*Архим. Мелхиседекъ*. Кіевъ 1861 г. стр. 13 и 14. *Руковод. для сельскихъ пастырей* 1861 г. т. II, № 39, стр. 131).

Такимъ образомъ, сельскій священникъ въ Югозападной Русси не отдѣлялся отъ прихожанъ, зависѣлъ отъ нихъ. Это заставляло его избирать приходъ по своимъ силамъ, понятіямъ и стремленіямъ. Если священникъ готовъ былъ на борьбу за свои убѣжденія, за православіе, онъ старался найти для себя такихъ же прихожанъ, чтобы, вмѣстѣ съ ними, защищаться противъ уніатовъ. Склонный къ уніи искалъ такихъ же и прихожанъ. Между священникомъ и прихожанами становился, поэтому, возможнымъ и тѣспній духовный союзъ: — страдалъ священникъ, страдали и его прихожане; жизнь ихъ была неразрывна.

Малодушного священника прихожане выгоняли, или, по крайней-мѣрѣ, переставали обращаться къ нему за исполненіемъ требъ, и тѣмъ лишали его доходовъ; а для себя находили другаго, болѣе твердаго, въ своихъ убѣжденіяхъ. Эта-то тѣсная связь между священникомъ и прихожанами способствовала къ охраненію южно-русской народности отъ наплыва уни и polszczyzny. Посмотримъ теперь, въ какихъ отношеніяхъ къ народу находятся наши сельскіе священники въ нынѣшнее время.

«Теперь духовенство въ Малороссіи,» пишутъ въ одномъ духовномъ журналѣ («Руководство для сельскихъ пастырей,» журналъ издаваемый при Кіевской семинаріи 1861 г. т. II, № 39, ст. 132 и 133), «существуетъ особно отъ народа, во всѣхъ условіяхъ быта: въ его сферу изъ народа можно проникнуть только путемъ долгаго ученія и путемъ многихъ затруднительныхъ формальностей. Оно имѣетъ несуществующее для селянина право отдавать дѣтей своихъ въ *духовныя* школы, гдѣ они, путемъ долгихъ и своеобразныхъ занятій, приобретаютъ складъ ума и чувства, далеко различный отъ народныхъ представленій и ощущеній. И эти только школы даютъ право на приходъ: народный выборъ въ этомъ случаѣ становится неумѣстнымъ. Въ приходѣ священникъ получаетъ усадьбу, пахатную и сѣнокосную землю, безъ всякаго оброка за нихъ, безъ всякаго обязательства предъ помѣщикомъ. Въ губерніяхъ западныхъ, эту землю прихожане обязаны для священника вспахать и засеять, потомъ собрать съ нея урожай и свезти къ нему на дворъ. Здѣсь они обязаны также давать ему квартиру со всѣми хозяйственными службами и собственными средствами поддерживать ихъ. Такія обязательства прихожанъ въ отношеніи къ священнику еще болѣе отдѣляютъ его отъ нихъ и заставляютъ ихъ смотрѣть на него, какъ на втораго *пана* въ деревнѣ, на котораго они также обязаны работать нѣсколько дней въ году. Въ отношеніяхъ своихъ къ правительству священникъ стоитъ уже гораздо выше селянина и пользуется привилегіями, недоступными для народа. Вслѣдствіе указанныхъ причинъ произошла рѣзкая перемѣна въ частной жизни нашего сельскаго духовенства и отличіе въ домашнемъ быту отъ быта народнаго, начиная отъ уборовъ и стола до внутреннѣйшихъ ощущеній, до душевнаго такта.»

Прежняя тѣсная связь между духовенствомъ и народомъ, за исключеніемъ весьма немногихъ имѣетъ Югозападной Руси, прекратилась и мѣсто ея заступила холодная недовѣрчивость.

Главная причина расторженія связи между священниками и прихо-

жанами, это—недостатокъ, въ большинствѣ нашихъ нынѣшнихъ священниковъ, христіанской любви къ своимъ прихожанамъ,—чувство гордаго презрѣнія, съ которымъ большая часть нашихъ сельскихъ пастырей относится къ простому народу. Наши сельскіе священники развиваютъ это чувство въ своихъ дѣтяхъ еще въ самомъ нѣжномъ возрастѣ; еще глубже оно вкореняется воспитаніемъ въ духовныхъ училищахъ и семинаріяхъ.

Сельскіе священники въ Югозападной Руси находятся въ постоянныхъ сношеніяхъ съ Поляками, которые и составляютъ тамъ высшій, богѣе образованный классъ народа. Естественное желаніе видѣть своихъ дѣтей ловкими, свѣтскими, умѣющими прилично держать себя въ обществѣ, заставляетъ сельскаго священника указывать имъ на дѣтей пановъ, какъ на образцы для подражанія. И если дѣти священника, по манерамъ и тону, становятся похожими на нихъ, отецъ радуется, поощряетъ ихъ къ дальнѣйшимъ успѣхамъ въ *цивилизациі*, не замѣчая, какое зло эти успѣхи впоследствии принесутъ ребенку, отдаливъ его отъ народа. Если же дѣти не оказываютъ успѣховъ въ этомъ искусствѣ *копировать*, отецъ называетъ ихъ «мужиками». Это названіе преслѣдуетъ каждый проступокъ ребенка: испачкаетъ ли онъ руки—ему говорятъ: ты мужикъ; замазаетъ платье—мужикъ; широко раскроетъ ротъ—опять мужикъ. Вслѣдствіе того, ребенокъ употребляетъ всѣ усилія, чтобы не казаться мужикомъ:—даже въ саду, или на оградѣ, гдѣ не видно ни родителей, ни какой-нибудь доморощенной гувернантки—польки, онъ говоритъ только *po-polsku* (и это требуется у насъ, чтобы не казаться мужикомъ), не подойдетъ къ мужику и, конечно, уже не пытается любви къ олицетворенію этого браннаго слова—нашему доброму, опрятному и вѣжливому простолюдину. Для дѣвиць такое образованіе продолжается до совершеннолѣтія, или до замужества; мальчикъ поступаетъ въ училище, но здѣсь также получаетъ новыя побужденія презирать народъ.

Посмотримъ теперь на плоды домашняго воспитанія дѣтей у нашихъ сельскихъ священниковъ. «Я достоверно знаю,» пишетъ одинъ изъ корреспондентовъ Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника, что въ священническихъ семействахъ, въ селахъ, жены и дочери считаютъ такую же честію говорить *po-polski*, какъ у насъ, въ высшемъ и среднемъ обществѣ, *po-franцузски*. Польскій языкъ, манера, обычаи, считаются признакомъ цивилизации. Причина понятна тому, кто знакомъ съ образованіемъ нашего духовства и съ условіями его быта

въ селахъ. Родясь и воспитываясь въ здѣшнемъ краѣ, здѣшнее духовенство знаетъ Россію только по русскимъ учебникамъ, которые они зазубриваютъ въ семинаріи. Часто приходится слышать, какъ иной дьяконъ или священникъ, выходя изъ церкви, послѣ обѣдни, говоритъ другому діакону или священнику по-польски, и тотъ отвѣчаетъ по-польски же. (1861 г. № 30-й, о воскресныхъ и сельскихъ школахъ, въ Подольской губерніи).» Умѣстно ли южнорусскому священнику оказывать предпочтеніе польскому языку предъ южнорусскимъ — и гдѣ же? среди южнорусскаго народа, издавна страдавшаго отъ *poliszczyzny* и теперь еще не безопаснаго отъ панской власти? Не такъ долженъ поступать южно-русскій священникъ, если онъ хочетъ считаться священникомъ, а не ремесленникомъ. Онъ долженъ понять, что уже одно предпочтеніе польскаго языка народному, отталкиваетъ отъ него прихожанъ, кототорые видятъ въ немъ что-то не свое родное, а польское, уніятское. Итакъ, начало этого разъединенія лежитъ въ домашнемъ воспитаніи дѣтей нашихъ сельскихъ священниковъ.

Но—вотъ—сынъ священника въ духовномъ училищѣ. Его окружаетъ цѣлая толпа другихъ мальчиковъ — толпа самая разнообразная. Есть между ними далеко опередившіе его на поприщѣ домашней *цивилизации*, другіе на одной съ нимъ точкѣ, третьи—дѣти причетниковъ, которыхъ совѣтъ еще не коснулась цивилизація. Тотчасъ, цивилизованные стараются показать свое превосходство, уличить новичка въ неумѣжествѣ, въ мужичествѣ; а нецивилизованные оскорбляютъ его своими «мужицкими» выходками; съ перваго же шагу приходится мальчику вести долгую и упорную войну, защищаться и отъ цивилизованныхъ и отъ мужиковъ. Первые поражаютъ его словомъ «мужикъ», а вторые—болѣе чувствительными эпитетами; первые возбуждаютъ отвращеніе къ слову «мужикъ» — какъ бранному; а послѣдніе олицетворяютъ собою понятіе о мужикѣ, олицетворяютъ такими выходками, какихъ не позволяютъ себѣ ни одинъ мужикъ. Прибавьте ко всему этому еще то, что учитель, за нарушение правилъ грамматики и школьнаго порядка, честитъ ученика также словомъ мужикъ; инспекторъ — блюститель порядка—является мальчикамъ только грознымъ, безконтрольнымъ карателемъ проступковъ, и также ругается. Тяжело приходится отъ него и цивилизованнымъ и мужикамъ, и виноватымъ и правымъ: все дрожитъ, когда «подъ сердитый часъ» инспекторъ входитъ въ классъ.—Нашъ бѣдный цивилизованный мальчикъ неразъ испытываетъ горькое чувство ничѣмъ незаслуженнаго униженія; вспоминаетъ онъ, что это тяжкое время, эти

страданія предсказаны ему мужиками, по мнѣнію которыхъ духовныя училища славятся тѣмъ, что тамъ больно стѣкуть... и, Богъ знаетъ почему, мужики становятся ему еще противнѣе. Тѣмъ не менѣе онъ съ нетерпѣніемъ ждетъ святокъ, чтобы дома, вдали отъ инспектора и учителей, на свободѣ, побарствовать передъ мужиками, показать имъ, что онъ молодца пустое, будто въ училищѣ дурно, что вотъ онъ и побывалъ въ училищѣ, а ему ничего—онъ молодецъ. Но на порогѣ родительскаго дома онъ слышитъ восклицаніе: «охъ, якъ змінився! десь недобре було;» а спустя день или два, и такой вопросъ: «паничу, а часто васъ били.» Все знаетъ негодный мужикъ, думаетъ мальчикъ, и въ каждомъ словѣ простолюдина ему ужъ слышится насмѣшка... онъ и здѣсь униженъ.

Такой порядокъ продолжается до перехода въ семинарію. Слава Богу, думаетъ себѣ нашъ цивилизованный мальчикъ: по-крайней-мѣрѣ стѣчь небудутъ,—я не буду испытывать прежняго униженія. Въ училищѣ самолюбіе мальчика страдало нѣсколько лѣтъ, гордость его смирялась, а теперь все это выпрямится, выростетъ, наверстаетъ потерянное. Освободившись отъ вліянія розогъ, въ семинаріи цивилизація дѣлаетъ быстрые успѣхи. Партія мужиковъ въ семинаріи обыкновенно тоже подчиняется цивилизаціи; здѣсь нерѣдко увидѣть цѣлые аренопаги, гдѣ рѣшаются великіе вопросы: какой цвѣтъ теперь въ модѣ? какого покроя носить сюртуки, жилеты и проч.? Здѣсь часто появляются свои моды, совершенно отличныя отъ парижскихъ. Семинаристы любятъ франтить, и надѣвъ новый сюртукъ, надутый понятіемъ о высокомъ значеніи семинаріи и ея воспитанниковъ (понятіемъ, замѣтнимъ кстати, дикимъ), онъ не хочетъ по-человѣчески и взглянуть на простолудина — мужика. И гордость семинариста растетъ все больше и больше, и въ шесть лѣтъ можно себѣ представить какіе приносятъ великолѣпные плоды...

Что касается собственно семинарскаго образованія, то, правда, оно не думаетъ отклонять семинаристовъ отъ народа (хотя впрочемъ, и здѣсь можно услышать отъ инспектора, или ректора, брань—мужикъ),—за то оно не думаетъ и о простомъ народѣ. Въ югозападномъ краѣ семинаріи подчинены общей со всѣми русскими семинаріями программѣ. Онѣ управляются людьми, присланными изъ другихъ губерній, нерѣдко очень сѣверныхъ, — людьми, которые не знаютъ ни потребностей края, ни духа его обитателей, а между тѣмъ имѣютъ въ виду приготовить для края священниковъ, обязанныхъ знать духъ и нравы народа. Въ кругу преподаваемыхъ въ семинаріяхъ предметовъ, нѣтъ

ни одного, который бы сблизжалъ семинариста съ народомъ. Наши «Пастырскія Богословія», обязанныя научить священника воспитывать народъ въ духѣ Христовомъ, «руководить его на пути къ вѣчному блаженству», написаны для всѣхъ вообще русскихъ семинарій и вовсе не считаютъ нашего простаго народа достойнымъ познанія, — тогда какъ преимущественно здѣсь было бы полезно изученіе народной жизни того края, въ которомъ находится семинарія: изученіе народныхъ обычаевъ, повѣрій, предрассудковъ. Тогда священники, поступая на приходъ, имѣли бы хоть какое нибудь понятіе о той почвѣ, на которой они обязаны трудиться; а теперь, не смотря на то, что семинаристы растутъ въ селахъ съ младенчества до юношескихъ лѣтъ, а потомъ изъ училищъ и семинарій ежегодно пріѣзжаютъ въ дома родителей и родственниковъ на праздники Рождества, Свѣтлаго Воскресенія, на такъ-называемыя вакаціи, проводятъ въ селахъ слишкомъ два мѣсяца, они все-таки не знаютъ простаго народа.

Въ семинаріяхъ воспитанники живутъ въ тѣсныхъ стѣнахъ бурсы, или на квартирахъ у мѣщанъ и чиновниковъ. Тамъ они занимаются убійственнымъ переписываніемъ и долбленіемъ уроковъ, пишутъ и переписываютъ свои собственныя сочиненія и въ этихъ пріятныхъ занятіяхъ проводятъ все время. Если и выпадетъ на долю этихъ *мучениковъ науки* какой-нибудь часъ свободы, то они или занимаются франтовствомъ, или проводятъ время тамъ, куда не слѣдовало бы и заходить молодому кандидату священства — въ винныхъ погребахъ у жидковъ, которые для паніса доставятъ всѣ средства пріятно провести время.

Паступаютъ праздники, или каникулы; семинаристы освобождаются отъ занятій, спѣшатъ къ роднымъ въ села. Что же въ-особенности влечетъ ихъ туда? Это желаніе пожить на волѣ, т. е. пофорсить, показать свою удачу, щегольнуть въ своемъ околдкѣ. Теперь дескать, мы уже не то, что были прежде: насъ не сѣкутъ! И вотъ, въ селѣ, семинаристы все время проводятъ съ молодыми помѣщиками, управляющими, писарями, ихъ дѣтьми и т. п., словомъ съ панами, т. е. съ людьми, которые смотрятъ на народъ съ высоты величія; проводятъ въ шалостяхъ и кутежахъ съ мушкетерами, или *gompasach* съ прекраснымъ поломъ. Так. обр., семинаристы мало-по-малу становятся паннцемъ въ полномъ смыслѣ этого слова. Онъ — баринъ, онъ убѣжденъ, хоть большею частію и несознательно, что простой народъ — рабы, созданные трудиться и исполнять прихоти своихъ господъ и, между прочимъ, прихоти семинариста.

Съ такими узкими понятіями, съ такимъ дикимъ взглядомъ на простолюдина, семинаристъ окончиваетъ курсъ наукъ и становится священникомъ. Взглянемъ теперь, каковы условія быта сельскаго священника со стороны экономической; сообразны ли барскія понятія и привычки семинариста съ средствами содержанія сельскаго священника и можетъ ли онъ безнаказанно презирать народъ.

Сельскій священникъ, въ Югозападной Руси, получаетъ отъ прихожанъ квартиру, съ необходимыми службами, и землю, а отъ правительства—жалованье. Квартиры для сельскихъ священниковъ, кромѣ домовъ, построенныхъ самими священниками, до изданія инвентарей, сдѣланы на живую нитку, съ порядочными щелями въ стѣнахъ. Это потому, что дома эти строятъ сами прихожане, безъ всякаго посторонняго надзора, да притомъ для *половъ*, уже потерявшихъ народную любовь. Такая постройка производится нерѣдко на дворѣ священника, передъ его глазами; но чѣмъ онъ пособитъ своему горю? Обратится съ жалобой къ посреднику, или другимъ властямъ: власти прѣдутъ, виновныхъ накажутъ и уѣдутъ, оставивъ за собой въ прихожанахъ ненависть къ попу,—а постройка дома также дурно будетъ итти, какъ и прежде. Помѣщикъ теперь не въ силахъ помогать священнику, да ему и невыгодно тратить хорошій лѣсъ, необходимый для хорошей постройки. Нѣкоторые священники даютъ работникамъ по рюмкѣ водки, думая хоть этимъ поправить дѣло; но прихожанинъ, какъ бы ни любилъ водку, не продастъ за нее своей расположенности. Обыкновенно, онъ выпьетъ, поблагодаритъ и—работаетъ по-прежнему дурно. И строится домъ нѣсколько лѣтъ и простоятъ онъ только нѣсколько лѣтъ.

Наконецъ, домъ оконченъ; священникъ поселяется въ немъ, а на прихожанъ возлагается обязанность поддерживать квартиру священника. Естественно, чѣмъ хуже выстроенъ домъ, тѣмъ больше онъ требуетъ поддержки. И вотъ, чрезъ нѣсколько времени, для священника наступаетъ новое испытаніе:—сквозь стѣны дуетъ,—нужно законопатить щели; въ крышѣ показалась течь — нужно исправить; оконныя рамы сдѣланныя изъ сыраго лѣса, ссохлись — нужно передѣлать и т. п. Каждый годъ требуется починка, то мелкая, то поважнѣе; а нельзя же каждый годъ просить объ этомъ начальство: можно надоѣсть. Прихожане не обращаютъ вниманія на требованія священника: «ему збудовали плесбанію,—чого жъ вінъ ще хоче?» Такъ обыкновенно отвѣчаютъ они на рѣчь о починкѣ церковнаго дома. И священникъ большею частію на свой счетъ производитъ эти

починки. А то ли было бы при тѣсной нравственной связи нашихъ сельскихъ пастырей съ народомъ?

Кромѣ квартиры, сельскій священникъ отъ прихожанъ получаетъ еще землю — усадебную, пахатную и сѣнокосную. «Земля» (пвшуть въ журналѣ «Руководство для сельскихъ пастырей» 1861 г. т. 11, № 48, стр. 462), «для сельскихъ священниковъ, есть тотъ капиталъ, изъ котораго они извлекаютъ себѣ все необходимое для ихъ житейскихъ пуждъ. Отсюда они получаютъ себѣ и своему семейству пропитаніе, одежду и удовлетвореніе всѣхъ домашнихъ потребностей; отсюда же они имѣютъ небольшіе избытки, которые употребляютъ на содержаніе своихъ дѣтей, воспитывающихся внѣ семейнаго круга. Конечно, земля и трудъ суть капиталы, которые нельзя мѣрить одной общей мѣрой. Здѣсь, какъ и въ другихъ сферахъ дѣятельности, кромѣ количества и качества воздѣлываемой земли, много значить способность, умѣнье, предприимчивость, настойчивость въ преслѣдованіи своихъ цѣлей и другія нравственныя качества дѣлателя; равнымъ образомъ, здѣсь имѣютъ также значеніе вспомогательныя капиталы, при помощи которыхъ производитель дѣлаетъ большіе или меньшіе обороты. Поэтому—то священники сельскіе, воздѣлывающіе землю, не всѣ извлекаютъ изъ этого одинаковыя выгоды; по-крайней-мѣрѣ, можно утвердительно сказать, что половина изъ нихъ, если не бѣлая часть, извлекаетъ изъ земледѣлія достаточныя средства, вполне удовлетворяющія всѣмъ потребностямъ ихъ быта. Есть даже немало такихъ священниковъ, которые изъ этого источника добываютъ очень богатые доходы, прекрасно обезпечивающіе положеніе ихъ семействъ.» Такъ ли это?

Количество земли при сельскихъ церквахъ не вездѣ одинаково. По инвентарямъ, собственно для священника, должно быть отвѣдено не меньше 10—ти десятинъ земли пахатной и сѣнокосной. Когда же, за выдѣломъ положеннаго причетникамъ участка, остается еще земля, принадлежащая церкви, священникъ можетъ пользоваться ею. Такимъ образомъ, въ одномъ приходѣ, священникъ пользуется только 10—ю десятнами земли; остатка нѣтъ, или онъ очень—незначителенъ. Такихъ приходоу у насъ въ югозападномъ краѣ очень много, особенно въ Волынской губерніи, на Полѣсьи, и близкихъ къ нему мѣстахъ. Въ другомъ приходѣ священнику остается очень много земли, иногда неудобной, или по крайней мѣрѣ, требующей предварительной разчистки, осушенія, удобренія и т. п.; а иногда и хорошей. Обработка 10

десятины священническаго поля возложена на прихожанъ и они вездѣ выполняютъ эту обязанность, но не вездѣ одинаково. Если любятъ священника, то прекрасно обработаютъ для него этотъ клочекъ земли; а иначе—лучше священнику самому обрабатывать ее, своими средствами; по крайней мѣрѣ не будетъ пропадать земля. Хорошему хозяину даже смотрѣть противно, какъ прихожане обрабатываютъ эту землю для нелюбимаго ими священника. Причина таже, что и при постройкѣ дома — трудъ обязательный безъ всякаго надзора. Но допустимъ самую лучшую обработку: — все же, при общей, во всемъ югозападномъ краѣ, системѣ трехпольнаго хозяйства, 10 десятинъ земли не доставятъ священнику, особенно многосемейному, пропитанія на круглый годъ; а тѣмъ болѣе не дадутъ возможности развести значительное хозяйство, получать порядочный доходъ. Представьте, что этотъ клочекъ земли нужно раздѣлить на 4-е части: для посьвовъ яроваго и озимаго, подъ паръ и сѣнокосъ. Много ли на двухъ съ половинной десятинахъ можно посять ржи, или пшеницы? А урожай бываетъ у насъ и самъ—четверть. Чтобы развести хозяйство, даже чело-вѣку съ капиталомъ, прежде всего нужно достаточное количество земли; а откуда же взять ее священнику въ малоземельномъ приходѣ? Нанять очень трудно и дорого. Судите же, откуда возьметъ священникъ достаточныя средства, вполне удовлетворяющія *всѣмъ* потребностямъ быта сельскихъ священниковъ, а тѣмъ болѣе «очень богатые доходы, прекрасно обезпечивающіе положеніе ихъ семействъ». Онъ имѣетъ кусокъ насущнаго — и только.

Но, положимъ, священникъ поступаетъ на многоземельный приходъ, гдѣ вся церковная земля прекрасна (допустимъ и это). Для обработки большаго количества земли, нужно и «большіе» вспомогательные капиталы, при помощи которыхъ производитель дѣлаетъ «большіе» обороты. Прихожане обязаны обработать только 10 десятинъ земли; а вспомогательныхъ капиталовъ у священника, особенно молодаго, не бываетъ. И вотъ, священникъ принужденъ пачпнать свое хозяйство съ самыхъ маленькихъ оборотовъ, въ надеждѣ мало—по—малу дойти и до большихъ. Но удастся это только весьма немногимъ. Конечно, много здѣсь значить «способность, умѣнье, предприимчивость, настойчивость въ преслѣдованіи своихъ цѣлей;» но также немало значать и другія условія: —низкая цѣна на хлѣбъ, дурныя дороги и недостатокъ капитала. Вѣдь священнику нужно платить за всякій рабочий день; а въ тѣхъ приходохъ, гдѣ земли очень много, даже жалованье священ-

нику уменьшастся. Другое дѣло было лѣтъ 30-ть назадъ, когда священникъ самъ ходилъ по селу и просилъ прихожанъ къ себѣ на работу. Тогда обработка самыхъ обширныхъ полей стоила священнику какую-нибудь малость; а теперь и «толока», и «помочь для попа», все упало... зато теперь у насъ панство... Теперь и капиталистъ не респекнетъ затратить свой капиталъ на хозяйство, потому-что выгода очень сомнительна. Въ рабочую пору, священникъ, въ теченіе нѣсколькихъ самыхъ горячихъ дней, можетъ не найти ни одного работника; а каждый хозяинъ можетъ себѣ представить, какой отсюда убытокъ въ хозяйствѣ. Далѣе: священникъ затратить капиталъ, а его вдругъ переведутъ на другое мѣсто, — верстъ за сто и больше — и капиталъ пропадаетъ. Оттого-то у насъ рѣдкость услышать, что такое-то, прежде богатое, семейство обѣдигло; а едва ли гдѣ нибудь услышите, что бѣдный священникъ разбогатѣлъ отъ земледѣлія. Оттого-то у насъ не рѣдкость, что священники, пзъ многоземельныхъ приходовъ, переходятъ въ малоземельные, но съ бѣльшимъ жалованьемъ, — что священники иногда и вовсе не занимаютъ земледѣліемъ.

Кстати о жаловань. Жалованья сельскіе священники въ юго-западномъ краѣ большею частію получаютъ отъ 80 до 140 р. с. въ годъ; а тамъ, гдѣ количество земли велико (больше 70 десятинъ)—и того меньше, напр. 60 р. Такое жалованье, безъ постороннихъ доходовъ, для священника очень недостаточно (1). Посмотримъ же теперь на доходы сельскаго священника. Авторъ статьи «о средствахъ содержанія сельскаго духовенства» (Руковод. для сельскихъ паст. 1861 г. т. II, стр. 461) исчисляеть всѣ доходы священника, живущаго на приходѣ въ 500 душъ мужескаго пола, во 150 руб. сер.; но такую сумму нельзя считать среднимъ числомъ, при опредѣленіи количества доходовъ, получаемыхъ всѣми священниками въ югозападномъ краѣ. Тамъ приходы большею частію гораздо меньше, напр. во 150, 170 и 200 душъ муж. пол., и обязательная плата священнику за крещеніе, вѣчаніе, исповѣдь и похороны инвентарями уничтожена. Теперь остаются только слѣдующіе требы: водосвятіе, средняя плата за него 20 коп., панихиды общія — 3 к., панихиды особыя, которыя, замѣтимъ кстати, у насъ почему-то бывають очень рѣдко, 20 к.; молебны 17½ к., освященіе жилищъ 37½ к. и хожденіе съ молитвою и крестомъ 9 к.

(1) Содержаніе одного сына въ училищѣ, или семинаріи, обходится священнику 50—100 руб. серебр. ежегодно.

Мы знаемъ очень много такихъ приходо́въ, гдѣ священники въ годъ получаютъ по 30 р. и того меньше: это въ тѣхъ приходо́вахъ, гдѣ прихожане не любятъ священника. Спрашивается: чѣмъ же жить тамъ бѣдному священнику? Но зато мы видѣли и такихъ священниковъ, которымъ прихожане, и послѣ инвентарей, охотно платили за всѣ требы. »Теперь не треба платити, теперь намъ даютъ жалованье,« говорилъ одинъ почтенный старикъ своему прихожанину, принесшему плату за погребеніе матери. «Та то по-новому, а ви, батюшка, старенькі: то й ми хочемо, щобъ було по-старому» отвѣчалъ прихожанинъ. Въ другомъ мѣстѣ отвѣчали энергичнѣе: »а, бодай ми не дождали ховати батьківъ своїхъ да за казенні гроши.« Такимъ образомъ, и въ матеріальномъ отношеніи много можетъ принести пользы сельскому священнику нравственная связь съ прихожанами и много вреда разрывъ съ ними.

Что же дѣлаетъ молодой, проникнутый идеей папства, священникъ по вступленіи на приходъ?

Рядъ поступковъ его—рядъ непростительныхъ ошибокъ, которыя нескоро забываются. Онъ во всемъ обнаруживаетъ свой взглядъ на прихожанина, какъ на существо, не имѣющее человѣческаго достоинства и здраваго смысла, созданное только повиноваться и работать. Онъ знакомится съ помѣщикомъ, экономіей и прочими властями; а отъ прихожанъ только требуетъ услугъ и то не лично (это значило бы показать большое вниманіе къ мужику), а чрезъ причетника, или церковнаго старосту. Онъ хочетъ паразитъ прихожанъ своимъ богатствомъ (обыкновенная слабость молодыхъ священниковъ); а сами же прихожане перевезли въ свое село все имѣніе священника и знаютъ, что »въ плебаніи—пусто«. Ему хочется блеснуть образованіемъ—и онъ въ церкви, по тетрадкѣ, прочитаетъ имъ проповѣдь свою, или чужую, да такую, что слушатели, по выходѣ изъ церкви, съ улыбкой говорятъ: »прочитавъ шось по-писанному; мабуть, дуже розумне: я нічого не зрозумівъ;« а не знаетъ церковной службы. Если прихожанинъ попроситъ его разрѣшить какое-нибудь недоумѣніе, то отвѣтъ окажется неудовлетворительнымъ. Если вопросъ коснется какой-нибудь важной, догматической или нравственной истины, — священникъ заговоритъ такимъ ученымъ слогомъ, что крестьянинъ не пойметъ ни одного слова; — коснется какой-нибудь мелочи, напр. о значеніи поминновенія умершихъ въ девятый, сороковый и др. дни, о значеніи обычая готовить кутью на канунѣ праздника Рождества Христова, красить яйца ко Хри-

стову дню и т. под.,—священникъ, пожалуй, и ничего и не отвѣтитъ—ему объ этомъ не говорили въ семинаріи. Что жъ мудренаго, если неудовлетворенный прихожанинъ потеряетъ довѣріе и къ образованію священника, и пойдетъ прочь: »чому-то вигъ вчпвся?«—Молодой священникъ не имѣетъ ни саней (крестьянскихъ), ни воза и обращается къ прихожанамъ. Приходитъ мастеръ:—даромъ, по цѣлымъ днямъ, работаетъ на дворѣ у священника, не рѣдко даже обѣдаетъ у себя дома,—и ни отъ кого »въ плебаіи« не услышитъ ласковаго слова—священникъ и не подойдетъ къ нему. Немудрено, что прихожанинъ такъ сдѣлать дѣло, что возъ устоитъ только до первой рытвины. Возъ сломался,—священникъ опять посылаетъ за тѣмъ же мастеромъ и, если тотъ не сочтетъ за лучшее остаться дома, встрѣчаетъ его крикомъ и бранью. »Або жъ то я вамъ повиненъ дармо робити, да ще й добре?« спрашиваетъ выведенный изъ терпѣнія прихожанинъ. »То ти мнѣ не повиненъ робити, то ти мнѣ не повиненъ робити« кричитъ священникъ, а потомъ изъ всѣхъ силъ бьется, чтобы отомстить мужику за такую дерзость и рано, или поздно, успеетъ въ этомъ христіанскомъ дѣлѣ. Случаевъ много—крестины, свадьба, исповѣдь, погребенье—и священникъ пользуется ими для своей цѣли считая себя, въ этомъ дѣлѣ, совершенно правымъ и благоразумнымъ. Какъ-таки мужикъ не хочетъ даромъ работать ему, своему священнику, кончившему курсъ семинаріи, знакомому съ рапет екопотет и прочими аристократами околотка?! И самолюбіе его оскорблено, и надо тону задать, чтобъ послѣ другіе боялись и работали. Такъ разсуждаетъ священникъ!.. Такова большая часть нашихъ молодыхъ людей, кончившихъ курсъ семинаріи и легкомысленно принявшихъ на себя обязанность священника: стараются поддержать свое панское достоинство, кланяются властямъ, презираютъ прихожанъ — и потому терпятъ недостатки въ необходимомъ.

Много священниковъ въ Югозападной Руси уже дошло до разрыва съ прихожанами, много уже на дорогѣ къ тому. Какъ же исправить это великое зло?

Мы видѣли, что тѣсный союзъ нашихъ прежнихъ, страдавшихъ за народъ и православіе, священниковъ пронестекалъ между-прочимъ и оттого, что священникъ не ставилъ себя выше своихъ прихожанъ, что онъ не былъ папомъ. Крестьянинъ—братъ каждому изъ насъ, братъ по происхожденію, языку и вѣрѣ. Можетъ быть, между священникомъ и прихожанинъ бывали какіи-нибудь несприятныя столкновения, можетъ быть и те-

перь прихожане наносят обиды своему священнику; но нелучше ли прощать обиды, нежели платить зломъ за зло; не лучше ли пвтать въ себѣ духъ мира и любви, нежели духъ гнѣва? Когда священникъ разовѣтъ въ своемъ сердцѣ святое чувство любви, станетъ внимателенъ къ своимъ прихожанамъ, больше станетъ думать объ ихъ духовныхъ нуждахъ,—когда прекратитъ въ своемъ домѣ употребленіе браннаго, оскорбительнаго слова «мужикъ:» тогда его слова, его замѣчанія вызовутъ въ прихожанахъ не противодѣйствіе и ожесточеніе, а сыновнюю любовь и преданность. Такъ поступали и поступаютъ многіе достойные священники. Они любятъ своихъ прихожанъ — и только этимъ привлекаютъ къ себѣ ихъ любовь.

На священникѣ лежитъ обязанность учить. Обыкновенно, священники учатъ народъ въ школахъ и въ церкви на схоластическомъ, полурусскомъ, полуславянскомъ языкѣ. Народъ ихъ не понимаетъ. А между тѣмъ, тотъ же южно-русскій народъ имѣетъ свой богатый языкъ, способный выразить всякую живую мысль и чувство. Вотъ на этомъ-то языкѣ они и должны его учить; этотъ языкъ они должны изучать глубоко, основательно и, подобно тому какъ нынѣ они вмѣняютъ себѣ за честь говорить хорошо по-польски, такъ съ этой поры они должны поставить для себя обязанностию употреблять—въ собственномъ семействѣ и въ сношеніяхъ съ народомъ — родной, украинскій языкъ. Это не только будетъ примирять ихъ съ народомъ, но и сблизитъ съ нимъ. Нѣкоторые изъ священниковъ и теперь пользуются однимъ старымъ, сохранившимся въ немногихъ селахъ Югозападной Руси, обычаемъ, вести бесѣду съ народомъ. Тамъ прихожане по окончаніи обѣдни садятся на нарочно-поставленныхъ около церкви скамейкахъ и толкуютъ о своихъ потребностяхъ и нуждахъ духовныхъ. Священникъ вмѣстѣ съ прихожанами садится на скамью, предлагаетъ имъ различные вопросы, близкіе къ предмету произнесенной проповѣди. Прихожане въ свою очередь спрашиваютъ о томъ, что непонятно для нихъ и этотъ разговоръ становится продолженіемъ церковной проповѣди, и по своей живости и свободѣ болѣе привлекателенъ и болѣе полезенъ, нежели монотонное произношеніе самой проповѣди, да еще пожалуй проповѣди, написанной не для нашего народа.

Но обязанность—учить—не ограничивается произношеніемъ и объясненіемъ проповѣдей. Священникъ, болѣею-частію, единственное учащееся лицо въ своемъ приходѣ, и общество ждетъ отъ него содѣйствія въ великомъ дѣлѣ народнаго образованія. Многіе священники

начинают уже и теперь понимать это. Они, по возможности, или сами открывают школы, в своих домах, или содействуют их открытию своимъ советомъ, пожертвованіями, бесплатнымъ преподаваніемъ. Какъ бы хорошо было, еслибъ и всѣ наши священники послѣдовали такому примѣру! Правда, въ большей части нашихъ сельскихъ школъ слѣдуютъ еще старому методу ученія, употребляютъ буквари, напечатанные славянскими буквами, съ безконечными складами и титлами, наказываютъ учениковъ, а иногда, вмѣсто занятій, посылаютъ ихъ пасти телятъ; но надо думать, что подобныя явленія въ непродолжительномъ времени сдѣлаются невозможны.

Сколько истиннаго добра могли бы сдѣлать священники для народа, которому служить они поставлены!.. Въ нашихъ селахъ общественная жизнь находится—пока въ младенческомъ состояніи. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ Югозападной Руси можно встрѣтить цѣлыя десятки нищихъ, которые питаются милостынею людей, живущихъ въ одной съ ними деревнѣ. Иногда, въ праздники, дни поминальные и заговины, у нихъ всего вдоволь: — добрые люди снабжаютъ ихъ съ избыткомъ; зато случаются и такіе дни, что куска хлѣба никто не подастъ. Одни изъ нихъ находятъ для себя пріютъ у родственниковъ, а другой кроется въ полуразваленной хатѣ и мерзнетъ отъ холода, если какая нибудь сострадательная душа не принесетъ вязанку дровъ, или соломы. И живетъ такъ какой-нибудь бѣдный слѣпецъ — безъ попеченія, безъ надзора... А вѣдь не трудно было бы священнику уговорить прихожанъ своихъ, чтобъ они упорядочили свою благотворительность — выстроили бы для своихъ нищихъ одинъ общій домъ и вмѣсто частныхъ, разновременныхъ подаваній, назначили для нихъ, отъ всего общества, определенное содержаніе; или, по крайней мѣрѣ, подчинили нищихъ хорошему надзору, позаботились о правильномъ употребленіи своихъ подаваній. Теперь можно встрѣтить нищихъ не совѣмъ честнаго поведенія, которые послѣдній кусокъ хлѣба ташутъ въ шинокъ—на водку, а надзоръ уничтожилъ бы это. Отчего бы, повторяемъ, не позаботиться о нищихъ нашимъ сельскимъ священникамъ?.. Посмотрите еще на положеніе нашего бѣднаго селянина, особенно въ рабочую пору, когда онъ разхворается! Хорошо, если это случится въ большой семьѣ, гдѣ отсутствіе одного, и даже двухъ, работниковъ не такъ замѣтно. Но если въ домѣ мужъ да жена и, положимъ, жена захвораетъ: что тогда дѣлать мужу? Остаться дома съ больною женой,—время не стойтъ: пожалуй, останешься безъ куска хлѣба.

Да и каково-то смотрѣть женѣ, что мужъ бросилъ хозяйство. И мужъ ходитъ по селу, и ищетъ какой нибудь старухи, не согласится ль она посидѣть возлѣ его жены. Пойдетъ — слава Богу, а гораздо чаще случается, что мужъ уходитъ въ поле, а дома остается одна большая жена. И лежитъ она, бѣдная, съ раннего утра до поздней ночи, безъ пособія, безъ надзора: некому ей воды подать; некому сходить и за священникомъ въ тяжкую минуту болѣзни; нерѣдко случалось, что, возвратившись домой, мужъ находилъ жену уже умершею. Опять священникъ примѣромъ, совѣтомъ, можетъ вызвать на доброе дѣло людей, которые почувствуютъ въ себѣ расположеніе ходить за больными, можетъ подать громадѣ мысль устроить родъ больницы, подъ надзоромъ хоть опытнаго фельдшера. (Вѣдь у насъ теперь большихъ лѣчатъ знахари и своими лѣкарствами иногда отправляютъ на тотъ свѣтъ.) Поселянамъ и не придетъ такая мысль въ голову; отчего же священнику не внушить ее своимъ прихожанамъ?? А дѣти нашихъ поселянъ! все лѣто проводятъ средь улицы. Тамъ вы найдете и мальчиковъ и дѣвочекъ лѣтъ 10-ти и полугодоваго ребенка, на попеченіи пятилѣтней няньки, которая нерѣдко, съ толпою другихъ дѣтей, уйдетъ куда-нибудь, а питомца своего оставить одного посреди дороги на цѣлые часы. Появится бѣшеная собака, возвратится домой страшный панскій быкъ, пронесется съумашедшая тройка и пр., и пр., — ребенокъ совершенно беззащитенъ. Болѣе-взрослыхъ дѣтей, если они еще неспособны къ работѣ, слѣдуетъ приучать къ школѣ: тамъ они проведутъ время съ большою пользою, нежели на улицѣ... Священникъ видитъ всѣ недостатки крестьянскаго воспитанія дѣтей, знаетъ, какое зло происходитъ отъ того: почему же ему не принять участія въ судьбѣ дѣтей своихъ прихожанъ? Вѣдь встарину устраивались при церквяхъ и школы и пріюты... Священникъ оказалъ бы этимъ величайшее благодѣяніе своимъ прихожанамъ, а они, въ свою очередь, навѣрное оплатили бы за то благодарностію, любовію.

И мало ли что еще можетъ сдѣлать священникъ для добра своихъ прихожанъ! Учрежденіе по селамъ сохранныхъ кассъ, заемныхъ банковъ, общественной торговли и т. д.—все ждетъ участія священника. Словомъ, священникъ много найдетъ случаевъ привлечь къ себѣ любовь прихожанъ; но пусть онъ прежде самъ ихъ полюбитъ.

Яструбецъ.

30 декабря. 1861 г.

ДВА СЛОВА

О СЕЛЬСКОМЪ УЧИЛИЩѢ ВООБЩЕ И ОБЪ УЧИЛИЩѢ ДЛЯ СЕЛЬСКИХЪ УЧИТЕЛЕЙ.

Что нужно распространять въ народѣ образованіе, это рѣшено положительно; но какиѣмъ образомъ распространять образованіе и какова должна быть сельская школа—это вопросы, еще подлежащіе рѣшенію. Признавая всю важность ихъ, я рѣшаюсь сказать кое-что о теперешнихъ сельскихъ училищахъ для государственныхъ крестьянъ и о томъ, какъ устроить сельскую школу, польза которой была бы несомнѣнна.

Цѣль теперешнихъ сельскихъ училищъ—приготовить оспопрививателей и, главное, писарей, для сельскихъ расправъ, волостныхъ и окружныхъ правленій. Очевидно, тутъ не было цѣлью—посредствомъ этихъ училищъ, распространить образованіе въ народѣ: дѣло училища приготовить нужныхъ людей, для исполненія канцелярскихъ работъ низшаго свойства, —цѣль узкая, которой не сочувствуетъ народъ. Отдать въ школу, изъ которой дитя выйдетъ писаремъ, крайне-непріятно родителямъ. Быть писаремъ, по народному понятію, значить быть пьяницей, быть шивкою, *ссать (сосать) людскую кровь*, какъ говорятъ народъ. Извѣстно, что у насъ, въ Малороссіи, каждой сдѣлкѣ предшествуетъ и за каждой сдѣлкою слѣдуетъ *могорычъ*; точно также каждый фактъ изъ административной или судебной практики, сельскихъ расправъ и волостныхъ правленій, сопровождается вышивкою, въ которой писарь—не по-

сдѣлалъ статья. Такимъ образомъ, мало-по-малу, *господа* писаря дѣлаются горькими пьяницами.

Такъ-какъ писарь, въ селѣ, единственный знатокъ законовъ, то поэтому въ его рукахъ и совѣтъ совѣстнаго судьи или *розсудчика*, какъ говорить народъ, и дѣятельность урядниковъ. Онъ, съ одной стороны, покорный слуга окружнаго правленія (да инымъ и быть не можетъ); съ другой стороны—деспотъ, понимающій, что кругомъ его потѣмки, что ему можно дѣйствовать какъ заблагоразсудится, лишь бы не прогнѣвить окружнаго правленія. Поставленный такимъ образомъ, онъ дѣйствительно дѣлается пивкою.

Родители правы, что неохотно отдаютъ дѣтей въ сельское училище: ихъ пугаетъ то, что, во-первыхъ, дитя можетъ попасть въ писаря, во-вторыхъ, если не попадетъ въ писаря, то, не вынеся изъ училища ничего полезнаго для жизни, оно между-тѣмъ отвыкаетъ отъ занятій пахаря.

Еще болѣе сельское училище вооружило противъ себя тѣмъ, что стали брать дѣтей по-наряду. Мѣстному начальству нужно показать передъ высшимъ свое рвеніе по части распространенія просвѣщенія въ народѣ—и вотъ начинаютъ сгонять дѣтей въ школу: явилась новый видъ набора, новая повинность! Власти не разсуждаютъ, что образованіе нельзя сдѣлать повинностью; что хотя образованіе благо, что хотя бы это благо и достигалось въ сельскихъ училищахъ, а все таки несправедливо и вредно набирать насильно дѣтей въ училище. Это значитъ—незаконно вторгаться въ семейство, нарушать права родительской власти и, какъ часто бываетъ на практикѣ, лишать родителей необходимой помощи. Эта мѣра такая же непрактичная, какъ преслѣдованіе лихвы,—какъ приказъ садить картофель, подъ угрозю отдачи въ солдаты. Отъ этой мѣры настолько же распространяется образованіе въ народѣ, насколько отъ преслѣдованія лихвы уменьшаются проценты, или отъ отдачи въ солдаты, за несаженіе картофеля, развивается огородничество.

Многіе, ссылаясь на то, что народъ неохотно отдаетъ дѣтей въ сельское училище, говорятъ, что народъ не чувствуетъ потребности образованія. Совершенно ложно. Народъ сознаетъ эту потребность. Онъ сознаетъ свою темноту, сознаетъ, что, вслѣдствіе ея, онъ можетъ быть обманутъ на каждомъ шагу. Онъ сознаетъ какъ сильно то, что написано перомъ: *что написано перомъ, того невыволочешъ и воломъ*. Онъ сознаетъ, что, по причинѣ своей темноты, онъ со-

вершено страдательная личность: за него и противъ него, могутъ написать что угодно, и все это обрушится на его голову. Онъ понимаетъ, что хорошо быть грамотнымъ и въ хозяйствѣ:—не обсчитаютъ; хорошо быть грамотнымъ, какъ члену громады:—можно видѣть, чего требуетъ законъ и не даются въ обманъ. Даже въ томъ образованіи, которымъ снабжаютъ теперешнія сельскія школы, онъ видѣть нѣкоторую пользу.

Болѣе зажиточные отдаютъ своихъ дѣтей въ науку къ дьячку или къ другому книжнику и платятъ деньги: это также показываетъ, что въ народѣ чувствуется потребность образованія. Слѣд., если родители неохотно отдаютъ дѣтей въ училище, то—значить—училище не удовлетворяетъ потребности.

Учителемъ въ нынѣшнихъ сельскихъ школахъ—или окончившій семинарію, но пенсавшій себѣ невѣсты съ приличными доходами, или дьяконъ, или священникъ. Первый не можетъ ревностно исполнять своей обязанности: онъ каждую минуту выматриваетъ невѣсту съ мѣстомъ. Учителемъ онъ—пока, чтобъ имѣть временной кусокъ хлѣба, въ ожиданіи постояннаго и прочнаго куска. Дьяконъ или священникъ берутъ на себя эту обязанность ради прибавки нѣкоторой суммы къ окладу. Искривясь рано, они большею частію обременены большимъ семействомъ, для содержанія и воспитанія котораго недостаточно жалованья и доходовъ: нужно еще заниматься хозяйствомъ. Исполненіе требъ и хозяйство поглощаютъ все ихъ время, и учительская обязанность стоитъ на довольно-далекомъ планѣ. Чему учать въ сельскомъ училищѣ? Четыре года употребляется на изученіе церковной и гражданской грамоты, письма, четырехъ правилъ ариметики и церковнаго пѣнія. Все это изучается механически. Жутся букварь, затѣмъ часословъ и псалтирь. Мальчикъ, ничего непонимая, заучиваетъ. Онъ исполняетъ это какъ урокъ, въ смыслѣ, употребляемомъ въ хозяйствѣ. Это своего рода тягло, которое нужно нести, чтобы не подвергнуться учительской карѣ. Часословъ и псалтирь по церковно-славянски, безъ объясненія на доступномъ для ученика языкѣ, не приносятъ никакой пользы. Для гражданского чтенія выбрашы книги, давно вышедшія изъ употребленія. Однимъ словомъ, схоластика, изгнанная изъ всѣхъ учебныхъ заведеній, кромѣ училищъ духовнаго вѣдомства, посредствомъ учителей перешла и въ сельскія училища.

Училище находится въ совершенномъ противорѣчій съ жизнью; оно чуждо народнаго языка, народнаго міросозерцанія. Ученикъ, вступая въ училище, вступаетъ совершенно въ новый міръ; онъ отуманивается

на все время пребыванія въ училищѣ и получаетъ такое отвращеніе къ книгѣ, что послѣ ужъ никогда не беретъ ея въ руки. Рѣдкій изъ получившихъ образованіе въ училищѣ напоминаетъ о своей грамотности, присутствуя на клиросѣ въ качествѣ чтеца или пѣвца,—оченьрѣдкій.

Училище для дитяти—одно изъ тягчайшихъ наказаній: здѣсь оно обращается въ автомата и погребаетъ все живое, рѣзвое, все молодое.

Самое помѣщеніе училища рядомъ съ сельскою расправою или волостнымъ правленіемъ не остается безъ вредныхъ послѣдствій. Ученикъ видитъ изъ окна поучительныя сцены, въ родѣ слѣдующей: Розгами производится внушеніе какому-нибудь отцу семейства, за обстоятельство, конечно—невѣдомое школяру. Передъ его глазами грозные урядники отправляютъ свою власть, посредствомъ березовой каши, что запугиваетъ молодое воображеніе и развиваетъ въ ребенкѣ дикую робость передъ властію, вооруженною такими атрибутами, какъ розга. А ежечасныя сцены такого рода: урядникъ сидитъ на возѣ, въ который впряжены *обывательскія* (онъ собирается ѣхать по дѣламъ собственнаго хозяйства) и мечеть словесныя громы и молніи (довольно неприличнаго свойства); а передъ нимъ, съ непокрытыми головами, запуганные простые смертные или власти низшаго разряда, въ родѣ десятниковъ. Ребенокъ съ дѣтства привыкаетъ къ смиренію и безмолвной покорности въ-отношеніи къ урядникамъ. Потомъ, выйдя изъ школы и сдѣлавшись членомъ громады, онъ является такимъ же безмолвнымъ членомъ, какъ и непросвѣщенные и темные его собратія. Онъ покорно сноситъ произволъ и дерзость урядниковъ, не возмущаясь тѣмъ, что эти урядники почтены выборомъ не для того, чтобы оскорбительно обращаться съ избравшими ихъ, а для того, чтобы служить на пользу *громады*.

Посмотримъ теперь, какимъ путемъ можетъ распространиться образованіе въ народѣ. Народъ смотритъ на ученіе съ утилитарной точки зрѣнія. Отдать въ науку—по народнымъ понятіямъ—значитъ приспособить ребенка къ какому-нибудь полезному ремеслу. Такъ-точно, отдавая въ школу, родители желаютъ, чтобы ребенокъ вынесъ оттуда свѣдѣнія, полезныя въ жизни. Науки, въ ея вышемъ значеніи, народъ не понимаетъ. Ему все равно—есть ли университетъ, иѣтъ ли его. Онъ не доверитъ себя медяку, воспитаннику университета, между-тѣмъ какъ исполнитъ въ точности всѣ повелѣнія знахорки. Медикъ пропишетъ лекарство стоящее денегъ, иногда и большихъ для простолюдина; прикажетъ ѣсть скоромное, если болѣзнь приключится въ постъ, между тѣмъ какъ, по по-

плѣтямъ народа, ѣсть скоромное—грѣхъ: оно скорѣе еще больше завредитъ. Болѣзнь послана за грѣхи; чтобъ исцѣлиться, человѣкъ долженъ раскаяться, а не творить новый грѣхъ. Такимъ-образомъ, медикъ, человѣкъ науки, принося пользу высшему классу, останется совершенно ненужнымъ народу. Знахарь—человѣкъ жизни; онъ тѣсно связанъ съ народомъ, онъ—свой; онъ знакомъ съ народными вѣрованіями, и его приемы леченія успокоиваютъ, ободряютъ больного такъ, что больной совершенно вѣряетъ себя ему, какъ знатоку своего дѣла. Средства, употребляемые знахоремъ, очень дешевы: это большею частію травы, въ цѣлебность которыхъ вѣритъ народъ. Символическая сторона леченія—по народному понятію—имѣетъ не менѣе важности. Болѣзни часто приключаются отъ лукавыхъ людей, дѣйствующихъ заодно съ злыми духами; а противъ этого можно дѣйствовать шептаніями и заклинаньями.

Леченіе знахора дѣйствуетъ какъ на физическую, такъ и нравственную сторону больного, проливая въ немъ надежду на исцѣленіе: а кто будетъ отрицать важность такого состоянія духа?

Кто хочетъ быть дѣятелемъ въ средѣ народа, тотъ долженъ прежде проникнуться міросозерцаніемъ народа. Стоя на этой почвѣ, онъ принесетъ большую пользу. Идти сразу на переکورъ народнымъ вѣрованіямъ нельзя. Только незамѣтнымъ для народа образомъ можно способствовать къ уничтоженію суевѣрій и предрасудковъ. Поэтому мы считаемъ весьма важнымъ то, кто стоятъ во главѣ школы.

Школа должна быть самымъ дорогимъ для сельскаго люду учрежденіемъ. Она должна пользоваться такимъ довѣріемъ, чтобы каждый отецъ—селянинъ считалъ своею обязанностию отдать свое дитя въ неѣ для обученія. Это можетъ быть достигнуто тогда, если въ головѣ школы будетъ стоять лицо, пользующееся довѣріемъ народа, если въ немъ народъ будетъ видѣть человѣка *своего*, человѣка проникнутаго одинакими съ нимъ интересами, человѣка, котораго совѣтъ уважается, котораго наставленіемъ дорожатъ. Кто можетъ удовлетворить этимъ условіямъ?—Между шибѣннею *панською* молодежью есть люди, желающіе непосредственно быть полезными народу. Но такихъ паничей очень мало: это дѣло пока у насъ требуетъ самопожертвованій, къ которымъ очень мало способныхъ. Да и эти—то немощіе, во—первыхъ, не могутъ получить мѣстъ учителей сельскихъ училищъ, потому—что эти мѣста занимаютъ или священники или семинаристы, какъ мы уже выше сказали; во—вторыхъ, цѣль и программа существующихъ школъ не позволяютъ принести ту пользу, какую бы онѣ могли принести; въ—треть-

ихъ, паничъ не пользуется довѣріемъ народа, слѣдовательно не можетъ быть звѣномъ между школою и народомъ. Народъ не довѣряетъ панамъ: *то пани*, говоритъ онъ, *а ми люде*. Хотя онъ и замѣчаетъ нѣкоторую разницу между молодежью и старымъ поколѣніемъ пановъ, но это еще не уничтожаетъ недовѣрія. *Иблукко недалеко одъ яблоні одкочуетця*, говоритъ онъ. Онъ убѣжденъ, что интересы его не могутъ быть тождественны съ интересами пановъ.

Вы заводите бесплатную школу: народъ объяснить это тѣмъ, что вы желаете получить награду отъ правительства. Чувствомъ гуманности онъ не объяснитъ вашихъ гуманныхъ побужденій; а предполагаетъ какую нибудь выгодную для васъ цѣль. Такой взглядъ на всякія панскія затѣи онъ вывелъ изъ вѣковаго опыта. Но, можетъ быть, лица духовнаго званія могутъ стоять во главѣ школы?.. Къ сожалѣнію мы должны отвѣтить пока, отрицательно. Теперь поднять вопросъ о преобразованіи учебныхъ заведеній духовнаго вѣдомства; желательны, чтобы скорѣе приступили къ этому преобразованію. — 14 лѣтъ употребляется на приготовленіе къ пастырской обязанности; 14 лѣтъ учащійся находится подъ гнетомъ схоластики! Чего не преподають въ семинаріи! Сюда входятъ и предметы развивающіе;—предметы, отъ изученія которыхъ могла бы быть польза въ практической жизни, но все это преподается подъ извѣстнымъ угломъ зрѣнія; на все это наложена печать схоластики. Учащійся долженъ все затвердить слово въ слово. Учитель вполне зависитъ отъ ректора. Послѣ трехъ замѣчаній ректора, учитель изгоняется. Такой порядокъ вещей не можетъ принести пользы. Ученикамъ говорятъ: мы не запрещаемъ вамъ читать свѣтскую литературу, но—не совѣтуемъ. Поэтому и выходятъ пастыри, или вовсе чуждые высшихъ интересовъ, или которыми живетъ общество, или неподготовленные къ пониманію ихъ. Мы не знаемъ случая, гдѣ бы народъ шелъ къ пастырю за совѣтомъ, какъ къ представителю христіанской нравственности. Мы не видѣли пастыря, который бы старался внести принципы христіанской нравственности въ жизнь семейную, въ жизнь общественную; да и много ли найдется между священниками такихъ, которые понимаютъ свое положеніе среди народа. Сельскіе священники читають иногда проповѣди народу... Но задають ли они себѣ вопросъ: понятна ли ему эта проповѣдь? Заботятся ли они объ томъ, чтобы проповѣдь была понятна народу, какъ по языку, такъ и по содержанию, чтобы она подѣйствовала на слушателей? Выпикають ли они въ семейную и общественную жизнь темнаго народа и стараются ли смяг-

чать грубыя стороны его жизни? На все это, къ сожалѣнію, нужно отвѣчать отрицательно... Сельскій священникъ исполняетъ только требы и за это кромѣ жалованья (1) получаетъ извѣстныя дани, узаконенныя обычаемъ (2); вотъ и всѣ почти отношенія обѣихъ сторонъ.

Духовенству въ школахъ должно принадлежать преподаваніе закона Божія; но для того, чтобы школа приносила пользу, нужно, чтобы учитель школы былъ человѣкъ, тѣсно связанный съ интересами народа, человѣкъ невывѣдлившійся изъ народнаго быта, — человѣкъ развитой, но не усвоившій себѣ привычекъ городской цивилизаціи и неотвыкнувшій отъ земледѣльческаго труда. Къ такому лицу довѣріе будетъ огромно и польза, приносимая имъ, неизмѣрима. Для того, чтобы распространилось въ сельскомъ народѣ образованіе, нужно прежде всего образовывать учителей для сельскихъ училищъ, — нужно устроить въ нашемъ краѣ институтъ для образованія учителей сельскихъ училищъ. Институтъ долженъ быть устроенъ не въ городѣ, а возлѣ села. Ученики института должны быть изъ сельскихъ обывателей; кромѣ ученія, они должны заниматься полевыми работами, а равно и ремеслами. Это облегчитъ содержаніе института и, главное, не дастъ отвыкнуть ученику отъ физическаго труда, полезнаго и въ физиологическомъ отношеніи, и въ томъ отношеніи, что не дастъ отдалиться отъ того быта, изъ котораго вышелъ. Ставши въ селеніи учителемъ, онъ будетъ проводникомъ здоровыхъ хозяйственныхъ идей и, главное, — путемъ практикн на собственномъ хозяйствѣ. Покажите на дѣлѣ полезность той или другой хозяйственной операціи, она найдетъ подражателей; доказывайте на словахъ — надъ вами посмѣются. И такъ, кромѣ умственнаго и нравственнаго развитія, будущій учитель долженъ вынести изъ института: 1) привычку къ земледѣльческому труду и здоровыя хозяйственныя понятія, извѣданныя имъ на практикѣ; 2) онъ долженъ знать законы, относящіеся до правъ и обязанностей сельскихъ обывателей и хоть общія свѣдѣнія о прочихъ законахъ. Тогда лицо это въ селеніи будетъ дорого. Оно сдѣлается общимъ совѣтникомъ и адвокатомъ, что такъ необходимо для темнаго люду. Пользуясь довѣріемъ, онъ разовьетъ въ народѣ чувство законности, разъясняя ему права и обязанности, выраженныя въ положительномъ законѣ, и такимъ образомъ будетъ распро-

(1) Священники и причетники не получаютъ жалованья тамъ, гдѣ большая дуга, т. е. много церковной земли, находящейся въ пользованіи причта.

(2) Впоследствии мы сообщимъ объ этихъ даяхъ. П. Ч. Просимъ поспѣшить.

странителемъ гражданскаго воспитанія въ народѣ.—Его примѣръ и его совѣты значительно смягчатъ грубыя стороны семейной жизни и народной нравственности вообще. Отъ сельскаго учителя требуются качества такія, какъ ни отъ одного общественнаго дѣателя. Его мѣсто самое трудное; а потому и отъ сельскаго института, приготовляющаго такихъ общественныхъ дѣателей, требуется много условій. Но этого не надо бояться. Осуществленіе такого учрежденія въ наше время нельзя считать утопіей.— Учреждается общество грамотности въ Кіевѣ; вѣроятно, оно не оставитъ въ сторонѣ мысли объ учрежденіи такого института. Вѣроятно, благоразумные и добросовѣстные помѣщики помогутъ бы въ этомъ дѣлѣ.

Помогать учиться народу, который, при существованіи крѣпостнаго права, не могъ учиться — дѣло честное и полезное для дворянъ потому, что послужитъ къ большому довѣрію народа къ панамъ.

Между молодыми людьми найдутся такіе, которые, окончивъ университетъ и будучи знакомы съ жизнью народа, возьмутся за дѣло преподаванія и воспитанія въ институтѣ, — для которыхъ это дѣло будетъ дорого и свято, у которыхъ на первомъ планѣ будетъ стоять не жажда денегъ и чиновъ, а желаніе блага *наименшому брату*; которые сами будутъ подавать собою примѣръ челоуѣчности, трудолюбія и простоты въ образѣ жизни, которые неусыпно будутъ заботиться о нравственномъ развитіи воспитанниковъ.

Нравственное развитіе и свѣдѣнія полезныя въ жизни народа, вотъ—что долженъ будетъ дать институтъ своимъ воспитанникамъ.— Въ свою очередь сельскій учитель передастъ тоже самое своимъ ученикамъ, и тогда школа сдѣлается учрежденіемъ жизненнымъ и дорогимъ для всякаго селянина.

П. Чубинскій.

БИБЛИОГРАФІЯ.

МАТЕРІАЛЫ ДЛЯ ГЕОГРАФІИ И СТАТИСТИКИ РОССІИ, СОБРАННЫЕ ОФИЦЕРАМИ ГЕНЕРАЛЬНАГО ШТАБА. *Екатеринославская губернія.* Составилъ В. Павловичъ. С.—Петербургъ. 1862 8 д. л. 351. стр.

Еще не скоро, кажется, мы будемъ имѣть настоящую статистику Россіи съ точными данными, по которымъ можно судить о степени развитія каждой отдѣльной мѣстности въ извѣстномъ отношеніи. Это невольно пришло намъ въ голову, по прочтеніи книги г. Павловича, напомнившей о тѣхъ затрудненіяхъ, съ которыми сопряжено у насъ изслѣдованіе края не только для частнаго лица, трудящагося изъ собственной любознательности, но и для лица, офиціально посылаемаго съ цѣлью изученія извѣстнаго края. Эти затрудненія дѣлаютъ правдивое описаніе почти невозможнымъ. Частное лицо, добываясь всего собственнымъ трудомъ и для собранія свѣдѣній стараясь сблизиться съ мѣстными жителями, съ народомъ, подвергаетъ себя различнымъ притѣсненіямъ мѣстныхъ властей, которыя очень часто видятъ въ этомъ сближеніи что-то вредное и опасное и не только не помогаютъ ему доставленіемъ свѣдѣній но даже всячески препятствуютъ собирать ихъ самому. Последняго неудобства, конечно, не встрѣчаетъ офиціальнѣйшій изслѣдователь, которому, напротивъ того, мѣстныя власти даже обязаны содѣйствовать, но за то народъ привыкъ смотрѣть на всякое офиціальное лицо недовѣрчиво, какъ на начальника, и много въ этомъ случаѣ нужно терпѣнія и любви къ своему дѣлу, чтобы добиться правды. Съ другой стороны, мѣстная администрація своимъ содѣйствіемъ немного приносить ему помощи въ пріобрѣтеніи нужныхъ свѣдѣній, какъ потому, что свѣдѣнія, находящіяся въ ея распоряженіи, далеко не вѣрны, такъ и потому, что сама администрація обладаетъ иногда очень скудными свѣдѣніями по многимъ предметамъ. Вотъ, между прочимъ, что пишетъ самъ г. Павловичъ, въ своемъ пре-

дисловіи, говоря объ источникахъ, которыми онъ пользовался при описаніи Екатеринославской губерніи:

На первомъ мѣстѣ должны быть поставлены всеподданнѣйшіе отчеты гражданскаго губернатора за пять послѣднихъ лѣтъ; изъ нихъ заимствованы многія числовыя данныя по разнымъ предметамъ статистическаго изслѣдованія. Но если приять во вниманіе, что во время прозводства мною статистическихъ работъ, еще не былъ открытъ въ Екатеринославской губерніи статистическій комитетъ, и составленіе самаго отчета лежало на обязанности одного лица, неподвергнутого никакой повѣркѣ, то конечно нельзя не согласиться, что большая часть цифръ въ отчетахъ не вѣрна не только въ сотняхъ и тысячахъ, но даже въ десяткахъ тысячъ. Это заставило меня пользоваться цифрами съ возможною разборчивостью, помѣщая изъ нихъ только такія, которыя по сличеніи со свѣдѣніями изъ другихъ источниковъ оказывались болѣе вѣрными.

Что касается числовыхъ данныхъ, сообщаемыхъ непосредственно присутственными мѣстами, то число ихъ было весьма ограничено, ибо губерскія присутственныя мѣста, за исключеніемъ врачебной управы не доставили никакихъ свѣдѣній.

Подтверженіе словъ г. Павловича встрѣчаешь очень часто при чтеніи его книги. Такъ, по отчетамъ Екатеринославскаго губернатора, показано, за 1857 годъ въ городѣ Ростовѣ, 12,701 жит., а по свѣдѣніямъ городничаго за этотъ же годъ—15,824 жит. (стр. 321). Которая изъ этихъ цифръ вѣрна, — рѣшить трудно. Но встрѣчаются въ книгѣ цифры вчетверо уменьшенныя противъ дѣйствительности, а еще неприятнѣе, что по нѣкоторымъ предметамъ вовсе нѣтъ даже приблизительно-вѣрныхъ свѣдѣній; такъ, на примѣръ, говоря о государственныхъ крестьянахъ, г. Павловичъ замѣчаетъ, что за ними числятся недоимки, но съ котораго времени эти недоимки начались и на какую сумму, — осталось неизвѣстнымъ по недоставленію свѣдѣній отъ мѣстной палаты государственныхъ имуществъ; между тѣмъ, эти свѣдѣнія крайне любопытны, чтобы судить хоть о томъ: такъ ли въ Екатеринославской губерніи успѣшно дѣйствовала эта палата, какъ въ другихъ губерніяхъ, на примѣръ Рязанской, въ которой, при учрежденіи палаты гусударственныхъ имуществъ, въ 1839 году, недоимокъ на казенныхъ крестьянахъ считалось до 411,000 р. ср. а въ 1856 году они простиралась до 769,000 р. ср.—(*).

Чтожь, затѣмъ, оставалось еще автору для составленія описанія Екатеринославской губерніи? нѣсколько печатныхъ матеріаловъ, по-

(* Матеріалы для географіи и статистики Россіи. Рязанская губернія. Сост. М. Барановичъ. С.Петербургъ 1860.

мѣщенныхъ разновременно въ журналахъ, нѣкоторые рукописные материалы и, наконецъ, личное изслѣдованіе и распросы у мѣстныхъ жителей; чему, какъ мы выше замѣтили и ниже приведемъ доказательства изъ самой книги, много мѣшала официальность автора.

При такихъ неблагопріятныхъ условіяхъ, неудивительно, что книга, появляющаяся въ свѣтъ въ 1862 году, содержитъ въ себѣ большую часть статистическихъ цифръ, собранныхъ до 1858 года, т. е. еще при существованіи крѣпостнаго труда и при ненормальномъ положеніи края, не оправившагося еще послѣ войны, во время которой цѣны на многіе предметы возвысились до чрезмѣрности; оттого описаніе населенія края, составленное по личнымъ наблюденіямъ, показалось намъ, во многихъ мѣстахъ, поверхностнымъ или ошибочнымъ.

Не имѣя намѣренія подробно разбирать весь трудъ г. Павловича, мы только воспользуемся, изъ его книги, нѣкоторыми полезными свѣдѣніями и сдѣлаемъ нѣсколько замѣчаній на нѣкоторые промахи, бросившіеся намъ въ глаза.

Говоря о географическомъ положеніи губерніи, поверхность которой пчислена въ 6,196,363 десятины, г. Павловичъ представляетъ сравнительную вѣдомость удобной и неудобной земли: на все пространство губерніи, удобной приходится 5,419,309 десятинъ, неудобной 577,017 десятинъ и лѣсной 106,144 десятины. Хотя исчисленіе это только приблизительное и несовсѣмъ точное, такъ-какъ оно извлечено изъ официальныхъ источниковъ, въ которыхъ пространство губерніи показано по старому исчисленію, (на 93,893 десятины менше настоящаго,) но все же изъ него видно, что по самому свойству почвы, — земледѣліе главнѣйшее занятіе населенія Екатеринославской губерніи.

Изъ всего количества земли, наибольшая часть ея принадлежитъ мѣстнымъ помѣщикамъ, а именно 3,420,832 десятины и государственнымъ крестьянамъ 1,763,260 десятинъ; остальное затѣмъ количество принадлежитъ городамъ, Азовскому и бывшему нѣкогда Любанскому войску, Луганскому литейному заводу и иностраннымъ колоніямъ Нѣмецкимъ, Армянскимъ, Еврейскимъ и Греческимъ; послѣднимъ принадлежитъ наибольшее количество земли 351,314 десятины, лучшаго качества.

О путяхъ сообщенія Екатеринославской губерніи, авторъ замѣчаетъ, что сухопутныя дороги находятся въ самомъ жалкомъ положеніи, и при этомъ говоритъ:

Если согласиться съ мнѣніемъ, что развитіе образованности идетъ, такъ сказать, рука объ руку съ усовершенствованіемъ путей сообщенія, то должно признать, что южныя наши губерніи въ томъ числѣ и Екатеринославская, замѣчательны своею отсталостію. Между тѣмъ, по свойству черноземной почвы, превращающейся въ дождливое время въ весьма топкую грязь, по плодородію ея, по необходимости сбыта излишка сельскихъ произведеній, и по самому положенію южныхъ губерній, примыкающихъ къ морямъ и имѣющихъ возможность къ производству значительной заграничной торговли,—улучшеніе путей сообщенія здѣсь *также важно* какъ во внутреннихъ губерніяхъ. Не смотря на то, пути сообщенія все еще находятся въ первобытномъ состояніи.

Екатеринославская губернія, по своему положенію, находится на соединеніи сѣверныхъ губерній съ портами Азовскаго и Чернаго морей, поэтому значительныя дороги пролегаютъ черезъ нее съ сѣвера на югъ.

Важнѣйшіе пункты, къ которымъ направляется движеніе обозовъ и транспортовъ, въ восточной части губерній суть: Таганрогъ, Ростовъ и Мариуполь, какъ города, служащіе пунктами сбыта предметовъ заграничной торговли; а въ юго-западной—м. Никополь, какъ пунктъ, лежащій на Днѣпрѣ, ниже пороговъ, и г. Орѣховъ (Таврической губерній), въ которомъ большею частью сосредоточиваются пути ведущіе въ Крымъ.

Въ губерніи устроено до сего времени только одно шоссе, отъ г. Екатеринослава до станціи Подгорной, для избѣжанія въ этомъ мѣстѣ затрудненій при проѣздѣ по глубокому песку. Шоссе это длиною 9 верстъ и 401 сажень; оно окончено въ 1854 году. Для щебеночной насыпи употребленъ гранитный камень, добываемый въ береговыхъ скалахъ и въ руслѣ Днѣпра. Построеніе шоссе стоило 56,562 рубля, а ремонтъ его, не включая ремонта мостовъ, обходится около 3000 рублей серебромъ въ годъ.

Въ губерніи въ настоящее время имѣются слѣдующіе почтовые тракты:

1) Отъ границъ Херсонской губерніи черезъ г. г. Верхнеднѣпровскъ, Екатеринославъ и м. Никополь до границъ Херсонской же губерніи. Дорога эта есть продолженіе С. Петербурскаго тракта, пролегающаго чрезъ Витебскую и Могилевскую губерніи въ Херсонъ и Крымъ.

Она проходитъ по возвышеннымъ степямъ, перерѣзаннымъ глубокими балками, имѣющими довольно крутые спуски.

Значительная переправа по этому пути, только при мѣстечкѣ Никополѣ чрезъ р. Днѣпръ.

2) Отъ границъ Полтавской губерніи, чрезъ г. Новомосковскъ, въ г. Екатеринославъ. Это—продолженіе Московскаго тракта, идущаго на Харьковъ въ Херсонъ и Одессу.

3) Отъ границы Харьковской губерніи, чрезъ г. Бахмутъ, Землю войска Донскаго, г. Ростовъ, Ейское укрѣпленіе и далѣе въ Землю Кубанскихъ казаковъ; дорога эта есть продолженіе Московскаго тракта, идущаго чрезъ г. Харьковъ, Изюмъ, въ Кубанскую область; отъ нея отдѣляется отрасль въ г. Таганрогъ, Мариуполь и Бердянскъ. Холмообразная мѣстность почти по всему протяженію дороги, небрежность, съ какою послѣдняя содержится, отроги скалъ и камней, нерѣдко виднѣющихся на ней изъ подпочвы, много затрудняютъ ѣзду даже и въ сухое время, а во время весеннихъ разливовъ, отъ небрежнаго содержанія мостовъ на небольшихъ рѣчкахъ (особенно въ Землѣ Войска Донскаго), прерывается на пѣкоторое время сообщеніе.

4) Таганрогъ соединяется съ Ростовомъ почтовымъ трактомъ, идущимъ частію по Землѣ войска Донскаго, частію по Ростовскому уѣзду и Таганрогскому градоначальству.

5) Отъ г. Бахмута проложенъ недавно почтовый трактъ въ г. Мариуполь.

6) Для соединенія г. Екатеринослава съ уѣздными городами проходитъ почтовый трактъ чрезъ Новомосковскъ, Павлоградъ, Бахмутъ и м. Ивановку въ Славяносербскъ.

Изъ рассмотрѣнія направленія почтовыхъ трактовъ легко сдѣлать заключеніе о нѣкоторыхъ неудобствахъ въ ихъ распредѣленіи:

а) Соединеніе г. Бахмута съ г. Славяносербскомъ производится посредствомъ кружнаго тракта, такъ что прямая дорога между этими двумя городами 80 верстами короче.

б) Г. Таганрогъ соединенъ съ г. Екатеринославомъ трактомъ, проходящимъ чрезъ г. Бахмутъ и Павлоградъ, что составляетъ значительный кругъ. Гораздо было бы прямѣе и выгоднѣе проложить почтовый трактъ изъ г. Мариуполя въ г. Орѣховъ; тогда не только г. Таганрогъ получилъ бы болѣе прямое соединеніе съ Екатеринославомъ, но и гг. Мариуполь и Бердянскъ, имѣвъ вовсе лишеныя прямого сообщенія съ западной частію губерніи, имѣли бы въ этомъ отношеніи значительную выгоду. Даже г. Ростовъ, при теперешнемъ развитіи пароходства по Азовскому морю, могъ бы, чрезъ г. Мариуполь, имѣть прямое и скорое сношеніе съ г. Екатеринославомъ. (стр. 48—51).

Кромѣ этихъ почтовыхъ дорогъ есть еще дороги торговыя, которыя конечно находятся не въ лучшемъ состояніи.

Трудно надѣяться на скорое улучшеніе сухопутныхъ путей сообщенія, такъ какъ при отсутствіи въ южномъ краѣ булыжнаго камня устройство шоссе обходится чрезмѣрно дорого. Если построеніе шоссе на пространствѣ менѣе 10 верстъ стоило 56,562 рубля, если кромѣ того на ремонтъ этого шоссе ежегодно требуется болѣе 3,000 рублей, то восколько же обойдется шоссе на нѣсколько десятковъ и сотъ верстъ. Хотя же и была попытка замѣнить булыжный щебень искусственнымъ, который обошелся бы несравненно дешевле и была даже изобрѣтена г. Серебряковымъ машина для приготовления искусственнаго щебня изъ глинны, на что онъ получилъ въ 1860 году пятилѣтнюю привиллегію, но до сихъ поръ мы не встрѣчали указаній на то, чтобы изобрѣтеніе это было гдѣ нибудь примѣнено, или же что оно за неудобствомъ или непрактичностью кануло въ Лету вмѣстѣ со множествомъ ии къ чему не ведущихъ изобрѣтеній, на которыя ежегодно получаются пяти и десяти лѣтнія привиллегіи.

Еще съ 1796 года начались попытки устранить опасности и затрудненія для хода судовъ по Днѣпровскимъ порогамъ посредствомъ устройства каналовъ, но до сихъ поръ они не достигали своей цѣли; а потому въ настоящее время снова возникаютъ предпріятія для облег-

ченія судоходства по Дніпру и Дону. Вотъ—что замѣчаетъ объ этихъ предпріятіяхъ г. Павловичъ:

Неодолимыя препятствія, представляемыя Дніпровскими порогами для судоходства, вызвали также проектъ съ цѣлію обойти порожистую часть каналомъ по теченію рѣки Базавлука. Осуществить проектъ предполагала компанія русскихъ капиталистовъ, князей: Воронцова, Кочубея, Ливена, графа Браницкаго и барона Штиглица. Англійскій инженеръ поверхностно изслѣдовалъ мѣстность по теченію рѣки Базавлука и до г. Верхнедніпровска. Онъ нашелъ удобнѣйшими два плана: или провести каналъ отъ с. Романкова прямо въ вершину Базавлука посредствомъ тоннеля, такъ какъ отъ берега Дніпра, на всемъ этомъ пространствѣ, таяется высота, только въ некоторыхъ мѣстахъ перерѣзываемая глубокими балками; или же отъ с. Романкова направить каналъ до имѣнія помѣщика полковника Лупанова въ рѣчку Суру, потомъ теченіемъ Суры до вершины Базавлука, а этой послѣдней рѣкой въ Дніпръ, ниже м. Николая. Нѣтъ сомнѣнія, что если проектъ устройства подобнаго канала приведетъ будетъ въ исполненіе, то промышленность и торговля въ губерніяхъ, лежащихъ по теченію Дніпра, значительно усилятся. Полагаясь при этомъ на авторитетъ спеціалиста, то есть англійскаго инженера, не оспариваемъ, что проектъ исполнимъ; но во всякомъ случаѣ весьма сомнительно, чтобы капиталъ, затраченный на столь огромныя сооруженія (ибо каналъ долженъ простираться слишкомъ на сто верстъ), могъ быть возвращенъ съ надлежащимъ процентомъ. Компанія застрахованія судовъ, проходящихъ черезъ пороги, можетъ уничтожить всѣ выгоды сооруженія канала; ибо она вѣроятно стала бы брать гораздо менѣе платы съ судовъ, при ихъ застрахованіи, чѣмъ могло бы взимать общество, устроившее каналъ, за проходъ черезъ него судовъ.

Намъ лично знакома мѣстность по теченію Базавлука и случилось пробѣжать рѣчку Суру въ двухъ или трехъ мѣстахъ; берега Базавлука и Суры обложены во многихъ мѣстахъ, гранитными скалами и камнями, которые простираясь подъ почвою даѣе на югъ, образуютъ Дніпровскіе пороги; и потому весьма правдоподобно, что углубленіе фарватера этихъ рѣкъ, на пространствѣ ста верстъ, равно какъ устройство тоннеля и другихъ сооруженій, будетъ стоить весьма дорого.

Мелководіе донскихъ гирлъ вызвало также проектъ, въ настоящее время находящійся на разсмотрѣніи Главнаго Управленія Путей Сообщенія, по которому предполагается углубить фарватеръ въ гирлѣ Переволожъ до 8 футовъ ниже горизонта моря. Углубленіе это должно быть сдѣлано въ видѣ канала шириною въ 20 сажень, такъ, чтобы два судна, при встрѣчѣ, могли свободно расходиться. Такой каналъ предполагается обозначить указательными вѣхами, расположенными чрезъ 50 сажень одна отъ другой. Для учрежденія надзора за судоходствомъ въ гирлахъ, также предполагается: 1) устроить сторожевое судно съ каютами, на которомъ будутъ находиться: команда, шкиперъ и два матроса; 2) учредить развѣзды по гирламъ на двухъ баркасахъ, и 3) устроить водомѣръ у входа въ гирло, для опредѣленія глубины воды. Для углубленія фарватера, предполагается заказать на Луганскомъ заводѣ землечерпательную паровую машину въ 20 силъ.

Если подобный проектъ будетъ приведенъ въ исполненіе и вмѣстѣ съ тѣмъ окончится устроенная нынѣ желѣзная дорога отъ Волги къ Дону, то, безъ

сомнѣнія, это доставить всей юго-восточной полосѣ Россіи большія выгоды. Тогда, въ полной мѣрѣ приволжскій край, начиная отъ горъ Симбирска, приметъ дѣятельное участіе въ торговлѣ черезъ порты Азовскаго моря; и г. Ростовъ получить весьма важное значеніе (Стр. 67—68).

Въ главѣ о климатѣ, упоминается между прочимъ о явленіи весьма замѣчательномъ и, какъ кажется, не повторяющемся въ сосѣднихъ губерніяхъ, а именно: — въ Екатеринославской губерніи бывають туманы, оставляющіе по себѣ на листьяхъ нѣчто въ родѣ желтой пыли, приостанавливающей растительность. (Стр. 72).

Изъ фауны Екатеринославской губерніи особенное на себя вниманіе обращаетъ животное, сдѣлавшееся въ последнее время извѣстнымъ по страшному вреду, наносимому имъ сельскому хозяйству: — это *овражки* или *суслики*. Размножаясь въ огромномъ количествѣ, такъ какъ одна пара сусликовъ въ теченіи 7 мѣспцевъ можетъ производить до 1000 штукъ (суслики рожаютъ каждыя три недѣли отъ 6 до 12 дѣтенышей; молодые суслики начинаютъ котиться черезъ мѣсяць послѣ рожденія); эти животныя уничтожаютъ посѣвы не менѣе саранчи. Мѣры, которыя принимались до сихъ поръ для ихъ истребленія оказывались недѣйствительными и министерство государственныхъ имуществъ съ этой цѣлью предлагало двѣ конкурсныхъ задачи: 1) на составленіе полной монографіи о сусликахъ и 2) на изысканіе простѣйшаго и удобнѣйшаго способа къ истребленію сусликовъ, доступнаго средствамъ поселянъ и польза коего была бы доказана на дѣлѣ. Въ прошедшемъ, 1861 году, общество Сельскаго хозяйства Южной Россіи разсматривало нѣсколько мѣръ, предложенныхъ для истребленія сусликовъ и хотя не признало ни одну мѣрою вполне примѣнимою и дѣйствительною, но въ то же время нашло, что сплачиваніе полей въ большія и меньшія пространства можетъ способствовать къ уменьшенію вреда, причиняемаго сусликами. Общество напечатало по этому предмету статью Д. Н. Струкова о сплачиваніи полей въ видахъ предохраненія хлѣбовъ отъ сусликовъ. Средство это г. Струковъ основываетъ главнымъ образомъ на томъ, что суслики, по природѣ своей весьма пугливые и избѣгающіе мѣстностей многоядныхъ, всегда выбираютъ для своихъ норъ мѣста плотно убитыя, не пропускающія влажности, и никогда не дѣлають норъ посреди разрыхленной почвы, развѣ на межннкѣ или сурочьемъ холмикѣ. На основаніи этихъ данныхъ Д. Н. Струковъ приходитъ къ заключенію, что сусликовъ окончательно истребить болѣе тѣсное народонаселеніе, а до того времени можно только уменьшить зло, преслѣдуя

сусликовъ мѣрами уничтоженія, изъ которыхъ выливаніе водою есть одно дѣйствительное и доступное средство для крестьянъ. Въ предупрежденіе же вреда хлѣбнымъ посѣвамъ г. Струковъ предлагаетъ: дѣлать посѣвы сплошные, не допуская межниковъ и незасѣянныхъ участковъ между посѣянными десятинами, а также распаивая и раскапывая имѣющіеся на пашнѣ холмики; кромѣ того опашивать кругомъ сажень на 30 въ ширину и первый взметъ пашки дѣлать глубже, а полевья дороги между засѣянными хлѣбами допускать по возможности узкія.

А г. Павловичъ вотъ-что говорить объ истребленіи сусликовъ:

Различныя орудія, изобрѣтенныя до сихъ поръ для ихъ истребленія, оказываются далеко неудовлетворительными. Самый вѣрный способъ, но вмѣстѣ съ тѣмъ и самый затруднительный, состоитъ въ простомъ выливаніи водою. Весьма успѣшно истребляли овражковъ посредствомъ паровой машины, но этотъ способъ еще не распространенъ; старались также ихъ отравлять и выгонять изъ норъ дымомъ, однакожь безуспѣшно. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ, весною истребляютъ ихъ очень много посредствомъ особенно устроенныхъ ловушекъ.

Кажется, что посредствомъ паровыхъ машинъ предвидится совершенное истребленіе овражковъ, если только хозяева обратятъ на это вниманіе. Паръ пущенный въ яму съ большою силою, уничтожаетъ сразу все семейство; другіе же овражки боятся селиться въ этихъ ямахъ и уходятъ совершенно изъ окрестностей, гдѣ производилось истребленіе паромъ. Машина стоитъ отъ 130 р. до 300 р. с., требуетъ для возки пару воловъ и 2 человѣка прислуги; для подвоза угля и воды нужна другая пара воловъ, но всѣ эти издержки ничтожны сравнительно съ пользою, какую можетъ принести машина.

Главная неудача въ истребленіи овражковъ заключается, кажется, въ предрасудкѣ простопародья, убѣжденнаго, что ихъ истребить невозможно, что это кара небесъ. (Стр. 93).

При чрезвычайномъ разнообразіи народонаселенія Екатеринославской губерніи, состоящаго изъ Малоруссовъ, Великоруссовъ, Сербовъ, Грековъ, Армянъ, Нѣмцевъ, Поляковъ, Евреевъ и Волоховъ, были бы весьма интересны сравнительныя цифры населенія каждаго отдѣльнаго племени, но къ-сожалѣнію г. Павловичъ не имѣлъ для этого достаточныхъ данныхъ и только замѣчаетъ, что преобладаніе Малоруссовъ численностью имѣетъ слѣдствіемъ то, что нѣтъ многія племена, особенно южно-славянскія, слились въ одинъ народъ, имѣющій Малорусскій типъ (стр. 116). За недостаткомъ одного, авторъ представляетъ другое,—а именно: распредѣленіе всѣхъ жителей губерніи, которыхъ считалось въ 1857 году, 952,719, безъ Таганрогскаго градоначальства, по сословіямъ:

Дворянъ:

Потомственныхъ съ правомъ голоса на выборахъ	4,104
Личныхъ	4,645

Духовенства православнаго:

Священнослужителей и семействъ ихъ	3,707
Церковнослужителей и семействъ ихъ	3,378
Монашествующихъ	7

Духовенства шовѣрческаго.

Римско-католическаго	6
Лютеранскаго	2

Купчества, мѣщанъ, крестьянъ и разныхъ сословій:

Гражданъ потомственныхъ и личныхъ	89
Купцовъ, въ томъ числѣ объявившихъ капиталы	8,161
Мѣщанъ и городскихъ жителей вообще	89,976
Одюдворцевъ	2,989
Вольныхъ матросовъ	13,970
Лопмановъ	2,662
Колонистовъ и меншонистовъ	28,498
Служителей при архіерейскихъ домахъ	161
Безсрочно-отпускныхъ нижнихъ чиновъ	1,323
Отставныхъ солдатъ и ихъ женъ	9,634
Лекарскихъ учениковъ	43
Крестьянъ государственныхъ	476,323
Крестьянъ помѣщичьихъ	305,228
Дворовыхъ людей	15,963
Непремѣнныхъ работниковъ Луганскаго завода	9,169
Бродягъ и подвѣдомственныхъ Приказу Общественнаго Пріорѣнія	148

(стр. 117).

Слѣдующая затѣмъ глава, подъ общимъ заглавіемъ «промышленность сельско-хозяйственная», заключающая въ себѣ нѣсколько любопытныхъ данныхъ для знакомства съ хозяйствомъ Екатеринославской губерніи, въ то же время представляетъ невѣрные, по нашему мнѣнію, выводы. Не желая обвинять въ нихъ самаго автора, можно всего скорѣе объяснить это официальной обстановкой, которая его окружала во время мѣстныхъ наблюденій и мѣшала видѣть предметы въ ихъ действительномъ свѣтѣ. Этотъ недостатокъ довольно часто повторяется и въ другихъ отдѣлахъ, и замѣчается даже при поверхностномъ просмотрѣ книги. Такъ, напримѣръ, говоря о томъ, что сельское хозяйство бывшихъ помѣщичьихъ крестьянъ стояло на гораздо пзшей степенн, чѣмъ у самихъ помѣщиковъ, Г. Павловичъ утверждаетъ, что причины такого явленія заключались:

1) Во *срожденной* льнн Малороссіи, всегда безпечныхъ и надѣвшихся, въ случаѣ неурожаа, на помощь своихъ бывшихъ помѣщиковъ; 2) въ *необра*

зованности и невежество простого народа, предавшаго предрасудкамъ, которые препятствуютъ всякому успѣху въ отношеніи хозяйственности; 3) въ недостаткѣ рабочаго скота, ибо рѣдкое семейство могло держать 4 пары воловъ, необходимыхъ для поднятія столь тяжелой почвы. Наконецъ 4) у многихъ владѣльцевъ было мало обращеніи вижнанія на бытъ крестьянъ, особенно тамъ, гдѣ помѣщики предоставляли управленія имѣніями вольно-наемнымъ людямъ (стр. 173).

Мы увѣрены, что еслибы г. Павловичъ самъ теперь прочиталъ это мѣсто своей книги, то удивился бы какъ сдѣланнымъ выводамъ, такъ равно и противорѣчіямъ, которыя замѣтны при послѣдовательномъ чтеніи одной статьи за другою. Въ доказательство этого приводимъ небольшой отрывокъ, помѣщенный на другой страницѣ послѣ сдѣланной нами выписки:

Въ общихъ чертахъ, сельское хозяйство государственныхъ крестьянъ почти совершенно одинаково съ хозяйствомъ бывшихъ помѣщичьихъ. Вся разница заключается только въ томъ, что хозяйства первыхъ гораздо обширнѣе, зажиточнѣе и доставляютъ владѣльцамъ не только безбѣдное существованіе, но даже довольство.

Впрочемъ *всегда естественно*, что государственные крестьяне въ лучшемъ положеніи, чѣмъ бывшіе помѣщичьи: послѣдніе половину года работали не для себя, и хотя повинностей уплачивали нѣсколькими рублями меѣе, но если перевести работу ихъ на наличныя деньги, по цѣнамъ, существующимъ въ этомъ краѣ, то, по нашему приблизительному расчету, каждое семейство бывшихъ помѣщичьихъ крестьянъ платило около 100 руб. ср. болѣе, чѣмъ семейство крестьянъ государственныхъ (стр. 177).

Изъ этихъ словъ прямо видно, что главнѣйшею причиною дурного положенія помѣщичьихъ крестьянъ было крѣпостное право; къ чему же, въ такомъ случаѣ, объяснять это врожденною лѣнью, безпечностью и невежествомъ Малоруссовъ?

По описанію г. Павловича, въ Екатеринославской губ., въ отношеніи хозяйства, на первомъ мѣстѣ стоятъ менношны и нѣмцы, затѣмъ государственные крестьяне, бывшіе помѣщичьи крестьяне и наконецъ лоцмана, на хозяйство которыхъ имѣло вредное вліяніе ихъ занятіе, отрывающее отъ полевыхъ работъ въ самое горячее рабочее время. За лоцманами слѣдуютъ поселенцы—Армяне, Евреи и Греки, которые все вовсе несклонны къ земледѣлію и, конечно, никакія мѣры понужденія и поощренія къ тому ихъ не принудятъ.

О среднемъ урожаѣ въ губерніи, вотъ—что говоритъ г. Павловичъ :

По самымъ вѣрнымъ свѣдѣніямъ, какія имѣются въ губерніи въ десятилѣтней сложности, съ 1848 по 1858 годъ, урожай хлѣбовъ озимыхъ доходилъ до самъ 5, а яровыхъ—почти до самъ $7\frac{1}{2}$; по это въ самыхъ лучшихъ колониальныхъ хозяйствахъ; вообще же въ губерніи будетъ меѣе означеннаго, по при-

чиѣ несовершенство въ обработкѣ полей, значительнаго истребленія хлѣбовъ овражками и сарапчею, отъ которыхъ колонисты почти избавлены, и гораздо низшаго состоянія хлѣбопашества, сравнительно съ колониальнымъ.

Всѣ прочіе расчеты о посѣвѣ и урожаѣ, заимствованные изъ оффиціаль-ныхъ свѣдѣній, невѣрны. Замѣтимъ притомъ, что всѣ они гораздо ниже дѣй-ствительности; такъ, напримѣръ, по оффиціальнымъ свѣдѣніямъ урожай былъ:

§ Озимаго. Яроваго. Короткосяя.

Въ 1853 году, самъ —	2 ³ / ₄	4 ¹ / ₂	2 ³ / ₄
— 1854 — —	2 ³ / ₄	3	3 ³ / ₄
— 1855 — —	непоказ.	4	3
— 1856 — —	2 ¹ / ₆	1 ³ / ₆	2 ¹ / ₂
— 1857 — —	2 ¹ / ₆	4 ¹ / ₆	5 ¹ / ₄

Еслибы вѣрить подобнымъ выводамъ, то необходимо было бы согласить-ся, что Екатеринославская губернія, даже и при небольшомъ нынѣшнемъ на-родонаселеніи сравнительно съ количествомъ земли, не въ состояніи прокар-мливаться своимъ хлѣбомъ, тогда какъ изъ нея идутъ сотни тысячъ четвертей на заграничную продажу. Вообще оффиціальныя цифры о посѣвѣ и урожаѣ даже и не близки къ истинѣ; ибо, по небрежности, съ какою смотрять на этотъ пред-метъ, большая часть хозяевъ доставляетъ совершенно невѣрныя и преимущест-венно уменьшенныя свѣдѣнія (стр. 134).

За земледѣліемъ, по своей важности въ сельско-хозяйственной промы-шленности Екатеринославской губерніи, слѣдуетъ скотоводство, которое въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ даже преобладаетъ надъ земледѣлі-емъ. Не выписывая всѣхъ цифръ рогатаго скота, лошадей и дру-гихъ домашнихъ животныхъ въ разные годы, мы заимствуемъ толь-ко общіе выводы по губерніи и градоначальству о числѣ разнаго ро-да скота на каждую версту и на 100 душъ народонаселенія.

На одну квадратную версту приходится:

Лошадей	1,78
Рогатаго скота.	: 11,13
Овецъ (всѣхъ породъ)	42,26
Свиней	3,08
Козъ	0,36

На 100 человекъ обоюго пола:

Лошадей	10,11
Рогатаго скота.	63,00
Овецъ (всѣхъ породъ)	230,18
Свиней	16,49
Козъ	2,05 (стр. 162).

Хотя по своему климату и почвѣ Екатеринославская губернія болѣе всего способна къ земледѣлію, но и по мануфактурной промыш-ленности она стоитъ, въ ряду прочихъ губерній по числу фабрикъ и заво-довъ, на 12-мъ, а по цѣнности вырабатываемыхъ издѣлій на 26-мъ

мѣстѣ. Всѣхъ заводовъ и фабрикъ въ губерніи съ Таганрогскимъ градоначальствомъ, считая и тѣ, которые не были въ дѣйствіи во время описанія губерніи—533; изъ нихъ въ дѣйствіи было 324, на нихъ вырабатывалось разныхъ издѣлій на сумму болѣе 2,000,000 рублей серебромъ (стр. 191).

По количеству оборотнаго капитала заводы эти могутъ быть поставлены въ слѣдующемъ порядкѣ:

	Число фабрикъ и заводовъ.	Количество оборот- наго капитала.
Випокурныхъ	117	900,000
Салотопныхъ	42	600,000
Макаронныхъ фабрикъ	8	120,000
Кожевенныхъ	9	100,000
Кирпичныхъ	51	80,000
Канатныхъ	5	60,000
Табачныхъ	20	25,000
Чугуноплавильныхъ	3	24,000
Свѣчныхъ	5	20,900
Галетосухарныхъ	2	14,000
Мыльныхъ	3	11,400
Пивоварень	9	9,000
Воскобойныхъ	3	6,700
Известковыхъ	9	6,700
Маслобойныхъ	2	4,000
Черепичныхъ	5	3,500
Кафельныхъ	2	2,500
Хлопчато-бумажныхъ	3	1,000
Костопальный	1	770.

(стр. 191—194).

Произведенія этихъ заводовъ большей частью сбываются на мѣстѣ и развозятся въ другія губерніи; сало преимущественно отправляется за границу, макароны—въ Италію.

Всѣхъ мастеровыхъ и рабочихъ на заводахъ считалось около 7,000 человекъ; исключивъ же изъ этого количества бывшихъ крѣпостныхъ крестьянъ,—собственно рабочихъ, постоянно занимавшихся на фабрикахъ и заводахъ съ платою, будетъ всего 2,537 человекъ.

Кромѣ показанныхъ выше заводовъ, особеннаго вниманія заслуживаютъ: 1) казенный Луганскій заводъ, основанный въ 1795 году, съ цѣлію приготовленія предметовъ для вооруженія Черноморскихъ и Азовскихъ крѣпостей; 2) Штейндорфское машинное заведеніе, приготовляющее земледѣльческія машины и орудія; основано въ 1846 году; 3) литейный заводъ въ г. Ростовѣ, замѣчательный своими огромными

размѣрамъ, едва ли даже не превосходящими потребности окрестнаго края; 4) выстроенная близъ г. Таганрога паровая мельница, огромныхъ размѣровъ, принадлежавшая акціонерному обществу «Сельскій Хозяинъ», и имѣвшая назначеніе молоть хлѣбъ для отправленія его за границу мукою, а не въ зернѣ; 5) суконная фабрика принадлежащая г. Струкову, основанная въ 1796 году, и приготавливающая сукна для поставки въ казну. Эта послѣдняя фабрика, по словамъ г. Павловича, должна была закрыться по уничтоженіи крѣпостнаго права (стр. 200—206).

Внутренняя торговля Екатеринославской губерніи почти исключительно производится на ярмаркахъ, которыхъ, въ 1858 году, считалось 319.

Изъ произведеній края, отпускаемыхъ въ другія губерніи, главное мѣсто занимаетъ шерсть, хлѣбъ, рогатый скотъ, лошади, сырыя кожи и наконецъ рыба сушеная и соленая, которая развозится по всей Россіи, для чего ежегодно употребляется около 15,000 подводъ. Менѣе значительное мѣсто занимаютъ во внутренней торговлѣ: каменный уголь, алебастръ, мѣлъ и точильные бруски.

Привозимый въ губернію лѣсъ и лѣсные матеріалы доставляются изъ Закавказья и губерній Харьковской и Воронежской. При неудобствѣ путей сообщенія и дальности разстоянія, цѣны на лѣсъ довольно высоки, разнообразясь впрочемъ по мѣстностямъ; такъ, напримѣръ, въ придѣлпровскихъ мѣстахъ сажень дровъ стоитъ 15 рублей, а въ Таганрогѣ до 30 рублей (стр. 215—216). Здѣсь кстати можно замѣтить, что каменный уголь во многихъ случаяхъ могъ бы замѣнить лѣсъ для топлива, такъ-какъ Славяносербскій и Бахмутскій уѣзды весьма богаты углемъ и антрацитомъ отличнаго качества, но промышленность эта не развивается по неудобству сбыта, чему можетъ служить доказательствомъ слѣдующій примѣръ: выемка пуда каменнаго угля обходится не болѣе 4 коп. ср., а доставка его изъ Славяносербскаго уѣзда въ Таганрогъ или Ростовъ стоитъ около 20 коп. ср. (стр. 169).

Къ описанію торговли губерніи приложена вѣдомость главнѣйшихъ ярмарокъ, на которыя привозится товару свыше 20,000 руб. сер. съ показаніемъ—на какую сумму въ 1857 году было привезено и продано товару. Хотя (по замѣчанію г. Павловича) показанныя цифры не совсѣмъ вѣрны и суммы сбыта показаны впо-

ловину меньше, по за неизмѣнимъ болѣе точныхъ свѣдѣній любопытны и эти данныя, по которымъ можно судить о торговлѣ края.

Заграничная торговля Екатеринославской губерніи сосредоточивается въ трехъ пунктахъ: Таганрогѣ, Ростовѣ и Мариуполѣ. Главныя неудобства Таганрога, стѣсняющія торговлю, заключаются въ недостатокѣ удобной гавани и удобныхъ сухопутныхъ дорогъ къ городу и въ постепенномъ обмеленіи рейда, происходящемъ отъ наноса изъ рѣкъ, впадающихъ въ Азовское море, и преимущественно Дона, а также отъ засыпанія балластомъ, привозимымъ на корабляхъ и не смотря на строгое запрещеніе подѣ штрафомъ въ 200 рублей, выбрасываемымъ свободно иногда на самомъ фарватерѣ съ небольшою за то, кому *слѣдуетъ*, платою (стр. 225); эти неудобства составляютъ почти также принадлежность Мариуполя и Ростова. Понятно, что, при такихъ условіяхъ трудно развиться обширной торговлѣ, хотя предметы отпуска и довольно разнообразны, и значительно превышаютъ количество предметовъ привоза; а именно отпускается: пшеница, рожь, сѣмя льняное и сурепное, шерсть овечья, желѣзо, сало, коровье масло, икра, канаты, юфть, кожи сухія и проч.; привозятся же: вино, табакъ и фрукты (стр. 227).

Такъ-какъ въ описаніи не показано количество привоза за послѣднія 10 лѣтъ, да и по нимъ нельзя было бы судить о торговлѣ южныхъ губерній, пріостановленной во время послѣдней войны, то мы ограничиваемся данными о торговлѣ заграничной въ 1856 и 1857 годахъ.

Вѣдомость о главнѣйшихъ товарахъ, отпущенныхъ изъ Таганрогскаго порта.

Названіе предметовъ. Въ 1856 году. Въ 1857 году.

	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Каната смолянаго и веревкозъ	20,613	11,842
Юфти красной и черной	20,641	4,130
Желѣза полосоваго	43,499	7,600
Макаронозъ	13,823	26,649
Масла коровьяго	209,349	380,893
Икры судаковой,	37,779	53,259
Икры паѣсной	103,036	126,393
Сала скотскаго	218,679	710,370
Сѣмени льнянаго	636,364	441,612
Сѣмянъ травныхъ—сурепы	45,600	800
Ржи	7,425	500
Муки пшевичной	20,761	83,500

Муки крупчатой	43,048	«
Пшеницы	8,874,164	4,622,939
Шерсти овечьей	84,300	366,604
Кожь сырыхъ	11,645	49,925
— сухихъ	19,170	226,660

Вѣдомость о важнѣйшихъ товарахъ, привезенныхъ изъ заграницы къ Таганрогскому порту.

Название предметовъ. Въ 1856 году. Въ 1857 году.

	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Кофе	40,005	40,474
Масла деревяннаго	620,643	567,865
Вина въ разныхъ видахъ	156,841	462,532
Маслянь	28,118	56,680
Табаку курительнаго въ листьяхъ	79,660	174,845
Апельсиновъ и лимоновъ	25,482	55,992
Орѣховъ греческихъ	148,257	248,758
Ядеръ миндаальныхъ	1,860	18,045
Винныхъ ягодъ	39,093	107,259
Низому и коринки	41,290	62,649
Финиковъ	471	41,772
Рожковъ турецкихъ	256,554	189,617

Вѣдомость главнѣйшихъ товаровъ, отпущенныхъ изъ Ростовской таможенной заставы.

Название предметовъ. Въ 1856 году. Въ 1857 году.

	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Сала бараньяго и говяжьяго	68,127	501,957
Желѣза полосоваго	194,570	176,479
Масла коровьяго	80,953	486,112
Икры красной	17,420	62,036
Кожь сухихъ	«	227,240
Сѣмени льнянаго	1,482,648	2,493,520
Табаку русскаго саратовскаго	«	111,500
Пшеницы	4,436,705	5,685,642
Ржи	«	178,040
Муки крупчатой	19,800	263,820
Шерсти овечьей	375,228	1,396,999

Вѣдомость главнѣйшихъ товаровъ, отпущенныхъ изъ Мариупольской таможенной заставы.

Название предметовъ: Въ 1856 году. Въ 1857 году.

	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Пшеницы	2,487,826	902,050
Сѣмени льнянаго	194,650	261,632
Сурепы	19,842	46,020
Кожь воловыхъ сухихъ	«	42,150
Рогожь	2,248	1,303

Вѣдомость товарамъ, привезеннымъ изъ заграницы къ Мариупольской таможенной заставѣ.

Названіе предметовъ Въ 1856 году. Въ 1857 году.

	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Мебели,	740	1,647
Мрамора въ издѣліяхъ	«	2,012
Прочихъ товаровъ	111	625

Примѣчаніе. Къ Ростовской таможенной заставѣ привезено соли, въ 1856 г., 142,500 с въ 1857 г.—654,255 пуд., а всего 796,755.

Вѣдомость о числѣ монеты, полученной изъ заграницы по Таганрогскому порту и Мариупольской таможенной заставѣ:

Въ какихъ годахъ.	По Таганрогскому порту.	По Мариупольской таможенной заставѣ.
	рубли	рубли
Въ 1857 году	1,334,707	18,228.

Вѣдомость о числѣ поступившихъ пошлинъ за привезенные и отвезенные товары по Таганрогскому порту, Мариупольской и Ростовской таможеннымъ, заставамъ.

Въ какихъ годахъ	По Таганрогскому порту.		По Мариупольской таможен. заставѣ.		По Ростовской тамож. заставѣ.	
	р	у	б	л	к.	н.
Въ 1856 году.	611,893		29,761		93,453.	
— 1857	740,800		14,394		120,686.	

Вѣдомость объ акцизѣ съ соли, привезенной къ Таганрогскому порту и Ростовской таможенной заставѣ

Въ какихъ годахъ.	По Таганрогскому порту.			По Ростовской тамож. заставѣ.	
	р	у	б	л	н.
Въ 1856 году	10,807			11,721.	
— 1857	78,429			123,524.	(стр. 228—231).

При этомъ нельзя не согласиться съ г. Павловичемъ, что хотя отпускъ въ 1856 и 1857 годахъ и былъ несомнѣнъ нормаленъ (напримѣръ изъ Таганрогскаго порта отпущено на 32,000,000, а привезено только на 3,500,000 руб. сер.), ибо Западная Европа послѣ войны нуждалась въ хлѣбѣ, не смотря на привозы изъ сѣверной Америки, Египта, Молдавіи и другихъ хлѣбородныхъ странъ: но во всякомъ случаѣ, говоритъ г. Павловичъ, «несомнѣнно, что эти три портовые города Екатеринославской губерніи имѣютъ важнѣйшее торговое значеніе, которое, вѣроятно, еще удвоится, когда весь приволжскій край приметъ дѣятельное участіе въ заграничной торговлѣ, что и послѣдуетъ съ окончаніемъ желѣзной дороги отъ Волги къ Дону, нынѣ почти уже готовой» (стр. 229).

Не имѣя достаточныхъ данныхъ, г. Павловичъ не даетъ подробнаго описанія торговли транзитной, а указывая только на путь,

по которому она производится, приводить приблизительныя цѣфы грузовъ.

Важнѣйшимъ путемъ для сплава предметовъ сбыта сѣверныхъ губерній служить рѣка Днѣпръ. Главныя товары: хлѣбъ въ зернѣ и мукѣ, ленъ, овесъ, саяо, деготь, желѣзо, стекло, глиняная посуда, разнаго рода строевой лѣсъ, въ приготовленномъ видѣ—доски, дрань оглобли, ободья, колеса, обручи и пр. (стр. 234.)

Цѣнность сплаваемого по Днѣпру груза составляла:

Въ 1852 году	726,876	руб. сер.
— 1853	697,733	— —
— 1854	649,621	— —
— 1855	524,764	— —
— 1856	1,279,143	— —
— 1857	1,230,228	— —
— 1858	1,332,996	— —

Къ сожалѣнію, цѣфы эти далеко не точны. Они получены изъ произвольныхъ показаній владѣльцевъ грузовъ, означаемыхъ въ накладныхъ, которыя выдаются каждому судну. Въ 1852 году учрежденъ на Днѣпрѣ $\frac{1}{4}\%$ сборъ со стоимости сплаваемыхъ грузовъ, и послѣ того цѣнность грузовъ начала понижаться; этимъ объясняется и большая разница между цифрами въ 1851 и 1852 годахъ. По собственному сознанію торговцевъ, чтобы уменьшить платимый сборъ, они слишкомъ вдвое уменьшаютъ цѣнность груза. При всемъ томъ изъ вышеприведенной вѣдомости можно сдѣлать вѣрное заключеніе, что провозъ по Днѣпру съ каждымъ годомъ увеличивается, ибо допустивъ даже, что цѣнность груза показана на половину, то все же разница между 1852 годомъ и 1858—огромная; нѣтъ сомнѣнія, что транзитная торговля постоянно будетъ усиливаться по мѣрѣ развитія пароходства по Днѣпру.

Общая цѣнность судоходной промышленности по низовью Дона, которая тоже можетъ быть причислена къ транзитной торговлѣ, простирается въ настоящее время до 9,000,000 руб. сербромъ. Изъ нихъ на долю Ростовской пристани приходится до 8,000,000 руб. ср., Нахичеванской до 1,000,000 руб. сер. и Азовской до 10,000 руб. ср. (стр. 235).

Трудъ, въ Екатеринославской губерніи, цѣнится очень высоко; во время полевыхъ работъ работникъ получаетъ въ сутки 1 р. ср. съ харчами, подневная работа ремесленника цѣнится еще выше. При такихъ высокихъ цѣнахъ, неудивительно, что лѣтомъ на работу приходятъ плотники и каменщики не только изъ сосѣднихъ, но даже изъ отдаленныхъ губерній.

Къ числу наиболѣе выгодныхъ промысловъ, г. Павловичъ причисляетъ извозъ, который находится въ рукахъ чумаковъ, а также на-грузка и выгрузка кораблей въ портовыхъ горадахъ. Чумаки получаютъ часто до 25% на затраченный, для обзаведенія, капиталъ, а занимающіеся нагрузкой и выгрузкой, болѣею частью мѣщане, назы-

ваемые *дрягилями*, получают иногда до 2-хъ рублей въ сутки. Говоря о торговлѣ, г. Павловичъ, основываясь на слышанномъ отъ людей достойныхъ довѣрія, замѣчаетъ что, «Греки рѣшительно сдѣлались монополистами всей торговли на Азовскомъ морѣ и стараются подорвать всякую попытку людей другихъ націй—завести контору съ цѣлю отправки за границу хлѣба и другихъ предметовъ сбыта. Греки не пожалѣютъ въ этомъ случаѣ даже порядочнаго капитала лишь бы не допустить кого либо не изъ своихъ единоземцевъ къ производству заграничной торговли въ значительныхъ размѣрахъ» (стр. 241).

Образованіе населенія Екатеринославской губерніи находится на той же степени, какъ и въ большей части нашихъ губерній. Вотъ цифры, приведенныя г. Павловичемъ: духовныхъ учебныхъ заведеній 4: Екатеринославская духовная семинарія, и Екатеринославское, Бахмутское и Мариупольское духовныя училища.

Обучающихся въ семинаріи 9, а въ каждомъ изъ училищъ по 5-ти: учащихся въ 1857 г. было 551.

Также незначительно и число свѣтскихъ учебныхъ заведеній; изъ нихъ въ губерніи: подвѣдомственныхъ Екатеринославской дирекціи училищъ—68 учебныхъ заведеній и кромѣ того вѣдомства министерства государственныхъ имуществъ и колоніальныхъ училищъ 54, и наконецъ въ Таганрогской дирекціи—22 учебныхъ заведенія. Во всѣхъ этихъ заведеніяхъ учащихся 9,094, слѣдовательно приходится на 100 душъ населенія учащихся 0,85—цифра весьма незначительная, особенно если принять въ соображеніе, что изъ всѣхъ учащихся, почти $\frac{3}{4}$ ограничиваются обученіемъ грамоты.

Въ своемъ очеркѣ частнаго и общественнаго быта народонаселенія Екатеринославской губерніи, г. Павловичъ впадаетъ опять въ тѣ же ошибки и противорѣчія, которыя мы замѣтили выше, при изложеніи имъ хозяйства бывшихъ крѣпостныхъ крестьянъ; но здѣсь ошибки эти гораздо значительнѣе и бросающіяся въ глаза противорѣчія ярче.

Вотъ между прочимъ что говоритъ г. Павловичъ о сельскомъ народонаселеніи губерніи, преимущественно о Малоруссахъ:

Все, что намъ случалось слышать о характерѣ, нравахъ и обычаяхъ Малороссіянъ простаго званія, называемыхъ вообще *хотлами*, мы находимъ вполне примѣнимымъ и къ народонаселенію Екатеринославской губерніи. Тѣ же вялость, лѣнь, безпечность, то же упрямство въ характерѣ, тѣ же странныя, иногда смѣшныя и даже пелѣвые обычаи, то же пристрастіе къ напиткамъ и тѣбамъ существуютъ и здѣсь между Малороссами, какъ и въ Подольской и Полтавской губерніяхъ. Хорошія черты этого племени также не изгладились;

Малороссіане довольно смиренны, покорны, некорыстолюбивы, и умъ ихъ, хотя не быстръ и не изворотливъ, но положительъ и проицатель (стр. 264):

Мы объясняемъ себѣ подобный взглядъ автора только тѣмъ, что онъ былъ заранѣе уже составленъ, а составленъ онъ былъ на основаніи показаній людей никогда не трудившихся, но пользовавшихся трудомъ народа,—на основаніи того предразсудка, который пущенъ издавна людьми, неостанавливающимися, для пріобрѣтенія, ни предъ какими средствами. Предубѣжденіе на счетъ характера малоруссовъ напоминаетъ намъ другое—насчетъ Англичанъ, которыхъ у насъ еще такъ—недавно почти все считали народомъ коварнымъ и подлымъ торгашемъ.

Еслибы г. Павловичъ поближе приглядѣлся къ южнорусскому народу, то нашелъ бы въ немъ навѣрно и другія достоинства кромѣ *смиренія* и *покорности*; онъ увидѣлъ бы, что Малоруссъ не лѣнивъ, а медленъ и спокоенъ въ работѣ, къ чему его располагаютъ какъ самый климатъ, такъ и главныя его занятія—скотоводство и земледѣліе. Правда, умъ Малорусса не изворотливъ въ томъ смыслѣ, чтобъ ловко надуть кого—нибудь съ цѣлью зашибить лишнюю копѣйку, какъ это часто встрѣчается въ крестьяшинѣ—Великоруссѣ, который, вслѣдствіе неблагодарной почвы и другихъ причинъ, сдѣлался поневолѣ мелкимъ промышленникомъ, кулакомъ, надувающимъ своихъ собратій; но за то Малоруссъ гораздо развитѣе въ нравственномъ отношеніи; онъ—честенъ, остроуменъ, многое понимаетъ, и надъ многими смѣется своимъ ѣдкимъ, горькимъ смѣхомъ; въ этомъ можетъ убѣдиться всякій, кто хоть разъ побесѣдуетъ съ нимъ въ его хатѣ, оставивъ при этомъ за порогомъ все *панскія* замашки, съ которыми не вызоветъ *хочла* на откровенную бесѣду и останешься только въ томъ убѣжденіи, что Малоруссъ *упрямъ*, хотя *смирень* и *покорень*, какъ объ немъ думаютъ многіе господа, управляющіе имѣніями отсутствующихъ помѣщиковъ, и большая часть офицеровъ, стоящихъ постоемъ въ деревняхъ и отъ бездѣлья и скуки Богъ знаетъ въ чемъ проводящихъ время.

Кажется, что г. Павловичъ, не благоволя къ Малоруссамъ, совѣтъ другими глазами смотреть на Пѣтцевъ—колонистовъ вообще и на менониистовъ въ—особенности. Восхищаясь ихъ благосостояніемъ, онъ превозноситъ ихъ честность, трудолюбіе, челоѣколюбіе, супружескую вѣрность и сожалеетъ только объ одномъ, что они не выполняютъ цѣль правительства, имѣвшаго въ виду при ихъ переселеніи распространить въ народѣ улучшенное хозяйство, оттого «что колонисты, придержи-

живаясь своихъ обычаевъ и даже языка, почти не входятъ въ сношенія съ нашими поселенцами». Къ этому авторъ прибавляетъ:

Впрочемъ, по общему мнѣнію людей, ближе знакомыхъ съ здѣшнимъ простонародьемъ, никакіе примѣры не могутъ улучшить быта Малороссіаевъ; грубые предрасудки, заставляющіе сына непременно жить такъ, какъ его отецъ, и врожденная вѣлость и лѣнь всегда будутъ составлять важнѣйшее препятствіе къ улучшенію ихъ быта. Притомъ же, бывшее крѣпостное право *отчасти* уменьшало въ нихъ желаніе заботиться объ улучшеніи своего положенія (стр. 263).

Опять ошибается г. Павловичъ, приписывая главнымъ образомъ *вѣлости и лѣни* дурное положеніе земледѣльческаго населенія Екатеринославской губерніи, и только *отчасти* объясняя это крѣпостнымъ состояніемъ. Странно, дико требовать, чтобы крестьянинъ заботился объ улучшеніи своего хозяйства, почти единственно въ видахъ увеличенія доходовъ своего владѣльца. Главныя причины лучшаго положенія нѣмцевъ—колонистовъ сравнительно съ кореннымъ населеніемъ края—отсутствіе крѣпостнаго права, освобожденіе на 10 лѣтъ, со времени поселенія, отъ податей и навсегда отъ рекрутства, и почти совершенное освобожденіе отъ квартирной повинности, которой колоніи подвергаются въ рѣдкихъ случаяхъ, только тогда, когда черезъ нихъ проходятъ воинскія команды и то на самое короткое время, для ночлега и дневки (стр. 277). Этихъ благоприятныхъ условій не существовало для крестьянина—Малорусса и, не смотря на то, даже г. Павловичъ, въ бытность свою въ Екатеринославской губерніи, замѣтилъ, что—

«Здѣшнее простонародье живетъ хотя не богато, однакожъ въ довольствѣ. Здѣшній бѣдный крестьянинъ могъ бы назваться зажиточнымъ въ западныхъ губерніяхъ и во многихъ изъ великороссійскихъ. Жилища ихъ отличаются рѣдкою опрятностью, они каждую недѣлю выбѣливаются и вычищаются. Курныхъ избъ вовсе нѣтъ; окна въ домахъ довольно большія и это придаетъ имъ видъ городскихъ построекъ (стр. 264).

Нельзя не обратить вниманіе и на то, что надѣленный качествами, приписываемыми г. Павловичемъ, Малоруссъ долженъ оставаться безпечнымъ, лѣнивымъ и чуть не тупымъ существомъ во всякой дѣятельности. Но въ подтвержденіе сдѣланнаго нами замѣчанія, что медленность и спокойствіе земледѣльца—Малорусса происходятъ единственно отъ его занятій, а также, что выводы автора часто противорѣчатъ одинъ другому и тѣмъ обнаруживаютъ свою односторонность и несостоятельность, приводимъ слова самаго г. Павловича о Днѣпровскихъ лопатнахъ, по происхожденію Малоруссахъ, положеніе которыхъ, какъ онъ самъ замѣчаетъ, вообще незавидно (стр. 270).

Лодманъ, тотъ же Малороссъ, но съ дѣтства привыкшій къ опасностямъ, и потому самый наружный видъ его выражаетъ отвагу и нѣкоторую гордость. Идетъ онъ быстро и держится прямо; въ немъ незамѣтно той неловкости, которую видимъ у его единоплеменниковъ, потому что онъ привыкъ къ быстротѣ движеній во время переправы черезъ пороги, гдѣ иногда отъ одного мгновенія зависитъ участь барки и жизнь людей. Онъ развязенъ и ловокъ, и на волѣ, въ своей сферѣ, припимаетъ иногда очень живописныя позы. Нравственность у лодмановъ прекрасная и въ отношеніяхъ ихъ между собою замѣтна нѣкоторая мягкость (стр. 271).

Переходимъ къ послѣдней главѣ книги г. Павловича: «Азовское козацье войско».

Здѣсь особенно поражаетъ чрезвычайная официальность историческаго очерка г. Павловича, сбивающагося иногда на наши старые учебники; вотъ—какъ начинается эта глава:

По уничтоженіи послѣдняго Коша Запорожскаго (8-го іюня 1775 года) значительная часть Запорожцевъ (около 5,000 человекъ), руководимая вредными совѣтами и своимъ молодечествомъ, рѣшилась лучше бросить родину, нежели оставить козацество. Съ этой цѣлью она устремилась къ устью Дуная и передалась подъ владычество Турціи, которая позволила ей тамъ же избрать для поселенія мѣста, гдѣ переселенцы и приняли названіе Буткальскихъ козаковъ. Храбрость и любовь Запорожцевъ къ оружію и на чужбинѣ не погасла; они участвовали въ войнахъ Турціи съ ея сосѣдями, въ томъ числѣ, къ стыду этого общества, и съ своими соотечественниками—Русскими (1789 и 1791 г.); впрочемъ это случилось только въ эти два года, послѣ чего Запорожцы воспротивились воевать болѣе съ своими братьями по крови и по оружію и Порта повелѣла потомъ употреблять ихъ только противъ Сербовъ, Албанцевъ и Грековъ.

Но если не угасла еще прежняя воинственность Запорожцевъ, то и родина была ими горько оплакиваема. Желаніе возвратиться на родину обнаружилось уже съ 1803 года. Русское правительство, руководимое милосердіемъ къ несчастнымъ хотя и преступнымъ Запорожцамъ, согласилось охотно на ихъ возвращеніе; но, не смотря на эту (съ 1803 по 1828 года) частную, такъ сказать, эмиграцію, главная семья задунайской козацкой общины все еще оставалась въ Бугаринъ. Честь спасенія Запорожцевъ отъ лежавшаго на нихъ болѣе чѣмъ полувѣкового стыда и возвращеніе ихъ на родину, принадлежитъ собрату ихъ и кошовому отаману—Осипу Гладкому, который предложилъ имъ бѣжать изъ Турціи и передаться Русскому государю, на милость котораго всѣ надѣялись и желали заслужить ее всѣми пожертвованіями въ начавшуюся тогда, въ 1828 году, войну съ Турціею. Желаніе Гладкаго нашло отголосокъ во всѣхъ его сподвижникахъ и, 20 мая 1828 года, 42 лодки Запорожцевъ, прибывъ къ Изманлу, гдѣ находилась тогда императорская главная квартира, назначили депутатовъ, которые, испрося позволеніе явиться государю императору, Николаю Павловичу, благосклонно были приняты Его Величествомъ, а Гладкій, въ чинѣ полковника, назначенъ былъ начальникомъ отдѣльнаго Запорожскаго войска, принявшаго участіе въ войнѣ нашей съ Турціею.

Такимъ образомъ, имя и бытъ Запорожскаго войска воскресли на самомъ приличномъ для него поприщѣ—на полѣ брани (стр. 343—344).

Это историческое повѣствованіе не совѣтъмъ вѣрно. Не вредные со- вѣты и молодечество были причиною выселенія Запорожцевъ, а самое уничтоженіе Коша, то есть уничтоженіе козацкой самобытности и свя- заннаго съ нею самоуправленія и воли, а главнѣе всего — страхъ крѣпостнаго права, уже начпнавшаго водворяться въ краѣ, и еще болѣе ненавистнаго чѣмъ старыя враги Малороссіи — Татары и Турки. Когда, за уничтоженіемъ Запорожскаго коша, тысячи Малоруссовъ стали поступать ввидѣ подарковъ, петербургскимъ вельможамъ, Запорожская Сѣчь обращена въ простое село Пок- ровское, а земли отданы князю Вяземскому, то не только быв- шіе Запорожцы, но и земледѣльцы, новозакрѣпленные крестьяне, во множествѣ перебѣгали границу и селились въ молдавскихъ и турецкихъ владѣніяхъ. Въ это время и бывшіе Запорожцы, около пяти тысячъ человекъ, подъ начальствомъ походнаго атамана Ляха ушли съ роди- ны и отдались подъ «протекцію» Порты, поселившись подъ именемъ Буткальскихъ козаковъ, сначала въ островахъ Дунайскихъ устій, а потомъ нѣсколько выше по Дунаю, въ окрестностяхъ крѣпости Гир- сово. Здѣсь они оставались во все время, пока не измѣнился хотя от- части существовавшій порядокъ вещей, послѣ чего они и стали воз- вращаться въ Россію, но вовсе не въ видѣ частной эмиграціи, а въ довольно значительномъ числѣ. Такъ еще во время турецкой войны 1806—1812 года, генералъ Михельсонъ сформировалъ изъ бывшихъ Запорожцевъ, возвратившихся изъ Турціи, два полка—Буджацкій и Усть-Дунайскій, которымъ, по указу 20 февраля 1807 года, при- своено было названіе Усть-Дунайскаго войска. По окончаніи войны войско это было упразднено и часть козаковъ отправлена на Черно- море, а остальные водворены въ качествѣ казенныхъ крестьянъ въ Бессарабіи. Такимъ образомъ послѣдовало это первое возвращеніе въ большомъ числѣ Запорожцевъ изъ Турціи, но вовсе не отъ раская- нія или чтобы «смыть стыдъ» (не желанія быть прикрѣпленными къ землѣ), а просто вслѣдствіе пробудившейся охоты вернуться на род- ну, гдѣ имъ перестало уже угрожать крѣпостное состояніе, и для избѣжанія необходимости служить въ войскахъ Турціи противъ Рус- скихъ и единовѣрныхъ Сербовъ и Грековъ. Правительство съ своей стороны было радо этому возвращенію, стараясь населить козаками без- людныя и пограничныя мѣста. То же самое было и въ 1828 году, когда изъ Турціи ушли остальные Запорожцы подъ предводитель- ствомъ кошеваго атамана Гладкаго, который, конечно, имѣетъ только

ту заслугу, что въ то время былъ атаманомъ, выбраннымъ всѣми козаками и дѣйствовавшимъ сообразно ихъ волѣ и желанію.

Въ настоящее время Азовскому козацкому войску принадлежитъ въ Александровскомъ уѣздѣ при Азовскомъ морѣ 74,308 десятинъ земли, которою, за исключеніемъ участковъ офицерскихъ и земель подъ станицами, юртами, садами и дорогами, козаки надѣлены въ количествѣ 15 десятинъ на каждого; сверхъ того станцамъ отведены особые участки отъ 1000 до 1500 десятинъ для будущихъ надѣловъ и кромѣ того остается для войсковыхъ надобностей, къ извлеченію доходовъ, болѣе 7000 десятинъ (стр. 344).

Въ 1857 году, общее населеніе земель Азовскаго войска простиралось до 4806 мужскихъ и 5210 женскихъ, всего же 10,016 душъ ¹⁾.

Служба козацкаго войска заключается въ крейсерствѣ на лодкахъ вдоль восточнаго берега Чернаго моря для предупрежденія подвоза контрабанды; козаки получаютъ во время службы жалованье по усиленному положенію, а порціонныя деньги и продовольствіе по морскому положенію, отъ казны; обмундировываться же и вооружаться обязаны на свой счетъ. Не смотря однако на службу и сопряженные съ нею расходы, сельское хозяйство азовскихъ козаковъ находится (по замѣчанію г. Павловича) въ довольно хорошемъ состояніи; такимъ образомъ въ 1857 году было посеяно вообще: озимаго хлѣба 449 четвертей и яроваго 3040 четв.; снято же отъ этого посева: озимаго 2518 четверт., а яроваго 26,752 четверт. (стр. 348). Средній урожай вообще держится: озимаго около самъ $5\frac{1}{2}$, а яроваго около самъ $8\frac{3}{4}$. Преимущественное вниманіе козаковъ обращено на усиленіе посева пшеницы, какъ продукта, весьма выгодно сбываемаго за границу.

Скота, въ 1857 году, въ войскѣ состояло: лошадей 955, рогатаго скота 10,616 и овецъ 10,996.

Образованіе въ Азовскомъ войскѣ весьма неудовлетворительно: въ немъ находилось въ 1857 г. всего одно приходское училище, въ которомъ было 2 учащихся и 40 учащихся (стр. 347).

Описаніемъ Азовскаго козацкаго войска кончается книга г. Павловича.

¹⁾ По позднѣйшимъ свѣдѣніямъ, въ 1859 году населеніе земель Азовскаго войска простиралось до 10,826 душъ. Энциклопедическій словарь, т. II, 1861 г.

Не имѣвъ цѣлю разбирать этотъ трудъ въ подробности, и предоставляя это людямъ, болѣе насъ знакомымъ съ Екатеринославскою губерніею, мы желали только познакомить нашихъ читателей съ этою новою книгою, появленію которой нельзя не порадоваться при бѣдности русской литературы сочиненіями по статистикѣ,—указать при этомъ на тѣ ошибки и невѣрности, которыя слишкомъ бросаются въ глаза и заставляютъ пожалѣть о томъ, что если въ описаніи Екатеринославской губерніи часто встрѣчаются официальные цифры въ нѣсколько—разъ уменьшенныя или увеличенныя противъ дѣйствительности, то во многихъ случаяхъ, не ближе къ истинѣ, выводы и личныя наблюденія самого г. Павловича.

Февраль 1862 г.

В. И. Л.

ВІСТІ.

ТРЕТІЙ ЛИСТЪ ЗЪ ДУДАРІВЪ.

Прошли вже святки, м'ясниці, и оце ми вже дождали посту.

Святки, якъ и всюди межъ миромъ хрещенимъ, пройшли весело.

На кутю, цілу ніч не спали: все, то вечерю кожний приймавъ то отъ кумівъ то одъ сродниківъ, то самъ носивъ де. Мені приносили мої школярі вечерю. Оце принесе мисочку зъ кутею або зъ узваромъ и зверху три паляниці або пироги. Пирого у насъ бувають: одні такі, що просто начиняютьца чимъ тамъ Богъ пославъ—горохомъ, капустою, м'ясомъ, печінкою, спромъ,—або такъ робятца наче паляниці, а вже якъ сажають у пічъ, то хазяйка зверху солодить олією чи саломъ, згинає у двое и карбує рубцемъ ложки. Такі пироги уживають замість паляниці, йдучи въ гості.

Отожъ, якъ хто принесе вечерю, то треба ёго вгостити—поставить закуску, почастувать горілкою, а якъ дітей, то пивомъ або медомъ, після треба те, що принесено въ мисочці, висипать въ свій горщикъ—той що стоить въ сїні, на покуті.

И якъ оце буде принесена кутя, то вже въ мисочку треба насипати узвару, а якъ принесено узваръ, то треба насипать куті. Ту мисочку треба накрыть своєю паляницею и, подякувавши и отдавши честь, оддати тому хто принісѣ, а якъ дітямъ, то ще дають по шажку.

Буває й такъ, що старі запрошуютьца одне до дного на вечерю и вже бесїдують допізна. Признатъца, горілочки не цураютьца и на кутю.

На перший день праздника кожний хазяїнъ обїдає дѣма, а вже після виходить въ гості, або кого до себе покличе.

Надъ-вечірѣ, челядь (молодяжъ) збираетца у два кружки-дівочий и парубочий, и випрвляютьца колядувать. Въ кожнімъ гурті є старше, що вже збирає гроші і починає колядувать; зветца *береза*. *Міхоноши*—ті, що несать *колядѣ*—стають по черзі. Зъ вечора, якъ зарана, то

кожне пустить у хату, и більш того, що й угостить; а вже туди пізнійше, то бідним дівчатамъ, що промерзнуть и позадрінуютьца по заметахъ, лазячи черезъ городи, не гараздъ приходятьца; зате жъ, якъ добьютьца до якої хати, що впусять, то ажъ пічъ мала,—такъ їхъ натовпатця. Такъ челядь цілісіньку нічъ колядує, ажъ похрипне сердешна. Регіть, сміхъ, весело; а ще якъ зустрінутьца де хлопці зъ дівчатами, то цімъ біда, бо й коляди часомъ позбудутьца.

Колядинкамъ вносять паляницъ зо дві и тамъ чп грошей який шагъ, чп то вже сала шматокъ. Часть вирученихъ грошей за коляду (а тіхъ грошей буває не гуртъ) йде на церкву, а часть зостаєтьца на прогуляння. Сало йде на балъ, а паляниці продають: якъ цѣго року, то гуртомъ продали одній московці по 1 к. ср. паляницю. На другий день челядь вся спить, а вже надъ—вечіръ продадуть коляду, наймають музику, впрошуютьца до кого въ хату п гуляють: *пють коляду*. Опрочі дні челядь на ковзалці, а вечорами де — небудь въ хатахъ гуляє:—кумедії робить. *Крупи дерти*: Беретьца невеличкий ослинь и хто небудь на нѣму сідає, якъ агличанський жокей на копі: ноги на землі, тіло пригнуто до ослона і руками на ослонъ обираєтьца. Зверху покривають рядномъ цѣго круподера. Ззаду хто небудь присідає и просажує ціпокъ попід ослономъ вздовжъ. Той, що зверху ослона, починає переступать зъ ноги-на-ногу усе швидче-швидче, а той що ззаду, ціпкомъ стукає зъ-пзоду въ ослинь. Виходить наче справді круподерка. Але тутъ бувають и незвичайні пантомини; за тежъ и жадень парубокъ нестане до цієї кумедії, авже такъ музика-жонатий, бо у насъ всі музики, при своїй поезії, мають багато цинізму, котрий висказують въ яківочнихъ (*équivoque*) словахъ и пантоминнахъ. Всежъ таки ця кумедія считаєтьца одъ парубківъ, и дівчата заразъ же виступають зо своєю. Дівоча кумедія зветьца *Хлопці*. Котрій тамъ способнійші на рукахъ, нижче пучки руки, привязують перехресття зъ соломи. Рука тоді служить болваномъ за—для лялки: Пучка буде голова, перехресття — руки, а ціла рука наче туловище. На такий болванъ надівають сорочечку дитячу, застібають і підперізують. Це на обохъ рукахъ. Після викрадають у хлопцівъ чорні емушкові шапки и кумедіантка пучкамъ кожної руки бере шапку зъ-взподу за підбійку: себъ-то накриває голови тімъ хлопцямъ, що уже пороблені зъ рукъ. Тоді кладуть дівку въ рядно навзнакъ и прикривають їй видъ и все тіло зновъ рядномъ, и вносять такъ зъ комори въ хату. Руки у дівки навхрестъ витягнуті. Тутъ му-

зика починає грати жалібної і дівка руки зводить і обидва хлопчики ляльки киваютьця і наче чого сумують, да також, виходить, жалібно плачуть. Музика починає грати різвійше все веселійшої—і хлопчики починають танцювати і одь часу до часу вь самімь танці стукаютьця голівками. Музика зновь починає жалібної, хлопці розкидаютьця зновь і зновь сходятьця і сумують-плачуть; музика зновь веселої і вони зновь танцюють і т. д.,—поки докучить. Тоді кумедію усю вносять не одриваючи вь комору і тамь уже розбирають і входять зновь до хати гулять. Музика до цієї пантомими спочатку дуже жалібно, плаче-наче, а після—зновь дуже весела, і, коли я ни чувь, все однакова.

Дітвора весь чась гуляє на дворі: завсігди можна бачить купки дітей, закутанних вь матерії або батькові кожухи, зь позпущеними рукавами і зь червонимь носомь. Багато зь нихь мають свої сапочки і ними якось тамь почерзі спускаютьця. А підь гору все таки треба йти пішки і везти санки, хоть якь швидко не іде зь гори.

Старші святками тожь гуляють. Оце зрана хто-небудь прибіжить зь палянницею, або дитину пришле і кличе до себе на обідь. Прийдеш; вь хаті чисто, попривірано; окромь хазяїнівь ще хто небудь зь гостей сидить важно, і тебе садовлять. Балакаешь зь хазяїномь, а хазяїнка часомь тільки прикїне яке слово одь печі, де вона ще пораетця. Далі хазяїнь дивитця на хазяїнку пильно, наче що питає; зглянулись—і хазяїнь ліпнть три свічечки коло образівь, засвічує лампочку, бере покрішку зь жаромь, посипає ладаномь, всі встають, а хазяїнь кадить подь образами і по всій хаті. Забувь сказати, що якь беретця до цєго, то всігди оперезує поясь на себе, котрий, сідаючи за стіль, опьять скидає. Кіть і собаки не повинні бути подь цю пору вь хаті. Покадивши хазяїнь кадїлицю становить на покуті, і каже: «Прошу, чесні гості, зговорить оче-нашь». Всі молятьця. Хазяїнь, якь жрець, якь патріарха, попереду, далі гості—мирь, на полу діти малі, а ззаду всіхь, коло печі, хазяїнка, шїби коло жертвенника.

— Прошу-жь вашої милости, мостітця, каже хазяїнь.

— А дай-но, стара намь що на підвалїну.

Всі перехрестившисьь вкушають попереду хліба святого, а після хазяїнка становить мисочку зь мьасомь. Хазяїнь бере чарку вь праву руку, а лівою наливає і починає: «Помершимь душамь царство небесне; батькамь, матерямь, братамь, сестрамь, діткамь маленькимь, нехай легко згадаетця нашому (чи сватови, чи кумові), а намь пошли

Боже вікъ и здоровья, щобъ цей празникъ шпроводить, Нового году (чи тамъ водохрищъ, чи пуцаппа) дождать легенько и веселенько въ мпирі-покоі: изъ вами здоровими. Будьте здорові, будьте здорові, — а будь здорова стара—діти». И чарка випиваетця до дна. Після хазяінъ подае повпу чарку хазяйці и воца, звичайно вклонившись, здороваецця зо всіма. Чарка зъ звичайною мовою далі такъ поступае до кожного гостя — спочатку до мужпківъ, що сидять по-підъ стінами за столомъ, а після до бабівъ-жінокъ, котрі мостятця на ослоні передъ столомъ. Балачка ще не йде до якого часу.

Хазяйка становить на стілъ першъ одну на покутний кінець стола миску зъ капустою (по московські *щи*), або зъ борщемъ, а після другу на другий кінець стола и розкладае ложки. Хазяінъ парізуе хліба и зновъ беретця до пляшки. Чарка палита. «Будьте здорові,» каже хозяінъ, будьте здорові, будь здорова, стара! даруй Боже благо и весело. Даруй, Боже, щастя, долю, хліба вволю, а хліба найбільшъ, а до хліба посилай, Боже, капусту, буряки, огірки—щобъ дождали садить и поливать, а після въ добрімъ здорові поживать». Чарка випита, поступае зновъ повна до хазяйки и т. д. Теперъ уже не кожне випивае повну, а такъ тільки потрошки. Обчастувавши, хазяінъ ложкою робить на борщі, чи тамъ на капусті, хрестикъ, примовляючи: «Господи Боже, благослови! прошу покорно годуйтесть». Миска після доспааетця зновъ борщемъ, чи капустою, а далі капуста приймаецця и становятця покришене м'ясо. Зновъ хозяінъ здороваецця и примовляє: «роди, Боже, хлібъ, а до хлібъ опеньки (1), щобъ до стожка ходили». Чарка йде тімъ же порядкомъ. Після опенекъ становлять галушки, а якъ у кого—кашу зъ молокомъ. «А ну-лишь, стара, ти поздоровайся зъ нами». Хозяйка частуе и примовляє: «щобъ Господь родивъ пшеницю и всяку пашницю, щобъ дождали жать (2), и споживать и людямъ честь воздавать». А до молока кажуть: «прискоряй, Господи, Божу росу, щобъ коровки доілись». Миски доспаютця ще разъ, та вже ніхто не ість. Хазяінъ просить: «годуйтесть, добірайте». — Нехай Господь наповняе до віку! вже вдовольнились. — Ще прозьба, ще одказъ. «Ну, прошу вибачить, пробачте, гості моі: не скупость, така спроможность», каже хазяінъ, вставши изъ-за стола. Всі встають, благодарять Богові, а після хазяінові, хазяйці: «Спа-

(1) Опеньки, въ цій поточній мові, значить м'ясо. *М'ясо*—сказати незвичайно.

(2) (Бо то вже посіяне).

себі и тобі, батьківъ сину, и тобі спасибі, батькова дочко», додають додівки, або до паробка. Хазяїнъ просить зновъ сідять. «Прощу покорно зновъ посадовітця — щоби у насъ старости сідали». Всі сідають, приговоруючи: «нехай все добре сідає у васъ и у вашій господі».

На стілз зновъ становлять закуску, дівка подасть гостямъ насіння а старі частують зновъ. Далі пійде мова смілійша, а далі й пісня; якъ на первихъ дняхъ Різдвянихъ святкохъ, то колядки. Такъ гуляють собі, ажъ ото хто-небудь зъ гостей встає и говорить нишкомъ щось зъ своєю жінкою. Жінка попрощалась зъ хазяйкою коло печи и побігла, а чоловікъ просить усіхъ гостей до себе. Всі благодарять хазяїна «за хлібъ, за сіль, за честь» и починають виходить. Але зъ хати ніхто не вийде, не взявши одъ хазяїна паляницю. Я забувъ ще сказати, що у насъ є звичай, що якъ приходишь до кого въ гості, то конче треба кланятыця хлібомъ, треба хазяїнови хати, або хозайці, въ руки оддати паляницю; а вже якъ гості виходять, то хозяїнъ дає кожному свою. Чоловікъ зъ жінкою кланяютця одною паляницею.

Въ другій хаті йде тожъ саме. У насъ йде до шинку гіркий п'явниця, або тоді якъ проводить якій праздникъ. А то ще якъ ідешъ зъ ярмарку, то заїдешъ до Ласої, або оттакъ въ неділю хто пійде посидить до Параски-шинкарки, а далі другій и третій, да такъ и зберетця кумпанія; а въ свято такъ більшь по господахъ гуляють. Бувають у насъ и балкі — то въ госпуду закликають музику, але то вже такъ за-для-ради оказії — отъ якъ дружки беруть до себе весілля або-що.

На обідахъ частуютця пляшкою, а по оказіяхъ, хрестинахъ, похоронахъ, весілляхъ и т. д. наливають горілку въ миску, становлять на столі и вже ложкою наливають въ чарку.

Такъ на гулянні сходить часъ ажъ до Меланокъ (31 декабря).

Ввечері починають ходитъ купками діти, закутані въ батьковій материні юпки або кожухи и щедрують попідъ хатами. Щедровники подходить звичайне підъ вікно хатне що одъ дверей. Имъ виносять по шматочку паляниці, а якъ хто, то й по шажку грошей.

На Меланки дівчата ворожать. Лічять колки, приговоруючи »Вдовець, молодець.« И такъ уже визнають, которій тамъ уже впаде — вдовець чи молодець. Піднійше вибігають на двірз и по одинці кричать: » доле, гу! доле, а йди до мене вечеряти.« Хлопці ціого виглядають и одгукуютця. Часомъ усі якъ котрій гукнуть — такъ

сердеша й неспізнає своєї долі. А якъ часомъ, то собаки загавкають: зъ якого кутка загавкають, то зъ того й доля до неї прийде.—свати). Ще на Андрия (30 листопада) дівчата у насъ ворожать. Оце візьме конопляного сіммя, пійде на дрівотню, прогрєбе снігъ и посипле коноплі. Після—запаску зъ себе и давай нібито волочить, приговоруєчи: »Сію коноплі, сію, зъ кімъ же я їхъ буду брати, зъ кімъ буду вікъ вікувати?» пита сердешна. А тутъ разомъ изъ—за повітки гукне хто наче зъ бочки: «зо мною!» Тоді дівка безъ запаски павтікача, ажъ спотикаєця...).

На Меланки можно вже слать старостівъ—свататьця. То вже бігаючи съ дівчатами, можно споткати, що двое якихъ голубять—дівка зъ парубкомъ—біжать скликать рідъ на змовни.

Всі ці мясниці можна свататьця и гулять весілля.

Сватання можно гулять уже тоді якъ вода освятитця. У насъ поведєщія, щобъ свататьця йти благословитця до панотця. Тутъ треба й дохідъ нести. А часомъ, то й перебой буває. Не благословляє—значить—не буду вінчать, та й що хочъ роби.

О весілляхъ нема що тутъ розводитця—іншимъ часомъ я вамъ випишу весілля такъ, якъ вони у насъ одбуваютьця, зо всіми порядками й піснями, а теперъ тільки те скажу, що ті брешуть, що кажуть, що наші весілля мають багато цинпзму. Неправда. Я самъ бувавъ на ціхъ усіхъ порядкахъ, то добре знаю, що цинпзму нема. Бо на те не зволяє повага старихъ людей, которі тільки тутъ, на весілляхъ, сходятьця въ гульні зъ челяддю.

На водохрєщі воду беруть до-дому и, допіру, напившись води, можна їсти. Дітямъ дають ще прошлогоднєї води. Ви знаєте, що воду святять разъ на голодну кутю (наканунъ Богоявленія 5-го января) зъ вечора, а після зновъ на другий день зраня. Кажуть, що якъ ховать воду, то вечірня и черезъ годъ буде чиста якъ слєзнина, а ранняшня буде мутна.

Якъ везешъ воду зъ церкви и въ тебе є бджолп, то не давай води нікому. Не можна, кажуть.

Мясниць у насъ було сімъ неділь, щитаючи одъ Різдва. Шоста неділя т. є. друга передъ масляною, називаєця *всеїдна*.

Далі йде неділя *переступна*—це бъ то переходъ, переступъ до посту. Тутъ уже треба глядіти пятниці и середи; а якъ хто, то й въ понеділокъ ідять зъ постомъ. (У насъ таки багато людей поне-

ділкують,—їдять зъ постомъ черезъ увесь годъ въ понеділокъ. Багато жінокъ по пятницямъ зорікаються прости и шить) (1)

Въ неділю передъ осьмою, (масляною) заговляють. Позвпчаю унась заговляють стуженими шіжками свинячими, чи то товаричими (те що по-московскі зветця *студень*). Ще въ понеділокъ на масляній до обідь можно доідать млищі жарені на салі, або ніжки— а вже одъ вівторка прощайсь зъ мяснимъ ажъ якъ дасть Богъ дождать Великоднихъ святъ. Усю неділю йдуть вареники—а тамъ и того нестане. Стає пість святій. Передъ пуцаннемъ привязують хлопцямъ колодки—але вошп у насъ такъ багато не значать, якъ у Подолянъ. Кажуть сміючись, що буцімъ то дівчата, що не посватані сіхъ мясницъ, напущення бігають кругомъ хати и плачучи приказують: «заговіла, батеньку, заговіла! бодай тобі батеньку хата згоріла». Онъ якої завде зъ злости! Да це тільки такъ дразнять дівчатъ.

Такимъ побитомъ и ми дождали посту.

Зима у насъ цего року була люта. Морози кріпкі держали, а снігу то лубонь більше якъ прошлого року. Бачте, то—рікъ повіе, та й перестане, а теперъ ажъ оце теперъ наче трохи отпустило. На рівному було до пяти четвертей снігу.

Бувъ я на контрахтахъ въ Кііві. Все шумить, брязчить, кричить. Селянниъ бідний наче въ омуті крутитця. Біда, якъ прийдетця їхать нашими дриджолами (2), що все забігають въ затоки: такъ и заробішть по ушамъ одъ якогось съ подушкою на голові ямщика, або дшлемъ въ шию якої пари паньськихъ *соєрасієв* Уже радуєсья въ думці, що ось ввидешъ нарівне и конешята потягнуть злегка сані, ажъ тутъ де не візьметця жандаръ на коні, Донецъ зъ нагайкою... «Куди лѣзешъ—ворочайся». Вертайсь, бо ще битимуть. Оттаке то. Панівъ сплз—та шкода, що кажуть въ контрахти на панахъ щитали 22,000.000 карб. довгу. Багато, багато було банкрутівъ, а найбільшь сахар—варівъ.

Балагани такъ само якъ и всігда стоять, а въ саю, то й неїт нашъ братъ:—непустять. Кажуть, що багато не попродавало свего сахару. А вже що клопоту було зъ доставою, то я добре знаю. Бо те меззи держались добрі, люди мерзнуть—а тутъ на нашихъ дорогахъ влібї.

(1) На цій неділі кончаються весілля — бо вже хіба молоді будуть себе вдовці або котрий небудь зъ нихъ—то можно весілля гулять и на масляній, а паробкові й дівці на масляній негодитця.

(2) Дриджолы-сані.

Ише ажъ плаче, якъ що поламаецця, а нема чимъ поправить, а ще к шляхъ загатить; треба звертатъ ёму, а зверни, то й не витягнешъ. У насъ шляхъ зимовий йде тiлько на двi колiї—та й годi.

Въ аренди брали села, такъ якъ и першъ. Десь уповають нате, що ще люде годъ цiлий робитимуть.

Хто ёго знае, який у нашiмъ краi бувъ досi роцотъ. Земля дуже дешево й шла. У насъ паньської землi есть 310 десятинъ—значить пiдъ посiвами буде 260 десятинъ. Я, бачте, на економiю и на удобнi землi отбиваю 70 десятинъ. Сiнокосъ считаю такъ, якъ и посiви. Одбивши це зостанецця 240 десятинъ. Третьа часть въ толоцi, 160 десятинъ буде пiдъ ужитками.

Роботи считаючi зъ пiшака (т. е. такого що держить по пiвъ—ризи въ кожную руку—всёго 3 дес. 702 саж. □) въ тиждень по 50 коп. с.—буде 25 руб. с. (по инвентару, день пiший цiнитця 17½ к. с. мужичий, а жiночий 15 к. с.; повиненъ пiшакъ одбутъ 2 днi и жинка 1 день).

Тягловикъ (т. е. такiй що держить по ризи въ кожную руку—всёго 6 дес. и 1404 саж. □ (¹)) одбувае роботи въ тиждень за 1 р. с.—то въ годъ на 50 р.

(Це я бачте считаю по такiй цiнi, яка есть по инвентару).

У насъ пiшихъ хозяiнiвъ 34, значить роботи вони одбувають на 50 р. с.

Тягловикъ 6—роботи зъ нихъ буде на 300 р. с.—Всiей роботи съ пiшихъ и съ тяглихъ виходить 1050 р. с.

Въ аренду отдаецця 160 десятинъ удобной землi на 1050 р. с. роботи, на 220 р. с. корчми и на 20 р. с. млинь вiтра,—це все цiною въ 1290 р. с. Отдавалось въ аренду за 1500 р. с. то значить 160 дес. землi, уже не считаючи всiхъ хозяйскихъ вигодъ, отдавалось за 210 р. с. Бачте, яка цiна, а це все черезъ те, що цiна на роботу пошти не считалась, хоть тiей тiлько работи й iли хлiбъ.

Теперь, отдаючи саму землю и корчму (240 десят.) помiщення може братъ 800 р. с., а зъ чиншiвъ випадe помiщiцi зъ 34 пiш. 476 р. с., а зъ 6 тяглихъ 158 р. всёго 634 р. с.

Грамоти у насъ ще й не пишутця: щось не пристають. Въ Мировцi Кiївського повіту у пана Бутовича вже пристали, такъ на iхъ кругомъ кричать. Въ нашiмъ закутку земля дуже згориста—все

(¹) Риза у насъ считае въ собi чотири мурги а мургъ значить 1317 □ с.

кряжі, шпилі, провалля, и ця земля зачитана до першого разряду, а селіне не хотять щитать її за первий разрядъ. Богъ ёго знае, якъ воно буде.

Тімъ часомъ мені сердито на инвентарі: то я ще разъ до нихъ вернусь. Тамъ праця дуже дешево обштанана. Мужичній донь по $17\frac{1}{2}$ к. (по сімъ гривень по—нашому), а жіночпій по 15 к. с. Хозяїнъ вироблявъ панові по цій ціні 50 к. с. въ тиждень. Згошні дні що то кожна робоча душа муспла одбутъ 12 день літомъ по ціні отъ 10 к. до $7\frac{1}{2}$ к.: А проста робота, такъ середнёю лічкою зъ чоловіка стоіла 25 коп. с.

Це значить коженъ панъ и кожному работникові мужикові на-ривавъ собі $7\frac{1}{2}$ к. с. (півъ—золотого). Въ годъ сто день—сто півъ золотихъ, виходить 7 р. с. 50 к. с. Я того й не щитаю, що въ статистичному описі села, оддальнёго одъ торговихъ місць, ціна показана дуже мала: це значить, що мужикъ багатій, бо «пміть средства вести торгъ, зашпматься промышленностью». Панъ, наймаючи фуру, дешевше платить, бо не за 20 верстовъ, а тільки за 12—такъ въ инвентарі показано.

Теперь якъ оцінували все діло, то мужикові по совісті виходить за першій разрядъ землі одбутъ 20 день, або заплащать 3 р. 30 к. (зновъ не по совісті, бо за 20 день треба дати найменьшъ 4 р. с. и черезъ те ніхто й не думае приставать на одробітокъ) За $4\frac{1}{2}$ д. коренного наділу треба платить 14 р. с. 85 к. с.; а перше—досі мужикъ одбувавъ за 3 д. и 702 с. роботи на 25 р. с. А треба бъ всёго за 3 д. 702 с. платить 9 р. $90\frac{99}{160}$ к. це виходить, що щогоду поміщикъ бравъ лишніхъ 15 р. с. $96\frac{1}{160}$ к. с.

Инвентарі одъ 1848 року, то буде вже 12 годъ—нехай 11, то вийде що всі поміщики, беручи роботою більшъ противъ инвентарної ціни въ годъ по 7 р. 50 к., вбрали вже 82 р. с. 50 к. с. зъ хазяіна. А якъ считать те, якъ теперъ оцінована земля (а земля теперъ дірогша)—то поміщикъ беручи въ годъ по 15 р. с. $96\frac{1}{160}$ к. с. за 11 годъ взявъ на кожнімъ рунті 166 р. с. $3\frac{31}{160}$ к. с. Таке то! Аже одначе сказано: «Хто старое помянетъ, тому глазъ вонъ,» то й ми цёго не згадуймо, бо ще й битимуть, а такъ по нашому не буде.

Такъ и ви жъ, панове поміщики, не хвалітця, що даромъ даете людямъ хати, а де-які, то й грунта.

Зіма вже отъ—отъ кіншчаецця. На первімъ тижні посту ізднвъ я

до Білої Церкви, то вже мене дощ мочивъ. Я вже казавъ, що у насъ дороги йдуть въ дві колії.—Після кожної заверухи чи снігу—набой побільшаєтця и робитця наче мостова. Теперъ якъ снігъ ростас, то коні то й діло що заломлюєтця.

Въ нашімъ краї усі кряжі одкрились одъ снігу и якъ вийти на якій кряжъ, то весь край видни уже рябий: все чорніють лисини. Одъ *Теплою Олексі* (17 марта) вже треба буде орати, а тамъ сіять, а тамъ косовиця, жнива. Першъ зазеленіє, після зажовтіє, робота загорить... Докучила зима. Колибъ дождать швидче літа!

Школяри у мене отъ-отъ покинуть школу и пійдуть до овечокъ, телятъ, и т. д. Треба жъ, поки-що, и объ нихъ поговорить.

Самостійної школи я не можу завести, де по якімъ клопотамъ: то мушу вчить по *порученню* панотця. Я почавъ дітей вчить новою методою, розрізними буквами (по тутешньому *хвистками*). Скоро спонались читать. Уже й казочки разбірали, а де які, то й добре читали. Ажъ тутъ разомъ приказъ: учить *Грамотки* церковні. Пішло. Азъ-буки ще нічого. Далі саме трудне-титля. А після, якъ дійшло до «Слава тебѣ, Господи, слава тебѣ,» то й почали на память різать. Бачте, кожне знає *Богу*, той й въ граматці по своєму читає. Дуже, дуже припоровить, щобъ читало зъ книжки, а не показувало на память. Ні якъ не спинишъ хвастошівъ дитини, що ось бо «я вже читаю скоро» Такъ наче лисина чорної землі на добрій санный дорозі, такъ оці граматки у мене на дорозі науки. Ну, да вже якось поборемо й це; а єсть надія, що хоть якъ-небудь а читатимуть мої школярі до Великодня. Ходило до мене два парубки вчитьця читать по досвіткамъ, то трохи підзучились, та ще плохенько, бо то вже не те кортить.

Тімъ часомъ, прощайте до якогось часу.

Борисъ Познаньскій.

3-го марта, 1862 року.

ПОДОЛЬ.

(20 января 1862.)

Единственный путь, по которому возможно повести крестьянское дѣло съ успѣхомъ, это выкупъ крестьянами состоящей въ ихъ пользованіи земли.—Но крестьяне намъ не вѣрятъ и никому не вѣрятъ: крестьяне ждутъ какого-то третьяго указа, имѣющаго сдѣлать ихъ безусловными владѣльцами полей и усадьбъ,—крестьяне полагаютъ, что всякое добровольное соглашеніе съ помѣщикомъ не только убыточно въ денежномъ отношеніи, но и подвергаетъ ихъ отвѣтственности. Однимъ словомъ, введеніе оброка, безъ чего нельзя получить ссуды (ст. 30 полож. о выкупѣ), можетъ быть только предметомъ мечтаній помѣщика, желающаго выкупа; но эти мечты едва ли осуществятся.

Здѣсь, въ Подольской губ., до сихъ поръ, только въ имѣніи г. *Комара*, Новоушпцкаго уѣзда,—въ участкѣ истиннаго друга народа, мирового посредника *Ге*,—согласились на оброкъ крестьяне трехъ селъ: Сказинецъ, Дерешовой и Перекоринецъ. — Но сколько же труда со стороны мирового, сколько уступокъ, подарковъ со стороны помѣщика, нужно было для этого?!—И все-таки бѣдные, безграмотные, считали себя обманутыми.—Кромѣ отказа отъ 5-й доли выкупной суммы, г. *Комаръ* отказался и отъ 5-й части оброка, слѣдующаго ему до утвержденія правительствомъ сдѣлки,—а вѣдь несмотря на то крестьяне хотѣли—было уничтожить весь договоръ и успокоились только тогда, когда начальникъ губерніи далъ имъ удостовѣреніе, что никакого третьяго указа не будетъ.—Наврядъ ли подѣйствуетъ это официальное завѣреніе на прочихъ сельскихъ обывателей, по причинѣ разобщенія и какой-то замкнутости здѣшнихъ громадъ: здѣсь вѣсть не пролетитъ птицейъ отъ села до села, а если и доползетъ, то искаженная до-нельзя.—Предположеніе мое подтверждается происшествіемъ, случившимся въ с. *Осламовѣ*, имѣніи самого г. *Ге*, (который многотерпѣливымъ трудомъ успѣлъ достигнуть согласія крестьянъ трехъ названныхъ селъ)—*Осламовцы* наотрѣзъ отказали своему доброму пану,—пойти на выкупъ, и никакіе доводы ни къ чему не повели.—«Нѣтъ—да нѣтъ—подождемъ третьяго указа!»—Ну, когда г. *Ге* ничего не сдѣлалъ, такъ ужъ прочимъ панамъ и думать нечего,—не потому, чтобы онъ былъ единственный хорошій помѣщикъ,

а потому, что рѣдко встрѣчаются личности съ такимъ удивительнымъ терпѣніемъ (*). Такъ вотъ и выкупъ, по милости малсыпкой, изъ двухъ строкъ, 30-й статейки, не сбудется, а пойдетъ себѣ своимъ чередомъ очень-мало уменьшенная (особенно здѣсь, гдѣ уже многіе помѣщики давнымъ-давно отъ женскихъ дпей отказались), почтенная, прагдовская панщина,—а съ ней—и сословная ненависть.

»Казавъ панъ—кожухъ дамъ, да слово ёго тепле.« Эта пословица часто повторялась и повторяется нашимъ простолюдиномъ.

Щ. М.

ИСТОРИЯ БОРИСПОЛЬСКОЙ ШКОЛЫ.

Въ нашемъ многолюдномъ мѣстечкѣ существуетъ одно только мужское училище для государственныхъ крестьянъ,—хотя послѣ объявленія свободы, у крестьянъ и пробудилось желаніе учиться грамотѣ. Казенное училище не можетъ удовлетворить этой потребности потому, что въ немъ одинъ учитель и, слѣдовательно, ученіе долго продолжается, а только—что освобожденному крестьянину невозможно посвятить себя четырехлѣтнему ученью: ему нужно оправляться въ матеріальномъ отношеніи.

Женская школа не менѣе необходима. Женщина у насъ хранительница всѣхъ суевѣрій и предрасудковъ; она съ дѣтства прививаетъ ихъ своимъ дѣтямъ. Она выдумала *правую середу, деслтую пятницу* и тому подобныя бабскія забубоны, которыя сокращаютъ время труда и увеличиваютъ время пьянства. Да и какъ быть иначе?

Мнѣ казалось возможнымъ завести въ нашемъ мѣстечкѣ, избилуящемъ панами, бесплатную школу, для обученія дѣтей бѣдныхъ родителей разныхъ сословій.

Одинъ изъ священниковъ нашего мѣстечка изъявилъ согласіе преподавать Законъ Божій и быть наблюдателемъ; двое мужчинъ и три дѣвочки изъявили согласіе преподавать въ школѣ. Конечно, могло бы

(*) Однимъ *терпѣніемъ* нельзя объяснить той любви и уваженія, которыми пользуется г. Ге у крестьянъ: для этого еще нужно прямое, честное и разумное пониманіе человѣческой природы, человѣческихъ и историческихъ правъ народа, пониманіе современнаго общественнаго положенія. Мы основываемъ свое мнѣніе на вѣрныхъ свѣдѣніяхъ, также на статьяхъ самаго г. Ге, въ 1 и 2 книжкѣ *Основы* 1862 г. Ред.

преподавать большее число лицъ, но одни считаютъ это неприличнымъ, другимъ родители воспрепятствуютъ потому, что по ихъ понятіямъ учить *дурне діло*.

Нѣсколько лицъ обѣщали помочь деньгами; на этотъ годъ обѣщано 34 руб. ср., а на будущее время обѣщано по 16 руб. ср. ежегодно. Нѣкоторые изъ богатыхъ пановъ, отказались помочь, на томъ основаніи, что они разорены это памѣтъ на освобожденіе крестьянъ; къ нѣкоторымъ я не обращался, боясь ихъ дерзости.

Тотчасъ создано было множество сплетень. Нѣкоторыя особы женскаго пола, нечитающія ничего, небравшіе въ руки, послѣ букваря, ничего кромѣ X т. св. законовъ (у насъ въ мѣстечкѣ это настольная книга), придумали, что я собираю деньги въ свой карманъ: университета не окончилъ, на службу не поступаю, вотъ и придумалъ средство, собрать хоть сколько нибудь. А нашлись вѣдь такія сумашедшія, что дали деньги. Для многихъ въ мѣстечкѣ и уѣздѣ, учрежденіе мною школы кажется доказательствомъ окончательной глупости, или вольтерьянствомъ. Исполненная христіанскимъ братолюбіемъ масса пановъ не смотритъ иначе на желаніе просвѣтить народъ, какъ на бунтъ или тупоуміе.—

Кромѣ обѣщаній денежнаго пособія, для школы въ даръ получены мною: буквы, таблицы, грамѣтки и брошюры.

Запасшись преподавателями, и какъ деньгами, такъ и учебными пособиями, я обратился къ окружному начальнику съ просьбою дозволить помѣщаться школѣ, въ праздничные и воскресные дни, въ общественномъ училищѣ, что не остановитъ ежедневныхъ занятій въ училищѣ; между тѣмъ дастъ возможность—деньги, которыя пошли бы на наемъ школы, употребить на учебныя пособія. Окружной начальникъ отвѣтилъ, что онъ не въ правѣ этого сдѣлать, что это зависитъ отъ палаты государственныхъ имуществъ. Тогда мной подана записка съ такой же просьбою въ палату государственныхъ имуществъ. Г—нъ управляющій отказалъ въ моей просьбѣ потому, что я ему неизвѣстенъ. Дѣйствительно, я не имѣю счастья быть лично знакомъ съ его превосход.; но этого рода знакомства не требуется никакими законоположеніями. Не знаю, какого рода извѣстность нужна г—ну управляющему. Я въ запискѣ назвалъ себя окончившимъ испытаніе на степень кандидата юридическихъ наукъ въ С. Петерб. университетѣ, слѣдовательно, г. управляющій могъ обратиться туда за свѣдѣніями о степени моихъ познаній и поведеніи во время пребыванія

моего въ университетѣ; или же къ земской полиціи по мѣсту моего жительства, если нужно было знать, какъ я веду себя на мѣстѣ жительства. Теперь я посылаю къ управляющему записку, въ которой предлагаю ему эти оба пути для того, чтобы я сдѣлался извѣстнымъ. »Если же ему нужно знать, насколько я способенъ быть преподавателемъ школы, что никакъ ужъ не относится къ кругу его вѣдомства, а къ училищному начальству, то онъ можетъ обратиться къ директору училищъ С.-Петерб. губ., который имѣетъ свѣдѣнія обо мнѣ, какъ о преподавателѣ воскресныхъ школъ.»

Для того, чтобы избѣжать медленности въ разрѣшеніи школы, я подаю прошеніе г-ну попечителю округа, прося его разрѣшить на открытіе ежедневной безплатной школы, пояснивъ, что въ первое время преподаваніе въ школѣ будетъ только по праздникамъ и воскреснымъ днямъ, потому что трудно съ самого начала сдѣлать школу ежедневною.

Я имѣлъ въ виду то, что, получивъ разрѣшеніе на ежедневную школу, можно было бы, при накопленіи средствъ и при увеличеніи числа преподавателей, начать преподаваніе и по не будничнымъ днямъ, испрашивая вновь разрѣшенія.

На мое прошеніе, на-дняхъ получилъ я чрезъ пристава кучу запросовъ отъ дирекціи училищъ. Дирекція училищъ поручила смотрителю уѣзднаго училища взять отъ меня требуемыя свѣдѣнія. Смотритель училищъ отнесся къ земскому исправнику, — земскій исправникъ — къ приставу, когда было бы гораздо удобнѣе обратиться ко мнѣ чрезъ почту. Канцеляризмъ, какъ видно, крѣпко засѣлъ и въ дирекціяхъ училищъ. Требуемыя отъ меня свѣдѣнія слѣдующія: Какую школу хочу я открыть, мужскую или женскую? есть ли помѣщеніе для школы? есть ли въ настоящее время средства, есть ли на будущее время? есть ли въ народѣ сочувствіе къ учреждаемой школѣ? есть ли, кромѣ Чубинскаго и священника Магировскаго, изъявившаго согласіе быть преподавателемъ Закона Божія и наблюдателемъ, и другіе преподаватели?... Способны ли они къ преподаванію въ школѣ и имѣютъ ли право?... Пользуются ли ихъ образъ жизни и поведеніе одобреніемъ пачальства?

Признаюсь, нѣкоторые вопросы дирекціи поставили меня въ крайне затруднительное положеніе. Есть ли сочувствіе народа къ школѣ?... Какъ отвѣчать на это? Больше не могу ничего сказать какъ *есть*. Цифрами не могу выразить потому, что не имѣю возможности собрать

статистическихъ данныхъ прежде открытія школы. Способны ли лица изъявившія желаніе быть преподавателями и имѣютъ ли они на это право? По-моему, способны и имѣютъ право. Но я не знаю, каковъ масштабъ для измѣренія способности и права на первоначальное преподаваніе, у дирекціи. Они люди неглупые, имѣющие необходимыя свѣдѣнія, притомъ честные и гуманные,—помоему имѣютъ всѣ качества, нужныя въ дѣлѣ образованія народа.—Пользуется ли ихъ образъ жизни и поведеніе одобреніемъ начальства? Тутъ ужъ ничего не могу сказать, какъ только то, что, зная ихъ образъ жизни и поведеніе, я не считалъ нужнымъ узнать мнѣніе начальства, довѣряя совершенно своему мнѣнію о нихъ.

Теперь я послалъ отзывъ въ дирекцію, въ которомъ прошу разрѣшенія открыть, если можно безъ излишнихъ проволочекъ, хотѣ воскресную школу, а о еженедельной еще можно пожалуй переписываться.

Я сообщаю все это, чтобы показать, какія затрудненія встрѣчаются при открытіи школъ. Намъ кажется,—для того, чтобы грамотность распространялась въ народѣ, нужно дозволить открывать школы безъ предварительнаго разрѣшенія, съ тѣмъ, чтобы школа была подъ наблюденіемъ священника и чтобы о ней увѣдомляли немедленно, какъ училищное начальство, такъ и полицію. Хорошо было бы, если бы министерство государствен. имущ. разрѣшило помѣщать воскресныя школы въ общественныхъ училищахъ, съ согласія волостныхъ правленій. Воскресныя школы въ мѣстечкахъ и большихъ селеніяхъ необходимы; ихъ будутъ посѣщать даже взрослые.—А у насъ, въ мѣстечкахъ и селахъ, много паничей и панночѣкъ; изъ нихъ нашлись бы такіе, которые взялись бы за это дѣло.

Въ нашемъ мѣстечкѣ, гдѣ въ праздники пьянство и развратъ дошли до страшныхъ размѣровъ, необходима не только воскресная, но и еженедельная школа, чтобы не дать развратиться дѣтскому поколѣнію. Мы надѣемся, что образованные украинцы своимъ нравственнымъ сочувствіемъ и матеріальною помощью помогутъ намъ осуществить нетерпѣливое наше желаніе, наболѣвшее отъ административныхъ препятствій.

П. Чубинскій.

ІЗЪ Г. ТАРАЩИ (Кіевской губ.)

(Февраль).

II.

На сей разъ буду говорить о крестьянскомъ вопросѣ. Кажется, онъ начинаеть у насъ разрѣшаться, а благополучно или нѣтъ,—это рѣшить время, повидному недалекое.—Въ большей части имѣній написаны уже уставныя грамоты, и вводится новый порядокъ. Повсемѣстному введенію его препятствуетъ запуганное финансовое положеніе большей части здѣшнихъ помѣщиковъ, о которомъ скажу здѣсь нѣсколько словъ.

Почти всѣ свободные капиталы Кіевской губ. находятся въ рукахъ помѣщиковъ, и вотъ почему: всякій не-помѣщикъ, имѣя наличный капиталъ, или обращаетъ его въ поземельную собственность и становится самъ помѣщикомъ, или отдаетъ его кому-нибудь изъ помѣщиковъ за *умѣренныя*, по здѣшнему, проценты, 7, 8, иногда и 10%, получаемые обыкновенно за годъ или за полъ-года впередъ. Такое помѣщеніе капитала называется *еѵіксуа*. Теперь, когда вслѣдствіе освобожденія крестьянъ, барщина стала повсюду отбываться неисправно, а часто и вовсе не отбываться, полевая работа у помѣщиковъ были сдѣланы несвоевременно, и помѣщики потерпѣли огромный убытокъ, такъ какъ здѣсь ни одинъ помѣщикъ не употреблялъ еще *постоянно* вольнонаемныхъ рабочихъ, а только во время жнивъ, да и то не всѣ. Исключеніе составляютъ только владѣльцы сахарныхъ заводовъ, потерявшіе однако больше всѣхъ: въ Кіевской губ. до 100 сахарныхъ заводовъ; такая конкуренція должна была значительно возвысить заработную плату, а чрезъ это не могъ увеличиться сбытъ сахару, такъ какъ цѣны не могли уменьшиться. Прибавьте къ этому дороговизну и трудность доставки дровъ (цѣны доходятъ во многихъ мѣстахъ до 16 р. сажень), а часто даже совершенный недостатокъ ихъ,—и тогда будетъ неудивительно, что сахарозаводчики одинъ за другимъ объявляютъ себя несостоятельными. По слухамъ, оказывающимся достоверными, въ одномъ Каневскомъ уѣздѣ закрылось болѣе 10 сахарн. зав., т. е. половина всѣхъ тамошнихъ. Этому много способствовали также распространившіяся—было вѣсти (совершенно впрочемъ неосновательныя) о скоромъ дозволеніи ввозить сахаръ изъ-за-границы. Какъ объ исключеніи, слѣдуетъ здѣсь упомянуть о находящемся въ здѣшнемъ уѣздѣ, въ с. Езерной, заводѣ графа Александра Браницкаго: благодаря благоразумному и честному (что тоже рѣдко) управленію тамошняго дирек-

тора, г. Гурскаго, заводъ этотъ не только не дѣлаетъ владельцу никакого убытка, но приноситъ до 40,000 р. чистаго ежегоднаго дохода. Но это только исключеніе, доказывающее, что успѣхъ зависить главнымъ образомъ отъ хорошаго управленія, равно какъ и отъ того, на свои ли деньги построенъ заводъ, или на чужія. Большая часть принадлежитъ къ послѣдней категоріи, и поэтому банкротства помѣщиковъ повлекли за собою огромныя потери очень многихъ лицъ изъ другихъ сословій.

Такое положеніе дѣлъ не могло не отозваться неблагоприятно и на ходѣ крестьянскаго дѣла: до уставныхъ ли грамотъ помѣщику, когда къ нему постоянно являются чиновники съ порученіемъ взыскать долги, а въ случаѣ неуплаты описать имѣніе? Однако у нѣкоторыхъ, несмотря на жалобы на стѣсненное будто-бы положеніе, въ рѣшительную минуту нашлись деньги, и притомъ звонкой монетой. Такъ напр., недавно, вслѣдствіе тяжбы помѣщика Молодецкаго (въ м. Кошеватой, 12 верстъ отсюда) съ какимъ-то подрядчикомъ, слѣдовало задержать приготовленное для завода топливо, и что-же? — Молодецкій тотчасъ же внесъ въ казначейство требуемую для обезпеченія тяжбы сумму, въ томъ числѣ 220 полуниперіаловъ.

Все-таки многіе рѣшились поскорѣе окончить дѣло съ крестьянами, видя, что отсюда происходитъ большая часть затрудненій. Вообще помѣщики начинаютъ сблизжаться съ крестьянами; они поняли наконецъ, что большая часть общественныхъ бѣдъ происходитъ отъ разъединенія сословій; понять-то поняли, да и хотятъ извлечь изъ этого выгоду, въ сущности мнимую: вмѣсто того, чтобы стараться слить свои интересы съ интересами всего общества, они, приближая народъ къ себѣ, хотятъ поставить его въ зависимость отъ себя, опереться на него, сдѣлать изъ него орудіе для своихъ цѣлей. Между прочимъ, нѣкоторые зажиточные молодые люди, поляки, по происхожденію, получившіе образованіе, служатъ въ нашей губерніи волостными писарями и т. п. (я знаю одного изъ нихъ лично въ Звенигородскомъ уѣздѣ и потому могу говорить объ этомъ навѣрное). Нечего и говорить, что такая дѣятельность вполне похвальна; но съ перваго взгляда кажется страннымъ, отчего они предпочитаютъ народъ Украинскій своему родному (по ихъ убѣжденіямъ). Можно подумать, что они рѣшились возвратиться къ этому народу, изъ котораго вышли, — вѣдь они по большей части не родовитые Поляки, а ополячившіеся Украинцы, — но можно подозревать и то, что они хотятъ привлечь народъ на свою сторону, хотя бы достигнуть

уступку своимъ пригизаніямъ, какъ справедливимъ, такъ и несправедливимъ. Въ такомъ же духѣ дѣйствуютъ и мировые посредники. Однако, стараго воробья на мякини не обманешь: «знаемо ми, щѣ то панська ласка,—все ідно що зимне сонце: сѣгодня свѣтить и гріе, а взавтри її крізь кожухъ морозъ дошкулить! Старі штуки!»—вотъ общее мнѣніе... Расскажу вамъ одинъ новенькій анекдотъ, который повторяется здѣсь всеми: мужикъ, будучи въ мѣстечкѣ на торгу, въ воскресенье, зашелъ послѣ въ костель «послухати, що тамъ нани співають». Но несовѣмъ понявъ слово гимна «ojezuzna» перевелъ «паньщизна». Вотъ и говоритъ онъ послѣ другому:—А знаешь, чога вони въ Бога просятъ?—паньщизну, кажуть, верни намъ Пани! Ні, що сѣго,—то вже не буде!—Говори это, онъ вѣрно и не подозрѣвалъ, какую глубокую сказалъ истину, какъ не подозрѣвають этого и добродушные рассказчики. Дѣйствительно, для большей части здѣшнихъ пановъ ojezuzna заключается въ pańszczyźnie, для нихъ ubi patria, ibi bene, «Правда,—а хуже всякой лжи»...

Все здѣсь ожидаютъ чего-то необыкновеннаго. Теперь все еще это глухія предвѣстія, и я не хочу въ настоящее время писать объ этомъ, чтобы вы не посулили мнѣ тишуна на языкъ; а было бы за что. Скажу только одно: увлеченіе, бывшее въ высшихъ сословіяхъ, теперь переходитъ въ народъ. До сихъ поръ еще, слава Богу, «все обстоитъ блгмополучно», если же только чтѣ произойдетъ гдѣ-нибудь, то не замедлю сообщить вамъ обо всемъ.

О воскресной школѣ буду писать въ скоромъ времени, какъ-только достану отчетную книгу.

15 января былъ здѣсь спектакль въ пользу воскресной школы, устроенный офицерами квартирующаго здѣсь войска. Играли водевили «Картинка съ натуры» и «Первый день брака», и комедіи «Женихъ изъ Долговаго Отдѣленія» и «Капризница». 19-го было второе представленіе. Исполненіе, какъ любителей, было очень хорошо. Собрано всего болѣе 120 рублей. Предполагаютъ устроить еще спектакль на Святой, въ пользу лучшаго ученика школы, чтобы отдать его въ гимназію, и потомъ такими же средствами содержать его тамъ въ продолженіе трехъ лѣтъ, а по истеченіи этого времени ходатайствовать о принятіи его на казенный счетъ. Если же онъ хорошо окончитъ гимназію, то доставитъ ему возможность поступить въ университетъ. Я предложу на дняхъ устроить для-этой цѣли еженѣдельныя литературныя чтенія, во все продолженіе поста. Это будетъ удобнѣе спек-

такля: меньше издержекъ, меньше хлопотъ и приготовленій, больше будетъ мѣсть для слушателей, и потому можно уменьшить цѣны и дать доступъ лицамъ всѣхъ сословій, что небыло сдѣлаю во время спектакля, по недостатку помѣщенія. Но главная польза та, что чрезъ это многіе познакомятся съ произведеніями лучшихъ великорусскихъ и нашихъ родныхъ украинскихъ писателей, которыхъ вообще большинство знаетъ только по наслышкѣ.

ДАВНІЙ ЛИСТЪ ЗЪ ВАСИЛЬКОВСЬКОГО ПОВІТУ, КИВСЬКОІ ГУБ.

(Кінець 1861 року).

Розмова зъ Головою.

Оце, въ цьому часі, кінчається по селахъ мѣже найповажніше діло нашого прішлого життя. До сямъ, до тамъ пані зъ селянами кладуть реченець и ставлять устáвнї грамоти, але щось люде одъ цѣго не веселішають, щось чáсто запускають пáльці въ підгóлену чуприну, якъ заговорить про це діло. Въ Васильковському повіті, въ одному зъ тихъ сѣлъ, що розкинулись по—надъ Рóссю (маетности Браніцькихъ), збирáлася оце громада, щобъ роздивитця укупі, куді—то імъ пристать и чогó держатьця. На пораді я не бувъ, алé бачивъ, якъ виходили щось дуже похмúрні; до сямъ, до тамъ довгенько після—того стояли кружáлами, и вже гарненько зсуетіло, якъ розсѣнулись одъ опра́ви. Заразъ же на другий день довідавсь я одъ волосного голови, чимъ скінчїлася рада. Здивувáся я не—мáло, якъ почувъ, що всі въ одїнь гóлосъ пристáли зостáтця при панщині, а одъ чїншу и рука́ми—ї—ногами. — Якъ же це ви такъ зробили, коли панцизияний день найбільшъ не впадѣ, якъ по 16¹/₂ к. А тимъ часомъ перазъ чувъ я, що коли приїдетця нанять для панщини чоловіка, то й зїмнїї дóби чáсомъ трѣба заплатити 20 коп., а въ літку можна заробити и пять злóтихъ. Та онъ тепѣра при стóсахъ дѣякі заробляють по півкарбóванця въ день. Якъ же жъ мѣжна такъ знижать свою працю, коли вона дома жъ таки, втроѣ бїльше вартуѣ?—Такъ запитáвся я голови,

вважаючи, що слова його можуть бути думкою громади, бо це чоловік шістьмисний, и зь натурї тямущий, та й бувавъ въ бувалицяхъ,—вміе своє сказати та вміе и послухати зь толкомъ, що й другі розказують.

»Ге, ге, ге,« сказавъ вінъ, хитаючи головою. »Та вже-жъ краще свой свита ніжъ чужа. Але якъ ні за що купити, то прийдеться и въ позичені смальцувати. Краще стати на чиншъ, а потімъ викупити зємлю—ні слова! Але дежъ намъ взяти капіталу? ми й такъ видобіи, що тільки наша снага: у насъ кошєкъ стільки нема, скільки треба карбванцівъ. Куди жъ тутъ лізти?

Щожъ тутъ такого тяжкого? За 7 десятинъ наділу прийдетця въ рікъ по вашому порядку 18 р. 90 к. (по 2 р. 70 к. за десятину). Мені здаєтця, що стільки можна заробити: въ сáхарняхъ платять по 7 карб., и більше въ місяць; коло стосівъ можно виробити по півкарбванця въ сѹтки, а на пánцині день все—такі 16 коп. та й годі.

Голова. Тепера справді платитця добре: бо всі на пánцині, бо нікого напять! А якъ підемо на чиншъ, до всякий буде робітникъ, всякому треба заробити. Тоді панъ роботу буде давати якъ ласку, а платитиме скільки схоче, хоть навіть дешєвше, якъ въ Положеніи. Панъ не зруйнуєтця якъ скількоє клітокъ (*) поля перелітує пустиремъ. Черезъ те ми мусимо пристати на все, що вінъ забажає: не схочешъ дома, а підешъ до другого пана—отъ тобі день и пропашій! Якъ би ми абò коло якогò небудь города, абò коло великої ріки жили, до ми бъ собі контетувались. А тута нема де й продати. Хотъ продаєи часомъ для потреби и остáтній хлїбець—до за безцінь: скільки ласка жидівська, стільки и дасть. Тепера треба тільки подѹшне, а якъ при такому ладі, та заплатитъ той, що зь насъ треба чиншъ—ми прýмо пропашіи! Першого року продадѹть воли, а на другий хочъ умірай зь голоду! Ще до того, та лучісь, бороніи Бóже, педорідъ—тоді прýмо живій лізь въ яму. Онъ, въ Саликахъ та Криві очиншувались — теперъ день и нічъ кленѹть свій дурний рóзумъ. А мóже, черезъ те у насъ всі въ одіинъ голосъ кажутъ: «будемо робити оцї два гóда, а тамъ якъ царъ прикаже, до такъ и бѹде,» бо де намъ взяти папередъ за півроку чиншъ?!

Я. Чудні жъ бо ви люди! Царъ зарівно для всіхъ ставитъ закони. Коли сказано, щобъ всі самі договорілиє зь дідичомъ; ну! якъ договоритєся, до такъ и бѹде до слухного часу, а тамъ зноу переміните умóву.

(*) Клітка—6 десятинъ.

Голова. Що жь робіть?! Бўдемо зноу на пашчині терти зянку —цѣму вже не вчитця. «Рада бь душа вь рай, та грѣхи не пускають. »Лучче мені по злѣтому, або по два всяку неділю одроблять, а піжь самому збирать тії грѣші. Лучитьця, що нігде заробіть, або занедужась, —а де тоді взять? та хоть и заробішь, що-небўдь, до намь якъ на тѣмъ пожарищѣ—всѣго трѣба: и додѣму й коло дому, и жінці, и дітямъ,—отъ и по грѣшакъ! Хибá, мѣже, наші діти трѣхи одканючатця, до, мѣже, пізнаютьця зь грѣшми.

Я. Та же жь пашчѣ все однѣ трѣба бўде робітника, а вамъ на вѣльній роботі бильше бўде платить піжь за пашчину. Ви жь у ёго—такі тії грѣші й одробите. А тимъ—часомъ, ніхто не бўде гарикать, вильно бўде піти й на заробітки.

Голова. Гм! Це бь то ми покїнемо село та пўстимось вь забрїдѣ. Дѣбре, вь кого е худїбка, до той якѣсь виборсаетця, того й на заробітки пўстятъ—а голишь все-такі дѣбѣмъ сїде. А мáло зноу вертаютьця зь тихъ заробітківъ тїльки зь однѣю нуждою. Ну, нехай и ми навчимось зароблять колїсь. А за першїй рїкъ чимъ заплатїмо? Бо я такі зноу скажў, що така озїя якъ у насъ, (800 душъ) — самі собі цїну зобьють. А підемъ на одробітку—безъ всякої морѣки: покажи, пашчѣ, роботу! Та й одробішь собі помаленьку.

Я. Ну, нехай по вашѣму—не хочете розбродитця, та не вїєте збирать копїйки. Роздвїмось-лешень; мѣже поле самѣ прохарчўе й вїплатить вь рáзі, коли заробітокъ не повезе. Вамъ трѣба заплатить за поле обрѣку 18—90, та за горѣдь 5—10 к., до на рїкъ вїпсе 24 карбов. Нехай теперъ ви двї десятїни засїете жїтомъ, а двї овсѣмъ (двї пїдъ толѣкою—изъ сїнокѣсу—нема корїсти). Скїлько кїпъ у васъ жїта стáне на десятїні?

Голова. Разъ бильше, у дрўге меньше—а такъ середина на половїні бўде 10 кїпъ.

Я. Ну, а зь копї буде по 5 пудъ!

Голова. Бўде.

Я. Вїйде, знáчитця, 50 пудівъ жїта, а пудъ по четвѣртакў (якъ тепѣра)—отъ и мáсте 25 карбѣванцївъ. Цїла ярїна вь заробітку!

Голова. Тїлько лїхо що жїто трѣба їсти, а зь ярїни й того не вїйде.

Я. Дѣбре! Ярїни такімъ якъ перше лáдомъ стáне—скїльки?

Голова. Нехай 12 кїпъ овсá.

Я. А копá скїльки дае?

Голова. Та якъ оцєї рікъ, до її кóрця не бóде (2½ корцівъ въ четверті).

Я. А чáсто такъ буває?

Голова. Мóжна по кóрцю лічіть.

Я. Шу, нехай бóде 10 четвертей! А въ Тарáщі четверть по 7 четвертаківъ. До вийде 17—30 коп.

Голова. Всієї ярини неможна продáть; а де жъ ти чáсомъ рéшту візьмешъ? Шу, хоть би зъ великою працею заробівъ... що жъ коли віки-вічки неба́чишь перéдъ собою полéгкості! Це панáмъ тільки дóбре: дай готóви гроші, а вінъ и чкурне десь за гряницю—закрїстця очіма-й-плечима, а тóта якіись наймнть и жїли потягне. Самій дідичъ можебъ въ нужді пофольгувавъ, а наймитові не́ма́ діла.

Я. На такому́ чинші справді бóде сутїжно; але зъ чиншу мóжна вискочити на ви́купъ — дежъ такі: казнá дає 80%, а вамъ зо-стаєтця 20%. Пóрвого рóку, правда, и тутъ бóде крутєнько, але дáлі велика полéгкость.

Голова. Смашнá, смашнá рїчъ,—та за що ми її кóупимо? Ось лі-чіть-лешєнь, скїльки намъ зрáзу трéба—я вже лічївъ:

20% за поле	63	карб.
За горóдъ	102	—
Та казнї за пóрвий рікъ. . .	19	20 к.
Та подóшного зъ душї. . .	2	40 »
	<u>186</u>	60 »

Ну, самї бáчте, дежъ ёго взятъ? У насъ 200 хазяїнівъ, а бóжусь Бóгомъ, що хибá наїдетця чотїрі такіхъ, кóтрі виплатили бъ. Такимъ ніколи не бóде ли́ха! Якъ би казнá зовсїмъ запла́тила дїдї-чáмъ — ми бъ зъ казно́ю справїлись. Горóдъ найбільше насъ моняє.

Надїєь: »небуло добра зъ мáлку—не бóде її до о́станку.«

Я. Трéба ви́шнть гїрку, до мóже хочъ дїтямъ бóде солóдше! Пе-реговорїть лешєнь гарнєнько зъ комисáромъ: мóже вінъ зрóбить яку-небóдъ полéгкость, мóже цю плáту розкїне повóльно.

Голова. Казáвъ вінъ менї, щóбъ я намовлявъ на чиншъ, а про полéгкость не було ні слóва. Казáвъ, щóбъ ви́братъ 8 чоловїкъ зъ громади, зъ котрїми бъ вінъ мїгъ умóвнїтця, а люди не хотять до-вїрїть 8-ми. »Ихъ, кáжуть, мóжна, або задóбрїть, або залякáти, а зъ грома́дою цёго не зроблять. Ми пошлемó 8 въ покої, а самї бó-демо на дворї; а якъ вони щось не такъ скажóть, отъ ми и не при-станемо.« Постїйте-лешєнь! Щó зъ того, що ви́купи́мо, якъ на́шу

всю зѣмлю заируть до Росіи? Зроду-звіку я не пам'ятаю, щобъ тамъ бувъ урожай. Якъ же за таку зѣмлю ставить обрѣкъ по 2 — 70— коліи я бѣ за цѣи и по карбѣванцю не давъ. Да ми стїгнемось, що й снагї нашої не стїгне,—зробимось старцїями. А тутъ: «на тобі, неббже, що мені негѣже.» Экономъ казавъ, що та земля намъ достанетца — а вона й половиши прѣги другої не вартує. Потѣрпимо: може, колісь и на нашіій ўлиці бѣде свѣто! Пехайі лѣчче панщина.

Я. Хибѣ жѣ вамъ ще тѣя панщина не надоїла? це, по-моєму, таке, що й поліи врижѣ та втїкайі.

Голова. Э! тепѣра все-такіи не те! Одно що не мѣжна бити, а друге такіи нема ні жонѣчихъ, ні згїянихъ, ні строєвихъ днївѣ. Зѣ одного нашого селѣ (800 душѣ) пропадає сливѣ одинадцѣть тїсячѣ днївѣ. Тепѣра, по-моєму, хибѣ панѣви стїгне панщини зѣорати, по-сїять, та змолотїть, а до рѣшти найміи: отъ ми за свое одробимо, та ще й собї зарѣбимо у пана. А на чїнші ми все страченї днї вернемо: — це-бѣ-то щобъ одробїть панѣви чїншѣ, до ми бѣдемо товктїсь цїлою семьѣю, якъ здѣвна товчемоє. Колїбѣ хочѣ чїншѣ людскїй, а то вперли за кїтку 18 карбѣванцївѣ; а до торїшнѣго року булѣ по 12 карб; а колїсь (росказують старї люди) булѣ по 1/2 карб. А за горѣдъ зїнову 102—чи жѣ видансько?

Я. Пїдъ горѣдомъ земля краще вїроблена, то бїльше прїнесѣ корїсти пану, хоть, прѣвда, зїнову й то, що ви ѣго самї жѣ-такїи и вїробили.

Голова. Якъ би ми вміли корїстувать зѣ горѣда, якъ нїмці. Вѣ насѣ посадить вербѣ, грѣшу — отъ вони й заняли пївгорѣда. А хоть би ми все вїрубали, та засадили горѣднїною? Не бѣде зѣ тѣго корїсти—хоть би ми на цѣму звѣлїся якъ нїмці! Нїгде продѣть. Жїнка бѣде борсѣтьца цїле лїто, а горѣднїни якъ продасї за карбѣванця, то й дѣбре. Щѣбѣ вернїть свои грѣші за горѣдъ, намъ трѣба, абѣ навчїтьца дѣ-чому, або жити коло Кїїва, де й за лобѣду лѣди вибїрають грѣші. Хто ѣго зна, за що ми тї грѣші платимо! Якъ би не тї 20% та горѣдъ, ми бѣ зѣ охѣтою пїшли на чїншѣ—щѣбѣ перескѣчїть на ви-платѣ, та—бачу—шпрѣкнїй рївѣ не перескѣчїмо. Побѣчїмо, щѣ намъ панї на те скажуть?

Ф. Папченко.

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ,
СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 4-й КНИЖКЪ «ОСНОВЫ».

Байдакъ — судно.
Безвѣрха хата — хата безъ крыши.
Безглуздый — бессмысленный, безтолковый.
Безсмѣртні — цвѣты.
Бекасійникъ — дробь для стрѣлянія бекасовъ.

Видрапатись — выдраться, вывернуться.

Водохрище — водоосвященіе.
Волоссячко — (умен.) — волоса.
Вороті-сонце — растеніе.
Впóратись — управиться.
Вразити — уязвить.
Втекти — убѣжать; уйти.
Въ-ряді-годи — изрѣдка.

Галанці — штаны.
Галья — Аннушка.
Гаманецъ — кожаный карманъ для денегъ.
Гартувати (серце) — закалить (сердце.)

Гвіздокъ — гвоздь.
Глѣчи́къ — кувшинъ.
Глуздъ — токъ, смыслъ.
Глузувати — издѣваться.
Годуватись — кормиться.
Голомóзій — лысый, плѣшивый.
Горіхи — орѣхи.
Горпина — Агриппина.
Гракъ — грачъ.
Гулькѣ — глядь!

Деркачъ — птица.

Дзвякотіти — звякать.
Дзиндзіверъ — растеніе.
До-діла — какъ-съѣдугъ, ладно, дѣльно.

Добі — на-полю, на землѣ.
Долоня — ладонь.
Дорожнѣта — дороговизна.
Дривóтня або дривиття — мѣсто, гдѣ складываютъ и рубятъ дрова.
Дропака — (дать) — дать драла.
Дошкúлити — пропять — (объ удачахъ).

Живцемъ — живьемъ.

Забелькотати — заболтать; невнятно проговорить.

Завицати — завязать.
Заздалегідь — заблаговременно.
Запóлочь — красныя бумажныя нитки.

Заревті — заревѣть.
Засі́къ — закрокъ.
Захарчати — захрапѣть.
Зважити — взвѣсить.
Звязати — связать.
Змóвини — зговоръ, обрученіе.
Зо-всі — совсѣмъ, вовсе.
Зъ-гúри — (польск.) — впередъ (заплатить деньги).

Инді́къ — индійскій пѣтухъ.

Каді́бъ — бочка безъ дна для ссыпки чего-либо.

Казакóкъ — котелокъ.

Канупіръ — растение, калуферъ (Tacetum balsamita, L.).

Капшукъ — кошелекъ.

Килімъ — коверъ.

Кирпа — короткий, вздернутый носъ.

Кладовище — кладбище.

Ковтати — глотать.

Кѳливо — номинальная кутя.

Кѳляка — колъ.

Кѳміръ — воротникъ.

Кѳвалія — ландышъ.

Кѳникъ — кузнечикъ.

Кѳница — копна.

Кѳповикъ — полтинникъ.

Кѳроливъ — цвѣтъ — вьющееся растение.

Кѳртіти — сильно хотѣться.

Кѳсарі — растение.

Кѳць — коверъ.

Кѳштувати — пробовать; отвѣдывать.

Кѳрапелька — (уменьш.) капля.

Кѳривъ — сквозъ.

Кѳрокісъ — (Carthamus tinctorius, L.) пахучее растение.

Кѳручени — паничи — вьющееся растение.

Кѳурá — пыль; мятель.

Кѳучері — кудри.

Кѳучма — барашковая шапка.

Лѳасощі — лакомства.

Лѳатво — легко.

Лѳѣхъ — погребъ.

Лѳѳуръ, — яка — (бранн. слово) дылда, лоботрясъ.

Мѳасрці — цвѣты.

Мѳанушка — крошка.

Мѳаслакъ — большая ножная кость.

Мѳедяникъ — пряникъ.

Мѳелáся — Меланья.

Мѳерзѣний — дрянной, мерзкій.

Мѳѣстникъ — мститель.

Мѳетѣликъ — мотылекъ.

Мѳіхѳоѳна — проводникъ слѣпца — нищаго.

Мѳлиниці — блины.

Мѳолодята — женихъ и невѣста вмѣстѣ.

Мѳорѳкъ — богъ тьмы.

Мѳуштра — солдатское ученье.

Мѳясниці — мясобѣдъ.

Нѳáвзнакъ — ничкомъ; лицомъ внизъ.

Нѳáзнарѳшки — съ намѣреніемъ, нарочно.

Нѳáйтичáнка — легкая брѣчка.

Нѳáвдалюга — негодница.

Нѳáдѣленька (уменьш.) — воскресенье.

Нѳá-у-вáщо — ни-во-что.

Обѳидва — оба.

Обѳраховувáти — сосчитывать, обдумывать.

Обѳзнакъ — знакъ, примѣта.

Обѳколотъ — обитые огъ зерна, но не разбитые, снопы.

Обѳсáна — Ксенія.

Обѳкѳблений — оципаный.

Обѳстáщъ — Евстафій.

Обѳстѳпути — опостылѣть, надѳбсть.

Обѳциувáти — оцибить.

Обѳчинити — отворить.

Обѳаровіця — пара воловъ.

Обѳарубій — (увеличит.) — парень.

Обѳарувáти — испускать паръ.

Обѳслівъ — ягоды (solanum nigrum, L.).

Обѳперѳолѳхъ — испугъ (какъ бо-лѣзнь.)

Обѳперѳáвитисъ — умереть.

Обѳперѳстѳпна (недѣля) — пестрая, послѣдняя передъ масляной, недѣля.

Обѳпика — лицо, образина.

Обѳпідволокъ — рогатина, на которой возится плугъ виѳ пашки.

Обѳплѳдратисъ (по водѣ) — шлѣпать-ся (по водѣ).

Обѳплямъ — плямъ — выражаетъ движеніе и звукъ губъ во время ѳды.

Обѳповивáтисъ — пещись, ухаживать.

Обѳпозивáние — тяжба.

Обѳпонедѣлкувати — поститься въ недѣльничъ, изъ уваженія къ дню.

Обѳпоповивáти — заниматься охотою.

Обѳпорѣпатисъ — потрескаться.

Обѳпостукѳтѳти — постучать.

Обѳпотѳлиця — затылокъ.

Обѳпотѳирити — потащить.

Обѳпо-узъ — возлѣ, около, мимо.

Обѳпридбáти — приобрести.

Обѳпрѳмхи — прихоти.

Обѳпричаровáти — обворожить.

Обѳпрѳбѳи — сильно, очень; ради Бога!

Обѳпрѳбѳуркатисъ — проснуться, пробудитисъ.

Обѳпростѳрній — просторный.

Обѳпростувáти — прямо идти.

Обѳпрѳща — богомолье.

Обѳрѳзниця — бойня.

Обѳрозверѳдити — растревожить рану.

Обѳроздѳятисъ — раздѣться.

Обѳрѳжа — роза.

Обѳрозлягáтисъ — раздаваться (о плѳснѣ).

Обѳрупа — развалина.

Обѳрута — растение (Ruta graveolens, L.).

Обѳсамѳстѳѳнный — самостоятельный.

Обѳсахáтисъ — касаться, соваться.

Свиріпа — сур'їпа.
Своблочокъ — небольшая балка, перекладина въ потолокѣ.

Скарбія — касса.
Скрєгитъ — скрежетъ.
Сопілочка — дудочка, свир'їль.
Сояшникъ — подсолнечникъ.
Спереляку — сперенугу.
Співочка — п'ївунья.
Строкати (кони) — пестрые.
Старці — нищіе.
Стеля — потолокъ.
Стулити — сжать.

Тио́къ — (уменьш.) — плетень.
Толо́ка — паръ.
Ту́тешний — здѣшний.

Улягну́тий — одѣтый.

Ха́лепа — напасть, бѣда.
Хупавкѣй — цвѣты.

Цибу́ля — лукъ.
Цу́нкій — цѣпкій.

Чи́мь-дужъ — что́ есть силы.
Чорнобривці — цвѣты (*Tagetes patula*, L.).

Ша́нувати — уважать почитать.
Швѣдяти — волочиться, таскаться.
Шепота́ти — потихоньку говорить; шептать.

Ши́ршати — дѣлаться шире.
Ша́повий — (отъ *шкана*) кобылій, — конскій.

Що́гла — мачта.

Ю́да — Иуда.
Юрба́ — толпа, гурьба.

Обьясненіе къ рисункамъ «Живописной Украины» будетъ приложено къ слѣдующей книжкѣ.